176,00

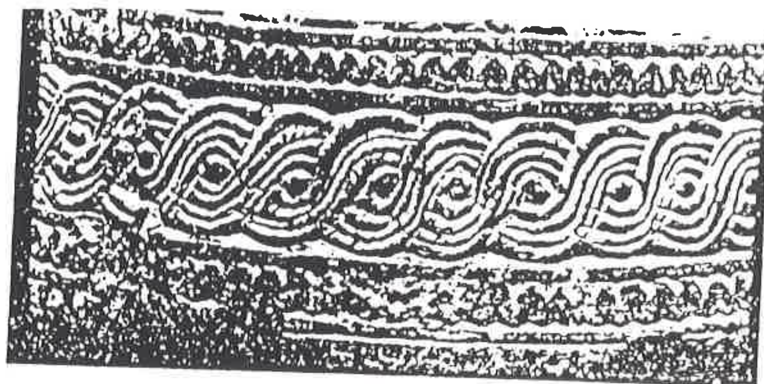
TKO SU I ODAKLE HRVATI

REVIZIJA ETNOGENEZE

WHO ARE AND WHENCE CAME CROATS

A REVISION OF ETHNOGENESIS

II, nepromijenjeno izdanje

ZNANSTVENO DRUŠTVO ZA PROUČAVANJE PODRIJETLA HRVATA
Zagreb 1994

IZDAVAČ (EDITOR)

Znanstveno društvo za proučavanje podrijetla Hrvata, Zagreb

(Croatian Scientific Association for Ethnogenesis Studies, Zagreb, Croatia)

HR — 41000 ZAGREB

Likovna oprema korica (M. Zdravković):

Naslovna stranica:
Obredna vaza s kljunom za lijevanje, nekropola Sialk B oko 900 godina pr. Kr. (Arheološki muzej, Teheran)

Prva stranica:
Jedan od najstarijih poznatih uzoraka valovitog tropleta iz prapovijesnog grada *Mari* na Eufratu, III. tisućljeće pr. Kr.

Četvrta stranica korica:
Pozlaćena brončana pločica nekog urartskog vojskovođe (erdenni) s gravurom trijumfalne parade najvećeg urartskog vladara — *šarmât Argisti* (iz 8. st. pr. Kr.), vjerojatno nakon pobjede i osvojenja Asirije (Metropolitan Museum, New York)

ISBN 953-96125-0-0

Ova edicija je dio početnog izvješća iz znanstvenoistraživačkog projekta **»GEO-BIOLOŠKI I KULTURNO-POVIJESNI UVJETI ETNOGENEZE HRVATA«** (voditelj *A. Ž. Lovrić*), odobrenog pri Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, **br. 6-99-278/1992.**

Tisak: Hrvatska tiskara, d.o.o., Zagreb 20. ožujka 1994.

REPUBLIKA HRVATSKA
URED PREDSJEDNIKA

Zagreb, 15. travnja 1993.

*DRUŠTVO ZA PROUČAVANJE
ETNOGENEZE HRVATA
dr. Andrija Lovrić,*

*Srebrnjak 89
41000 ZAGREB*

Štovani gospodine Lovriću,

Predsjednik Republike dr. Franjo Tuđman primio je Vaše pismo u kojem ga obavješćujete o osnutku Društva za proučavanje etnogeneze Hrvata i o planovima i projektima toga društva.

Multidisciplinarna istraživanja koja Društvo planira svakako su zahtjevna i složena znanstvena zadaća koja pretpostavlja suradnju i koordinaciju velikog broja znanstvenika i specijalista. Odvažiti se na takovu zadaću svakako je dostojno hvale i Predsjednik, upućujući svoje želje za uspjeh toga projekta, izražava nadu da će Društvo moći okupiti sve znanstvenike potrebne za ostvarenje svojih projekata.

Što se tiče Predsjednikova osobnog angažmana u suradnji s Društvom i njegovim budućim časopisom, vjerujem da ćete razumjeti da ga premnogi državnički poslovi u tomu priječe.

Na koncu, gospodine Lovriću, dopustite mi da Predsjednikovim željama za uspješno djelovanje Društva pridružim i svoje osobne želje i pozdrave.

Sa štovanjem

J. Radić

*dr. Jure Radić
predstojnik Ureda*

Predgovor

Nakon nekoliko desetljeća službeno i planski potiskivana proučavanja nacionalne tematike, a posebno proučavanja etnogeneze Hrvata — u nekoliko kopiranih primjeraka pojavio se napis o problemima glagoljice s konkretnim konstatacijama i stvarnim činjenicama, koje dokazuju da su Hrvati došli na današnje prostore sa svojom crkvom »Katholikos«, sa svojom liturgijom i crkvenom knjigom i pismom — glagoljicom, sa svojom arhitekturom, crkvenom i ruralnom umjetnosti — trostrukim pleterom, da su to donijeli iz svoje pradomovine. Ta je iskra odmah pobudila cijeli krug znanstvenika, kojima je ta tematika bila životna tema pa je utemeljeno Društvo za proučavanje etnogeneze Hrvata.

Zahvaljujući gospodinu Lovriću, koji se osobno bavio ovom tematikom, pratio svjetsku literaturu i istodobno preko znanstvenog Instituta »Ruđer Bošković« sakupio literaturu, studijski je rad krenuo punim jedrima. Rezultati su odmah pokazali: studijska obrada strane literature, koja daje rezultate na istraživanjima stvarne građe s terena.

Zahvaljujući nespornim konkretnim rezultatima istraživanja što su ih muzeji i studijski istraživački centri u svijetu poduzeli na izvornim arheološkim terenima, imamo konkretne spoznaje o etnogenezi Hrvata za razdoblje od četiri i pol tisuće godina — od prethistorije...

Posebno je značenje ovih konkretnih spoznaja u tome što su svi rezultati istraživačkog rada u studijskim centrima i na terenima postignuti u zemljama, na koje ne postoje ni utjecaji, a pogotovo ne ingerencije naše znanstvenoistraživačke strukture. Ova činjenica govori o objektivnosti spomenutih spoznaja i jamstvo je da nisu oblikovane pod našim utjecajima.

Malo je naroda koji utemeljeno na konkretnim spoznajama, mogu pratiti genezu svojeg etnosa kroz puna četiri tisućljeća — od prethistorije, od brončanog doba tijekom svih etapa organiziranih selidbi, pa sve do naših dana...

Prof. dr. Antun Bauer, akademik

ZAHVALE

Uredništvo ovime izražava punu zahvalnost svima koji su na bilo koji način — moralno ili materijalno-financijski olakšali rješavanje brojnih problema i zapreka te pripomogli dovršenju i objavi ove knjige, a napose slijedećim ustanovama:

1. Predsjedniku Republike Hrvatske Dr. *Franji Tuđmanu* i osoblju predsjedničkog kabineta, te Vladi Republike Hrvatske.
2. Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, Zagreb.
3. Družbi *»Braća Hrvatskog zmaja«* u Zagrebu,
4. Ambasadi Islamske republike Iran u Zagrebu,
5. *BLT* — Management Europe u Zagrebu, Draškovićeva 47a,
6. Hrvatskoj tiskari d.o.o. u Zagrebu, Slavonska avenija 4.
7. Skupštini grada Zagreba,

— te svima ostalim pojedincima koji su osobnim i nesebičnim trudom i potporom omogućili konačno ostvarenje ove edicije.

MOTTO:

»... U pradavnim eonima vremenâ, odmah nakon stvaranja Svijeta i još prije početka povijesti, niz snježne su planine na krilatim nebeskim konjima sletjeli *Blijedoglavci* (svjetlokosi). Oni su stvorili veliko i bogato *Staro carstvo* Arwatistân ili Hirwatistân.

Međutim, kada je trebala započeti povijest i svijetu se objavio Veliki Bog *(Allâh),* ovi su Blijedoglavci ponovo zajahali svoje leteće konje i odjezdili u nepoznate daljine. Nakon njih ostadoše samo još njihovi konji i ruševine prastarih gradina koje se zato po njima i dandanas nazivaju — arwât ili hirwât ...«

(Zajedničke legende irano-turanskih nomada Srednje Azije, prema GUMILEVu 1967, 1979).

Nebeski Pegaz — bojni stijeg huritskih marjana i heraldički nacionalni simbol mitanske države Hurrwuhé-Ehillaku u II. tisućljeću pr. Kr. (detalj s pečata iz gornje Mezopotamije)

Prigodom **4350-te godišnjice** vjerojatno prvog spomena najstarije varijante prahrvatskog imena, ovaj zbornik posvećujemo nezaboravnoj uspomeni — dosad u nas nepodobnih i prešućenih — ključnih antičkih autoriteta, koji su bitno rasvijetlili našu najraniju prapovijest i izvorno podrijetlo Hrvata. Bez njihovih bi dragocjenih pismenih svjedočanstava i ovaj zbornik bio neostvariv:

1. Jednom od prvih mogućih prahrvatskih rodonačelnika: *Hurru-Bâni* ARWATÂL iz Urkiša oko god. 2340. prije Krista, čelniku najstarije banovine *Hurrwùrtu* i akadskom vazalu Kurdistana (dokumentiran akadskim klinopisima nadređenog cara *Sargona Velikog).*

2. Vjerojatno prvom našem državotvorcu i neovisnom vladaru: *Hurrwuhé-Šarmàta* BRATÀRNA MITÀNNI iz Wasugâna u Kurdistanu, oko 1500. pr. Kr., gdje nastaje i najstarija poznata bojna himna *»Maryànni-Maryànni«* (iz sirijskih klinopisa njegova vazala *Idrilima Alepskog).*

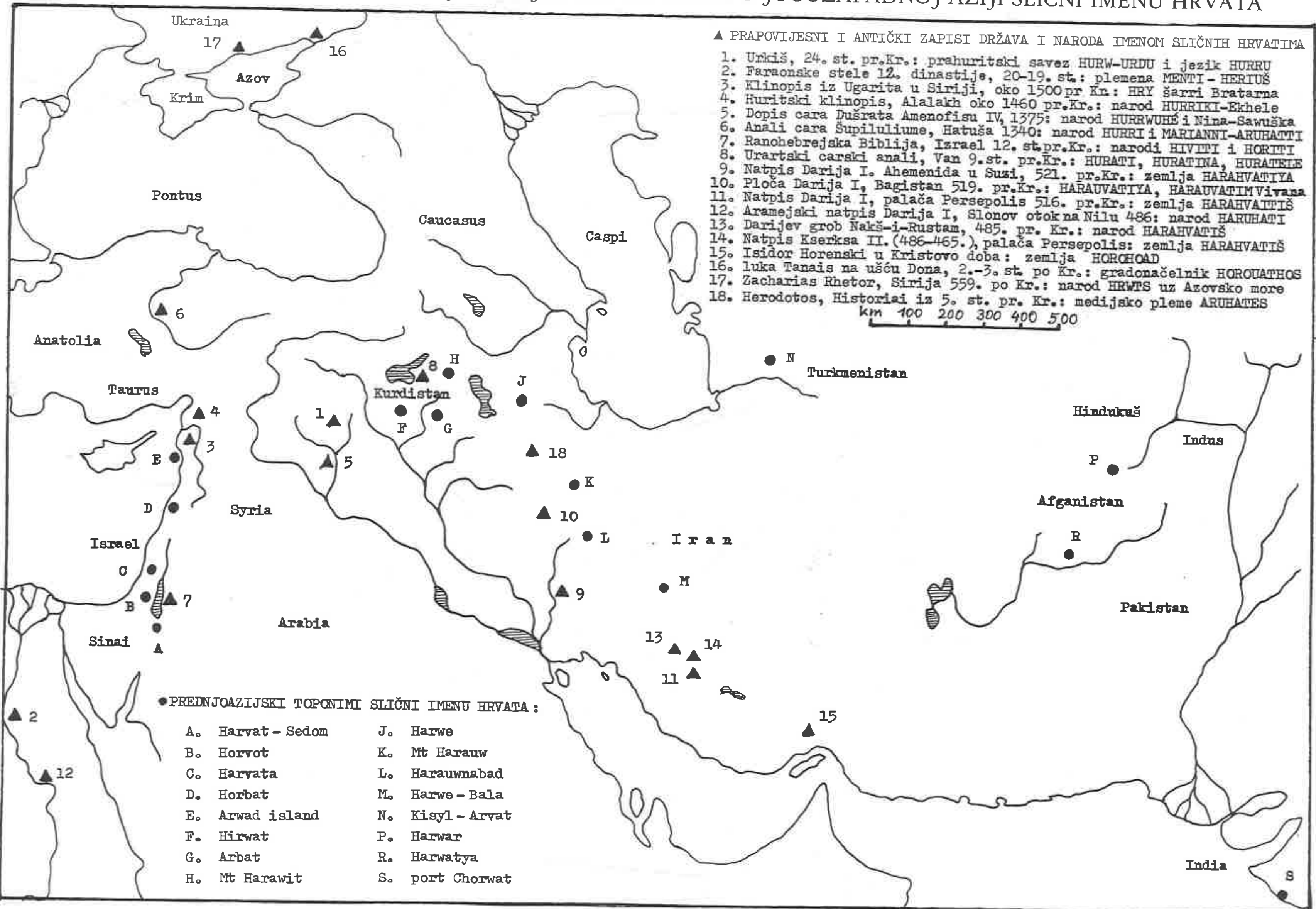
3. Staroiranskom vojskovođi *Harauvatim Bandaka* VIVANA iz god. 530. pr. Kr., vladaru satrapije *Harauvatiya* u antičkom Afganistanu (dokumentirano kroz tri staroperzijska klinopisa cara *Darija I.* Ahemenida u Bagistanu i Perzepolisu).

4. Prahrvatskim kraljevima antičkog Zakavkazja iz Kristova doba: *Sarmàda* SURINA iz 53.—36. pr. Kr. i *Sarmàda* RADOMIŠT iz 51.—56. nakon Krista, koji su nas obranili od invazija rimskih legionara (iz starorimskih kao i staroperzijskih izvora dinastije *Arsakida).*

5. Sirijskom biskupu ZACHÀRIAS RHETORu iz god. 559. po Kr., koji nam pismeno svjedoči o kasnoj neslavenskoj selidbi arijevskoga konjičkog naroda *Hrwts* uz sjeverne obale Azovskog mora još u 6. stoljeću nakon Krista.

(UREDNIŠTVO)

ZAPISI RANIH NARODA I DANAŠNJI ZEMLJOPISNI TOPONIMI U JUGOZAPADNOJ AZIJI SLIČNI IMENU HRVATA

I. POGLAVLJE

PRISTUPNA RAZMATRANJA

UREDNIŠTVO (Znanstveno društvo za proučavanje podrijetla Hrvata, Zagreb)

UVOD

Dosadašnje zapreke, hipoteze i pokazatelji za etnogenezu Hrvata

Earlier obstacles, hypotheses and indicators on the Croatian ethnogenesis

Hrvatski je narod jedan od malobrojnih u Europi čije je izvorno podrijetlo gotovo nepoznato uglavnom zbog ideoloških predrasuda i političkih ograničenja.

Zapreke i mogućnosti proučavanja dosad su bile uglavnom jednostrano ograničene na uzastopno potvrđivanje kasnoga, srednjovjekovno-slavenskog postanka Hrvata. Radi održanja tzv. »bratstva i jedinstva« tj. velikosrpske prevlasti, kroz 72 godine Jugoslavije bilo je sve izvan toga gledišta nepoželjno i ometano na različite načine. Zato su neslavenski i predslavenski pristupi unaprijed bili izopćeni etiketama nacionalizma i rasizma, a tko je o tom pokušao nešto objaviti, onemogućen je zabranama i represijom. Dosad su poznata najmanje dva slučaja da je povjesnike koji su proučavali i zastupali neslavensko podrijetlo Hrvata, režim i fizički likvidirao (usp. 8): Kerubin Šegvić (ubijen 1945) i Mihovil Lovrić (1976).

Rezultat su svega toga bila različita stručna ograničenja, posljedice kojih i danas traju. Dokumentacija i priručnici o etnogenezi, a napose o ranim Hrvatima nisu nabavljeni i danas su vrlo oskudni i jednostrani, tj. pokrivaju gotovo isključivo slavenske probleme. Zato je druge etnogenetske veze jedva moguće proučavati, a i ta je oskudna dokumentacija većinom bila pod budnim nadzorom i nedostupna onima koji bi se njome koristili za neslavenske svrhe. Slična su tipa bila i financijska ograničenja, jer je već i samo proučavanje etnogeneze bilo sumnjivo i nepoželjno. Za te svrhe uglavnom nisu obrazovani ni zapošljavani odgovarajući stručnjaci, a svi postojeći uglavnom su slavisti pa nema odjela niti ekipa za orijentalistiku bogatih kultura između Grčke i Indije, bez čega je iluzorno proučavanje etnogeneze Hrvata.

Ta ideologizirana hipertrofija slavistike i ukidanje orijentalistike jedan je od najvećih promašaja u hrvatskoj kulturi i glavna zapreka dosadašnjem egzaktnom radu na etnogenezi Hrvata i ranoj povijesti njihove etnokulture. Zbog svih tih nedostataka nužne dokumentacije, opreme, stručnjaka i institucija, otežane su i provjere dosadašnjih hipoteza, a pogotovo stručna komparacija važnih inozemnih zbirki i arheolokacija izvan Hrvatske. Tako je dosad nastalo već desetak različitih hipoteza o podrijetlu Hrvata, te više njihovih kombinacija i inačica, ovisno o znanju i sklonostima njihovih autora. Objektivno se još nijedna od njih ne može smatrati pravom, znanstvenom *teorijom* (iako ih pretenciozni autori tako nazivaju), jer su sve one još oskudno dokumentirane i tek verbalno potvrđene, s jednostrano usmjerenim i ideološko-politički ograničenim dokazima, često nestručna tipa. Dosad su najviše bile razrađene i dokumentirane panslavensko-karpatska hipoteza o srednjovjekovnom zajedničkom postanku Hrvata i Srba, službeno podržavana u Jugoslaviji; te dosad proganjana i zabranjivana, iransko-arijevska hipoteza o ranom antičkom podrijetlu Hrvata koja je pretežito razrađena i objavljivana u našem iseljeništvu. Na temelju predložene starosti Hrvata, postoje dvije glavne skupine hipoteza o našoj etnogenezi:

1. ***Kasnohrvatsko-srednjovjekovne*** hipoteze tvrde da su Hrvati nastali tek od velikih selidbi u srednjem vijeku pa zato ni nemaju nikakvih etničkih posebnih, antičkih predaka. Među ovima je najpoznatija *panslavensko-karpatska* h. (usp. 2,10) o zajedničkom srpskohrvatskom podrijetlu slavenskih Hrvata i Srba selidbom iz zakarpatske slavenske pradomovine. Njezini zastupnici većinom isključuju druge neslavenske i predslavenske mogućnosti (zato pridjevak pan—) i tek poneki od njih u zadnje doba dopuštaju da posuđeno hrvatsko ime možda i nije slavensko, ali sami Hrvati to moraju biti (usp. 2). Ova poznata jugoslavistička hipoteza o zajedničkom podrijetlu Hrvata i Srba već je dugo i opširno razrađivana u dosadašnjoj literaturi, pa zato ovdje nije pobliže prikazana, već je prednost dana ostalim manje poznatim hipotezama.

Druga takva je *avarsko-tatarska* h. o podrijetlu Hrvata od srednjovjekovnih mongoloidnih nomada iz srednje Azije (zastupnici J. Peisker, H. Howorth i A. Gregoire) koja je, zbog averzivnosti takva podrijetla možda i prebrzo odbačena, a da znanstveno nije ni provjeravana. Treća i privlačnija, *gotsko-nordijska* h. zastupa poželjno ishodište Hrvata od germanskih plemena iz sjeverne Europe (zastupnici pop Dukljanin, pa L. Gumplowicz, J. Rus, K. Šegvić itd.), a postoje razložni pokazatelji za takve utjecaje u ranih Hrvata (usp. 9, 12). *Kavkasko-alarodska* h. vjeruje u srednjovjekovno ishodište Hrvata od izoliranih plemena iz sjevernog Kavkaza (npr. L. Hauptmann, N. Županič itd.), za koje podrijetlo također ima dobrih pokazatelja.

2. ***Ranohrvatsko-antičke*** hipoteze dokazuju znatno stariji postanak antičkih Hrvata iz ranih naroda prije Krista: Iranaca, Ilira, Kelta, ili od posebnih prethistorijskih Prahrvata. Osim u slučaju Kelta, ostale antičke h. bar dijelom uključuju i iransku razvojnu fazu pa se sve one u širemu smislu mogu smatrati iranskima. Klasična *iransko-arijevska* h. smatra Hrvate arijevskim ogrankom staroiranskog (perzijskog) naroda, bilo iz užeg unutrašnjeg Irana ili bar iz šireg okruga arijevskih nomada (Skita, Sarmata i sličnih). To je najpoznatija i najbolje proučena neslavenska hipo-

teza o antičkim Hrvatima, među njezinim brojnim zastupnicima su npr. J. Mikoci 1797, pa A. I. Sobolevski, M. Vasmer, F. Ramovš, J. Strzygowski, M. Šufflay, I. Pilar, Z. Vinski, S. K. Sakač, T. Heres, M. Vidović, M. N. Ćurić, N. Kujundžić, J. Bechicki, J. Kotlarczyk itd. (1, 2, 7, 8, 11).

Ilirsko-balkanska h. (usp. 9) drži Hrvate ovdašnjim autohtonim narodom tj. izravnim potomcima antičkih Ilira (npr. arhiđakon Toma, pa K. Ostrov, I. Mužić itd.), za što također postoje pokazatelji, napose u pogledu romaniziranih katoličkih Vlaha. To dijelom podupiru i neki zastupnici iranske hipoteze, tj. da su Iliri antički odvjetak Iranaca stiglih kroz Malu Aziju (M. N. Ćurić, M. Vidović i dr.). *Zapadno-keltska* h. razvijena je napose u Slovenaca, a za Hrvate je rjeđe zastupana (npr. M. Gušić, S. Pantelić, R. Sträuli — usp. 13), iako u sjevernohrvatskih kajkavaca i Istrana ima razložnih pokazatelja za keltsko etnokulturno naslijeđe. *Prethistorijsko — prahrvatska* h. jedna je od najmlađih, a zastupa samostalno ishodište rano-antičkih Hrvata iz posebnih ranijih Prahrvata, istodobnih s najstarijim prapovijesnim narodima prednje Azije (npr. E. Herzfeld, I. Kossina, I. Omrčanin, M. Lovrić, A. Bauer, M. Marčinko i dr.).

Među pristašama ranohrvatsko-antičkog podrijetla danas postoje dvije glavne tendencije. Jedna je po uzoru dosadašnjeg dogmatskog panslavizma, kojemu se sada suprotstavlja jednostrano-isključivi paniranizam čistokrvnih arijevskih Iranohrvata, čime se samo nestručno kompromitira inače razložna iranska hipoteza. Drugo je, realniji smjer logičnog povezivanja u zajedničku i kombiniranu *ilirsko-iransko-prahrvatsku* teoriju o višestupnoj ranoantičkoj etnogenezi Hrvata, koja objektivno već ima dobre perspektive ostvarenja. Zbog pretežitog društveno-političkog pristupa, glavni je zajednički znanstveni nedostatak većine tih hipoteza da uporno pojednostavnjuju i zamjenjuju stvarno antropogeografsko ishodište Hrvata i njihove kasnije kulturno-jezične veze, što nikako nije isto, pa ubuduće tome razlučivanju treba posvetiti glavnu pozornost proučavanja.

3. ***Etimologija hrvatskog*** imena dosad je najproučeniji pokazatelj za podrijetlo Hrvata (usp. 2, 6, 7, 8, 10, 11). Narodno ime *(etnonim)* jedan je od najvažnijih i najlakše dostupnih pokazatelja podrijetla, koje narod razmjerno najduže i uporno čuva pa su od njega sigurnije samo još antropogenetske analize pučanstva. Tip i raširenost etnonima već sami daju niz korisnih podataka o podrijetlu (usp. 2, 3), ali je ime Hrvat dosad često razmatrano zastarjelim metodama i noviji nalazi iz inozemstva su u nas dosad zanemareni. Tako stari i organizirani narodi donose svoje ime na vlastitu jeziku, rjeđe se u primitivnih plemena svoje ime preuzima iz tuđeg jezika kulturnijih susjeda. Zato naše podrijetlo treba tražiti tragom našeg imena Hrvat, a ne stranog Croata. Nadalje, primitivni narodi većinom dobivaju etnonim po zemlji naseljavanja, dok stari i kulturni narodi baš obratno prenose svoje ime na zaposjednutu zemlju pa je i to pokazatelj antičke starosti Hrvata. Narodi s više imena su u pravilu stariji od jednoimenih naroda a također i ranije političko-gospodarski utjecajni (Englezi-Britanci, Nijemci-Germans-Allemands itd.), pa i dvojnost Hrvati-Croatae upućuje na starost i raniju važnost. Prostorna usmjerenost višestrukog imena je glavni pokazatelj etnonima, jer raširenost vlastite varijante pokazuje smjer doseljenja: naše je ime na podlozi Hrvat rašireno među Slavenima ali i istočnije, sve do središnje Azije — npr. *Hirvatistân, Horbatistân* i sl., što upućuje na istočnije podrijetlo, a ne iz Europe gdje prevladavaju varijante na podlozi Croata. Tako već sama etnogeografska analiza hrvatskog imena pokazuje da je ono antičkog podrijetla istočnije izvan Europe i da su njegovi nositelji nekoć bili utjecajan narod.

Ako se tragom etnonima traže Hrvatima slični zemljopisni nazivi (toponimi) izvan Europe, oni su najbrojniji širom jugozapadne Azije s najmanje tridesetak sličnih naziva: npr. u *Izraelu* sela Horbata i Horvot pa doline Harvat-Sedom i Harava, zatim u *Siriji* više sela Horbât i otok Arwâd te antička luka *Arwàta.* U *Kurdistanu* su mjesta Harw, Arbât, Hirwât i planina Harawit, a u *Iranu* mjesta Harauw, Harauwnabad, Harwe-Bala itd. U ruskom *Turkmenistanu* je jedan od najvećih gradova Kisyl-Arwât (= Crveni Arvat), pa u *Avganistanu* selo Harwatya i pleme Harwâr, a na sjeverozapadu *Indije* morska luka Chorwat. Još su mnogo znakovitiji, slični i zajednički arijski i semitski općeniti nazivi za pradavne ruševine i stare gradine širom jugozapadne Azije: npr. u turkmenskih naroda kao *arwât,* u iranskih *hirvât,* u sirijskih maronita *horbât,* u Izraelu *horvot,* a na starom feničanskom *khorwât* itd. Sva ta onomastika iz prednje Azije upućuje na antičko građansko pučanstvo s nekim sličnim zajedničkim etnonimom.

Nakon toga još treba usporediti rane zapise etnonima sličnih Hrvatima (4, 10) prema zakonima glasovnih prijetvorbi tih etnonima. Prvi sigurni etnonim povezan s današnjim Hrvatima jest *Hrobátoi* u 10. st. iz K. Porfirogeneta (2, 10). Raniji su arijevski konji-čki narod *Hrwts* u 6. st. uz Azovsko more (usp. 14), pa *Horouathos* u 2. i 3. st. iz luke Tanais (Rostov) na Azovskom moru (2, 6, 7, 8), te još *Harauvatiš* i Harauvatiya na klinopisnim pločama Darija I. iz 5. st. pr. Kr. (1, 7, 8, 11). Prapovijesni etnonimi na podlozi *Hurw-*(usp. 5) u desetak varijanti bili su napose rašireni u ranim alarohuritskim civilizacijama prednje Azije. Primjerice u vladarskim analima iz Zakavkazja (9.—7. st.), urartski je narod na svojem jeziku *Hurâti-Ururda* a njihova država *Huràtina* s vazalnim banovinama *Hurwâsi* i *Hurwazân,* te s plemstvom *huratéle.* Još su stariji slični etnonimi na huritskom jeziku *(= hurrwuhé)* iz mitanskih klinopisa u Siriji (16.—13. st.): huritski je narod sebe izvorno zvao *Hurrwuhi-Ehelena,* a svoju zemlju *Hurrwuhé-Ehillaku.* Još prije toga slične su prapovijesne indicije u Kurdistantu iz 21.—18. st. s vlastitim nazivom rane države *Hurrwúrtu,* te najstariji etnonim iz 24. st. za Protohuritski savez *Hurw-Urdu.* Prvi vlastiti predložak (protonim)

za te etnonime u prethistorijskih ranoalarodskih plemena na istočnom Kavkazu iz IV. tisućljeća, izveden poredbenom analizom iz kasnijih alarohuritskih jezika (5) bio bi *Urw'urduv.*

4. ***Etnokultura*** i drugi pokazatelji. Etnokulturni pokazatelji su nesigurni jer se mogu posuditi i prenositi od susjeda. Odnosi izvorna hrvatskog jezika, a napose arahizmi u dijalektima, u vezi etnogeneze komparativno su još slabo proučeni. Među ostalim pokazateljima etnogenetski su najčešće komparirani hrvatski nacionalni simboli, i to napose heraldička šahovnica i valoviti troplet koji pokazuju staroistočno podrijetlo. U hrvatskom tradicijskom svjetonazoru i pretkršćanskim vjerskim reliktima, osim obilnih naslaga kršćanstva, islama i rimskog svjetonazora, također su proučavani tragovi zapadno-druidskih i istočno-mazdaističkih vjerovanja i mitraizma. Drugi su etnokulturni detalji u pogledu hrvatske etnogeneze jedva proučavani. Dosad je glavni nedostatak rada na etnogenezi taj, da uglavnom nema sustavnih ni poredbenih biogenetskih, osteoloških ni kranioloških analiza antroposomatskih tipova i srodničkih grupa u Hrvata prema drugima, za naše podrijetlo relevantnim narodima, iako su to uz narodno ime najsigurniji nasljedni i nezamjenjivi pokazatelji ranog podrijetla i stvarnih srodničkih odnosa.

5. ***Poredbena etnogeneza*** sa susjedima važan je put određivanja srodnosti među narodima. Jedini ozbiljni pokušaj proučavanja komparativne etnogeneze dali su na primjeru odnosa Hrvata i Srba D. Mandić i R. Sträuli (13), a ostalo su tek usputne bilješke ili politički pamfleti. Inače u raznim inozemnim etnokulturnim studijama već postoji dosta znakovita materijala koji bi trebalo iskoristiti, primjerice za moguće etnogenetske poredbe Hrvata i Poljaka, pa Hrvata i Albanaca, te Hrvata i Armenaca itd., ali je sve to dosad još uglavnom ostalo neiskorišteno. Zato su takve etnokulturne i etnogenetske komparacije, u suradnji s tamošnjim inozemnim ustanovama za etnokulturna i antropološka istraživanja, nuždan smjer budućih proučavanja hrvatskog podrijetla.

6. ***Perspektive suvremena pristupa.*** Zbog nepostojećih, ili oskudnih i dvojbenih zapisa iz ranog razvoja, u razvijenom svijetu (SAD, Izrael, Rusija itd.) etnogeneza se danas više ne proučava u povijesti, nego je to zaseban smjer egzaktnih istraživanja na granici prirodnih i društvenih znanosti, s razvijenim standardnim metodama, specijalistima i priručnicima. To je (3, 5, 13) dio *antropogeografije* gdje su metodski temelji iz biogeografije, arheologije i antropogenetike, a tek pomoćni pokazatelji iz povijesti, lingvistike itd. U nas je to nepoznato, pa su zato još uvijek nadležni politički ideolozi, priučeni amateri, te tradicionalni prepisivači i tumači iz nesigurnih i kontroverznih fusnota. Osobito veliku svjetsku vrijednost za opći razvoj etnogeneze imaju etnički stara i raznolika područja koja tvore prirodne »etnogenetske muzeje«, npr. u Euraziji to su Indokina, pa međuprostor Tibeta i Irana (Kašmir-Fergana), te Kavkaz i tzv. zapadni Balkan, tj. naš dinarski prostor. Kao i u drugim sličnim, već bolje proučenim slučajevima etnogeneze, i za Hrvate bi ubuduće najveću vrijednost mogla imati nastojanja na povezivanju i kombiniranju dosadašnjih jednostranih i suprotstavljenih hipoteza. Također je nuždan i, dakako sigurniji, višestruki multidisciplinarni pristup etnogenezi preko različitih struka i brojnih pokazatelja, a ne samo pomoću narodnog imena ili jezika, a nadasve su važne antropološke i biogenetske analize koje smo dosad zanemarili. Takvim kombiniranjem hipoteza i raznovrsnih pokazatelja, ali bez dosadašnje isključivosti i ideoloških predrasuda, treba očekivati da će se uskoro problem hrvatskog podrijetla barem približiti doglednom rješenju u obliku razložno dokumentirane, znanstvene teorije o stvarnom razvoju Hrvata. Zato je sadašnja zbirka priloga skroman pregledni pokušaj rada u tome smjeru.

GLAVNA PREGLEDNA LITERATURA

1. *Bechicki,* J. 1987: Wokól problematyki etnogenezy Bialej Chorwacji. Pamietnik Univ. Krakow 37: 247-57
2. *Gluhak,* A. 1990: Porijeklo imena Hrvat. Zrinski, 334 p., Čakovec.
3. *Gumilev,* L. N. 1989: Etnogenez i Biosfera zemli. Univ. Press Leningrad, 493 p.
4. *Grgur* Barski 1172-95: Ljetopis popa Dukljanina. Izd. 2, V. Mošin, Zagreb.
5. *Ivanov,* G. 1983: Huritskie i urartskie etimologii. Nauka, 151 p., Moskva.
6. *Latyšev,*V. 1890: Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, II, 430-455, Petropoli.
7. *Heres,* T. 1990: Hrvatsko ime u prošlosti i sadašnjosti. Revija Marulić, 3: 291-307, Zagreb.
8. *Marčinko,* M. 1992: Iranske teorije o podrijetlu Hrvata. Hrvatska revija 42/1: 28-50, Zagreb.
9. *Mužić,* I. 1988: Podrijetlo Hrvata, Matica Hrvatska, 295 p., Zagreb.
10. *Porphyrogenetos,* K. 948-952: De administrando imperio. Reprint, Byzantine Center Dunbarton.
11. *Sakač,* S. K. 1952: Teorije napose iranske o podrijetlu Hrvata. Hrvatska Revija 2: 329-348.
12. *Šegvić,* K. 1935: Die Gotische Abstammung der Kroaten. Berlin.
13. *Sträuli,* R. 1992: Krotaen und Serben, ihre grundverschiedene Herkunft. Museion 2000/4, Zürich.
14. *Zacharias,* Rhetor, 559: Historia Ecclesiae. In: Zbornik Akad. B. D. Grekovu, Akad. Nauk Leningrad.

KRONOLOŠKI REDOSLIJED STARIH ETNIČKIH I DRŽAVNIH IMENA OBLIKOM SLIČNIH HRVATIMA

Domaći nazivi na vlastitu jeziku

1. 24. st. pr. Kr. na protohuritskom:
   zemlja = Hurw-Urdu
   vazalni vladar = *Hurru-bâni*
2. 21. st. pr. Kr. na protohuritskom:
   zemlja = *Hurrwùrtu*
   vladar = *Šarru-Mâta* (car Matana)
3. 18. st. pr. Kr. na ranohuritskom:
   huritski jezik = *hurri*
   huritski narod = *Hurriki-Ekhele*
4. 14. st. pr. Kr., klasični huritski:
   huritski narod = *Hurrwuhi-Ehelena*
   hur. država = *Hurrwuhé-Ehillaku*
   hur. vladar = *Šarmàta-Mitanni*
5. 9. st. pr. Kr., na urartskom:
   urartska zemlja = *Huràtina*
   urartski narod = *Hurâti-Ururda*
   urartski vladar = *Šarmât-Hurâti*
6. 12.-7. st. pr. Kr., Zend-Avesta:
   zemlja = *Harahvaiti*
7. 5. st. pr. Kr. na harauvatskom:
   ime naroda = *Harauvatiš*
   ime zemlje = *Harauvatiya*
   naslov vladara = *Harauvatim bandaka*
8. Kristovo doba, Isidor Horenski:
   ime zemlje = *Horohoàd*
9. 2.-3. st. po Kr., ploče Tanais/Azov
   vlastito ime = *Horouathos*
10. 559. po Kr.: Zacharias Rhetor uz Azovsko more navodi narod *Hrwts*
11. Srednji vijek, na starohrvatskom:
    kajkavski *Horvati,* čakavski *Harvati*

Strani sinonimi iz susjednih zemalja

1. 24. st. pr. Kr., na akadskom:
   protohuritska zemlja = *Shubartu*
   vazalni vladar = *patesi Shubartu*
2. 24. st. pr. kr., na sumeranskom:
   protohuritska zemlja = *Subartu*
   vladar = *Lugal-Subartu*
3. 18. st. pr. Kr. na staroegipatskom:
   huritski narod = *Shekhem Heriush*
4. 16. st. pr. Kr., na ugaritskom:
   huritski narod = *Hry*
5. 14. st. pr. Kr. na staroegipatskom:
   huritski narod = *Hari*
   huritska zemlja = *Ne'harina*
6. II. tisuć. pr. Kr., vedski sanskrt:
   ime zemlje = *Sarasvati*
7. 12. st. pr. Kr., na ranohebrejskom:
   huritski narod = *Hiviti*
   huritska zemlja = *Aram Naharaim*
8. 9. st. pr. Kr., na asirskom:
   urartska zemlja = *Uraštu*
   urartski vladar = *Lugal-Huradu*
9. 7. st. pr. Kr., na starogrčkom:
   urartska zemlja = *Alaroida*
   urartski narod = *Alarodioi*
10. 6. st. pr. Kr., na elamitskom:
    ime zemlje = *Harraovatis*
11. 5. st. pr. Kt., na aramejskom:
    ime naroda: *Aruhatti*
12. 4. st. pr. Kr., na starogrčkom:
    ime zemlje = *Arachosia*
13. Kristovo doba, Biblija na grčkom:
    ime naroda = *Horitoi*

***Neki najstariji nazivi** slični imenu Hrvata na izvornim ranim pismima:*

1. Staroegipatski hijeroglifi, Amarna 16. st. pr. Kr. *(Ne'harina);*
2. Mitanohuritski klinopis, Amarna 15. st. pr. Kr. *(Hurruhi):*
3. Ranohebrejska Biblija, Izrael 10. st. pr. Kr. *(Naharaim):*
4. Staroperzijski klinopis, Bagistan 5. st. pr. Kr. *(Harauvati):*
5. Aramejski alfabet, Bagistan 5. st. pr. Kr. *(Aruhatti):*
6. Starogrčki natpis, Tanais/Azov 2.-3. st. pr. Kr. *(Horouathos):*
7. Starohrvatska glagoljica, Dalmacija, srednji vijek *(Harvati):*

Uredništvo

MOGUĆNOST DOKAZA ZA NAŠU PRAOPSTOJNOST

Evidence possibilities for an earlier existence of the Pre - Croatians

Zlatko Tomičić (Zagreb)

U novije se vrijeme pojavio cijeli niz djela koja govore o staroj povijesti Hrvata, odnosno o našem narodu prije 7. stoljeća. Usporedo s tim možemo čitati i to da se pojedini publicisti i povjesnici nepovoljno odnose prema tim istraživanjima koja nastoje otkriti trag starijih hrvatskih država, prije negoli je stvorena jadranska hrvatska država, kao znakove davne opstojnosti Hrvata odnosno pred-Hrvata. To se istraživanje označuje kao besmislica i jalov trud, no za to se ne iznose nikakvi znanstveni dokazi.

U tim pobijanjima obično se navodi kako Hrvati nisu opstojali prije 7. stoljeća. Najčešće se to potkrepljuje tvrdnjom da narodi i nisu opstojali prije nego što je francuska revolucija u 18. stoljeću odredila pojam i bit narodnosti. To se znanstveno ne može dokazati i samo je jedna od marksističkih pseudoistina. Što su onda bili u starijoj povijesti svijeta Egipćani, Perzijanci, Babilonci, Asirci, Grci, ako nisu bili narodi? Negira se opstojnost Hrvata kao starog naroda. Ako je bilo nekih drugih naroda, koji su davno živjeli pa i danas još žive, kao na primjer Židovi, ne vidimo razloga nijekati opstojnost Hrvata kao starog naroda.

Mnoga djela svjedoče o ranijoj opstojnosti Hrvata, kao i o državama Hrvata koje su živjele davno prije 7. stoljeća. Uzmimo samo jedan primjer. To je primjer istraživanja Ljudmila *Hauptmanna* i više njegovih rasprava, od kojih u ovom trenutku možemo promišljati, kao što je recimo »*Dolazak Hrvata*« (usp. 1).

Hauptmann svoje tvrdnje temelji na otkrićima mnogih ranijih povjesnika kao što su bili na primjer *Šafařik, Dümmler, Miklošič*, H. *Howorth, F. Kos*, V. *Klaić*, L. *Niederle*, N. *Županič, Bruckner, Marquart*, G. *Manojlović, Hruševski*. Osobito su zanimljiva njegova razmatranja o Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj na temelju povijesnih zapisa arapskih putopisaca. Primjerice ono što je zabilježio Ibrahim Jakubović godine 965. Također je važan izvor Hauptmannu, kao i Klaiću, ruski ljetopisac Nestor. Osobito je zanimljivo kako Hauptmann tumači Marquartova istraživanja o Hrvatima prema zapisima Muslima ben Abu Muslim al - Džarmija. I što znači riječ *Držvab* kod Ibn Ruste i Al - Bakrija. Ta riječ znači kod Arapa — Hrvat. Zanimljivo je i tumačenje riječi *Malik* i *Subdž*, koje se također tiču Hrvata.

U *Županičevu zborniku* (6) razmatraju se isti problemi. O tomu pišu M. *Markič* (Še en doprines k etymologijama »Celovec«, »Hrvat« i dr.), N. *Županič* (Značenje barvnega atributa v imenu »Crvena Hrvatska«), R. *Nachtigal* (Donesek k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat). To bi bio samo mali dio onoga što je napisano o starim Hrvatima.

Nije beznačajno ni ono što je pisao Natko *Nodilo* (4). On tvrdi da je hrvatska stara vjera, koju su imali prije primanja kršćanstva, bila mazdaizam iransko-indijskog podrijetla i da su se ti stari naši bogovi i polubogovi sačuvali danas još uvijek u našem folkloru. Tu se vidi i vrlo stara naša duhovna sastavnica u prastaro vrijeme, koje se ne mjeri stoljećima, nego tisućljećima.

Umjesto kruta odbacivanja svega onog što je prethodilo hrvatskoj povijesti prije 7. stoljeća, treba kritički razmotriti i ispitati vjerodostojnost bezbrojnih povijesnih djela koja govore o staroj hrvatskoj povijesti, odnosno našoj prapovijesti.

Nedavno je sustavan pregled tih teorija dao Andrija-Željko Lovrić u svojem »*Prijedlogu za znanstveno-razvojno istraživanje rane povijesti Hrvata*« (5), kao i u raspravi o znanstvenom istraživanju rane povijesti Hrvata svojega oca *Mihovila Lovrića* (3).

U svojemu znanstvenom projektu, koji je upućen Ministarstvu znanosti i koji je to ministarstvo usvojilo, A.-Ž. Lovrić iznosi pregled svih teorija o podrijetlu Hrvata, a to su:

1. Slavensko-karpatska teorija,
2. Ilirsko-balkanska,
3. Gotsko-nordijska,
4. Kavkasko-alarodska,
5. Iransko-arijevska,
6. Prahrvatska protohistorijska i
7. Kombinirana sintetska teorija.

Prije nego što se odredi kritički stav o podrijetlu Hrvata, odnosno Prahrvata, valjat će ispitati vrijednost i održivost teza u svim ovim teorijama.

Jednako tako će biti važno prije svega ispitati i ono što nas čini povijesnim entitetom već tisućljećima, a to su naše osobitosti: hrvatski mazdaizam, Methodos, stećci, glagoljica, hrvatska stara plemenšćina (o čemu je pisao Josip Horvat (2) i hrvatski jezik. To su fenomeni o kojima znanost još nije izrekla bitne sudove, ni pionirske ni sintetičke, osim pojedinih autora koji su pokušali naputiti hrvatsku historiografiju na pravi put. On je tek pred nama.

CITIRANI IZVORNICI

1. *Hauptmann*, Lj. 1925: Dolazak Hrvata. Zbornik kralja Tomislava. JAZU Zagreb.
2. *Horvat*, J. 1939: Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Zagreb.
3. *Lovrić*, M. 1992: Izvorni antički Prahrvati (Djelo prof. Mihovila Lovrića, životopis i stručne djelatnosti). Ognjište 3/4: 122-130, Zagreb.
4. *Nodilo*, N. 1991: Stara vjera Srba i Hrvata (Rad JAZU, knjiga 77—86, 91—94, 99—102, Zagreb 1885—1890). Logos, Split.
5. *Tomičić*, Z. 1992: Predložen i usvojen novi znanstveni projekt »Prijedlog za znanstveno-razvojno istraživanje rane povijesti Hrvata / Geobiološki i kulturno-povijesni uvjeti etnogeneze Hrvata«. Ognjište 3/4: 165—175, Zagreb.

ZNANSTVENA DOKUMENTIRANOST PROTUDOKAZA ANTIČKOM PREDSLAVENSKOM PODRIJETLU HRVATA

Scientific documenting of contra-arguments to antic Pre-Slavic origin of Croats

Andrija-Željko LOVRIĆ
(Institut »Ruđer Bošković«, Zagreb)

Uvod. Ključno znanstveno pitanje, od kojega bitno zavise rješenja većine dosadašnjih nepoznanica i nejasnoća u etnogenezi Hrvata je slijedeće: da li su Hrvati po starosti srednjovjekovni i prvotno slavenski narod koji prije nije postojao i pojavio se tek od velikih selidbi nakon raspada Rimskog carstva — ili se naprotiv etnički već izdvajaju antički predslavenski Hrvati (tj. Prahrvati), bilo po pisanim dokumentima ili materijalnoj kulturi različiti od drugih antičkih etnoskupina već prije Rimskog carstva?

Rješavanje starosti podrijetla ovisi ne samo o dostupnoj dokumentaciji i metodama njezina proučavanja, nego podjednako i o načinu omeđivanja pojma hrvatskog naroda. Ako ga shvatimo isključivo i jednostrano, kao jezičnu zajednicu označenu današnjim hrvatskim jezikom, onda Hrvati jedva da postoje od srednjega vijeka, a u užem smislu novoštokavskog standarda tek nakon Ilirskog pokreta. Naprotiv ako se Hrvati shvate kompleksnije tj. kao kontinuitet etnokulturne i antropološke zajednice, onda su oni mnogostruko stariji od sadašnjeg jezika.

Obzirom na ideološko-političke potrebe kroz proteklih sedam desetljeća Jugoslavije, ondje je nametan gotovo isključivo lingvistički slavensko-srednjovjekovni pristup našoj etnogenezi jer to najbolje podupire skraćivanje hrvatske povijesti i mogućnosti dokidanja hrvatstva. Ostali etnokulturni i antropološki pristupi su potiskivani i odbacivani kao suvišni i nepodobni pod etiketama rasizma, klerofašizma, ustaštva i sličnog. Nažalost su takvi neznanstveni ideopolitički pristupi, kroz dirigirano obrazovanje i selekciju podobnih znanstvenika i istraživanja, duboko već ucijepljeni u svijest i javno mišljenje sve do danas pa će trebati još dosta vremena da se potpuno shvati sva besmislenost i dalekosežne štete koje je to nanijelo predodžbi o nama i samoj opstojnosti Hrvata.

Jezični argumenti su najčešći protudokazi kojima se opovrgavalo starije antičko i predslavensko podrijetlo Hrvata. Govorni jezik naroda nije nužni ni neodvojivi dio njegove etnokulture, jer se zbog raznoraznih razloga može i potpuno zamijeniti drugim jezikom, a da se pritom ne izgubi i ostala etnokultura ni dakako ne mijenja izvorno atropološko podrijetlo tog naroda (usp. 7) — npr. zbog vojnopolitičkog pritiska, gospodarskih pogodnosti ili kulturnih utjecaja susjeda, kao u slučajevima Iraca, Židova, američkih Indijanaca, niza sovjetskih naroda itd. Unatoč takvoj posudivosti i prenosivosti jezične nadgradnje koja nije nužni ni stalni dio etnokulture, jezik i njegovi dijalekti ipak mogu biti pomoćni ali ne jedini ni glavni pokazatelj za etnogenezu nekog naroda, ali to samo u slučaju ako se njegov jezik duže vrijeme razvijao spontano i u prirodnom kontinuitetu bez vanjske prisile. U ostalih naroda gdje je današnji njihov jezik naknadno nametnut i bitno preoblikovan silom susjeda, takav je jezični kriterij za etnogenezu znanstveno bezvrijedan. To uglavnom važi i za Hrvate u kojih se jezik razmjerno spontano razvijao samo do 1914, nakon čega je njegov prirodni razvoj u Jugoslaviji sve donedavna bio ideopolitički presječen i dirigiran. Nakon toga je u Hrvatskoj nametnut tzv. novoštokavski standard hibridnog srpskohrvatskog tipa, često i pod izravnom vojnopolicijskom prisilom napose od 1918, pa ponovo od 1945 i od 1972. itd. Zbog takva oktroiranog nametanja, javni i administrativni jezik u Hrvata danas nema znanstvenu vjerodostojnost pokazatelja za našu etnogenezu.

Zato s jezičnog gledišta današnji Hrvati formalno pripadaju slavenskoj jezičnoj skupini, iako je značajan slavenski udio u Hrvata bio vidljiv i prije 1914. Čak i uz takve uvjete jezičnog razvoja, *»omjer slavenskih i neslavenskih crta u gramatičkom sustavu središnjih hrvatsko-srpskih dijalekata sasvim je netipičan u slavenskom svijetu: neslavenski je udio veoma visok, gotovo sav je vrlo star, izuzetno je dobro apsorbiran i harmonično raspoređen na sve dijelove strukture... neslavenski karakter primaju one sfere jezične strukture u kojima je slavenski tip osobito specifičan«* (3). Slično je i s visokim udjelom neslavenskih prednjoazijskih elemenata u nošnjama i narodnim običajima istih krajeva (usp. 8), što se slaže i s raširenjem neslavensko-dinarskog antropološkog tipa ovih područja. To ustvari znači da po današnjem narodnom govoru i folkloru, baš povijesna područja srednjovjekovne Hrvatske među svim slavenskim narodima imaju razmjerno najmanje slavenskih elemenata.

Etnokultura i antropologija. Za ostale etnokulturne pokazatelje i simbole u Hrvata, npr. heraldičku šahovnicu, valoviti troplet i starohrvatske crkvice koji su spram Slavena specifične za Hrvate, slavisti neodređeno i aprirori tvrde da bi to bili »općeraširenl« i nespecifični motivi koji ništa određeno ne govore o podrijetlu Hrvata. Ovo samo donekle važi za hrvatski grb koji se osim Hrvatske i Irana još ponavlja i na području Beneluksa i drugdje. Međutim bar u pogledu tropleta i starohrvatskih crkvica je poznata i nesporna činjenica da se oni u sličnu obliku ne nalaze u Europi sjeverozapadno od Hrvatske, ali su rašireni na istoku napose od Kavkaza do Irana i Afganistana, te da se najraniji takav pleter pojavio u Mezopotamiji još od IV. tisućljeća pa u Iranu u II. tis. pr. Kr., a slične su crkvice napose česte u povijesnoj Armeniji (usp. niže rad A. Bauera).

Glede ostalih etnokulturnih, vjerskih i antropoloških pokazatelja u Hrvata koji također znatnim udjelom upućuju na istočne veze s jugozapadnom Azijom, naši slavisti se na to jednostavno ne obaziru i prešućuju ih, jer tu nemaju nikakvih konkretnih protudokaza u prilog srednjovjekovnog slavenstva.

Povijesni zapisi su također potencijalno korisni kao putokaz etnogeneze, ali se u nas često ne navode njihovi izvorni podaci nego različita tumačenja, prerade, dodaci i slične verzije koji uglavnom zamagljuju ili izvrću smisao izvornika. Takve su npr. uobičajene manipulacije s navodima *Popa Dukljanina* (6) i *Tome Arhiđakona* (12), za koje slavisti tvrde da oni navodno smatraju Hrvate za Slavene, iako se u njihovu izvorniku Hrvati izričito navode kao Goti arijanske vjere.

Napose *Porfirogenet* kojega se smatra ključnim izvorom za podrijetlo Hrvata, po slavistima bi trebao potvrditi da su Hrvati doseljeni Slaveni iz Zakarpaća, ali u njegovu izvorniku na grčkom (10) to je pisano drukčije i neodređeno (prijepis na latinicu): »Hoi de *Hrōbátoi* katókoun tenikauta 'ekeíthen *Bagibáreias,* 'entha 'eisìn 'artíōs hoi *Belohrobátoi*... Hoi deloípoi Hrobátoi 'émeinan pròs Phraggían, kaì legoúntoi 'artíos *Belohrobátoi,* 'égoun *'Asproi Hrobátoi* 'éhontes 'idion 'arhonta... Hoti he *Mégale Hrōbatía,* he kaì 'asprê 'eponomazoméne, 'abaptístous tyghánei méhri tês seméron.. Hê de thálassa 'eis hên dià tôn L' hêmerôn katérhoutai, 'estin hê legoméne *Skoteiné*« (10). Iako je ovo jedan od rijetkih ranih zapisa koji izrijekom navodi doseljenje Hrvata na Jadran, on je dvojben i nejasan glede njihove prvotne pradomovine kao nepoznate »Bagibareias« koja je pored Frangije i Crnoga mora, što mogu biti Karpati ali s podjednakom vjerojatnošću npr. i Kavkaz, a to se može pobliže odlučiti tek drugim materijalnim pokazateljima izvan Porfirogenetova teksta. U svakom slučaju on višekratno i izričito navodi Veliku ili Bijelu Hrvatsku ali je njezin smještaj i opseg nejasan. Glede Slavena, on ih u pradomovini navodi kao *susjede* Hrvatima (što bi značilo da tada nisu bili istovjetni), dok zatim uz Jadran spominje Hrvatsku kao jednu od država — Sklavinija (Sklabenías). Iz ovih i drugih srednjovjekovnih zapisa slijedi da su tada pojam i razgraničenje Slavena još bili jednako nejasni i magloviti, kao npr. i za Ilire u antici, tj. da su onda vjerojatno postojali pravi Slaveni u užem smislu ali i drugi širi »Slaveni« tj. njihovi neslavenski susjedi. S obzirom da se među tzv. Slavenima upravo Hrvati najranije jasno izdvajaju po državnopravnoj organizaciji i specifičnoj ranoj etnokulturi, to je baš za njih logično da su pripadali tom širem krugu perislavenskih susjeda i bili bar donekle neovisnog podrijetla spram ostalih sličnojezičnih Slavena.

U ovoj je dilemi glavna povijesna spona i ključna obavijest prije Porfirogeneta, dosad u nas zbog jugoslavenstva nepodobni i prešućeni sirijski biskup *Zacharias Rhetor* (15), koji pismeno svjedoči da je u stepskoj ravnici uz sjevernu azovsku obalu još do 559. po Kr. živio arijevski konjički narod *HRWTS.* To se logično nastavlja na već poznati natpis gradonačelnika *Horouathos* iz 2.—3. st. u luci *Tanais* kod sadašnjeg Rostova, također na Azovskom moru. Sve to zajedno znači da je kasnoantički narod predslavenskih Hrvata (Horouathos-Hrwts) bio uz *Azov* bar 5 vjekova tj. od 2.—6. st., a već od 8. st. Hrvati su samosvojni državotvorni narod uz Jadran. Time padaju dosad nametnute jugoslavističke bajke o našem podrijetlu, zbog južnijih selidbi još neslavenskih Hrvata, vjerojatno u 7. st., direktno iz azovskog obalnog istoka a ne s kontinentalnog slavenskog sjevera, te da smo tu stigli kao konjanička (možda dijelom i pomorska) vojna organizacija, što potvrđuje i Porfirogenet.

Analogan je slučaj i s glasovitom pobjedničkom pločom perzijskog cara *Darija I. Ahemenida* iz 6. st. pr. Kr. kod Bagistana na gorju Zagros (usp. 6), na kojoj se kao i u drugim zapisima istog vladara navodi zemlja *Harahvaitish,* pa narod *Harauvati* i njihov vazalni vojskovođa i vladar *Harauvatim* Vivana. Dok mnogi autori to smatraju sinonimima iranskih Prahrvata, slavisti ovo apriori odbacuju kao nemoguće uz glavni argument da je to slučajna sličnost, jer je to bilo davno prije Slavena a Hrvati su svakako Slaveni i tada im još nema ni traga.

Po istoj apriornoj logici, ovo važi i za još ranije anale urartskog cara *Sardura II. Kaldejskog* iz 8. st. pr. Kr. na Vanskoj stijeni u Kurdistanu (11), gdje je zapisan Šarmât *Hurâti* (= car Urarta), pa njihova država *Huràtina* (= Urartsko carstvo) i bojovnici *huratéle.* Zbog razmaka od puna dva tisućljeća prije Slavena, po tim je slavistima još manje moguća bilo kakva naša veza s pismom huritskog kralja *Tušrata Mitanca* svom bratiću i faraonu Amenofisu IV.—Ehnatonu iz 14. st. pr. Kr. (usp. 13) gdje se po prvi puta izrijekom navodi etnički pridjevak *hurrwuhé* (= huritski).

Međutim s nepristrana znanstvenog gledišta bez ideoloških predrasuda, ovi rani vladarski dokumenti Darija Ahemenida iz 519. pr. Kr., Sardura Kaldejskog iz 735 pr. Kr. i Tušrata Mitanca iz 1375 pr. Kr., podjednako su vjerodostojni ali i nejasni kao i široko uvaženi zapisi Porfirogeneta, Dukljanina i Tome Arhidjakona pa za sve njih treba važiti sličan pristup: oni se ne mogu apriori ni potvrditi a niti odbaciti neargumentiranim tvrdnjama da je to apsolutno nemoguće i neprihvatljivo, samo zato što se ne uklapa u općeslavensku idilu današnjice. Oni se mogu realno potvrditi ili opovrgnuti tek drugim neovisnim i paralelnim proučavanjem višedisciplinarnim egzaktnim metodama iz arheologije, antropologije, etnokulture, biogeografije, genetike itd.

Metodološki zaključci. Najviše protudokaza antičkom predslavenskom podrijetlu Hrvata dosad su iznijeli lingvisti, ali je njihova znanstvena dokumentiranost prilično oskudna i slabo uvjerljiva, većinom kao apriorne verbalne tvrdnje. Iz ostalih struka gotovo da i nema izravnih egzaktnih protudokaza, osim ideološko-političkih predrasuda i praktičnih cehovskih interesa slavista. Baš to oštro suprotstavljanje lin-

gvista bilo kakvoj mogućnosti predslavenskog podrijetla antičkih Hrvata ustvari prikriva njihovu svijest, da će konačni i jasni dokazi o našoj predslavenskoj etnogenezi ubuduće imati dalekosežne reperkusije napose za izmanipulirani i nametnuti srpskohrvatski jezik, danas još eufemistički prikriven kao tzv. novoštokavski standard. Danas je izvan lingvistike, uglavnom iscrpljena mogućnost očekivanja bilo kakvih novih dokaza za isključivo slavensko podrijetlo i srednjovjekovnu starost Hrvata, dok se naprotiv znanstvena dokumentacija u prilog antičko-predslavenske etnogeneze hrvatskih predaka, danas nakon ukidanja jugoslavenskih zabrana, sve više umnožava i metodološki poboljšava. U takvoj situaciji bez perspektive da bi sačuvali svoje interese, ortodoksni panslavisti već posežu za oprobanim metodičkim smicalicama i pseudoznanstvenim podvalama, dobro poznatim iz sličnih slučajeva u drugim strukama (usp. 1, 2). To su tri glavna načina kojima slavisti spašavaju i produžuju svoje postavke te nastoje potisnuti predslavensku etnogenezu iz hrvatske javnosti:

1. Sustavno prešućivanje i zaobilaženje svih nepoželjnih dokaza i navođenje isključivo onih podataka koji su u prilog srednjovjekovnih slavenskih Hrvata.

2. Njihovo duhovito nadmudrivanje i verbalne akrobacije su u egzaktnim znanostima (1, 2) već davno poznati postupak nekompetentnih autora za prikrivanje dvojbenih i nedokazivih tvrdnji bez konkretne dokumentacije.

3. »Tvrdi argumenti« prijetnje i prisile s ideološko-političkom pozadinom su krajnja znanstvena degradacija totalitarnih režima, već poznata i provjerena u 72 godine Jugoslavije, gdje su »dokaz istine« u etnogenezi bile čak i likvidacije nepoželjnih povjesnika, npr. ubojstvo prof. *Kerubina Šegvića,* te osuda u ime naroda (kojeg?) kao državnog neprijatelja prof. *S. K. Sakača* zbog brojnih članaka o iranskom podrijetlu antičkih Hrvata.

S objektivnog i nepristranog znanstvenog gledišta (5, 9, 14) po danas poznatoj dokumentaciji moguća je ova globalna prosudba o podrijetlu Hrvata. Postojanje antičkih predslavenskih Hrvata je znatno vjerojatnije negoli njihovo isključivo slavensko i kasno srednjovjekovno podrijetlo. Među mogućim antičkim iskonima Hrvata, »iransko je razmjerno najmanje nevjerojatno« (R. Katičić, novinska izjava 1991). U različitim mogućim varijantama, takvi antički Prahrvati su barem u jednoj razvojnoj fazi prošli kroz staroiransko razdoblje Ahemenida. Također i pojava hrvatskih predaka vjerojatno nije bila brza i jednostruka, nego su se prije postupno oblikovali u više razvojnih faza, koje završavaju u srednjovjekovnoj Hrvatskoj asimilacijom kroatiziranih Ilira i Slavena. Najviše je nejasno i slabo dokumentirano ključno doba od antičkih Prahrvata do srednjovjekovnih Hrvata, između 4. st. pr. Kr. i 1. st. po. Kr., kamo treba usmjeriti glavna buduća istraživanja, da se dokumentirano poveže taj »missing link« u etnogenezi Hrvata.

GLAVNA LITERATURA

1. *Aaronson J.* 1977: Style in scientific writing. Current Contents 20/2: 6 – 12.
2. *Braunwald E.* 1987: On analysing scientific fraud. Nature 325: 215 – 216.
3. *Brozović D.* 1969: Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja. Poseb. izd. Akad. nauka BIH, 12: 136, Sarajevo.
4. *Darayavaush Hakkamanish* 519 B. C. (in König F. W. 1938): Relief und Inschrift des Königs Dareios I. am Felsen von Bagistan. Leiden.
5. *Garvey V. P.* 1979: The essence of science. Pergamon Press, Oxford.
6. *Grgur Barski* 1172 – 95: Ljetopis Popa Dukljanina. 2 izdanje, V. Mošin, Zagreb.
7. *Gumilev L. N.* 1990: Ethnogenesis and Earth biosphere. Univ. Press Leningrad, 493 p.
8. *Kulišić S.* 1966: Neke kavkasko-balkanske kulturne podudarnosti. Godišnjak Akad. nauka BIH, 4: 117 – 145, Sarajevo.
9. *Pavić H.* 1980: Znanstvene informacije. Školska knjiga, Zagreb.
10. *Porphyrogenetos* K. 948 – 952: De administrando imperio. Byzantine center, Dunbarton.
11. *Sarduri Khaldi* 735 B. C.: Annales Meher – Dur (in Melkišvili G. A. 1960 – 1971: Urartskie klinoobraznie nadpisy I – II, no 1 – 533), Akademija nauk, Moskva.
12. *Toma Arhidjakon:* Kronika (preveo V. Rismondo 1977). Čakavski sabor, Split.
13. *Tushratta Mitanni* 1375 B. C.: Epistolae I – II, Amarna (in Astour M. 1978, Révue hittite et asianique 34: 1 – 22, Klincksieck, Paris).
14. *Zuckerman H, Morton R. K.* 1971: Patterns of evaluation in science. Minerva 9: 66.
15. *Zacharias Rhetor,* 559: Historia Ecclesiae. In: Zbornik Akad. B.D. Grekovu, Akad. Nauk Leningrad.

II. POGLAVLJE:
PRIRODNA ANTROPOLOGIJA

IZVANEUROPSKO PODRIJETLO HRVATSKE ZEMLJE, ANTROPOTIPA I AGRARNIH KULTIVARA

Out-European origins of Croatian Land, anthropotypes and agrarian cultivars

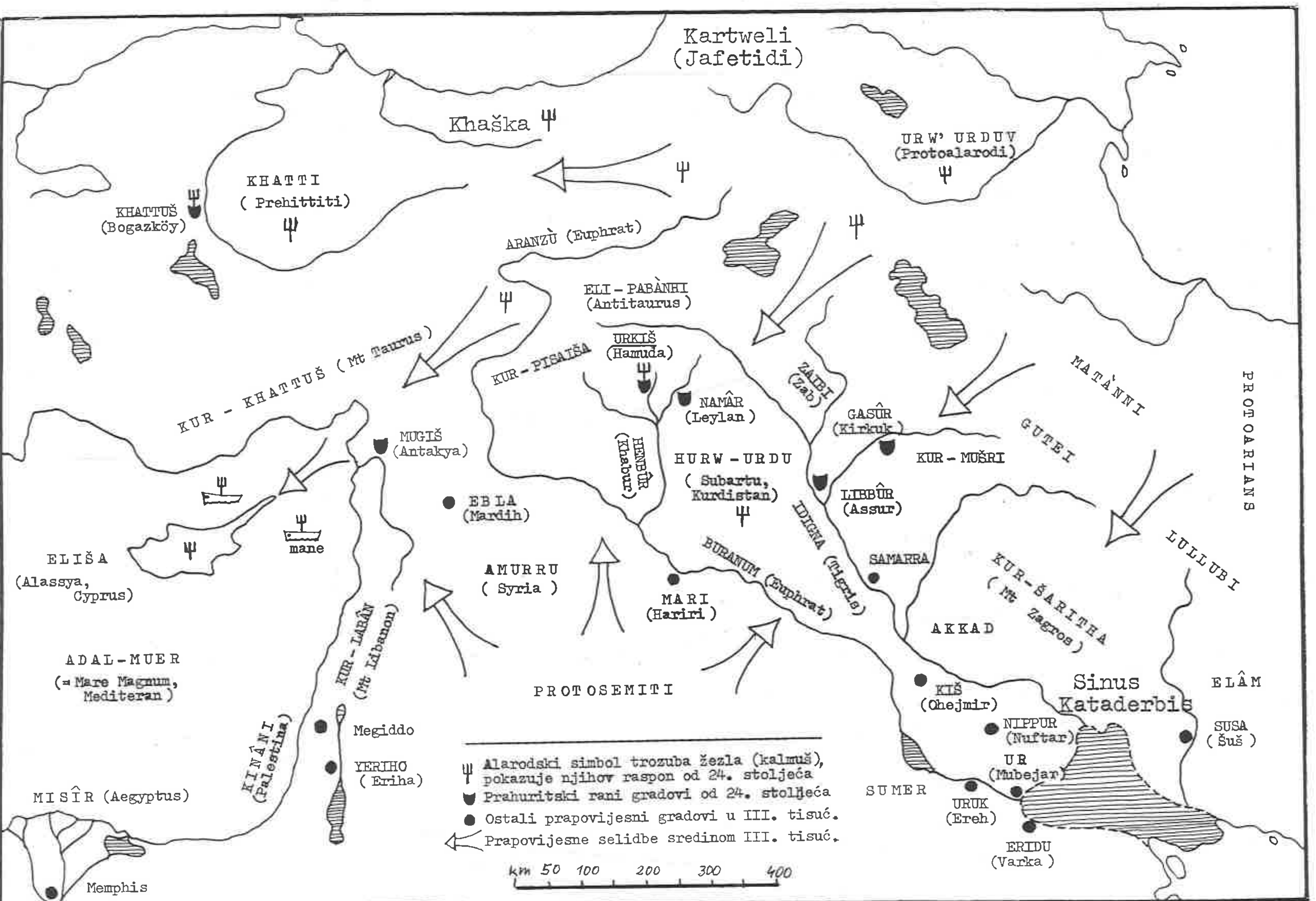
M. Rac i A.-Ž. Lovrić, Institut »Ruđer Bošković« (Zagreb)

Dosad je zemljopisni položaj Hrvatske u nas bio ideopolitički iskrivljen, a prirodnoznanstveni odnosi sasvim zanemareni. Središnji europski meridijan ide smjerom Gdansk—Budapest—Drina—Otranto dok je Hrvatska zapadnije pa očito nije u »jugoistočnoj« Europi, a tzv. Balkan nije poluotok — osim Grčke. Novija nam istraživanja jasno pokazuju da razvoj hrvatsko-dinarskog prostora nema bitne veze s ostalim Balkanom i od njega je u najvećem dijelu geološke prošlosti bio rastavljen golemim i dubokim oceanom. To očito potvrđuje 30 godina rada na svjetskom projketu MOHO (nazvan po našem *A. Mohorovičiću*) koji nizom dubinskih višekilometarskih bušenja podmorja i podzemlja oko Hrvatske dokazuje izvanbalkansko podrijetlo Dinarida i otoka (4, 8, 9).

1. ***Izvanbalkansko južno podrijetlo*** Hrvatske. Jedini je izvorni europski i ujedno najstariji dio Hrvatske Slavonsko gorje (Požeška kotlina), nastalo na južnoj obali Eurameričkog prakontinenta *Laurazija* u devonu prije 400 milijuna godina. Ostala srednja i južna Hrvatska izvaneuropskog je postanka na južnoj polutki Globusa, gdje je u trijasu prije 220 mil. god. bio veliki prakontinent *Gondwana,* razdvojen od Europe oko 4 000 km širokim oceanom *Tetis* veličine sadašnjeg Atlantika. Tada se na sjevernoj obali Gondwane potresima iz mora Tetis izdigao naš Prahrvatski poluotok — *Promontorium Adriaticum* (otkrio ga E. Argand), koji je obuhvaćao Hrvatsku od Žumberka i Istre do Boke, Sandžaka i dio Albanije. U doba jure prije 180 mil. god., potresima se razlomljena Gondwana konačno raspala na sadašnju Afriku, Južnu Ameriku, Australiju, Indiju itd., a i odlomljena je Hrvatska po lavi na oceanskom dnu kroz Tetis otklizala na sjever. Zato je u kredno doba prije nekih 135 mil. god. taj Prahrvatski otok ili *Adriatida* ostao izoliran usred prostrana oceana Tetis više od 2 000 km od Europe. Tada su na drugim kontinentima bili ogromni dinosauri, ali preko mora oni nisu mogli do nas pa su u nas nastali posebni prahrvatski saurusi čijih fosila nema izvan Hrvatske: *Adriasaurus, Karsosaurus, Opetisaurus* itd. Od tercijara pred 70 mil. god., more Tetis se sužava i postaje pliće, a u nas se otada izdižu planinski grebeni Dinarida. Oni su nadovezuju s drugim sličnim vapnenastim planinama pa spajaju Hrvatsku s ostalim oceanskim otocima, tj. gorja Atlas — Dinaridi — Peloponez — Kreta — Mala Azija — Perzija u izduženo vapnenasto kopno *Mezogeida.* Time se Tetis raspao na dva uža mora: južnije je Sredozemlje, a na sjeveru prema Euraziji je izduženo more *Paratetis,* tj. Jadran — Panonija — Crno more — Azovsko — Kaspijsko — Aralsko more do jezera Balhaš, pa je zato Hrvatska još oko 1 000 km daleko od Balkana. Tek u pliocenu prije 11 mil. god. Panonija presušuje otjecanjem Dunava i Hrvatska se tek otada spaja s Balkanom, ali je i danas ožiljak tog geološkog sudara oštro vidljiv: to je tek nekoliko kilometara širok pojas tzv. serpentinskih planina iz lijepih modrozelenih stijena *(ofioliti),* što je sudarom zgnječeni ostatak oceanskog dna iz Tetisa, a one leže od Papuka kroz sjeveroistočnu Bosnu i oko Sandžaka uz Drinu i Lim na Prokletije do Skadra. Istočnije je Balkan od smeđastosivih stijena s kiselim i vlažnim silikatnim tlom, a zapadnije je naš hrvatski Kras od bijelih vapnenastih stijena i suha neutralna tla živih crvenkastosmeđih boja, što i danas očito dokazuju drugo i odvojeno podrijetlo Hrvatske od Balkana. Ova se prirodna crta dobro slaže s povijesno-etničkom granicom Hrvata prema ostalim balkanskim narodima, jer narodi u selidbama zbog svojih ustaljenih tehno-gospodarskih tradicija traže što sličnija prirodna područja kao u pradomovini. Zato naseljenje Hrvata uglavnom na Dinarski kras upućuje na njihov dolazak iz istočnih vapnenastih zemalja sa sličnim crvenkastim tlom kakvo je duž prapovijesne Mezogeide, tj. iz Male Azije, ili Irana i susjednih prirodno sličnih krajeva (usp. 1, 4, 5, 9).

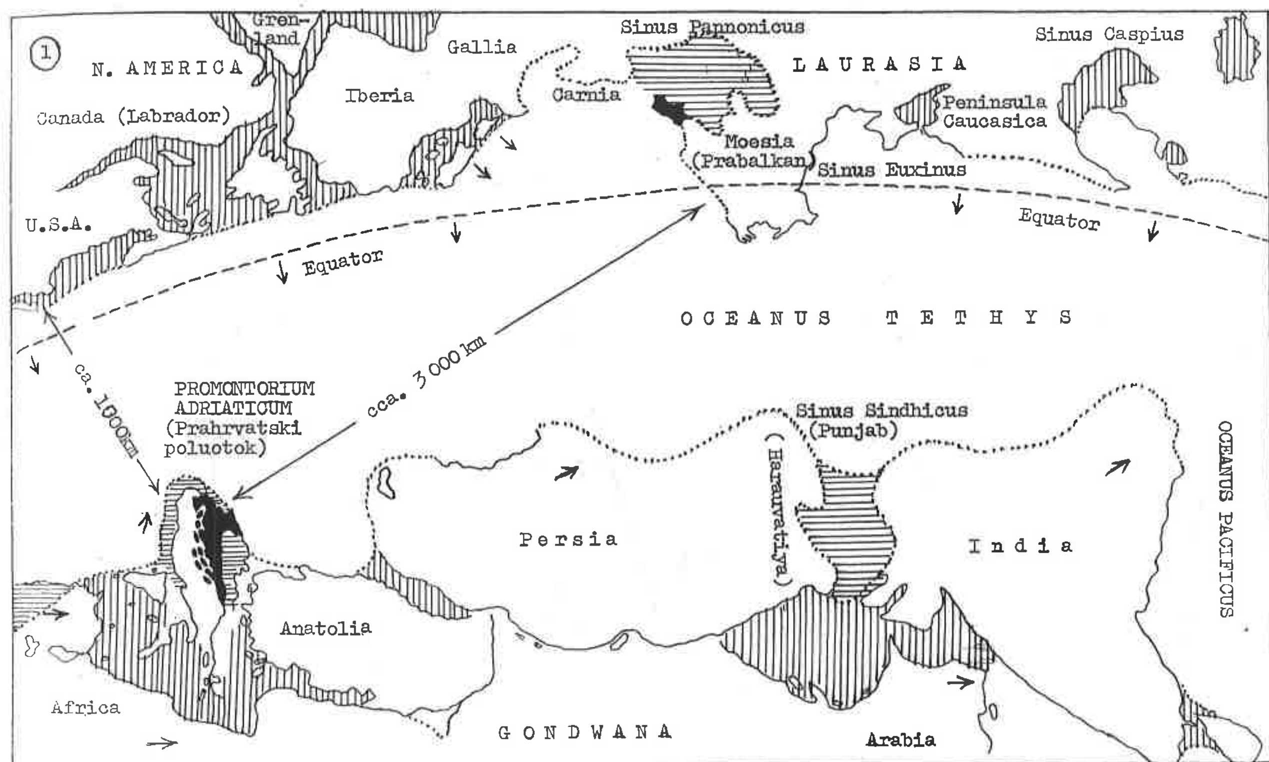
2. ***Geoklimatski preduvjeti*** etnogeneze. Klima Europe donekle je stabilna tek od srednjeg vijeka, a prije su bile jače oscilacije suhih i vrućih, te hladnih i vlažnih doba. I obalne granice kopna i mora kao danas tek su od brončanog doba, a dotad su neki otoci (npr. jadranski) bili dio kopna, a mnoge su nizine npr. dio Kazahstana i sjeverno Pretkavkazje pod morem (Paratetis). Još prije 12 000—9 000 god. su mnoge planine i sjever Europe bili pod ledom, jer su sjeverni pol i Arktik ležali oko Islanda, a ne kao danas (usp. 1, 8). Kroz ledena doba do prije 9 000 god., klima je bila istodobno hladna i suha pa su Portugal, istočni Jadran, sjeverna Turska i sjeverni Iran s dovoljno vlage i topline bili najpovoljniji za život. Sjevernije od toga bile su hladne tundre mahovina i lišaja, a južnije jednako beživotne suhe pustinje. S toplinom nakon oledbe životni se prostor povećao šumama i travnjacima, ali je nova zapreka nastala otapanjem masa leda čije su poplavne vode povećale i spojile Crno, Azovsko, Kaspijsko i Aralsko more ponovo u izduženo jezero Paratetis, što je tada otežalo selidbe smjerom sjever—jug. Tek prije 8 500 god. i to se more smanjilo i raspalo zbog suhe i vruće klime, ali su nakon toga nastale neplodne pješčane pustinje (Sahara, Arabija, Turkestan itd.) nepovoljne za život, što je tamošnja plemena istjeralo u druge, plodnije krajeve. Sigurno su tada i naši rani preci tražili zemlje bolje za život, jer inače ni nas ne bi bilo.

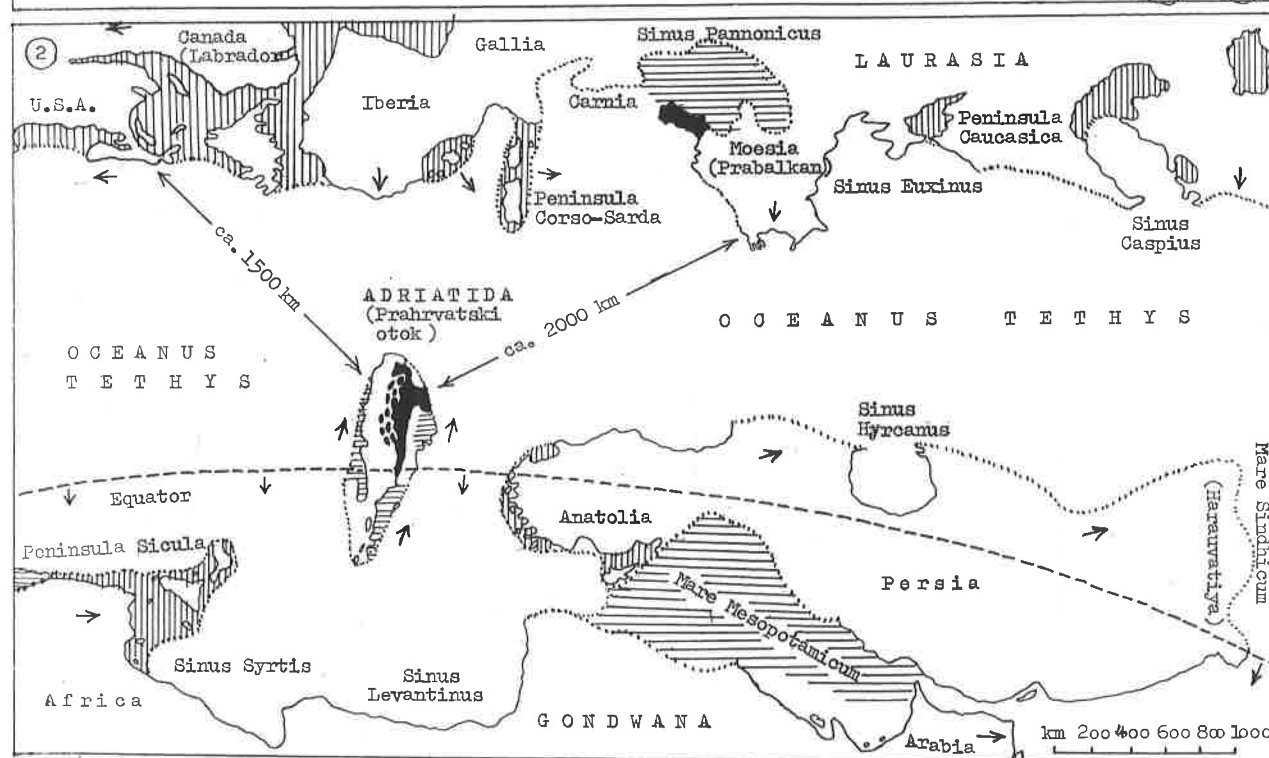
PRAPOVIJESNA PALEOGEOGRAFIJA GORNJE MEZOPOTAMIJE U 24. STOLJEĆU prije Krista: protohuritski savez *Hurw-Urdu* pod akadskim vazalom *bani-Arwatâl* (oko 2340. pr. Kr.) i drugi susjedni narodi s tadašnjim zemljopisnim nazivima (u zaporkama su njihovi današnji nazivi)

PRILOG I – A (uz M. Rac: Prirodna antropologija...)

Predhistorijski paleogeografski razvoj područja između današnje Hrvatske i afganistanske Harauvatiye (pojednostavljeno prema Dewey et al. 1973, Biju-Duval 1976, 1978, Ushakov et al. 1985, itd.). Karta 1: Rani mezozoik *(trijas)* pred 200 milijuna god., 2: Kasni mezozoik *(kreda)* pred 100 mil. god., 3: Srednji tercijar *(oligomiocen)* pred 30 mil. god., 4: Glacijal-Würm *(paleolit)* pred 30000 god., 5: Rani postglacijal *(neolit)* pred 7 000 god. Oznake: pune linije (— — —) = današnje obale, točkaste linije (• • •) = ranije obale, crtkana linija (— — —) = raniji položaji ekvatora s tropskim pojasom, vodoravno prugasto = bivša presušena mora, okomito prugasto = bivša kopna pod morem, dvostruko karirano (#) = gorje pod vječnim snijegom i ledenjacima, krupno točkasto = plodna šumska područja u glacijalu i postglacijalu, crne plohe = bivši položaji hrvatskog tla, strelice = smjerovi gibanja kopna i kasnije ljudske selidbe.

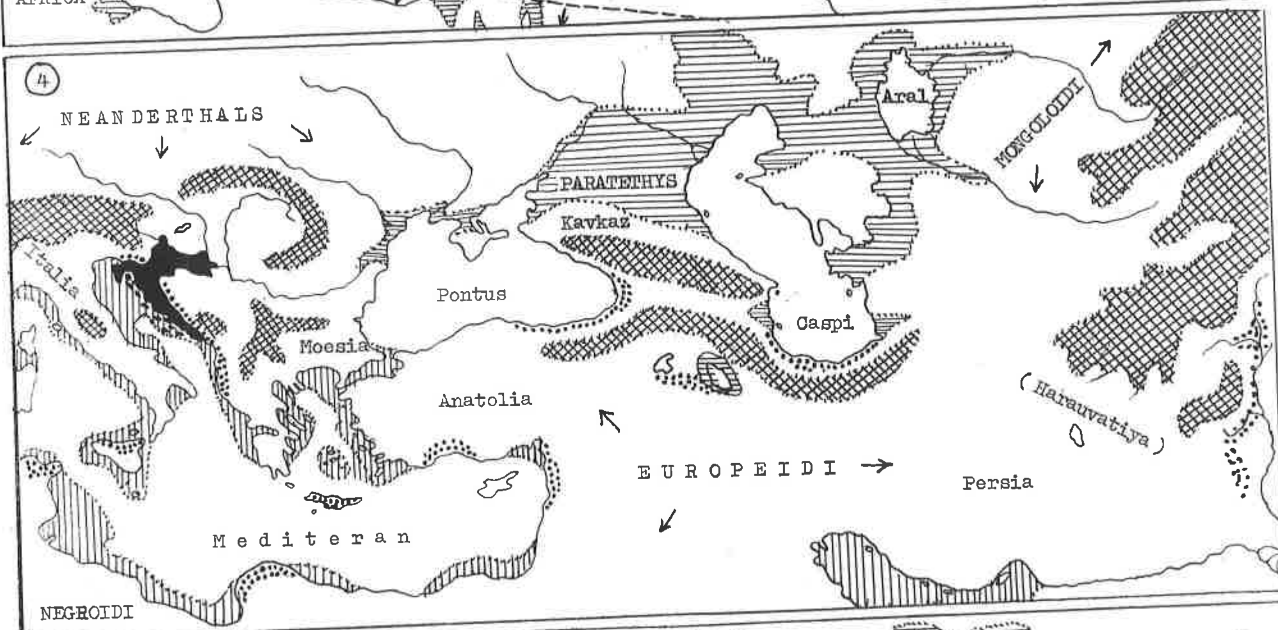

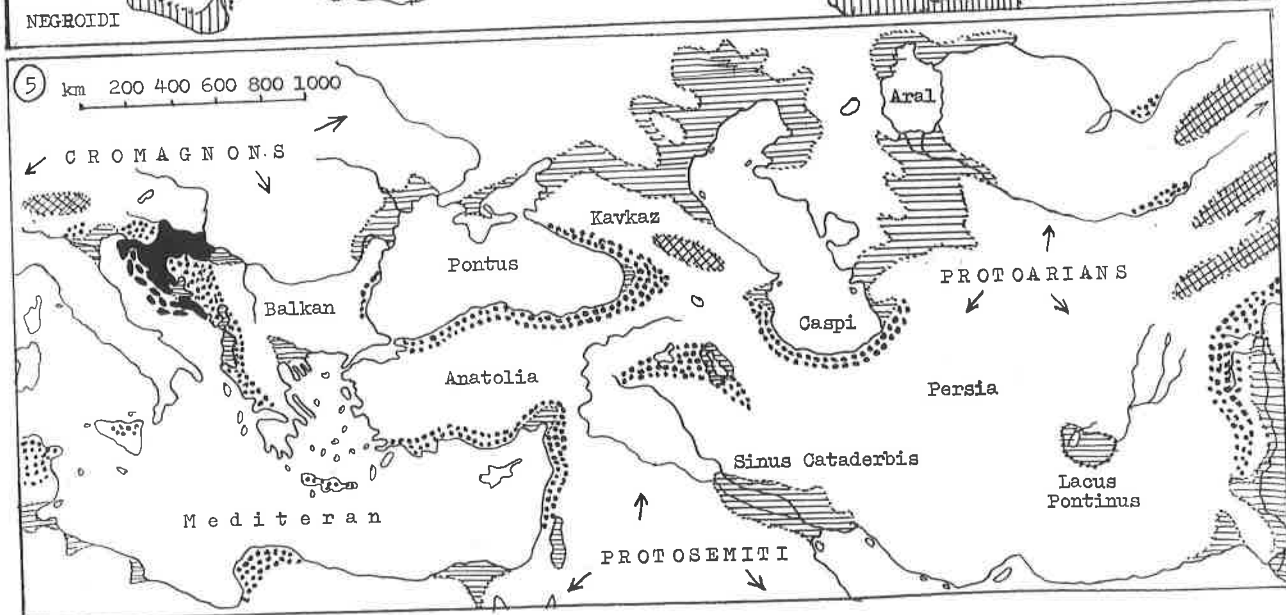

PRILOG I – B (nastavak):

3. Oligomiocen pred 30 000 000 god., 4. Paleolit pred 30 000, 5. Neolit pred 7 000 god.

3. ***Prethistorijski razvoj*** eurazijskog čovjeka. Oskudna znanja o ranome prirodnom razvoju čovjeka posljednjih su godina dopunjena u preglednju sliku o nastajanju antropoloških zajednica u Euraziji (usp. 1, 3, 5, 6, 10, 11). Približan postglacijalni razvoj glavnih antroposkupina po današnjem bi znanju bio ovaj. Najprije su u Euraziji tri glavne rase: na istoku žuti *mongoloidi,* u sredini bijeli *europeidi,* a zapadnije u Europi stari *kromanjonci* (= kavkaski antropotip). Tada još većina prapučanstva Eurazije govori sličnim i primitivnim tzv. nostratičkim prajezicima. Potkraj oledbe, od XII. tisućljeća životni su uvjeti već nešto bolji i europeidi se raseljuju pa u sjevernu Afriku prelazi njihova semitohamitska podgrupa s afroazijskim prajezikom, a na Balkanu i u prednjoj Aziji indoeuropska je podgrupa s pripadnim prajezikom, te u Maloj Aziji do Kavkaza treća, hetoanatolska podgrupa europeida. Nakon nestanka leda i presušenja Paratetisa, od VI. tis. i te se podgrupe dalje sele i razdvajaju vjerojatno ovako: Afroazijci se tada dijele na *Prasemite* u jugozapadnoj Aziji (Sirija—Arabija) i *Prahamite* na sjeveru Afrike, a na istočnom rogu Afrike miješanjem s južnijim negroidima nastaju polucrni *Afrokušiti.* Dotle se indoeuropejci dijele na keltske *Pranordijce* s ranoeuropskim prajezikom u Europi i azijske *Protoarijevce* s ranoarijskim prajezikom u prednjoj Aziji, a najistočniji arijski ogranak na Pamiru i Kašmiru vjerojatno se dijelom miješa s Pratibetancima pa nastaju tibetoarijski *Dinaroidi (*Urw'urduv) s* posebnim ranoalarodskim jezikom.

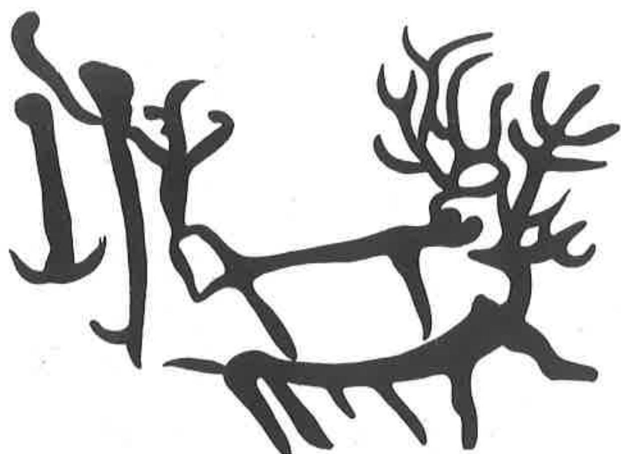
Ranoarijci uglavnom žive u Kazahstanu oko Azovskog mora, sa središtem u plodnoj delti Amudarje (usp. 10), ali zbog suše i vrućine tu od IV. tis. nastaju turanske pustinje Kysil-Kum i Kara-Kum (Crveni i Crni pijesci), pa se oni raseljuju: zapadnoarijski Prairanci idu uz Kaspijsko more do rijeke Artek u Turkmenistanu gdje stvaraju kulturu *Namazga,* a indovedski Istočnoarijci idu uz doline Amudarja i Sirdarja do Fergane i Pamira (kultura *Zamanbaba),* odakle vjerojatno potiskuju ranije srednjoazijske prastanovnike, Dinaroide i Prasumerane. Zato Prasumerani do 35. st. pr. Kr. idu preko Irana na jug u Mezopotamiju, a Dinaroidi istodobno na zapad do istočnog Kavkaza, pa oni u prednju Aziju donose istočne svjetonazore i tradicije sa simbolikom boja itd. Sredinom III. tis. uz bolju i vlažniju klimu slijede nove selidbe: oko 25. st. sa sjevera u prednju Aziju stiže ogranak konjaničkih Pranordijaca, a potkraj III. tis. s istoka u gornju Mezopotamiju na prvim bojnim kolima indovedski ogranak istočnoarijskih *Mitanaca* (Matâni). Tada već postoji antropološki mozaik iz kojeg nastaju prapovijesne civilizacije Starog istoka, kao mogući preduvjet za razvoj ranih predaka Prahrvata ili bar njima srodnih, ishodišnih etnoplemenskih skupina.

4. ***Dinaroidi i drugi antropotipovi.*** Biogenetska je važnost antroposomatskog tipa u etnogenezi jedan od najboljih pokazatelja ranog podrijetla, jer pokazuje učestalost pradavnih spolnih veza među narodima u prostoru i vremenu. Dok se etnokultura, jezik, pa katkad čak i narodno ime mogu posuditi i prenositi, antropogenetski tip je nezamjenjiv i nasljedan. Zato se sličnim metodama kao u sudskom dokazivanju očinstva, biogenetskom analizom antropotipa donosi zadnja etnogenetska »presuda« o narodnom očinstvu, tj. o podrijetlu većinskog dijela naroda (1, 3, 5). Prosječni dominantni antropotip u većine Hrvata (i Bosanaca) jesu *Dinaroidi* za koje je specifična na zatiljku spljoštena lubanja, pa smeđe oči i smeđa kosa, te izrazito vitak stas. Ovaj tip čini većinu pučanstva od srednje Slovenije kroz srednju i južnu Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu do Sandaka. S manjinskim udjelom i prijelaznim mješavinama ide na jug do sjeverne Grčke, na zapad do Koruške i na sjeveru do Slovačke, a drugdje u Europi je rijedak u novijih doseljenika po gradovima. Druga, još veća koncentracija takvih dinaroida nalazi se izvan Europe u prednjoj Aziji gdje izrazito dominira u većine Kurda i Nahičevaca, a kao manjina i prijelazi ide od Sirije do istočnog Kavkaza (Dagestan). Treće i rastrgano manjinsko područje rijetkih i miješanih Dinaroida u srednjoj je Aziji, od Fergane do Kašmira.

Osim drugih raširenih i nespecifičnih europskih antropotipova što prelaze u Hrvatsku, tu se kao manjine nalaze još dva posebna, za Europu rijetka i ograničena antropotipa. Jedno je stari kavkaski antropotip *kromanjonaca* (kartvelski Jafetidi: zapadni Kavkaz, sjeverna Turska, Pirineji), koji je na Balkanu većinom značajan za romanske Vlahe. Ističe se sličnom visinom kao u Dinaroida, ali ovaj ima glomazni i plećati stas, veliku nezgrapnu glavu (»Model Gargantua«) i bujno-valovitu garavu kosu s crnim očima. Asimilacijom Vlaha ušao je među Crnogorce i dio Srba, pa ga zato oni od J. Cvijića (Ž. Mikić) propagiraju kao tzv. prave srpske »Dinarce«. To su *serboidni pseudodinarci* za političko-ekspanzivne namjene, koji nemaju veze s pravim Dinaroidima kodificiranim u međunarodnoj znanosti. Treći rjeđi, naš antropotip jest *mezopotamski sumeroidni,* gotovo nepoznat drugdje u Europi. U nas kao manjina s prijelazima pridolazi od srednje Podravine do istočne Slovenije i u susjednoj južnoj Madžarskoj, a najviše među kajkavcima Hrvatskog zagorja. Ti naši posebni antropotipovi dokazuju istočne biogenetske veze s jugozapadnom Azijom, a ne sa zakarpatskim Slavenima, unatoč sličnom jeziku.

5. *Arhaične stočne rase.* U hrvatsko-dinarskom prostoru uzgaja se više starinskih rasa stoke, rijetkih ili nepoznatih drugdje u Europi, koje upućuju na pradavne selidbe pripadnih stočara. Među njima je bosansko govedo autohtona balkanskog podrijetla, no ostali nisu. Čupava ovca pramenka, s grubom i dugom vunom, pa crnosmeđa i dugoroga balkanska koza, raširene su po Balkanu i Maloj Aziji. Poznate su od antike u Hetita i Ilira, a u jugozapadnoj su im Aziji i preci, divlja koza *(Capra aegagrus)* i argali-ovca *(Ovis ammon),* što sve upućuje na pradavne selidbe azijskih stočara na Balkan.

Početak ranoalarodske likovne umjetnosti: crteži plemenâ *Urw'urduv* iz IV. tisućljeća pr. Kr., na stijenama planine Gegam u Zakavkazju.

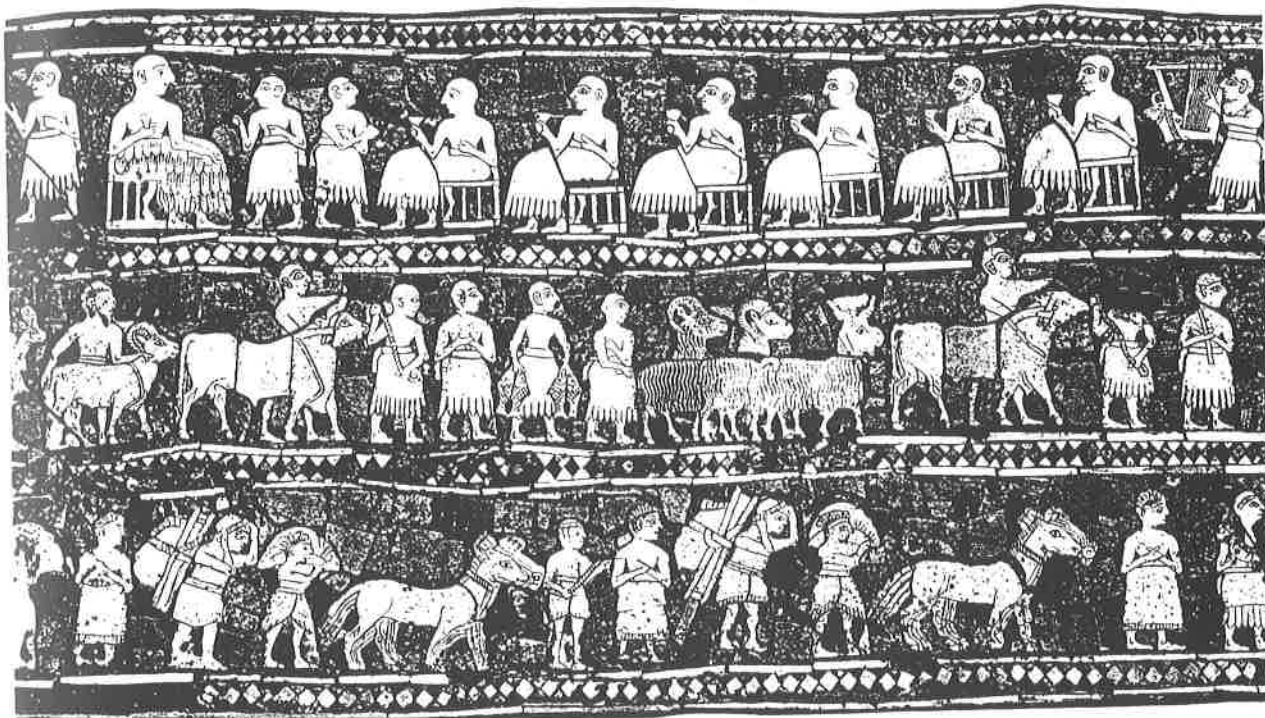
Prvorazredni agroindikator našeg podrijetla jest mali i snažni, hercegovački brdski konj — tzv. *bušak*, s prugastim nogama i leđima, debelom glavom i uzdignutom grivom (usp. 7). U čistom i tipičnom obliku najčešći je u zapadnoj Hercegovini (na otoku Krku je nedavno izumro), a inače ga ima križanog s europskim konjima i drugdje u Lici, Bosni, Dalmatinskoj zagori, Crnoj Gori, a drugdje u Europi ga nema. Gotovo isti tip konja čest je i raširen u srednjoj Aziji, a napose oko gorja Tyen - Shan gdje živi i njegov divlji predak — prževalski konj *(Equus przewalski)*, dok ostali europski konji potječu od izumrlog ruskog tarpana *(Eq. gmelini)*. Vrlo slični hercegovački bušaki dobro se vide na antičkim reljefima s kočijama urartskih careva u Zakavkazju iz 9.—7. st. pr. Kr., a još su jasniji na egipatskim reljefima iz 18. dinastije, kamo stižu kao miraz uz huritske princeze udane za egipatske faraone u II. tisućljeću pr. Kr. Sve to pokazuje da je naš bušak kao jedna od prvih rasa konja, već odavna pripitomljen u srednjoj Aziji i da su vjerojatno baš na njegovim leđima naši preci projahali svoje višemilenijske selidbe sve do Jadrana i Hercegovine, pa bez tih bušaka možda više ne bi bilo ni današnjih Hrvata.

6. ***Starinski biljni kultivari*** još su bolji pokazatelji selidbe, jer se teže raznose negoli pokretna stoka (2). Duž istočnog Jadrana rastu dvije posebne stare sorte kupusa, tzv. brokvina *(Brassica dalmatica)* i kapuc *(Br. liburnica)*, kojih su divlji preci samo na dalmatinskim otocima *(Br. cazzae* i *Br. botteri)* pa su one tu autohtono domaće naslijeđe antičkih Ilira ili još starijih Pelasta. Dok su naše kontinentalne sorte bijelog grožđa i primorske crne sorte keltoromanskog podrijetla od europske divlje loze *(Vitis sylvestris)*, dotle u Dalmaciji i na otocima raste nekoliko posebnih sorti primorskog bijelog grožđa čiji slični divlji preci rastu od Kavkaza do Fergane: *Vitis hyrcana, V. hissarica, V. trichophylla, V. subacerifolia* itd. Istos-

Muški i ženski karakteristični antropotip *Sumerana:* kipovi iz donje Mezopotamije u III. tisućljeću pr. Kr.

Vjerojatno najstariji prikaz glavnih naroda u Mezopotamiji na sumeranskom mozaiku iz 24. st. pr. Kr.: gore *Sumerani* (lijevo povećan kralj Urske dinastije), u srednjem redu su Prasemiti *(Akadjani)*, a na dnu tzv. Subarti tj. alarodski *Protohuriti* s konjima i vrećama žita. (British Museum, London)

mjerno upućuju i naši domaći nazivi, jer su prapovijesni Huriti u prednjoj Aziji lozu baš nazivali »*trš*«, a njihovi su vinogradi »*tršât*« bili na brdskim padinama s kamenim suhozidom, poput naših jadranskih gromača.

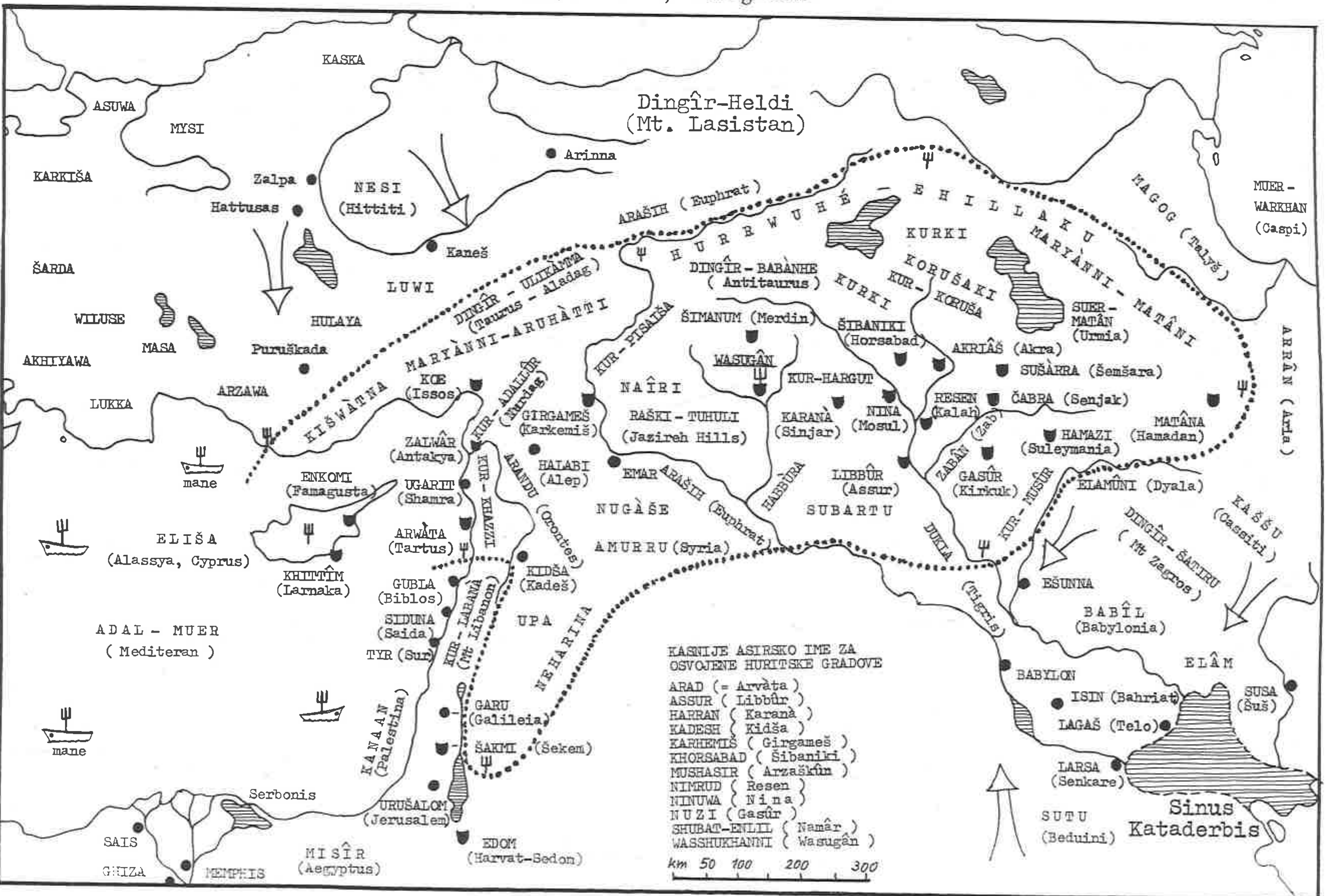
Također u Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori raste i posebna visoka sorta velezrne pšenice (visine kukuruza), a ista sorta zajedno sa svojim divljim pretkom *(Triticum grandisemineum)* raste samo još u Zakavkazju i Kurdistanu, gdje je poznata i iz antičkih urartskih skladišta. I tu je istosmjerni paralelizam naziva kao i u loze, jer su prapovijesni Huriti pšenicu zvali »*dzitu*« i kasniji Urarti »*dzeto*« pa i u nas žito u užemu smislu znači pšenicu. U ranoj Mezopotamiji iz III. tis. se žito općenito zvalo »*kurùšda*« i zatim u huritskoj Siriji iz II. tis. »*kurùstu*«, slično kao i naša zagorska kurùza. Nadalje, u ranoj je Mezopotamiji divlja višnja na huritskom nazvana »*šennùru*« (još nije pripitomljena), a i danas se divlja višnja *(Cerasus cupaniana)* u Kvarneru zove »*šenùda*« (pitoma je »maraska«). Stari su europski biljni kultivari na hrvatsko-dinarskom prostoru rjeđi i većinom ograničeni na sjeverozapadu u Istri, Sloveniji, Žumberku i u Hrvatskom zagorju, dok su ostalo uglavnom moderne i raširene sorte i križanci novijeg podrijetla bez povijesnog značenja.

Dakle, većina se Hrvata po biološkom antropotipu, te po starim agrarnim sortama i stoci, znatno razlikuje od ostalih Slavena. Nabrojeni nasljedni antropotipovi, kao i agrarne i stočarske veze, istosmjerno upućuju na traženje ranijih, predslavenskih predaka Hrvata u jugozapadnoj Aziji, kao i da su sadašnji slavenski jezik Hrvati najvjerojatnije tek naknadno preuzeli od susjeda. Ipak su Hrvati antropološki još manje slični s Irancima u kojih je naš dinaroidni antropotip vrlo rijedak, pa očito naši preci niti s njima nisu imali bližeg biološkog dodira. Zato je biološki iskon Hrvata morala biti neka treća antroposkupina iz prednje Azije, gdje su s Hrvatima antroposomatski najbliži Kurdi, Armenci i neki manji srednjoazijski narodi.

GLAVNA LITERATURA

1. *Alazawa*, T. 1993: Evolution and dispersal of the modern Humans in Asia. Univ. Museum, Tokyo.
2. *Bassermann*, J. F. 1953: Die Geschichte des Weinbaues, Bd. I.–III. Frankfurt am Main.
3. *Bernhard*, W. 1993: Rassengeschichte des Nahen Ostens. Rassengeschichte, Bd. 13, München.
4. *Biju-Duval*, Y. et al. 1976: From the Tethys Ocean to Mediterranean (Atlas). Technip, Paris.
5. *Jelinek*, A. 1993: Chronology of Homo sapiens in southwestern Asia. Univ. Museum, Tokyo.
6. *Marks*, A. 1993: Pleistocene archaeology and man origins in Levant areas. Univ. Museum Tokyo.
7. *Silver*, C. 1989: Horses of the World. Equinox Press, 2nd ed. 233 p., Oxford.
8. *Thenius*, E. 1977: Meere un Länder im Zeitenwechsel (Paläogeographie). Springer, 202 p. Berlin.
9. *Ushakov*, S. A. et al. 1985: Continental drift and Earth Climate. Mysl, 207 p., Moskwa.
10. *Vinogradov*, A. et al. 1986: Drevnie naselenie Amudarji (Arheo-antropologija). Nauka 200p. Moskva.
11. *Wandermeersh*, B. et al. 1988: Evolution biologique et culturelle du Lévant. Paléoriént. 14.

PRAPOVIJESNA PALEOGEOGRAFIJA GORNJE MEZOPOTAMIJE U 15. st. pr. Kr.: Huritska država *Hurrwuhé-Ehillaku* pod najjačim carom – šarmata *Artatâma* Mitanni (1463.–1411.) i susjedne države, s tadašnjim nazivima (u zaporci današnja imena), ☗ – huritski gradovi – *wâsi*, ● – važniji strani gradovi.

PALEOGEOGRAFSKE I ETNOGRAFSKE OSOBITOSTI VJEROJATNE RANOHRVATSKE PRADOMOVINE U KURDISTANU

Paleogeographical and ethnological properties of probable Pre-Croatian homeland in Kurtistân

Jamil Aboud (Geodetska škola Zagreb) i Mladen Rac (Institut »R. Bošković«, Zagreb)

Dosadašnji nas pokazatelji većinom upućuju na to da je najstariji etnokulturni razvoj prahrvatskih predaka vjerojatno započeo negdje oko sadašnjeg Kurdistana *(Kurtistân)*, tj. u okviru ili bar u bliskom dodiru rane huritske kulture iz III. i II. tisućljeća pr. Kr. Ova potencijalna ranohrvatska pradomovina, koja je danas uglavnom područje naseljenja kurdskog naroda, pruža se od kamenitog vapnenastog gorja Zagros na istoku u Iranu, pa duž krških lanaca Antitaurusa do zaljeva Iskenderun na istočnom kraju Sredozemlja, te na sjeveru do jezera Van i Ararata, na površini oko 390 000 km². Ovi su krajevi najsličniji s našom Likom, Hercegovinom i Crnom Gorom, pa se također odlikuju sličnim dugačkim gorskim grebenima kamenita krasa, te brzim planinskim rijekama, slapovima i dubokim riječnim kanjonima. Zato je, za razliku od ostalih ranih naroda, u tamošnjem huritskom jeziku *(hurrwuhé)* već prije 4 100 do 3 200 god., postojalo bogato i raznoliko nazivlje za takve zemljopisne pojmove, što je otkriveno iz više tisuća novonađenih alarohuritskih klinopisa (usp. 1, 2, 5, 6, 7, 10, 14). Tako su tamo nanizana bezbrojna brda ili vrhovi = huritski *kûr,* pa uz južno podnožje niži brežuljci ili humovi = *tuhuli* (usp. naš Tuhelj), zatim duž sredine Kurdistana veliko gorje ili planinski lanci = *kursagâl,* a sjevernije najviši, goli i snježni planinski vrhunci = *dingîr,* između kojih su usječeni bezbrojni klisurasti klanci = *darbân* (usp. naše Derventa) i nekoliko dubokih riječnih kanjona = tàrae (usp. naše Tara). U međuplaninskim dolinama, kao i na južnomu prigorskom podnožju bilo je u gornjoj Mezopotamiji nekoliko velikih gradova — prijestolnica = *šehewri* (usp. naše šeher) i oko njih više stotina manjih gradića i naselja = *wêsi* ili *vâsi* (naše ves i vas).

1. ***Prapovijesni reljef i vodotoci.*** Za Kurtistân danas ima malo cjelovitih zemljopisnih pregleda, jer ga većinom opisuju razdvojeno po susjednim državama i malobrojni su zajednički prikazi na jednome mjestu (usp. 4, 8, 9, 13). Kratica u daljem tekstu: bez oznake = klasični huritski, *ur.* = urartski, *ak.* = akadski, *lat.* = latinski, *tur.* = turski.

Izvorno je prapovijesno ime Kurdistana na huritskom jeziku bilo *Hurrwùrtu-Babanàhe* (= Huritsko gorje, ak. Pabhé-Subartu). Njegovu je istočnu granicu tadašnjih država *Hurrwùrtu* ili *Hurrwuhé-Ehillaku* tvorilo gorje *Šaterà-Kursagâl* (= Šator-Planina, tj. danas gorje Zagros) sada u Iranu s najvišim vrhuncem na krškom grebenu *Dinâr-Kuh* (= Kamena gora, 4 976 m). Na sjeverozapadu prema Maloj Aziji dugački su gorski lanci *Babanà-Kursagâl* (= Baba-Planina tj. istočni Antitaurus, tur. Güneydogu Toroslar) s najvišim kurdskim vrhuncima *Tura-Gowand* (tur. Cilo Daĝi, 4 135 m) i *Tura-Galila* (3 963 m). Na jugozapadu je uz sirijsku obalu Sredozemlja bio *Kur-Adallûr*(tj. Amansko gorje, tur. Nur Daglari, 2 240 m). Na sjeveru su bili *Dingîr-Ulikàmma* (»Velike stijene«, sada Taurus-Aladag 3912 m), pa *Dingîr-Khaldi* (»Visoke planine«, sada Lazistan, 3937 m) i vulkanska planina *Dingîr-Hurâti* (= Huratska gora tj. Ararat, tur. Aĝri Daĝi, 5 123 m) i još dalje na armenskom sjeveru visoki lanci *Dingîr-Kazlukh* (tj. Kavkaz 5 642 m). Na južnome podnožju Antitaurusa tj. danas oko granice Sirije i Iraka, bila je brežuljkasto-valovita visoravan *Raški-Tuhuli* (sada Jazirêh), a na zapadnom podnožju Zagrosa u gornjoj Mezopotamiji nizovi osamljenih nižih planina (ispod 2 000 m) primjerice *Kur-Koruša* (sada Gjebel Bašića, usp. naše Koruška), pa *Kur-Musûr* (ak. Mushri, sada G. Aisha), *Kur-Hargut* (usp. naš Hrgud-Planina), *Kur-Pisaiša* (lat. Mons Bargylus, sada G. Akrad) itd. Najdulji riječni kanjoni, usječeni kroz greben Antitaurusa bili su *Tàrae-Dukla* (izvorišni kanjon Tigrisa) i *Tàrae-Arsàna* (kanjon gornjeg Eufrata), danas dijelom pod hidroakumulacijama.

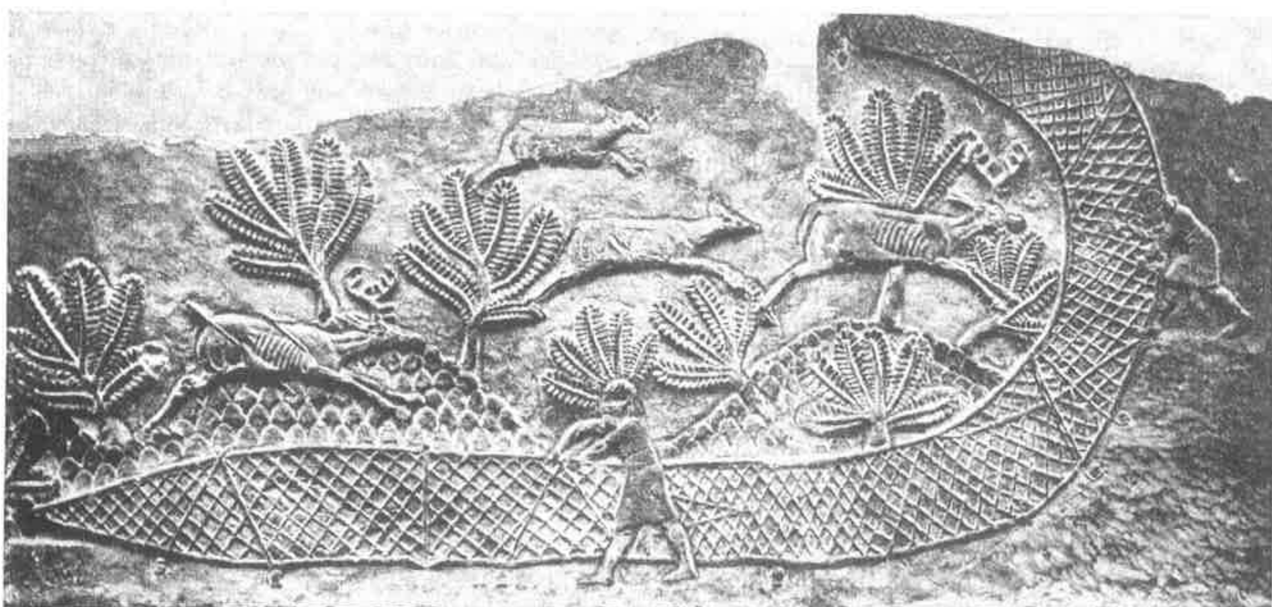
Opći huritski naziv jezera je *suer,* veće rijeke *mùna,* a manje rječice i potoka *lat.* Tako su iz Antitaurusa na jug prema Mezopotamiji tekle *Muna-Arsàna* (tj. Eufrat, ur. Arašših, usp. naše Raša = lat. Arsa) i njezin najveći pritok *Muna-Habbùra* (ak. Henbur, sada Khabûr) na kojemu je bila glavna huritska prijestolnica, te istočnije *Muna-Dùkla* (tj. Tigris, ak. Idiklat, tur. Diĝle. usp. naše Duklja). Na zapadu Zagrosa najvažnije su rijeke pritoke Tigrisa, *Muna - Zabân* (tj. Veliki i Mali Zab). Najveća međuplaninska jezera na sjeveru bila su *Suer-Matân* (jezero Urmia, lat. Lacus Lychnitis) i *Suer-Tušpa* (tj. jezero Van, lat. Lacus Thospitis), a na zapadu se od sirijske obale *(Adru--Amurru)* pružala morska pučina *Adâl-Muer* (= Veliko more, tj. Sredozemlje) na kojemu je ležao otok *Eliša* (tj. Cipar, ak. Alassya) i na sjeveru zemlja *Hatti* (Mala Azija).

2. ***Prapovijesni i današnji gradovi.*** Najveći prapovijesni huritski tj. danas pretežito kurdski gradovi u gornjoj Mezopotamiji prije 4 000 god., bili su *Šehewri-Gasûr* (ak. Nuzi, sada Kirkuk), *Šehewri-Namâr* (ak. Shubat-Enlil, sada Leylan), pa *Šehewri-Nina* (kasnije ak. Niniwa, tj. Mosul) i *Šehewri-Libbûr* (ak. Assur, sada Ash-Sharqat). Kasnije su osim tih nastali i brojni drugi huritski gradovi u II. tis. pr. Kr., primjerice *Vâsi-Šibaniki* (ak. Dur-Sharrukin, sada Khorsabad), *Vâsi-Čabra* (sada Senjak), *Vâsi-Sušàrra* (sada Ranya), *Vassi-Šimânum* (sada Merdin), *Vasi-Arbèla* (ak. Rablé, sada Erbil, usp. naš Rab-Arbe), *Vasi-Karanà*

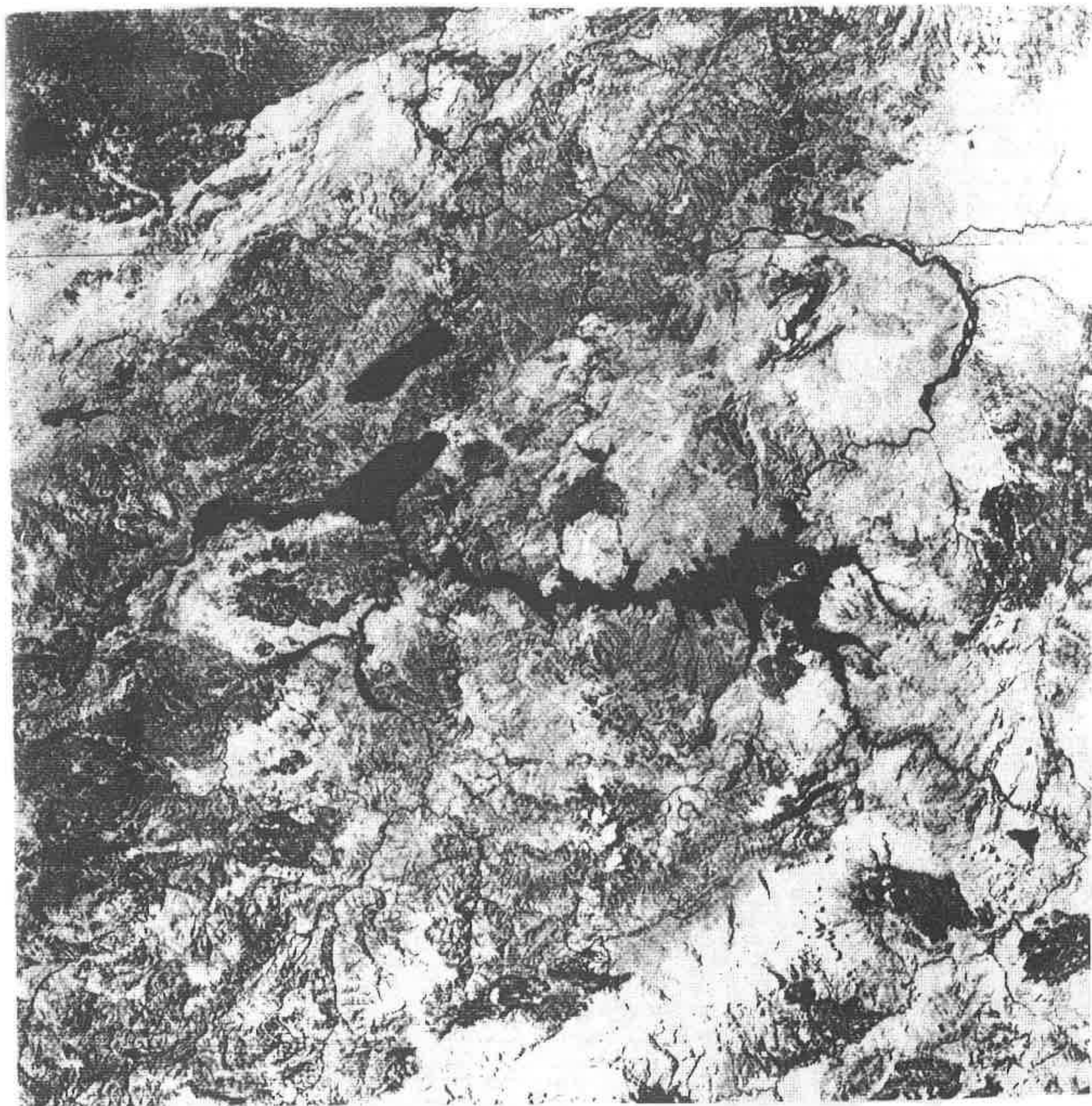
(ak. Haran, sada Sinjar), *Vasi-Resen* (ak. Nimrud, sada Kalah) i i drugi, a sjevernije u urartskim međuplaninskim dolinama još *Wêsi-Arzaškûn* (ak. Mushassir, kod Rawanduza), *Welikûni* (sada Sewan), *Wišewâsi* (Topzawa), *Erebùni* (Erewan), *Matâna* (Hamadan), *Kowinâr, Welibaba, Šipkûr, Siplja, Jana, Hurwâsi, Hurwazân* i drugi kojih bliže lokacije još nisu određene. Na sirijskoj obali Levanta bila je prapovijesna luka *Vâsi-Arwàta* (lat. Aradus, sada Tartus), a u Kolhidi na Crnom moru ur. luke *Wêsi-Rissâni* (lat. Rhizon, sada Rize) i *Wêsi-Pasîn* (lat. Phasis, sada Poti) itd.

3. ***Klima, vegetacija i paleofauna.*** Zbog malobrojnih meteoroloških postaja, uglavnom kišomjernih oko ruba Kurdistana i nedostatka dužih mjernih nizova, podneblje je u Kurdistanu još slabo proučeno i bez suvislih podataka. Razmjerno su najbolje, iz kišomjera poznate prosječne oborine, kojih je najmanje u gornjoj Mezopotamiji — oko 200 mm godišnje, a s visinom se povećavaju pa na padinama Zagrosa i Antitaurusa pada i više od 1500 mm, ali u unutrašnjim međuplaninskim dolinama opet ih je manje pa je za sušnoga ljeta potrebno i navodnjavanje. Od subtropskoga mezopotomskog podnožja pa do hladnih gorskih grebena sa zimskim snijegom, temperature se jako razlikuju, a osrednje su vrijednosti u međuplaninskim dolinama za siječanj oko −5° do 0°C, i ljetne u srpnju od 16° do 20°C. Topla klima i poluzimzelena vegetacija južnog podnožja prema rubu Mezopotamije, donekle su slični našoj srednjoj Dalmaciji, dok unutrašnje međuplaninske doline sa stepskim travnjacima i suhom kontinentskom klimom više podsjećaju na našu Baranju i Srijem, a ostala viša gorska područja Kurdistana bioklimatski su sličnija našoj Lici i središnjoj Bosni, također s jakim zimskim hladnoćama i snijegom. Gorske su šume uglavnom listopadne s brojnim vrstama hrastova, a samonikle su crnogorične četinjače tamo rijetkost — samo *Juniperus* (usp. 4, 8). Zbog prijašnje povoljnije klime i kasnijeg uništenja šuma sječom, vatrom i nomadskim brstom stoke, prapovijesni biljni pokrov ranohrvatske pradomovine u Kurdistanu bio je za vrijeme Hurita znatno bujniji i raznovrsniji negoli danas, s prostranim šumama i livadama. Zato je i pripadna prapovijesna fauna u Kurdistanu bila mnogo bogatija divljim stadima velikih sisavaca, koji su tu kasnije uglavnom istrijebljeni. Primjerice, faraonski hijeroglifi i asirske klinopisne pločice navode u huritskoj zemlji, tj. u današnjem Kurdistanu, češće lov na brojne lavove (huritski: *hurrika* = urlikavac) kao i na tigrove (hur. *pirga* = pjegavac), te na divlja goveda — turove, a faraoni 18. dinastije spominju uz gornji Eufrat na pojilu i velika krda do 120 slonova, što je sve do danas nestalo.

4. ***Antropoznačajke Kurdistana.*** Kurdi u prednjoj Aziji su, izvan hrvatsko-dinarskog prostora, jedini poznati narod u kojemu dominantnu većinu pučanstva tvori naš dinaroidni antroposomatski tip, vrlo sličan kao u Hrvatskoj i Bosni. To u egzaktnom prirodoznanstvenom pogledu objektivno pokazuje da su u dalekoj prošlosti preci Kurda i Hrvata jednom morali biti zajednička i jedinstvena etnička populacija s mnogobrojnim međusobnim bračnim vezama. Jedina izrazitija fizička razlika bi bila, što Kurdi u prosjeku imaju duže ruke od Hrvata, ali to može biti sekundarno i ekološki uvjetovano današnjim drukčijim uvjetima i načinom života (usp. 3, 9). U ranoj su antici hipotetski Prahrvati i Prakurdi vjerojatno još bili sastavni dijelovi, tj. društveni slojevi i jezični dijalekti, unutar istoga pranaroda: najprije Hurita (huritski *Hurrwuhí-Ehelena*) i zatim u okviru Urarta (ur. *Hurâti-Ururda*), pa su još tada gorski stočarski Huriti = Prakurdi, a nizinski poljodjelski Huriti = Prahrvati

Svakodnevni život Urarta *(Huràtina)*: starinski lov jelena mrežom u planinama Kurdistana, asirski gipsani reljef iz 7. st. pr. Kr. (British Museum, London)

Satelitska aerosnimka (Landsat 1976) vjerojatne ranohrvatske pradomovine u Kurdistanu: goli kameniti kras istočnih grebena gorja Antitaurus (huritski: *Babanà-Kursagâl)* s jezerima i klisurastim kanjonom gornjeg Eufrata (ur. *Tàrae-Arsàna).*

(?). Nakon propasti njihove zadnje zajedničke, urartske države, većina se gorštačkih Alarohurita i dalje održala u svojoj prvoj pradomovini, ali otada kao jasno izdvojeni etnički Kurdi, dok se ostali nizinski Alarohuriti uglavnom raseljuju i ovi vjerojatno sudjeluju u etnogenezi i stvaranju narodnog imena današnjih Hrvata. Prema tome, sadašnji bi Kurdi bili iranizirani i islamizirani srodnici antičkih Prahrvata dok se, obratno današnji europski Hrvati mogu s dosta vjerojatnosti smatrati slaviziranim i kristijaniziranim srodnicima Prakurda iseljenih u Europu. Stoga su Kurdi najvjerojatniji i najbliži predslavenski srodnici antičkih Hrvata, jer su im biogenetski nedvojbeno srodniji, negoli antropološki različiti europski Slaveni.

5. ***Etnografija Kurda.*** Danas u prednjoj Aziji živi ukupno oko 25 milijuna Kurda, većina u prapovijesnom alarohuritskom području, tj. u Kurdistanu. Druga najveća cjelovita skupina od preko 100 000 autohtonih Kurda živi daleko istočnije od Kurdistana, između gradova Kandahar i Quetta oko granice Avganistana i Pakistana. Upravo tu je druga, vjerojatno izvorna ranohrvatska pradomovina antičke iranske zemlje *Harauvatiya* (usp. o tom slijedeće članke), pa su baš na području tih istočnih Kurda danas primjerice selo *Harwatya* i planina *Tahti-Dinâr.* Ta dvojnost nalaza Kurda i prahrvatskih tragova još dodatno potvrđuje obostranu povezanost današnjih Kurda s ranoantičkim Prahrvatima na prostorima jugozapadne

Azije. Inače je za kurdsko društvo značajna izvorna ravnopravnost žene i muškarca, po čemu se jasno razlikuju od većine okolnih patrijarhalnih naroda, a to je znakovito, daleko naslijeđe sličnoga društvenog ustroja od njihovih ranih huritskih predaka (usp. 3, 11). U Kurda je dosad dobro sačuvan bogati i prastari samosvojni folklor, nošnje i narodni običaji koji su dosad slabo proučeni, iako bi njihovo bolje poznavanje imalo veliku poredbenu važnost za razumijevanje hrvatske etnokulture. Znakovito je da se u Kurdistanu (i Iranu) za proljetni ekvinokcij pale svete vatre, što podsjeća na tzv. »uskrsne kresove« u sjevernoj Hrvatskoj, napose u Hrvatskom Zagorju. Sličnosti ima i u nekim poznatim detaljima narodne nošnje, primjerice u širokim bijelim hlačama kurdske muške nošnje. U Kurda se također rabe za ručni prijenos sijena i poljskih plodina posebne leđne košare (pleteni ruksaci) posve ista oblika i namjene kao i u primorskih Hrvata, npr. u selima na otoku Krku, pa isti slavonski plesovi žetelaca pod zagorskim nošnjama, konjičke igre slične Sinjskoj alki, ličko ojkanje iz brda itd.

6. ***Odnos kurdskog i hrvatskog*** jezika. Osim administrativnih jezika iz okolnih država, kojima u Kurdistanu uglavnom govore kasniji gradski doseljenici susjednih naroda, ostala većina kurdskog pučanstva govori posebnim kurdskim jezikom (*kurtí*) koji obuhvaća 4 glavna dijalekta: surani, bardinani, hurmandži i fejli. Osim toga, u nekim se zabačenim dijelovima Kurdistana još nalaze i manji preostaci antičkih dijalekata *neoaramejskog* jezika, kojim tu govore malobrojni potomci Asiraca. Hrvatski i kurdski danas pripadaju različitim podskupinama indoeuropskih jezika: današnji hrvatski je pretežito slavenski, dok kurdski pripada zapadnoiranskoj grupi. Međutim da to nije uvijek bilo tako, pokazuje pojava što među njima ima niz znakovitih zajedničkih riječi slična oblika i značenja. To su uglavnom iste one riječi alarohuritskog podrijetla kojima se hrvatski izdvaja od drugih slavenskih jezika, a kurdski od iranske skupine (usp. 11, 12). Osim čestih iranizama u kurdskom pa i u hrvatskom, druge su njihove slične zajedničke riječi primjerice kurdski *zen* = hrv. žena, *mišk* = miš, *sisa* = sisa (dojka), *lâš* = leš (strvina), *zemi* = zemlja, *šin* = sinj (modrozelen), *nâšta* = natašte, *sinik* = snijet (biljna bolest), *bâkta* (udovica) — usp. baka, *per* (krilo) — usp. pero... itd. Još je znatno sličniji kurdski jezik prema južnohrvatskom čakavskom dijalektu pa uz već gore spomenute, tu još pridolaze i druge slične dijalektalne riječi: *tlûla* = trûl (crvljiv), *ča* = *ča* (što), *banka* = bànak (nasip), *klâma* = glâma (jaram), *hàpa* (kuka) — usp. hàpat (zgrabiti), *kondere* = kundura (opanak), *piškile* (izmet) — usp. pišaka (mokraća), *sikata* (čavao) — usp. sikavac (trnje)... itd. Povrh toga, u Kurdistanu ima i cijeli niz naselja sa znakovitim nazivima (toponimi) sličnim kao u Hrvatskoj, ili se etimološki mogu povezati s imenom Hrvata, npr. *Hirvat, Arbat, Harw, Senjak, Kotur, Resan, Metina, Kola* itd. Nadalje, u Hrvata se nalazi i više prezimena koja su dosta slična s kurdskim plemenskim patronimima, npr. *Kurtí* (= Kurd): Kurtin, Kurtić i Kurtović; *Papi:* Pap, Papo i Papić; *Mamish:* Mamić; *Bali:* Balić i Balija; *Birush:* Biruš i Biruški; *Bilbas:* Bilas i Bilbija... itd.

7. ***Zaključak.*** Zbog nepovoljna geopolitičkog i gospodarskog položaja, Kurtistân je u cijeloj prostranoj Euraziji vjerojatno najmanje proučena zemlja u prirodoslovnom i etnokulturnom pogledu. Dosad su tu strance zanimali samo geološko-tehnološki projekti vađenja nafte, a sve je drugo ostalo nepoznato. To je i razlog da je donedavna bilo gotovo nepoznato postojanje u Kurdistanu, kroz prapovijesnih 24 stoljeća, visokih alarohuritskih civilizacija, država i dinastija, a bez toga je bilo dvojbeno i samo postojanje nekih antičkih Prahrvata. Kako se danas Kurdi smatraju najbližim srodnicima i potomcima Hurita, za nas su ključna proučavanja Kurdistana i određivanje veza i srodnosti s Kurdima, jer je u protivnom isključena mogućnost povezanosti i podrijetla Hrvata od prapovijesnih naroda Hurrwuhí *i Hurâti.*

GLAVNA LITERATURA

1. *Astour,* M. 1970: Toponyms in the Hurrian alphabetic tablets. UF – 2/1 – 6.
2. *Astour,* M. 1981: Toponymic parallels of Nuzi area and northern Syria. Proc. IN 11-26, Winona Lake.
3. *Bernhard,* W. 1993: Rassengeschichte des Nahen Ostens. Rassengeschichte, Bd. 13, München.
4. *Davis,* P. H. 1956: Lake Van and Turkish Kurdistan. Geogr. Journ. 122: 156 – 157.
5. *Diakonov,* I. M. et al. 1981: Geographic names of Urartian texts. Tübinger Atlas d. Orients B – 7/9.
6. *Edzard,* D. O. et al. 1974: Répertoire géographique des textes cunéiformes. Tübinger Atlas B/1 – 9.
7. *Goetze,* A. 1959: Hurrian place names. Festschrift J. Friedrich p. 195 – 206, Univ. Heidelberg.
8. *Handel-Mazetti,* H. 1913: Kurdistan. Karstens' Vegetationsbilder (Asien) X/6, G. Fischer, Jena.
9. *Kandler,* A. P. et al. 1984: Anthropologie sesshafter und nomadisierenden Kurden. Homo 35/3: 193 – 8.
10. *Kleiss,* W. et al. 1976: Topographische Karte von Urartu. Archäol. Mitteil. Iran, 3, Berlin.
11. *Krotkoff,* G. 1982: Neo – Aramaic dialects of Kurdistan. Amer. Orient. Ser. 64, New Haven.
12. *Kurdoyev,* K. 1960: Kurdsko – russkiy slovar. Moskva.
13. *Maunsell,* F. R. 1984: Kurdistan. Geographical Journal, 3, London.
14. *Steinkeller,* P. 1982: Historical geography of Iran in 3rd Millenium B. C. Zeit. Arch. 72: 236 – 265.

PRILOG II. (uz II. poglavlje: Prirodna antropologija)

ZNAČAJNI POVIJESNI KRAJOLICI IZ VJEROJATNE RANOHRVATSKE PRADOMOVINE

Legendarna prahuritska planina *Pisaiša* u Kurdistanu (=latinski Mons Bargylus), na kojoj se oko 2 260 pr. Kr. odigrao prvi prapovijesni sudar između ranoarijske konjice *marya* pod bojnim stijegom Pegaza i akadskih falangi cara Naramsina pod stijegom zmaja Sirruša – što je opjevano u sličnim varijantama ranoarijskih mitova o borbi bogova: mitanohuritskog diva *Ulikamma* i zmaja *Remeša,* pa ranoiranskog *Thaetaona* i *Azdahaka,* te indovedskog *Krsaspa* i *Srvara.*

Iranska Dinara, *Dinar-Kuh* 4 976 m (=prapovijesna *Dingîr-Šatterà*), po prirodnom izgledu vrlo je slična hrvatskoj Dinari: kameniti kras južnih vapnenastih strmina uz Perzijski zaljev (F. Klute, Weltgeographie Bd. 47).

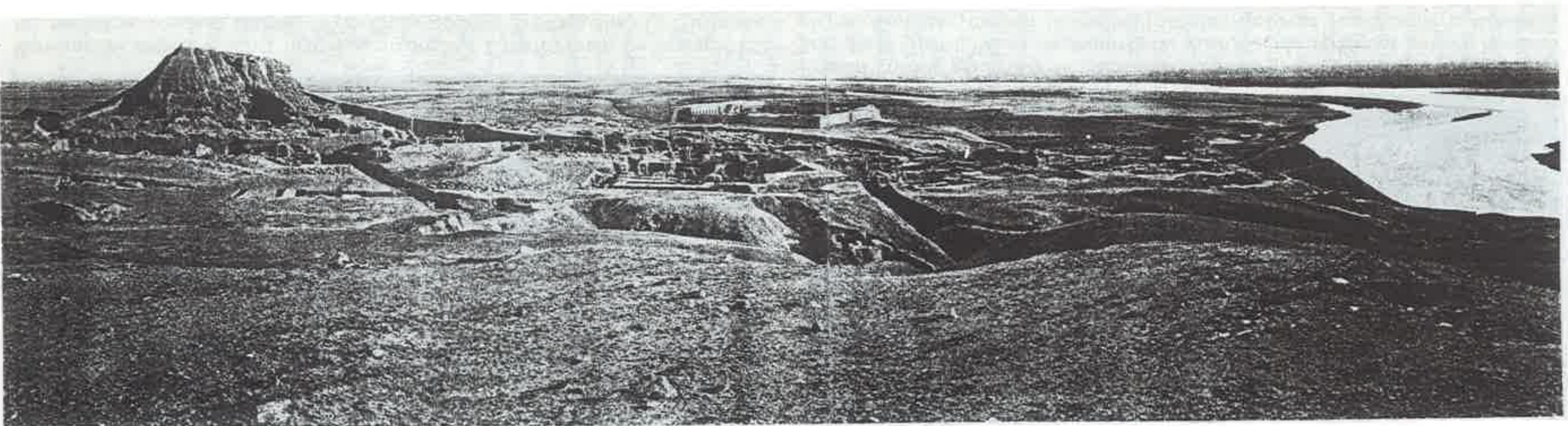

Ranoantički najviši vrhunci urartskog sredogorja *Dingîr-Hurâti* (=Ararat, 5123 m), pogled sa sjevera iz urartske *Wêsi-Erebùni* (danas Erewan), slika O. Niedermayer.

Prastari kurdski grad Akra – tradicijsko duhovno središte Kurda, u pozadini ljuti kras gorja Gjebel Bašica (=prapovijesni *Kur-Koruša*) iz kojega potječe huritsko pleme *Korušaki,* mogući utemeljitelji srednjovjekovne Karantanije u današnjoj Koruškoj.

PRILOG III.
NEKA ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA

Jedna od najstarijih prapovijesnih gradina gornje Mezopotamije: *Wâsi-Libbûr*, prahuritska prijestolnica prve nezavisne države *Hurrwùrtu* (=akadosumerski Subartu) u doba II. dinastije ranoarijskih šarmàta (22 – 19. st.), a nakon osvojenja Asiraca od 18. st. pr. Kr. preimenovan u Assur (danas Kala-Sharka). Lijevo piramidalni hram – *šatterà* (=akad. ziggurat), desno teče *Muna-Dùkla* = rijeka Tigris (Deutsche Orientgesellschaft, 1914).

Ulazni portal *(kameš)* i ostaci hinduističkog hrama *(šatterà)* za obrede trijadične pracrkve – Lubura iz grada Wêsi – Manay u doba urartskog carstva *Huràtina* pred nekih 2900 god., arheo-nalazište Hasanlu u Kurdistanu (snimak Z. Krnic, Zagreb)

Ruševine *Horvat Avdat* u Pustinji Negev kod antičkog grada Petra: to je bilo antičko mjesto Neboda iz 3. i 2. st. pr. Kr. koje su podigli Nabatejci, a kasnije od 5. – 6. st. po Kr. je to postala starokršćanska bazilika.

III. POGLAVLJE:
BIBLIJSKE VEZE S EGIPTOM I IZRAELOM

HURRIANS, BIBLIC HIVITES

Anson Rayney
(Tel Aviv University)

ENCYCLOPAEDIA JUDAICA, JERUSALEM 1972,
VOLUMEN 8: STR. 1114–1117.

HURRWUHI – BIBLIJSKI HIVITI

(na hrvatski jezik prevelo Uredništvo)

Hurrwuhi (= njihov vlastiti naziv) ili *Hurijci* (iz hetitskih izvora) i *Horiti* (prema starogrčkom), odnosno *Hiviti* (biblijsko-hebrejski naziv), etnička je skupina s antičkog Bliskog Istoka, koja je govorila posebnim jezikom *hurrwuhé* (huritski) i kojih je podrijetlo i kasnije potomke teško odrediti (pripomena Uredništva: noviji nalazi nakon 1972. daju i o tom jasnije podatke – usp. iduće članke). *Huritsko kraljevstvo* (Hurrwuhé-Ehillaku) u raznim razdobljima poznato i kao *Mitanni* ili *Khanigalbat,* odnosno u starih Egipćana i kao *Neharina,* pružalo se od područja oko jezera Van prema jugu do rijeke Eufrat, a na zapadu sve do grada Alepa (Haleppo). Njihovo glavno središte bilo je u dolini rijeke *Khabûr* (Habbùra), a vrhunac moći i utjecaja imali su u 15. i 14. stoljeću pr. Kr.

1. ***Povijest.*** Poznato je da su se u drugoj polovici III. tisućljeća pr. Kr. huritski preci pojavili na gorju istočno od rijeke Tigrisa. Njihova prva poznata banovina *Urkiš* pružala se između *Harana* (Karanà) i Čogar-Bazara. Njihovi tekstovi nađeni u Kapadociji, potječu još prije 2000 god. pr. Kr. i obuhvaćaju mnogo huritskih osobnih imena, a u tijeku 18. st. pr. Kr. gradonačelnici gradskih državica Elukhat i Nakhur u Mezopotamiji već nose huritska imena. Popisi osobnih imena nađeni u Čogar-Bazaru pokazuju da su Hurrwuhi ondje tvorili otprilike trećinu pučanstva, a ostali su bili Akađani. U malim su banovinama sjeverno od Alepa, naprotiv Hurrwuhi bili većinsko pučanstvo. Primjerice *Alalakh* je u 18. st. pr. Kr. već bio sasvim huritiziran pa su tamo rabljena i posebna huritska *imena za mjesece* u godini. Hurrwuhi su ondje obnašali mnogo građanskih i vjerskih funkcija, a njihov jezik bio je službeni za pisare. Njihova je vjera bila podjednako važna u gradovima *Mari* i Alalakh. Dvojbena su mišljenja je li bilo koji od faraona tzv. Hiksâ u Egiptu, primjerice Kheyen, pripadao Hurrwuhima.

Kulture gradova *Nuzi* (Gasûr) na istoku i Alalakh na zapadu bile su već potpuno huritske od 15. st. pr. Kr. Naprotiv, grad je *Ugarit* (na obali Sirije) socijalno i kulturno ostao pretežito semitski, ali su i ondje nađeni brojni huritski tekstovi, uključujući i njihove višejezične rječnike, ostatke pisama i manji broj vjerskih tekstova pisanih na lokalnome alfabetskom pismu. Huritski se utjecaj osjeća i u Palestini, što je očito po pločicama iz Tel-Taanacha i više huritskih tekstova u pismima iz Tell-Amarne. Napose je znakovit huritski naslov kralja u Jeruzalemu »Službenik božice Kheb-Pat«.

U tijeku 15. i 14. st. pr. Kr. huritska je država Mitanni imala središte na području rijeke Khabûr, a njihova prijestolnica Vasugân (*Washukhanni*) poznata je iz mnogih povijesnih tekstova, ali njezine antičke ruševine još nisu proučene. Ime ovoga grada nije huritsko, nego indoarijskog podrijetla i povezano je s indoeuropskim imenima njihova vladajućeg plemstva. Istodobne arijske dinastije vladara tada se nalaze i izvan mitanske države, primjerice među Kasitima u Babilonu, pa u Ciliciji (Hetiti), sjevernoj Siriji i napose među gradskim državicama u Palestini – npr. *Indurata,* gradonačelnik u Akšaphu.

Mitanni su bili glavni suparnici Egipta na početku tzv. razdoblja Amarna, ali su na kraju privoljeli i egipatske faraone da ih priznaju kao nadmoćnu velesilu. Najduži u potpunosti sačuvan tekst na jeziku hurrwuhé (pripomena.: nedavno su nađeni i drugi) pismo je mitanskoga kralja Dušràta *(Tushratta)* nađeno u Amarni u Egiptu. Obje su te države postale saveznici protiv ugrožavanja od treće velesile, tj. Hetita pod vladavinom cara Šupiluliume. Hetiti su konačno i zauzeli državu Mitanni, ali su je još održavali kao tampon-državu protiv obnovljene velesile Asirije.

Od 9. i 8. st. pr. Kr. počeo je razvoj novoga kraljevstva *Urartu,* kojega jezik je najsrodniji s huritskim, a prijestolnica mu je bila *Tušpa* (danas Toprakkale na jezeru Van). Kroz neko vrijeme njihova se vlast proširila čak i preko područja Gruzije i Azerbejdžana, a na jugu povremeno do Eufrata i Alepa što su oko god. 739. pr. Kr. postali sjeverni asirski posjedi cara Tiglat-Pilesara. Provale novih nomadskih naroda početkom 6. st. pr. Kr. uzrokovale su propast Hurita.

2. ***Huritska vjeroispovijest.*** Hurrwuhi su imali najjači religijski utjecaj širom antičkoga Bliskog Istoka preko svojega vjerskog čarobnjaštva. Ono se smatralo učinkovitim samo na njihovu vlastitom jeziku, što dokazuju brojne kopije huritskih čarolija podrijetlom iz II. tis. pr. Kr., nađene na udaljenim nalazištima. U huritskom je panteonu bio vodeći mit *Kummarbi,* utjecaj kojega se proširio preko Male Azije, ali se osjeća čak i u grčkome mitu o Kronosu. Najpopularnije je božanstvo ipak bio njihov gromovnik *Tešub,* a najstarija poznata naznaka o njemu je vjerojatno navod »Hurri Dagan« iz grada Mari. Njegova supružnica *Kheb-Pat* (Nubat) također se dosta štovala. Tešub se poslije razvio u glavno božanstvo gradskih državica u Maloj Aziji i u Siriji, gdje je u mjesnim inačicama postao Baal ili Hadad. Indoarijski je utjecaj vidljiv u božanskim imenima *Mitra, Varuna, Indra* te *Nasatya.*

3. ***Jezik hurrwuhé.*** Većina izvora na huritskom jeziku (hurrwuhé) pisana je slogovnim klinopisom iz Mezopotamije, a rjeđi su izuzetak alfabetski zapisi iz grada Ugarit. »Hurijski« (huritski) jezik njegovo je antičko ime kojim se nazivao u hetitskim izvorima. Najbliži mu je srodni jezik bio kasniji *urartski* (hurâti),

koji se ipak ne može smatrati njegovim izravnim nastavkom. Nijedan od tih dvaju jezika ne pripada već poznatim jezičnim skupinama. U njima su neki suglasnici pod utjecajem prethodnog samoglasnika bili *spiranti,* pa zbog toga E. A. Speiser (1930, 1956) smatra da su se i slične pojave u hebrejskom i u aramejskom jeziku razvile zbog dodira s pučanstvom koje je govorilo hurrwuhé. Njihovi su se glagoli više rabili u *pasivnim* negoli u aktivnim oblicima, pa i akadski tekstovi iz krajeva pod huritskim utjecajem, kao što je primjerice bio grad Nuzi, često također sadrže slične glagolske pojave.

4. ***Hiviti u Bibliji.*** U Bibliji se Hurrwuhi spominju kao *Horiti* i navodi se da je njihovo prebivalište bio *Edom* (= Seir): »Ranije su u Edomu živjeli Horiti, ali su ih odatle potisnuli sinovi Esajevi i razorili (grad) pa su se zatim ondje naselili...« — Gen. 36, Deut. 2: 12 (pripomena.: antičko se područje Edom na jugu Mrtvog mora i u današnjem Izraelu na hebrejskom naziva imenom *Harvat-Sedom*). Arheološki nalazi pokazuju da je nakon ranijeg uništenja njegove bogate civilizacije Edom ostao nenaseljen otprilike između 18. i 13. st. pr. Kr. (usp. N. Glueck 1935). Hurrwuhi su se u Edomu najvjerojatnije naselili tek u 13. st. Nekoliko desetljeća poslije, kada su tu pristigli Edomiti, ovi su Hurrwuhi bili dijelom uništeni, a dijelom su se asimilirali među pridošlicama.

Izvanbiblijski izvori (primjerice pisma iz Tell--Amarne, pa tablice iz Tel-Taanacha i iz Šekema) dokazuju da su Hurrwuhi uglavnom naseljavali središnju Palestinu, što se ne slaže s biblijskim navodima. Prema izvanbiblijskim podacima, grad je Šekem *(Shekhem)* ovdje bio glavno huritsko središte: u Bibliji (Gen. 34: 2) se pak pučanstvo u tom gradu naziva imenom *Hiviti.* Nadalje se u Bibliji i pučanstvo ostalih područja koja su naseljavali Hurrwuhi naziva Hivitima, primjerice u gorju Libanon (Judg. 3:3) i planini Hermon (Josh. 11: 3). U izvornoj se hebrejskoj verziji Postanka (Gen. 34:2), *Hamor* kralj grada Šekem naziva »Hivit«, ali u kasnijoj verziji Septuaginte njega zovu »Horit«. Ovi i ostali navodi iz biblijskih tekstova doveli su bibličare na zaključak da su Hurrwuhi i biblijski Hiviti bili zapravo jedan te isti narod. Stručnjaci također smatraju da su i biblijski *Jebusiti* pripadali skupini Hurrwuhi — i to na temelju toga što:

a) Jebusitski kralj iz doba Tell-Amarne nosi huritski vjerski pridjevak »Službenik božice Kheb-Pat«, tj. huritske božice majčinstva.

b) *Ornan* (ili Araunah) ime je jednoga Jebusita (II. Samuel 24), povezano s *»ewri«*, što je huritska riječ koja znači plemić (aristokrat).

Također i neke biblijske priče o Patrijarsima i ranim Izraelitima pokazuju huritske utjecaje, primjerice:

a) Priča o *Abrahamovoj* ženi Sari i njegovoj konkubini Hagar prikazuje huritski običaj da neplodna supruga mora mužu pronaći i zamjenicu-suložnicu (Gen. 16).

Egipatski faraon Amenofis IV-Ehnaton sa suprugom Nofretete, iz 15 st. pr. Kr.: po majci poluhurit i bratić mitanskog cara-šarmàta Dušrata, vladara države *Hurrwuhé-Ehillaku.* (oko 1.370 pr. Kr., Arheološki muzej Berlin)

b) Značenje *Raheline* krađe Labanova kućnog kumira (Gen. 31: 19, 34—35) tumači se posebnim huritskim običajem, da zakoniti sin može svojega zakonskog oca naslijediti samo ako to dokaže posjedovanjem njegova obiteljskog kumira.

c) Priča o kćerkama *Zelofehadovim* (Num. 27: 1—11) prikazuje huritske zakone, koji omogućuju i kćerkama da naslijede vlasništvo svojega oca ako on nema sinova (usp. pobliže R. de Vaux, 1967).

LITERATURA

Bush, F. W. 1964: Grammar of the Hurrian language. Brandeis Univ. 400—24, Michigan.

Gelb, J. J. 1944: Hurrians and Subarians. Oriental Institute SAOC — 22 (2nd ed. 1973), Chicago.

Goetze, A. 1936: Hethiter, Churriter und Assyrier. CAH — 2/2, Wiesbaden.

Helck, H. W. 1962: Die Beziehungen Aegyptens zu Vorderasien. Aegyptologische Abhandlung 5, Wiesbaden.

Liverani, M. 1962: Hurri e Mitanni. Oriens Antiquus, 1: 253—257.

O'Callaghan, R. T. 1948: Aram-Naharaim, ch. 2.

Rainey, A. F. 1967: Mivneh ha-Hevrah be — Ugarit; 89—93.

Saggs, H. W. F. 1962: The greatness that was Babylon; 77—82.

Schmoekel, H. 1957: Geschichte des alten Vorderasien; 154—170.

Speiser, E. A. 1930: Mesopotamian Origins; 120 ff.

Speiser, E. A. 1956: Cahiers d' Histoire mondiale, 1: 311—327.

Vaux, R. de 1967: Les Hourrites de l'histoire et les Horites de Bible. Rev. Bib. 74: 481—503.

GENEALOŠKO-KRONOLOŠKI ODNOSI EGIPATSKE 18. DINASTIJE I HURITSKOG CARSTVA MITANI

Genealogical-chronological correlations of the 18th Egyptian dynasty and Hurrian empire of Mitanni

Husein Kadić (Zagreb)

Egipatska je povijest oduvijek bila usko povezana s poviješću prednje Azije. Vladari zemlje na Nilu već su i prije polovice II. tisućljeća stare ere povremeno sklapali brakove sa ženama i kćerima različitih azijskih kraljeva i dinasta, upotpunjujući tako ljestvicu raznolikih gospodarskih, političkih, vojnih i drugih činitelja o kojima su, u razdobljima ratova ili krhkog mira, ovisili životi i sudbine milijuna njihovih podanika. Ali u egipatskoj povijesti nikada prije vremena 18. egipatske dinastije (1559.—1307. pr.n.e.) genealoško-dinastički odnosi s nekom od prednjoazijskih orijentalnih dinastija nisu bili toliko isprepleteni i rodbinski povezani a da bi se s punim pravom moglo govoriti o vladarima azijske krvi na egipatskom prijestolju.

Početak bliskih odnosa egipatskih faraona i marjanske dinastije mitanskih šarmàta iz prijestolnice u Vasugânu seže u doba vlade egipatskog faraona *'Akheprurēa Amenhotpea II.* (grč. Amenofis II, 1438.—1412. pr. n. e.). Naime, njegovi su prethodnici tzv. Tutmozisi (*'Akheperkare Dhutmose I, 'Akheperenre Dhutmose II, 'Menkheperre Dhutmose III*) u naletu svoje teritorijalne ekspanzije prema sjeveru podjarmili Sirijce i okolne narode, te područje svojega utjecaja proširili sve do granica huritskog carstva Mitanni. U vrijeme Amenhotpea II., obje su države slijedile istu političku misao vodilju. I Egipat i Mitani trudili su se da skromnom uporabom diplomatičkih čimbenika i po mogućnosti bez oružane intervencije spriječe prodor protivne sile na tlo vlastite države. Tek smrću Amenhotpea II. došlo je do bitne promjene u odnosima prednjoistočnoh velesila Mitanija i Egipta. Na vladarsko prijestolje penje se faraon *Menkheprure 'Dhutmose IV.* (grč. Tutmosis IV, 1412.—1405. pr. n. e.). Nakon dugih borbi i razdoblja napetosti između moćnih država, nasljednik mitanskoga vladara Sawušàtara (*Shaushattar*) — šarmàta *Artatâma,* sklapa potkraj 15. st. pr. n. e. mir s već spomenutim faraonom Dhutmoseom IV. Taj egipatski vladar kojemu egiptolozi obično ne pripisuju preveliko značenje zbog razmjerno kratke vladavine od samo 7 i pol godina, ipak svojom ženidbom s mitanskom princezom Mutemvijom (*Mutemweye*), sestrom Artataminog nasljednika šarmàta *Sutàrne* (1411.—1395.), spasava Egipat od daljnjih sukoba i mogućeg rata s moćnim susjedom na sjeveru.

S Mutemvijom, kćerkom mitanskog (znači azijskog) kralja, dolaze u Egipat i nova vjerska shvaćanja, orijentalna raskoš i obilje, a njezin dolazak ujedno označava i početak vrlo intenzivnih veza vladara 18. egipatske dinastije sa ženama neegipatskoga, pretežito huritsko-mitanskoga podrijetla. No tek prvorođeni sin Dhutmosea i Mutemvije, faraon *Nebma're' Amenhotpe III.* (= na grčkom Amenofis III, 1405.—1367.), koji na prijestolju u dobi od 12 ili 15 godina nasljeđuje svojeg ranopreminulog oca, u potpunosti intenzivira ženidbene veze s mitansko-huritskim aristokratkinjama. Amenhotpe III, zvan »raskošni«, faraon graditelj s više smisla za osobni komoditet negoli za vanjskopolitičku promociju naslijeđenoga stabilnog državnog ustroja, već je prigodom svojega stupanja na vlast dobio za ženu izuzetno pristalu djevojku. Zvala se *Teje* (klinopisna forma Te-i-i) i bila je kći svećenika koji se doselio iz Azije (Mitani), te bio blizak dvoru Amenhotpea III. na kojem je poslije dobio titulu »Oca Božjeg«, tj. faraonovog. On se zvao *Juja,* a njegova žena i Tejina majka, zvala se Tuja i po svoj prilici bila je Egipćanka visoka roda, možda princeza. Teje — kasnije Kraljica Majka ili Velika kraljica Teje — već odmah nakon udaje dobiva titulu »gospodarica Amonova hrama« odnosno naslov vrhovne svećenice i njezin je utjecaj na Amenhotpea III., kao i na njihova zajedničkog sina *Akhen-Atona* (Amenhotpea IV.), na svaki način bio vrlo velik. Tejin pak otac, svećenik Juja, ni po vanjštini ni po imenu ne djeluje egipatski. On je možda bio jedan od onih 127 azijskih prinčeva koji su u Egipat nasilno dovedeni kao pratioci ratnog plijena iz vojnih pohoda osvajača-faraona Amenhotpea II. U svakom slučaju Juja nije bio niska podrijetla, a i pokopan je vrlo raskošno, mada u nesuglasju s tadašnjim egipatskim kanonom uobičajene mumifikacije. O Tejinom nam aristokratskom podrijetlu vrlo dojmljivo svjedoči jedan mali portret iz privatne zbirke, kao tzv. Tejina glava (Berlin, Prus. držav. muzeji, Egipat muz. br. 21.834) — pravi spoj ljepote, plemenitosti, inteligencije i odlučnosti. Prilikom svoje ženidbe s Tejom, Amenhotpe III. izdao je seriju tzv. spomen-skarabeja, a najstariji od potonjih seže u prvu godinu njegove vladavine. Amenhotpe III. i Teje, koja je na početku braka imala 11 ili najviše 12 godina, imali su u braku tri kćeri, a njihov jedini sin i nasljednik *Neferkheprure-Wa'enr Amenhotpe IV.* (Akhen-Aton) rodio se kasnije. Jedna je kćer Amenhotpea III. nakon toga postala ženom babilonskog kralja *Burnaburiaša II.* (1375.—1350.), da bi još kasnije i taj vladar jednoga svojeg sina oženio s petom (Nefer-Neferu-Re) ili šestom (Setepen-Re) kćeri faraonskoga bračnog para Akhen-aton i Nofretete, te se na taj način zatvorio obiteljski, ženidbeno-kraljevski bračni ciklus vladara i kraljeva u savezu Egipta, Babilonije i huritske države Mitanni. Osim druge kćeri koja se zvala *Sit-Amon,* izvori su nam sačuvali i ime Amenhotpeove treće kćeri *Bakhet-Aton* (Atonova robinja) za koju je, međutim, dvojbeno očinstvo jer zapravo nije jasno potječe li ona iz braka Amenhotpea

III. i kraljice Teje, ili je ta djevojčica plod incestne veze mladog i osjećajnog faraona reformatora i njegove samosvjesne i odlučne majke, možda kao posljedica produžene ovisnosti njegova libida o majčinu nedodirljivom autoritetu uz izrazito naglašenu odbojnost prema ocu. U svakom slučaju, mala princeza *Bakhet-Aton,* ako je i bila plod rodoskrvnuća kraljice Teje i njezina sina Akhen-Atona, dobno je (bar prema likovnim prikazima na stelama — ovisno o veličini likova) uprispodobiva s trećom Akhen-Atonovom i Nofretetinom kćerkom — princezom *Ankhesen-pa-Aton,* koja je u kasno vrijeme Akhen-Atonova doba odigrala jednu posve znakovitu ulogu.

Amenhotpe III., sklon užicima i životnim blagodatima, proširuje svoj ženidbeni krug ponovno uzevši za sporednu ženu jednu Mitanku visoka roda. To je bila *Gi-lu-khe-ba* (Gilukhipa), sestra mitanskoga kralja *Dushratēa* (Tushratta, 1395. — 1342.), Sutarnova sina i oca mitanske princeze *Dadukhebe,* poznate u Egiptu pod imenom Nefer-Neferu-Aton ili Nofretete. Amenhotpe III. taj je događaj tj. ženidbu s Gilukhebom, ovjekovječio na jednom spomen-skarabeju, na kojem je zabilježen dolazak te mitanske princeze u Egipat s pratnjom od čak 317 robinja i služavki. Tako faraon Amenhotpe III. nije mogao biti u užim obiteljskim vezama s mitanskom kraljevskom kućom, nego što je to tada postao. Ali ni tom posljednjom ženidbom još nisu prestali bračni labirinti ovoga faraona mnogoženca. Uz nekoliko stotina konkubina i djevojaka iz vlastita harema koje, čini se, nisu ni najmanje smetale njegovoj glavnoj i legitimnoj supruzi »Velikoj kraljici Teje« (možda i zato što su joj mnoge od njih bile u najmanju ruku zemljakinje), Amenhotpeu III. posrećilo se da preko svojega vezira i kasnijeg faraona, »Mudroga oca Aja« posredno upozna nevjerojatnu ljepotu i razboritost Dušratove mlade kćerke Dadukhebe i ona mu u 36. godini njegove vladavine postaje zakonitom suprugom.

O svemu naprijed iznesenom u klinopisnom arhivu na glinenim pločicama iz Tel-el-Amarne postoji opsežna korespondencija. Dadukheba (Dadukhipa) u Egiptu je, nakon što je postala kraljicom, bila poznata pod imenom Nofretete ili Nefer-Neferu-Aton (= Lijepa je Atonova ljepota, ljepotica koja dolazi) i ide u red najintrigantnijih ličnosti cijele egipatske povijesti. Njezin profinjen i istančan aristokratski izgled, uspon i pad, osebujna i nesretna sudbina te tragičan, još nerazjašnjen kraj, bili su predmetom znanstvena proučavanja brojnih egiptologa, sve otkako je njemački arheolog Ludwig Borchart god. 1912. otkrio njezino poprsje u srušenoj odaji glavnog dvorskog kipara Tutmozisa unutar urbanog areala Akhen-Atonove prijestolnice Akhet-Aton (današnja Tel-el-Amarna).

Za Akhen-Atonove vlade položaj žena na dvoru povisio se na dotad još neviđenu razinu. Uz novopridošlu Nefer-Neferu-Aton, svoj je veliki utjecaj svakako zadržale i Akhen-Atonova majka kraljica Teje, u neku ruku siva eminencija egipatske dvorske kuće. Već natpisi iz posljednjih godina vladavine Amenhotpea III. vrlo često sadrže ime boga Atona. Isprva je to ime bilo tek pojam za *Sunčevu ploču.* I ime mlade princeze Bakhet-Aton potvrđuje porast važnosti Atonova kulta, premda još uvijek ne kao glavnog božanstva. Tek nakon smrti Amenhotpea III, došlo je do nagla širenja Atonove vjere. Na temelju danas raspoloživih podataka, može se ustvrditi da do Akhen-Atonove sunčane revolucije zacijelo nije došlo odjednom, nego postupno. Izvan svake je sumnje činjenica da su, osim samog faraona-reformatora koji je jedinstvena pojava u svjetskoj povijesti, glavnu ulogu u širenju Atonova kulta imale upravo mitansko-huritske princeze odnosno kraljice Teje i Nofretete.

Akhen-Aton i Nefer-Neferu-Aton (Nofretete) otprilike su do dvanaeste godine faraonove vladavine živjeli u sretnom i skladnom bračno-supružničkom odnosu. Velika se većina suvremenih egiptologa danas slaže s činjenicom da su sve njihove kćeri rođene do oko devete, tj. od osme pa do desete (moguće i jedanaeste) godine Akhen-Atonova vladanja, dakle do vremena prije razdvajanja faraonske obitelji na dvije posebne, rodbinsko-političke frakcije. Prve tri kćeri, *Merit-Aton* (Atonova miljenica), *Makhet-Aton* (Atonova štićenica) i *Ankhesen-pa-Aton* (Koja živi pomoću Atona), rodile su se druge, treće i četvrte godine počevši od kraljeva stupanja na vlast, i to u gotovo točnim vremenskim odsječcima od godinu dana. Četvrta kći faraonskoga bračnog para, čije je ime istovjetno imenu vlastite majke jer se zvala Nefer-Neferu-Aton-Tašerit, dolazi na svijet otprilike dvije godine a možda i nešto kasnije, nakon rođenja treće kćeri Ankhesen-pa-Aton. I peta kći *Nefer-Neferu-Re* (Lijepa je Reova ljepota), rođena je otprilike poslije slična vremenska razmaka, tj. oko dvije godine nakon rođenja starije sestre. Konačno se između devete i jedanaeste godine faraonove vladavine rodila i šesta kći *Setepen-Re* (Velika Rea). Odmah je zamjetljiva činjenica da je u imenima posljednjih dviju kćeri, bog *Aton* svoje mjesto morao prepustiti *Reu.* Zbog nedostataka pouzdanih pokazatelja, ne može se sa sigurnošću pretpostaviti da sve Nofretetine kćeri zaista potječu od istoga oca. Sukladno tome, nema ni dokaza da je faraon posljednje tri kćeri zaista priznao za svoje punopravne i legitimne nasljednice. Postoji uostalom samo nekoliko zajedničkih prikaza cijele obitelji, primjerice na zidnom reljefu u grobu br. 2 nadstojnika harema Merie-Rea, te na zidnom fragmentu freskoslikarije iz jedne od prostorija Velike Palače, obadva u Akhet-Atonu. Princeze su i same imale vrlo različite sudbine. Najstariju od njih, Merit-Aton, njezin otac daje za ženu svojem adoptiranom suvladaru *Semenkhareu,* inače osobi koje nam je obiteljsko podrijetlo nerazjašnjeno. O potonjem se stajališta egiptologa uvelike razlikuju, pa jedni misle da je Semenkhare bio faraonov sin, začet s nekom od djevojaka ili konkubina iz harema njegova oca Amenhotpea III. Drugi pak pretpostavljaju da bi u pitanju bio izvanbračni sin Amenhotpea III., pa je udaja zakonite nasljednice Merit-Aton, prvorođene kraljeve kćeri za njega, bila

PARALELIZAM DINASTIJA I GENEALOŠKE VEZE EGIPATSKIH FARAONA I MITANSKIH ŠARMATA IZ HURITSKOG KRALJEVSTVA

Akhen-Atonov pokušaj učvršćenja dinastičke loze. Međutim, sudeći po titulama koje je nosio i po epitetima koje mu je dodijelio Akhen-Aton, Semenkhare je bio biseksualan i sa svojim je »poočimom« živio u manjeviše javnom homoseksualnom odnosu.

U svakom slučaju, odnos Semenkharea i Nofretete bio je duboko neprijateljski i faraonova se obitelj tada razdijelila na dvije stranke. Druga po rođenju kći Makhet-Aton umrla je rano, vjerojatno u dobi od najviše 10 godina. Scene na nekim zidnim freskama u prijestolnici Akhet-Aton indiciraju da je njezina smrt mogla nastupiti zbog komplikacija u vlastitu porodu. Njezino rano materinstvo po tadašnjim egipatskim društvenim i moralnim normama nije bilo nenormalno ili neuobičajeno, premda ne i osobito često. Ako je to točno, tada je kraljica Nofretete već prije svoje tridesete godine postala bakom. Kraj Akhen-Atonove vladavine protkan je brzom izmjenom važnih događaja i nažalost, zastrt nekim nejasnoćama u odnosima između njega, suvladara Semenkharea, Nofretete, njihove kćeri Ankhesen-pa-Aton, njihova daljeg rođaka Tut-ankh-Atona i budućih faraona: Velikog vezira Aja i vrhovnog zapovjednika istočne vojske generala Horemheba. Semenkhare, intimno sklon starim i odbačenim božanstvima, namjeravao je prijestolnicu ponovo preseliti u Tebu i vratiti stari položaj boga Amona i njegova nekad moćna svećenstva. Pritom je svakako imao bar deklarativnu potporu psiholabilnog Akhen-Atona, no u ostvarenju tog nauma spriječila ga je rana smrt, najvjerojatnije zbog epidemije kuge što se proširila sa sjevera. Ubrzo za njim umire i Akhen-Aton, koji se neposredno prije toga oženio zbog nepoznatih razloga, svojom trećom kćerkom Ankhesen-pa-Aton koja time postaje Velikom Kraljicom. Zapostavljena, no još uvijek privlačna i ambiciozna Nofretete, sada pokušava u korespondenciji s hetitskim vladarom Šupiluliumom pronaći adekvatnog supruga, zadržati vlast, spasiti dinastiju i Atonovu vjeru. Njezini su se planovi izjalovili kad je hetitski princ Zananca na svojem putu do Egipta iz zasjede mučki ubijen. Tada ona, spajajući svoju obudovjelu kćer Ankhesen-pa-Aton s jedanaestogodišnjim dječakom *Tut-ankh-Atonom* s kojim je bila u nekakvu rodu, čini zadnji pokušaj spasavanja Atonova kulta Sunčeva koluta, kojega je od djetinjstva bila glavna zagovornica.

Ali stvari su već otišle predaleko. Samo nekoliko godina nakon preseljenja prijestolnice u Akhet-Aton, politički se položaj Egipta već znatno pogoršao, a sada je bio upravo katastrofalan. Intrige su cvjetale posvuda i dovodile do vjerskih revolucija i sveobuhvatne zavjere vojske i razbaštinjena Amonova svećenstva. Posljedice neodgovorne i apolitične djelatnosti samog Akhen-Atona nisu se više dale ispraviti. Mladi faraon Tut-ankh-Aton sa suprugom napušta Akhet-Aton i Atonovu vjeru, mijenja ime u Tut-ankh-Amon a supruga mu u Ankhesen – pa-Amon, te vraća sve izgubljene privilegije Amonovu svećenstvu u njegovu kultu. *Tut-ankh-Amon,* jedini faraon kojega je grob potpuno sačuvan sve do danas, nije umro prirodnom smrću. Vjerojatno je završio kao žrtva neke dvorske spletke ili je naprosto bio premlad da se djelotvorno nosi s teškom situacijom u Egiptu, kojemu je on bio na čelu kao kralj i bog. Tu situaciju iskorištava dugotrajni dužnosnik kraljeva dvora, Veliki vezir Aj koji se zakraljuje pod imenom *Kheperkheprurē* (Itnūte – Aj) i uzima za ženu Tutankh-Amonovu udovicu Ankhesen-pa-Amon. Taj je posljednji vladar 18. dinastije vladao samo četiri godine. U međuvremenu umire i Nofretete, pa se nakon Ajeve smrti zakraljuje vrhovni zapovjednik egipatske vojske, svemoćni general Djeserkheprurē *Horemheb* (1337. – 1307.). On zapravo vlada u interludiju između 18. i moćnih Ramzesida 19. dinastije i to je posljednji faraon oženjen s jednom od mitanskih djevojaka kraljevskog roda. To je princeza *Mutnošeta* s kojom se završio ciklus intenzivnih dinastičko-obiteljskih veza Egipta i huritske države Mitani koja će uskoro zatim pod navalom maloazijskih Hetita, egzistirajući još neko vrijeme kao vazalna država kralja Mativaza, nestati s političke pozornice Starog istoka.

GLAVNA LITERATURA

Abraham, K. 1969: Amenhotep IV (Echnaton), contribution psychanalytique à l'étude de sa personnalité et du culte monothéiste d'Aton. Paris, p. 133 – 163.

Aldred, C. 1977: Akhenaten and Nefretiti. New York, p. 17, 81 – 84, 97 etc.

Aldred, C. 1988: The Egyptians. London, p. 147 – 149.

Beasted, J. H. 1938: Geschichte Aegyptens. Zürich p. 120 – 124, 226 etc.

Budge – Wallis, E. A. 1972: An Egyptian hierogliphic dictionnary, vol. II. London.

Champdour, A. 1957: Die Altaegyptische Malerei. Leipzig, p. 58 – 59.

Carter, H. 1972: The tomb of Tutankhamen. London, p. 3 – 7, 228 – 229.

Gordon, C. H. 1965: The Ancient Near East. New York, p. 87 – 88.

Hornung, E. 1964: Untersuchungen zur Chronologie und Geschichte des Neuen Reiches. Wiesbaden.

Kenyon, K. A. 1971: Archaeology in the Holy land. London, p. 104, 182, 193.

Oates, J. 1988: Babylon. London, p. 87, 88.

Sandars, N. K. 1987: The Sea People. London, p. 37 – 38.

Simpson, W. K. 1973: The literature of Ancient Egypt. London, p. 87, 292.

IV. POGLAVLJE
NAJSTARIJI PRAPOVIJESNI NALAZI

PRADINASTIJE ŠARMÀTA I PRACRKVA *LUBURA* STAROISTOČNIH DRŽAVA *HURRWÙRTU, HURRWUHÉ-EHILLAKU* I *HURÀTINA*

Early imperial dynasties and Triadic religion in Old East states Subartu, Mitanni and Urartu

prof. Mihovil Lovrić († Baška na Krku) i A.-Ž. Lovrić
(Institut »R. Bošković«, Zagreb)

Ovo je sažeti izvod uvodnog poglavlja iz neobjavljena rukopisa prof. M. Lovrića (3 sveska) o podrijetlu i razvoju državnosti Hrvata i antičkih Prahrvata (mscr. 1975).

Prapovijesne države *Subartu* ili *Naharaim* u Kurdistanu iz 24. – 18. stoljeća prije Krista i zatim *Mitanni* ili *Chanigalbat* u Siriji iz 16. – 13. st., pa ranoantička *Urartu* ili *Nairi* (Vansko carstvo) u Zakavkazju iz 9. – 6. st., donedavna su bile jedva poznate pod tim iskrivljenim stranim nazivima iz neprijateljsko-propagandnih zapisa Asiraca i Hetita, s kojima su stalno ratovale.

Tek u posljednja tri desetljeća one su bolje i objektivnije proučene iz pronađenih oko 5 000 izvornih huritskih i ukupno 533 urartskih klinopisnih tekstova na vlastitim alarodsko-huritoidnim jezicima (u daljem tekstu: *lat.* = latinski, bez oznake = klasični huritski, *as.* = asirski) – usp. 1, 3, 4, 5, 6, 11, 13, 14, 15. Iz tih novonađenih dokumenata dosad je već pobliže upoznata vojno-politička i vjerska povijest ovih etnokulturno srodnih i uzastopnih ranih država u prednjoj Aziji, kojih su vlastiti izvorni nazivi bili: Protohuritsko carstvo *Hurrwùrtu* (= as. Subartu), zatim Mitansko carstvo *Hurrwuhé-Ehillaku* i Urartsko carstvo *Huràtina.* Tijekom dugih 24 stoljeća do Krista, na čelu tih država se izredalo čak 9 uzastopnih dinastija s ukupno pedesetak dosad pismeno potvrđenih domaćih vladara.

1. ***Nacionalni i vladarski simboli*** alarohuritskih država su bili vrlo specifični prema ostalim starim narodima. Njihovi su vladari nosili i posebne zajedničke titule, analogne egipatskim faraonima, tj. u rano protohuritsko doba naslov *Šarru-Mâta* (akadosumerski: car Matâna), pa u klasično mitansko doba *šarmàta* i u urartsko doba *šarmât-hurâti* (urartski car), a u kasnije alarodsko doba do Krista *sarmàda.* Osobita je bila i njihova zajednička vladarska kruna kao visoka piramidna *mitra:* trobojna tijara na vrhu vatrenocrvena, u sredini srebrnobijela i pri dnu tamnoplava, a banovi i uglednici su imali plosnate kape s pleterom (kao naša crvenkapa) – dok su slične tijare u Hetita i Mikenaca tada bile jednobojno zlatne. Jednako je i njihovo carsko žezlo *(kalmuš)* bio simbolični trojedini trozubac (osti), za razliku od žezla s kuglom u Hetita i kukastog savijenog na vrhu u egipatskih faraona. Alarohuritski bojni stijeg i carski grb tih konjaničkih naroda bio je krilati nebeski konj – *Pegaz* na podlozi zvjezdanog neba, za razliku od hetitskog dvoglavog orla, pa egipatskog svetog sokola – *Horusa* i asirskog svetog zmaja – Remeša *(Sirruš).* Njihovo šarmatsko prijestolje *lugûza* (lu = carski, gûza = sjedište) bilo je od pozlaćene bronce s rukohvatima poput rogato-krilatih sfingi lavljega lica. Kao magične zaštitne amulete protiv zla su dvorjani uz cara nosili devetokutna mjedena zvona izbušena s kockastim prozorčićima. Posebna nacionalna uniforma rane alarohuritske mornarice *(mâne)* na Levantu i kasnijem Crnom moru bio je dugi haljetak poprečnozebrasto isprugan (kao danas mornarske maje), dok su drugi antički pomorci nosili jednobojnu ili kockasto-kariranu odjeću. Ostali opći simboli kao valoviti troplet tada su bili etnički neodređeni i rašireni od Indije do Male Azije, dok je izvornim Alarohuritima znak šahovnice još bio nepoznat, prije nego im ga je nametnula kasnija perzijska okupacija, koja je time od 5. st. pr. Kr. istisnula iskonski alarohuritski grb krilata nebeskog Pegaza. Radi sigurnosti pod pritiskom susjeda, njihove su prijestolnice više puta premještene od Cipra pa do Azerbejdžana.

2. ***Alarohuritske dinastije šarmàta.*** Dosad poznati redoslijed alarohuritskih dinastija i vladara bio je sljedeći:

I. – Protohuritska dinastija vazalnih banova *(bâni)* iz prijestolnice Urkiš (*Urgini*) u 24. i 23. st., vodi plemenski savez gradskih državica (*Hurw-Urdu*) u Siriji. Oni su suvremenici i vazali akadskih careva u Mezopotamiji, te 6. dinastije egipatskih faraona. Prvi dosad poznati alarohuritski vladar bio je bani *Tišatâl* oko 2 370 god. pr. Kr., dokazan vlastitim klinopisnim pečatom iz Urkiša, pa zatim *Arwatâl* oko 2 340. i *Dahišàtil* oko 2 280. pr. Kr. (usp. 1, 4, 5, 6, 8, 11).

II. – Ranoarijska dinastija samostalnih šarrumata iz Urkiša u 21. i 20. st. (usp. 4, 5, 6, 11), nastaje nakon priseljenja tibetskih Gutijaca, koji među Protohuritima stvaraju vodeće ratno plemstvo – *marya.* Vladaju gornjom Mezopotamijom od Eufrata do gorja Zagros i istodobni su s 12. dinastijom faraona i 3. urskom dinastijom u Sumeru. Utemeljitelj ove prve huritske nezavisne države *Hurrwùrtu* bila je legendarna kraljica *Nawarît* (= Mladenka, nawa = mlad, as. Namaritum) oko 2 100. pr. Kr. Nju slijede rani carevi *Arisên* u 21. st., pa *Ushpia* i *Kikkia* u 20. st. pr. Kr., te zadnji *Illušîma* kojega oko god. 1 900 pr. Kr. ruše nomadske provale asirskih plemena.

III. – Alarohuritska dinastija šarrumata iz *Namâra* u Siriji (as. Shubat-Enlil) u 18. st. vlada Levantom i gornjom Mezopotamijom od Libanona do Zagrosa, istodobno s 14. dinastijom faraona. Vlast preu-

zimaju nakon svrgnuća asirske okupacije ustankom huritskog naroda (*Hurriki-Ekhele*): poznata su samo dva pripadna vladara, *Samsi-Dagân* (1749—1728) i *Yasme-Dagân* (1728—1717).

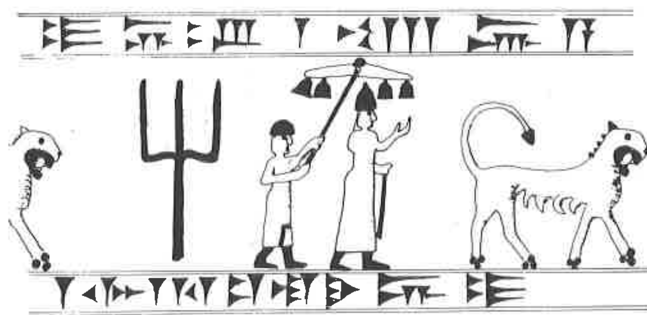
IV. — Eteociparska dinastija Yadnâna, s prijestolnicom *Khitîm* na otoku Cipru (20.—15. st.) slabo je poznata iz sirijskih i egipatskih izvora (usp. 12, 13). Njihova ranociparska država *Eliša* (as. Alassya), nastaje nakon preseljenja Hurita iz Sirije na Cipar. Oni tu stvaraju prvu u povijesti poznatu pomorsku velesilu (*talasokracija*), koje mornarica-*maneki* kontrolira najveći dio istočnog Sredozemlja i ranih obala Levanta. Od 15. st. ranociparska Eliša postaje vazalom faraonskog Egipta, a u 12. st. ju ruše i osvajaju Grci pa dio Eteociprana bježi na levantsko kopno.

V. — Marjanska dinastija mitanskih šarmàta iz prijestolnice *Wasugân* (as. Wasshukhanni, blizu Urkiša) u Siriji, od 16. do 13. st. vode jako mitansko carstvo *Hurrwuhé-Ehillaku,* kao prijateljski saveznici 18. dinastije egipatskih faraona. Zato se više mitanskih princeza udaju za faraone pa postaju egipatske kraljice i majke kasnijih poluhuritskih faraona, koji su time i bratići huritskih careva. Mitanski niz vladara: rodonačelnik dinastije *Sutàrna* I, a *Bratàrna* krajem 16. st. (do 1500.) osvaja Siriju, Libanon i dio Palestine, a *Sawušatar* (as. Shaushattar, 1500.—1463.) je zauzeo Asiriju i gornju Mezopotamiju, pa *Artatâma* (1463.—1411.) s najvećim mitanskim carstvom, *Sutàrna* (1411.—1382.) gubi Asiriju i Libanon, pa *Dušrata* (as. Tushratta, 1382.—1342.) kojemu država slabi pod udarom Hetita, *Akitèšub* (1342.—1333.) kojega su zaraobili Hetiti, zatim slijede hetitski vazali *Kurdiwâza* (od 1333.) i *Matiwâza* (oko 1320.), a kraljica *Puduhèba* (do 1282.) udala se za hetitskog cara Šupiluliuma, te posljednji i zajednički hetitsko-huritski car *Urhitèšub* (1282.—1275.). Zatim obje države propadaju, prvo pod udarom Asiraca pa nomadskih »Naroda s mora«, pred kojima se njihovo pučanstvo seli istočnije u Kurdistan i Zakavkazje (usp. 1, 2, 4, 14).

VI. — Ardinska dinastija vazalnih banova iz *Arzaškûna* (as. Mushassir) u Kurdistanu (12.—10. st.), istodobna je s 20. do 22. dinastijom faraona. Asirski vazalni *bâni* su tamo bili, još slabo poznati *Kilin-Bâni,* pa *Šilli-Heldi, Erimêna I.* (as. Irri-Menni), *Tubùshi* i *Arâme* (884—857).

VII. — Kaldejska dinastija urartskih šarmâta iz *Turušpe* (as. Tushpa) na jezeru Van od 9. do 6. st., istodobna je s 23. do 25. dinastijom egipatskih faraona (usp. 3, 14, 15). Njihova država *Huràtina* (= as. »Urartu«) prvobitno obuhvaća Kurdistan i Zakavkazje, a vodi uzastopne ratove s Asircima i Skitima. Niz urartskih vladara: rodonačelnik dinastije je *Laptûr* (857.—843.), a *Sardûr I.* (843.—828.) oslobodio se asirskog vazalstva, državu šire *Išpuîna* (828—810) i *Menua* (810.—781.), pa Argìsti I. (781.—753.) s najvećim carstvom od Abhazije do Asirije i od Eufrata do Kaspijskog mora, te *Sardûr* II. (753.—735.) kao najgori alarodski vladar i božanski diktator koji ukida plemstvo, feud i obiteljske zakone, a uvodi ropstvo, plaćenike i centralnu birokraciju pa cijelo društvo i gospodarstvo propadaju. Zatim su slabi vladari *Ruša I.* (735.—714.) — poginuo u boju s Asircima, pa *Argìsti II.* (714.—685.), *Ruša II.* (685.—670.), *Erimêna II.* (670.—646.), *Sardûr III.* (646.—610.), Ruša III. (610.—597.) i zadnji car *Sardûr IV.* (597.—585.) koji je stradao u boju sa Skitima.

VIII. — Vanska dinastija Orontida (6.—4. st.). Nakon invazije nomadskih skita na Urartu, 585. ih protjeruju iranski Medijci, a njihovim padom 550. Urartu dolazi pod perzijske Ahemenide. Dotle zapad-

Otisak klinopisnog pečatnika urartskog cara — sarmât Ruša II, iz grada Bastâm u zapadnom Iranu, 7. st. pr. Kr.: vladar nosi na glavi alarodsku tijaru, a dvorjanin *(lu-gal)* za njim nosi carski baldahin sa zvoncima, iza njih je alarodski simbol trojedinog carstva — vladarsko žezlo — trozubac *(kalmuš).* U povorci su i dresirani carski lavovi kao dvorski čuvari *(hurrika).*

ni dio Urarta već naseljuju Protoarmeni iz Frigije, pa ju Darije I. dijeli na dvije satrapije, sjeverozapadnu Armina (Melid), te jugoistočnu *Uraštu* (18. satrapija, lat. Alarodia) u Kurdistanu gdje vladaju domaći alarodski Orontidi: vazalni bandaka *Erwân I.* (oko god. 500), pa dalje nezavisni kraljevi — sarmàda *Erwân II.* (5. st.), *Mitrâš* (do 410), *Erwân III.* (410.—401.) i *Tiribâz* (401.—380.), zatim opet više perzijskih vazalnih bandaka do 330., kada Alarodija zajedno s propasti perzijskih Ahemenida pada pod Aleksandra Velikog.

IX. — Novomitanska dinastija Atropatèna (lat. Atropatides) iz *Praspe* (lat. Verae), 4.—1. st. Nakon Aleksandrove smrti, carstvo se raspada na desetak država s helenističkim diadohima na vlasti. Jedna je *Alarodia* (lat. Media Minor) u istočnom Kurdistanu i Azerbejdžanu, zadnji izdanak domaće alarohuritske vlasti u već iraniziranoj zemlji. Njezini su vladari naizmjence vazalni *bandaka* pod iranskim Arsakidima, pa samostalni kraljevi — *sarmàda* u njihovu savezu protiv Rimljana: rodonačelnik je Aleksandrov vazal *Artabâz I.* (330.—323.) pa kralj *Atropât I.* (od 323.), te više iranskih banova, pa kraljevi *Erwân IV.* (212.—189.) — ratuje s Armenijom, pa *Atropât II.* (188.—160.), *Artabâz II.* (159.—149.), *Atropât III.* (148.—123.), *Artabâz III.* (123.—94.), *Mitrobarzan* (93.—72.), *Orwîza* (72.—53.), *Surina* (53.—36.) i *Artabâz IV.* (36.—2.) koji uzastopce odbijaju Rimljane, te *Atropât IV.* (2.—5.), *Ariobàrzan* (5.—33.) i najveći

PRILOG IV. (uz III. poglavlje: Biblijske veze...)
KULTURNOPOLITIČKE VEZE HURITA I EGIPATSKIH FARAONA

Mumija egipatskog faraona Tutankamona iz 15. st. pr. Kr.

Najslavnija prapovijesna ljepotica – huritska kraljica Egipta, *Dadukhìpa* (= na egipatskom Nefertete), s tipičnom tijarom arijevskih vladarica: kći mitanskog *šarmàta Dušràta* i žena faraona Amenhotpea IV. – Ehnatona, začetnica Atonove monoteističke reforme u Egiptu (poprsje iz El-Amarne u Arheološkom muzeju Berlin, iz 14. st. pr. Kr.)

PRILOG V.
KULTURNOPOLITIČKE VEZE HURITA I EGIPATSKIH FARAONA

Mitanska princeza *Teye*, udala se za egipatskog faraona Amenofisa III. i majka Amenofisa IV — Enhatona (tj. faraona—poluhurita) — Arheološki muzej Berlin, rezbareno u tisovini god. 1370 p.n.e.

Dugokosi *Hurrwuhi* obrijanih lica u narodnoj nošnji s huritskim ogrtačem (*hurrwuhé-kabân*), pri udaji mitanskih princeza za faraone 18. dinastije, uz ostali su miraz dovodili u Egipat i svoje prževalske konje: prikaz iz groba faraona Horemhaba, oženjenog zadnjom huritskom princezom *Mutnošmete* (reljef iz Memfisa oko 1350. pr. Kr., Rijksmuseum Leiden).

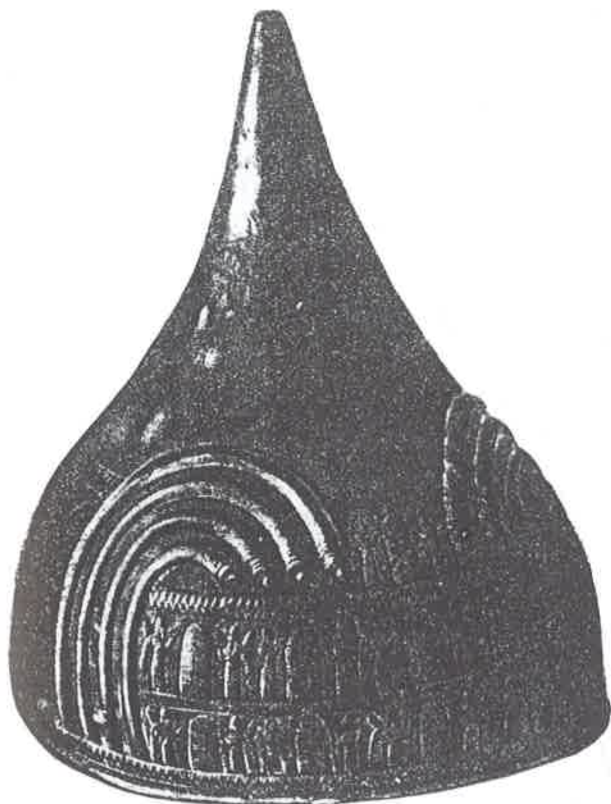

Faksimil jednog od prvih antičkih pravno-diplomatskih dokumenata od huritskog vladara i države pred 3.367 god.: klinopisni dopis mitanskog kralja DUŠRATA faraonu AMENOFISU — IV, njegovu bratiću i suvladaru Mitansko-egipatske konfederacije (snimak: dr. I. Finkel iz arhiva El-Amarna 1375 god. prije Krista, British Museum — London)

Zidne freske iz kraljevske palače prapovijesnog grada Mari: u sredini s crvenkapom je nacionalna božica i zaštitnik huritske države, Sv. Majka *Ni-na-Sawuška*, lijevo pruža nekom huritskom vojskovodi s kacigom generalsku palicu, a iza leđa drži simbol carske vlasti — alarodsko trozubo žezlo. (18. st. pr. Kr.)

Brončana carska kaciga s natpisom šarmât Argisti, tj. najmoćniji urartski vladar carstva *Huràtina* pred 2900 god.
(Državni muzej Armenije, Erevan)

kralj *Mitradât* (34.—51.) koji opet proširuje državu na cijelo urartsko Zakavkazje, Armeniju i Kurdistan. Nakon rimskog atentata na njega, slijedi još posljednji kralj *Radomìšt* (51.—56.), pa onda ta zadnja alarohuritska država propada radi dinastičkih borbi rimskih vazala i proiranskih banova i do 106. god. ju osvajaju Rimljani, a od 3. st. prelazi pod iranske Sassanide. S time nestaje i njihova civilizacija, a alarohuritsko se pučanstvo raseljuje ili asimilira: u pradomovini na istočnom Kavkazu preostaju alarodski Lezgijci i Nahičevci, te južnije iranizirani Kurdi koji u srednjem vijeku stvaraju nezavisnu islamsku državu Kurdistan (945.—1394.).

3. ***Vojne postrojbe*** (usp. 2, 12, 14). Huriti su bili u gotovo neprekidnu sukobu i uzastopnim ratovima s Asircima i Hetitima, a Urarti s Asirijom i Skitima. Alarohuritske su države naprotiv imale većinom prijateljske i savezničke odnose sa Sumerom i faraonskim Egiptom, dok s drugim starim narodima imaju uglavnom neutralne trgovačke veze, primjerice s Babilonom, Izraelom, sirijskim Ugaritom, Kretom itd. Za razliku od drugih ranih vojski, alarohuritske je tvorilo elitno ratno plemstvo (usp. 2, 14): ranoarijski *marya*, pa mitanski *maryànni*, urartski *huratèle* i kasnoalarodski *sarmàda*. Alarohuriti su stvorili najraniju i najjaču prapovijesnu konjicu koju su tvorila bojna kola — jednopreg (*muhili*) i konjanici — *barâni*, a kasnije u doba Atropatena i oklopna konjica, čime su uzastopce razbijali Akađane, Asirce, Hetite, Skite i Rimljane. Urartski anali protiv Asiraca u 8. st. navode 352.000 pješaka, 32.000 konjanika i 92 bojnih kola, pa je to najveća poznata armada u povijesti, prije perzijskih Ahemenida. Prapovijesne alarohuritske države u doba šarmata Nawarît, Samsi-Dagân, Bratàrna, Ar-

Krilata sfinga ljudskog lica s ličkom kapom na glavi, kakve su pred 2800 god. stajale s obje strane urartskog carskog prijestolja — *luguza.*
(Muzej Eremitage, Petrograd)

tatâma, Menua i Argìsti I. bile su tada najjače svjetske velesile, a ranociparska Eliša prva pomorska velesila. Alarohuritska konjica je odnijela pobjede u nizu poznatih ranih bitaka. Prva je boj na planini *Pisaiša* u Kurdistanu oko 2260. pr. Kr., opjevan u ranim arijskim mitovima o borbi bogovâ, gdje je ranoarijski savez Guta, Mitana, Hurita itd., zaustavio falange cara Naramsina što je prethodilo propasti Akada, te obnovi Sumera i nezavisne države Hurrwurtu. Zatim su poraženi asirski carevi *Assurnadinah* 1450. i opet *Šamšiadad* 834, pa tad Asirija postaje alarodski vazal šarmata Artatama i Argisti I, a pod šarmatama Menua i Sardur III, poraženi iranski Medijci postaju vazali Urarta. Vazalni alarodski bandaka *Vitarna* (lat. Hydarnes) u perzijskoj je vojsci kralja Kserksa, s elitnim bojovnicima izveo proboj Termopilskog klanca 480 god., razbio grčke Spartance i uništio *Leonidu* pa je zauzeta i Atena. Zatim oklopna konjica sarmàda *Surine*, 6. V. 53. kod huritskog Karanà (lat. Carrhae) uništava 20 000 rimskih legionara i u boju pogiba konzul *Crassus*, a oklopnici kralja Artabaza kod svoje prijestolnice Praspa 36. pr. Kr. razbijaju rimske legije konzula *Antonija*, čime je spašen i Arsakidski Iran.

4. *Trojstvena pracrkva* i alarohuritsko svećenstvo. Njihova religija je dosta različita od vjerâ okol-

nih ranih naroda i od prvog početka pa do 6. st. temelji se na trijadnom hinduizmu s prakršćanskim rudimentima uz mješavinu indovedskog, tibetanskog i sumeranskog svjetonazora po trijadnom sustavu 3 × 3: usp. i trobojnu tijaru, žezlo-trozubac, devetokutna zvona itd. U trodomnom složenom huritskom panteonu — *ésa* (= nebesa) su tri trojstva: niže zemaljsko trojstvo čine gromovnik *Tešub-Arrafi*, pa čuvar države *Heldi-Ardini* i troglavi bog sunca *Šimi-Ninuawe*, uz niz manjih polubogova: čuvarkuća *Barzan-Ewrini*, božica izvora *Bibita-Rimuš*, božica ljubavi *Nubat-Lupatika*, planinski bogovi *Jarih-Hirhib* i *Lubda-Pisaiša* itd. Nad svima vlada nebesko Sveto Trojstvo: Sv. Gospa *Nina-Sawùška*, Sv. Otac *Bârba-Dariki* i Sv. duh *Nikal-Pisànni*. Izvan ovih je još i apstraktno indovedsko moralno trojstvo: bog plemenitosti *Indra*, bog mira *Mitra* i bog časti *Varuna*. Urarti su štovali jednostavniji, dvodomni panteon tj. osim nižih prizemnih polubogova, imali su samo jedno vrhovno trojstvo: troglavi bog sunca *Shiwi*, gromovnik *Teysheba* i bog rata *Khaldi* — po ovom posljednjem je i naziv Kaldejske carske dinastije (usp. 2, 7, 8, 9, 11).

Na proljetni i jesenski ekvinokcij (21. III. i 23. IX.), alarodsko svećenstvo — *lubura* pod vodstvom vrhovnog prvosvećenika *Heldi-Lubura* i u pratnji nižeg redovništva — *yarâni*, uz svirku žičanih glazbala *tan-burîm i pjevanje nacionalne vjerske himne »Hurrwuhé-Kisshari, Nintur-Sawuška«* (= Majko naša Savuška, kraljice Hurita) i druge svečane pjesme, predvodili su općenarodne procesije duž redova megalitskih menhira oslikanih reljefima (poput naših stećaka) prema mjestu s vječnim ognjem. Te svete vatre su ranije u Hurita plamtjele na vrhuncima troglavih brda, a kasnije u Urarta na uskim i visokim spiralnim tornjevima poput zvonika, zvanih *ésusi*. Te alarohuritske države dosta podsjećaju na Hrvate pa su nužna detaljnija poredbena istraživanja (10).

GLAVNA LITERATURA

1. *Astour*, M. 1976: Les Hourrites en Syrie du nord — rapport sommaire. Révue Hittite 36: 1—22.
2. *Boyce*, M. 1988: Priests, cattle and men — the Marianni of Mitanni. Bsch. Orient. 50/3: 508—526.
3. *Diakonov*, I. M. et al. 1933: The Kingdom of Urartu. Bibliotheca Orientalis.
4. *Finkelstein*, J. 1955: Subartu and Subarians in old Babylonian sources. Jour. Clas. Stud.9: 1—7.
5. *Gelb*, I. J. 1973: New light on Hurrians and Subarians. Oriental Institute SAOC 22, Chicago.
6. *Grayson*, A. K. et. al. 1976: Insurrection générale contre Naram-Suen. Rev. Ant. 70: 103—128.
7. *Hass*, V. 1986: Gottheiten des Hurrischen Pantheons. Rev. Hist. Ant. 36: 59—69.
8. *Lambert*, W. 1978: Mesopotamian background of the Hurrian Pantheon. Rev. Hist. Ant. 36: 129—134.
9. *Laroche*, E. 1976: Pantheon national et local chez les Hourrites. Orientalia, 45: 94—99.
10. *Lovrić*, M. 1992: Izvorni antički Prahrvati. Ognjište, 3/4: 122—130, Zagreb.
11. *Parrot*, A. et al. 1948; Un document de fondation hourrite. Révue Antiq. 42: 1—20.
12. *Schaeffer*, C. F. A. 1952: Enkomi-Alassia, Ugaritica, 1.
13. *Schaeffer*, C. F. A. et al. 1968: Alassia, Chypre. Ugaritica, 5.
14. *Wilhelm*, G. 1975: Geschichte der Hurrischen Völker. Hurritolog. Arhiv, 43 p. Akademie Berlin.
15. *Zimansky*, P. E. 1985: The structure of the Urartian state. Oriental Inst. no. 4, 175p. Chicago.

NEKI ODLUČNI ANTIČKI BOJEVI S BITNIM UDJELOM ALAROHURITSKE KONJICE OD 24. DO 1. STOLJEĆA

Godina pr. Kr.	Mjesto boja	Huritski vojskovođe	Protivni vođe	Ishod boja	Druge posljedice
oko 2.400	Urkiš (Urgini)	ban Tišatâl(?)	car Urukagina	doseljenje Hurita	Huriti u Mezopotamiji
2.340	Mari (I. x)	ban Arwatâl	car Sargon	poraz Hurita	akadski vazali
oko 2.300	kod Azuhina	ban Dahišàtil	car Naramsin	poraz Hurita	ban zarobljen u Akad
2.270	planina Pisaiša	arijski Marya	car Naramsin	neodlučan boj	useljenje Arijaca
oko 2.100	Urgini (Urkiš)	kraljica NAWARÎT	gutijski car	slobodni Huriti	I. huritska država
oko 1.900	Babilon	car Ilušìma	car Sumu-Abu	odbio Amorite	vlada Mezopotamijom
1.749	Libbûr (Ašur) 1x	car SAMSI-DAGÂN	car Puzurašur	slobodni Huriti	II. huritska država
1.717	Mari (II. x)	car Yasme-Dagân	car Hamurabi	poraz Hurita	pad druge države
1.510	kod Vasugâna	kralj BRATARNA	car Asurnadina	poraz Asiraca	III. huritska država
1.490	kod Alepa	kralj Savušatar	car Hatušil I.	poraz Hetita	Huriti do Libanona
1470	Libbûr (Ašur) 2.x	kralj Artatàma	car Asurnadina II.	pad Asirije	Asirci vazali Hurita
1.370	kod Aruhatta	kralj Akitèšub	car Šupiluliuma	poraz Hurita	Huriti vazali Hetita
1.285	Karkemiš	kralj Urhitešub	car Salmanazar	poraz Hetita	Huriti vazali Asirije
843	jezero Van	ban Laptûr	car Salmanazar 2.	poraz Urarta	Urarti vazali Asirije
834	kod Turušpe	car SARDÛR I.	car Salmanazar	poraz Asiraca	IV. urartska država
811	Nina (Niniwa)	car Menua	car Šamšiadad 3.	pad Asirije	Asirci vazali Urarta
oko 750	kod Egbatane	car Sardûr II.	medski ban Dejoka	poraz Urarta	oslobođenje Medije
714	Mušasir (Ardini)	car Ruša I.	car Tiglatpilesar	poginuo Ruša	razoren Arzaškûn
625	Karana (Haran)	car Sardûr III.	kralj Fravartiš	poraz Medije	savez Urarti-Babilon
585	kod Turušpe	car Sardûr IV.	kralj Hiakšar	pad Urarta	razorena Turušpa
16. 10. 521.	kod Parage	Harauvatim Vivana	ustanici (Gaumata)	Darije na vlast	dinastija Ahemenidâ
480	Termopile	ban Hidarna	Grk Leonidas	poraz Spartanaca	osvojena Atena
6. 5. 53.	Karana (Carrhae)	ban Surina	konzul Crassus	poraz Rimljana	poginuo Crassus
36 pr. Kr.	Praspa (Verae)	kralj ARTABÂN	konzul Antonije	poraz Rimljana	V. alarodska država

PODRIJETLO I RANA POVIJEST KURDA — PRVIH PREDSLAVENSKIH SRODNIKA PRAHRVATA

Ethnogenesis and early history of Kurds: the first Non-Slavic cognates of Pre-Croats

Jamil ABOUD i Andrija-Željko LOVRIĆ (Zagreb)

O ranim međuodnosima i etnokulturnoj poredbi Kurda i Hrvata dosad nema nijedne poznate publikacije, iako bi ta dva stara naroda mogla biti povezana u početnom prapovijesnom razvoju. Nakon zadnje pregledne kurdske povijesti, koju je sedamdesetih godina na arapskom jeziku objavio Đalal *Al-Talabani* (1) iz Kurdskog sveučilišta Suleymania, objavljeno je u novije doba još najmanje desetak raznih radova i priloga, koji pridonose značajne spoznaje o etnogenezi i ranoj povijesti Kurda i njihovim mogućim ranim dodirima s antičkim precima Prahrvata (usp. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 11). Kratice u tekstu: *as.* = asirski, *lat.* = latinski.

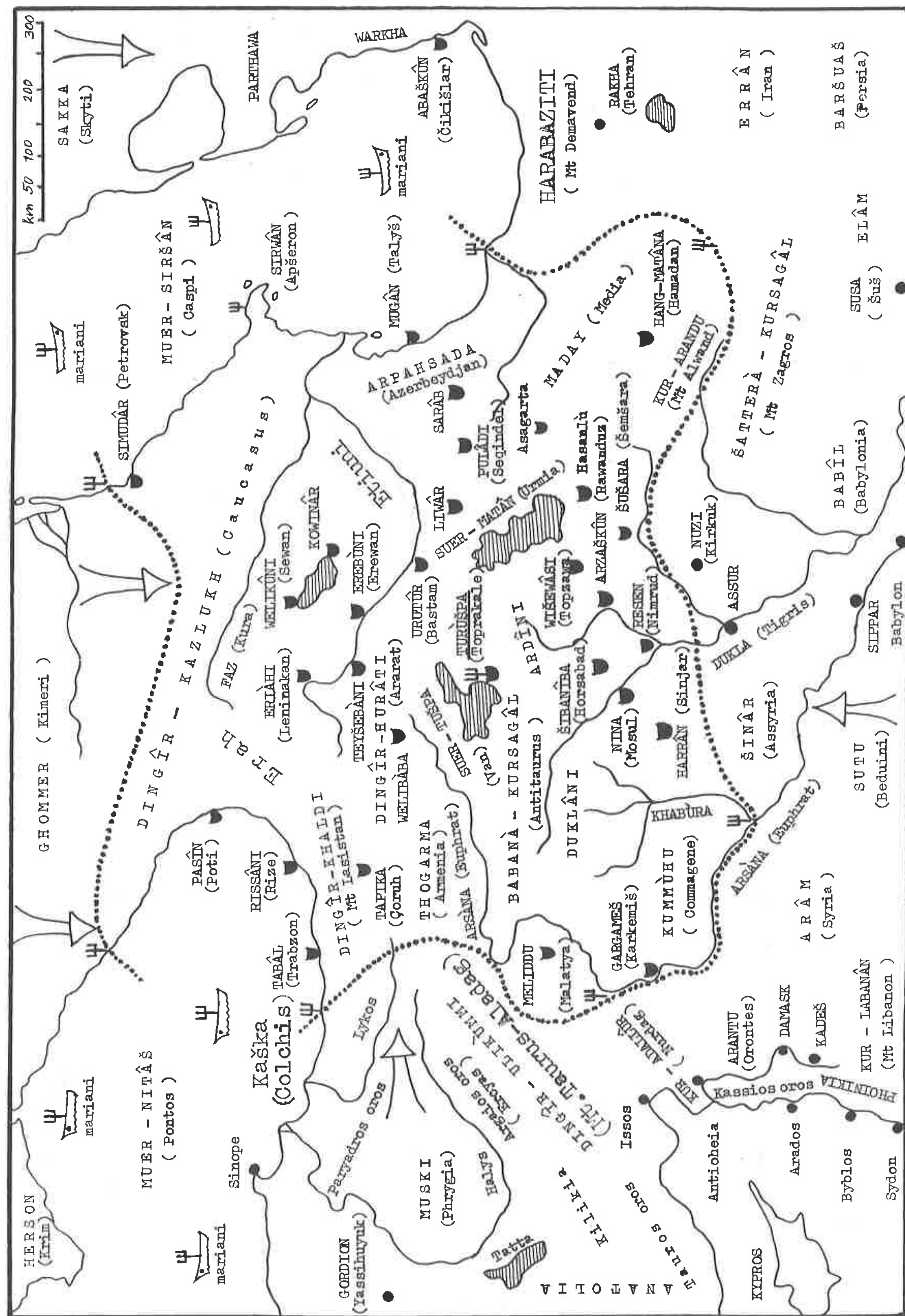
1. ***Podrijetlo imena Kurdi.*** Najstarije izvorno i zabilježeno ime koje se može etimološki povezati s današnjim Kurdima poznato je već prije tri i pol tisućljeća iz današnjeg Kurdistana. To je općeniti naziv *Kurki* od 16. do 13. st. pr. Kr. iz mitanskih klinopisnih pločica na huritskom jeziku *(hurrwuhé)*, a potječe od akadosumerskog *kur* = planina, pa su se time označavali huritski gorštaci ili brđani (doslovno značenje »Gorani«), koji su živjeli kao stočari u gorju Antitaurus na sjeveru Mitanskog carstva. Zatim tek nakon cijelog tisućljeća, u doba Perzijskog carstva dinastije Ahemenida iz 4. st. pr. Kr., KSENOFONT (10) u današnjem Kurdistanu izričito navodi i opisuje posebni gorštački narod pod imenom *Kardoúhoi*, što su već nesumnjivo bili etnički preci današnjih Kurda. Pritom spominje da oni, iako usred Perzijskoga carstva, ostali su nepokoreni i tada nisu priznavali ničiju vlast (tj. imali su sličan status među Perzijancima, kao kasnije Crna Gora u doba Turskoga carstva na Balkanu). Zatim od Kristova doba Rimljani spominju isti narod u Kurdistanu kao *Carduchii*, a u bizantskim tekstovima iz srednjeg vijeka opet se spominju kao narod *Gordoi* itd. Prema tim zapisima, Kurdi kao poseban narod postoje već najmanje dva i pol tisućljeća, ali su njihovi huritski preci stari najmanje 4 tisućljeća. Najstariji prvobitni preci Prakurda (kao i Prahrvata) vjerojatno su bila dinaroidna ranoalarodska plemena *'Urw'urduv*, koja su se u 34. st. doselila iz srednje Azije na Kavkaz.

2. ***Ranoantički trijadični Prakurdi*** (Kurki, 16—7. st.). Kao neimenovani sastavni dio ranoga alarohuritskog pranaroda, prvobitni Prakurdi su najvjerojatnije živjeli već u prapovijesnom Protohuritskom carstvu *Hurrwùrtu* od 21. do 18. st., ali dosad o tome još nisu nađeni posebni zapisi kurdskog imena. Prva sigurna država u kojoj su uz ostale (vjerojatno Prahrvate) sudjelovali i Prakurdi tj. huritski gorštaci Kurki, već je spomenuto Mitansko carstvo u Kurdistanu i gornjoj Mezopotamiji. Znakovito je da se i predzadnji mitanski car *(= šarmata-mitanni)* iz Marjanske dinastije zvao imenom *Kurdiwaza,* što još dodatno potvrđuje tamošnju nazočnost prvobitnih Kurda u 14. st. pr. Kr. Kasnije, nakon propasti Mitanske države pred provalama balkanskih plemena Tračana (Frigijci, Protoarmeni itd.), većina se Hurita uključujući i njihove gorštake Kurde, seli iz Sirije i Antitaurusa u 12. st. pr. Kr. prema istoku u Kurdistan i Zakavkazje. Tu se od 12. do 9. st. u okviru Asirskog Carstva, oko sadašnje tromeđe Irana, Iraka i Turske, razvila vazalna banovina *Ardini,* koja bi se već mogla smatrati etničkim začetkom prakurdske državnosti. Njezina je prijestolnica bila prakurdski grad *Arzaškûn* (as. Mushassir) u međuplaninskoj dolini kod sadašnjeg Rawanduza. Iz asirskih klinopisa tu su kao domaći čelnici poznati vazalni banovi imenom *Erimêna* (as. Irri-Menni), pa *Tubùshi* i *Arâme.*

Nakon toga od 9. do 6. st. ovi ardinski Kurki, zajedno s ostalim potomcima Hurita i s dijelom prebjeglih ostataka Hetita, stvaraju tzv. Vansko ili Urartsko Carstvo *(Huràtina)* pod kaldejskom carskom dinastijom (šarmât-hurâti) s glavnim gradom Turùšpa na jezeru Van. U ranoj su antici za vrijeme Hurita i Urarta do 7. st., Kurki kao i ostali njihovi srodnici u istoj državi, bili trijadične hinduističke vjere s vrhovnim svetim Trojstvom boga sunca, gromovnika i boga rata (o huritsko-urartskim državama i kulturi, usp. prethodne članke u ovom zborniku).

3. ***Kasnoantički mazdaistički Kurdi*** od 6. st. pr. Kr. do 7. po Kr. (usp. 1, 5, 8). Ovo najstarije alarohuritsko doba hinduističkih Prakurda (= Kurki) u vjerojatnoj zajednici s Prahrvatima, završilo je oko godine 597. pr. Kr., kada nomadski Skiti upadaju preko Kavkaza i uništavaju njihovo Urartsko carstvo. Nakon toga ovo područje prelazi u sastav Medijske i zatim Perzijske države pod dinastijom Ahemenida, a pučanstvo se kulturno, jezično i vjerski iranizira. Pod pritiskom jačih neprijatelja i zbog doseljavanja tračkih Protoarmena iz Frigije, počinje sve jače raseljavanje nizinskog poljodjelskog sloja bivšega alarohuritskog pučanstva. To je bio najvjerojatniji početak etničkog razdvajanja gorskih Prakurda od nizinskih Prahrvata nakon 6. st., pa huritski Kurki otada postaju iranizirani etnički Kurdi (Ksenofontovi Kardouhoi), te umjesto svojega prvobitnog, trijadičkog hinduizma, sada vjerski prelaze na iranski dualistički mazdaizam. Protoarmeni iz Frigije dotle naseljuju sjeverozapadni dio Urarta pa od 5. st. to pod Ahemenidima postaje iranska satrapija Armina (kasniji Melid), dok preostali jugoistočni dio tj. Kurdistan i Azerbejdžan ostaje posebna 18. satrapija *Uraštu* (= lat. Alarodia), u kojoj i dalje još prevladava izvorno alarohuritsko prapučanstvo tj. većinom iranizirani etnički Kurdi, uz manji udio Prahrvata. Tu je na vlasti od 6.—4. st. prva kurdska dinastija *Erwanidi* (lat. Orontidi): perzijski vazalni bandaka *Erwân I.* (oko god. 500. pr. Kr.), pa prvi utemeljitelj kurdske državnosti — samostalni kralj *Erwân II.* (sredinom 5. st.), zatim kraljevi *Mitrâš* (do 410.), *Erwân III.* (410.—401.) s najvećom državom, *Tiribâz* (401.—380.), te opet više vazalnih bandaka pod Ahemenidima do 330., kada Kurdistan zajedno s Perzijom potpada pod vlast Aleksandra Velikog. Nakon njegove smrti 323. carstvo se ras-

pada na desetak manjih država s helenističkim diadohima na čelu. Tada u Azerbejdžanu i istočnom Kurdistanu nastaje druga kurdska država *Alarodia* (lat. Media Minor), koje je prijestolnica utvrđeni grad *Praspa* (lat. Verae) južno od jezera Urmia. Na njezinu čelu je opet bila domaća dinastija *Atropatèna* (lat. Atropatides), a njezini vladari su naizmjence vazali – bandaka pod iranskom dinastijom Arsakida, ili njihovi samostalni saveznici – *sarmàda* u borbi protiv Rimljana. Među pripadnim čelnicima, samo dva kralja, Surina i Radomišt još imaju prahrvatska imena, dok ostalih dvadesetak vladara već nose iranizirana

RANOANTIČKA PALEOGEOGRAFIJA ZAKAVKAZJA U 8. st. pr. Kr.: Urartska država *Huràtina* pod najačim carom – šarmât *Argisti* Khaldi I. (781.–753.) i susjedne države, s tadašnjim nazivima (u zaporci današnja imena), ☗ – urartski gradovi – *wêsi*, ● – važni strani gradovi, trozubac = urartski utjecaj.

Gravura u stijeni na obali Eufrata: prvi poznati prikaz oklopna konjanika iz Kristova doba, s trobojnom alarodskom tijarom na glavi, vjerojatno kralj *Surina* koji je razbio rimske legije i uništio konzula *Crassa*.

kurdska imena: Atropât, Artabâz, Erwân, Mitradât, Ariobarzan itd. Pripadnici te dinastije su njezin rodonačelnik i Aleksandrov vazal *Artabâz I.* (330.—323.), pa samostalni kralj *Atropât I.* (od 323.), zatim u 3. st. više vazalnih bandaka pod Arsakidima, pa opet kraljevi *Erwân IV.* (lat. Orontes, 212.—189.) koji ratuje s Armencima, te *Atropât II.* (188.—160.), *Artabâz II.* (159.—149.), *Atropât III.* (148.—123.), *Artabâz III.* (123.—94.) i *Mitrobarzan* (93.—72.). U međuvremenu se Kurdistanu približuju kroz Malu Aziju invazije Rimljana s kojima ratuje *Orwîza* (lat. Oroises, 72.—53.) koji stradava u boju s Pompejom, zatim kralj *Surina* (lat. Surenas, 53.—36.), čija prva u povijesti poznata, kurdohrvatska oklopna konjica god. 53. pr. Kr. kod huritskog grada Karanâ (lat. Carrhae) u Kurdistanu hametice uništava brojne rimske legije i u žestokom boju pogiba i sam rimski konzul *Crassus*. Za njim slijedi kralj *Artabâz IV.* (lat. Artavasdes, 36.—2.) i ponovo s oklopnicima razbija god. 36. kod svoje prijestolnice Praspa uzaludne pokušaje velikih rimskih legija pod konzulom *Antonijem*, koji želi preko Kurdistana provaliti u Iran. Zatim u Kristovo doba tu vladaju kraljevi *Atropât IV.* (2. pr. Kr. — 5. po Kr.), pa moćni *Ariobarzan* (lat. Ariobarsanes) koji proširuje državu na cijeli Kurdistan i onda najjači kurdski vladar svih vremena, *Mitradât Veliki* (= Mitronoša tj. okrunjen tijarom, lat. Mithridates, 34.—51. po Kr.) čija najveća država obuhvaća većinu bivših urartskih zemalja tj. cijelo Zakavkazje, Kurdistan, Armeniju i Azerbejdžan. Nakon rimskog atentata na njega, slijedi još zadnji kralj *Radomišt* (lat. Rhadamistes, 51.—56.). Kako nakon uzastopnih poraza Rimljani nisu uspjeli vojno savladati Kurde (»predziđe iranstva«) i provaliti u arsakidski Iran, tada rimski car Neron prelazi na diplomatske spletke, zavjere i atentate da nekako uništi tu kurdsku državu, koja se razvila i sačuvala kao tampon-država u geostrateškoj ravnoteži antičkih velesila Rima i Perzije. Zato otada u Kurda počinju dinastičke borbe između rimskih vazala i proiranskih banova, pa država postupno propada i konačno ju god. 106. car Trajan cijelu osvaja kao provinciju *Alarodia* u Rimskom carstvu, pa počinje njezina romanizacija. Nakon dolaska dinastije Sassanida na vlast u Iranu, perzijski car Šahpur I. ratnim pobjedama nad rimskim carom Valerijanom od 356.—363. preotima i rimsku Alarodiju, koja tek tada dobiva svoje sadašnje ime *Kortestân* i potpuno se iranizira pod perzijskom vlašću sve do propasti Sassanida god. 651.

Kurdistan: kraški krajolik s vodopadom i Kurdi u muškoj narodnoj nošnji: usp. široke bijele hlače — slične kao i u Hrvata.

4. ***Srednjovjekovni islamski Kurdistan*** (951.—1402., usp. 1, 4, 5, 8). Nakon pada Sassanida Arapi po Kurdistanu proširuju islam, ali se na nedostupnom kurdskom gorju sve do danas više-manje održavaju dualistički tragovi ranijeg mazdaizma. Od 7. do 9. st. Kurdistan je u Bagdadskom kalifatu pod dinastijom Abbasidâ. Bagdad osvajaju 945. Bujidi i kali-

Trostrana kultna vaza – kupica *(kupatàru)* za obrede trijadičnog luburizma iz grada *Wesi-Manay* u doba urartskog carstva *Huràtina* pred nekih 2900 god., arheo-nalazište Hasanlu u Kurdistanu.

(Arheološki muzej, Teheran)

fat se raspada i otada se kroz srednji vijek u gornjoj Mezopotamiji osamostaljuje nezavisna država Kurdistan s vlastitim vladarskim dinastijama i glavnim gradom *Mansilom* (= Mosul). Nakon 951. Kurdima vlada kralj *Šadadi,* a poslije prvih Erwanida i Atropatida, vlada treća poznata samostalna dinastija *Merwanidi* (990. – 1163.), a zatim četvrta domaća samostalna dinastija *Urtukidi* od 1163. do 1390.

Nakon te najduže nezavisnosti srednjovjekovnog Kurdistana kroz tri stoljeća, ovdje se na geostrateškoj vjetrometini, pod udarima srednjoazijskih mongoloidnih nomada, redaju uzastopni padovi i obnove kurdske državnosti. Tako od 1204. do 1226. kurdska država nestaje pod uzastopnim invazijama Selduka, Avara i Mongola, ali slobodoljubivi Kurdi tada ustankom obnove treću svoju državu od 1226. do 1268. Zatim ju ponovno ruši mongolski kan *Kublaj* i njegovi nasljednici od 1268. pa do 1342. Tada Kurdi opet ustankom ruše mongolsku okupaciju i obnavljaju četvrtu slobodnu državu od 1342. do 1402. Tu njihovu zadnju srednjovjekovnu državu konačno ruši mongolski kan *Timur-Lenk,* a od njega ju god. 1405. preotimaju Turci. Od 1752. – 1795, kralj Kahriman *Zenda* obnavlja nezavisnu kurdsku državu, a zatim ju opet međusobno dijele Perzija i Turci.

5. ***Novija povijest i sadašnjost.*** Iako su nakon 5 stoljeća pod Turcima, s raspadom Otomanskog Carstva 1920. Kurdi ostali izvan Turske, konferencijom je u Lausanni 1923. Kurtistân opet razdijeljen između susjednih država. Nakon II. svjetskog rata, u zapadnom Iranu Kurdi uspostavljaju samostalnu Mahabadsku republiku s glavnim gradom *Mahabadom* i predsjednikom Mohamedom Kazijem, ali je 1947. i ta država srušena. Glavni je sadašnji problem kurdske opstojnosti sličan ranijem uzroku antičke ugroženosti Hurita i Urarta na ovom prostoru, tj. njihov nezgodan geostrateški smještaj na glavnom sjecištu interesa velesila, a danas k tome pridolazi i kurdsko podzemlje bogato naftom za koju su vrlo zainteresirane strane kompanije.

Glavno je kulturno središte Kurda grad *Suleymania* uz iračko-iransku granicu, gdje je kurdsko sveučilište i više gimnazija, te druge kulturne ustanove. Zbog neriješena nacionalnog problema i teških životnih uvjeta, veliki broj Kurda, slično Hrvatima, iselio se na zapad i to najviše u Švedsku, pa u Njemačku, SAD itd. U kurdskim gradovima ima dosta kasnije doseljenih Arapa, Turaka i drugih, ali je okolno seosko pučanstvo uglavnom još uvijek kurdsko, što jasno upućuje na podrijetlo i etničku pripadnost tih krajeva. Dio Kurda u plodnim dolinama bavi se poljodjelstvom, a najviše sade žitarice, voće i duhan. U višim gorskim područjima velik dio Kurda živi od polunomadskog stočarstva, napose od uzgoja ovaca i koza, te od obrtnih rukotvorina: zlatarstva, drvorezbarstva, ćilimarstva itd. (usp. 2, 5, 9).

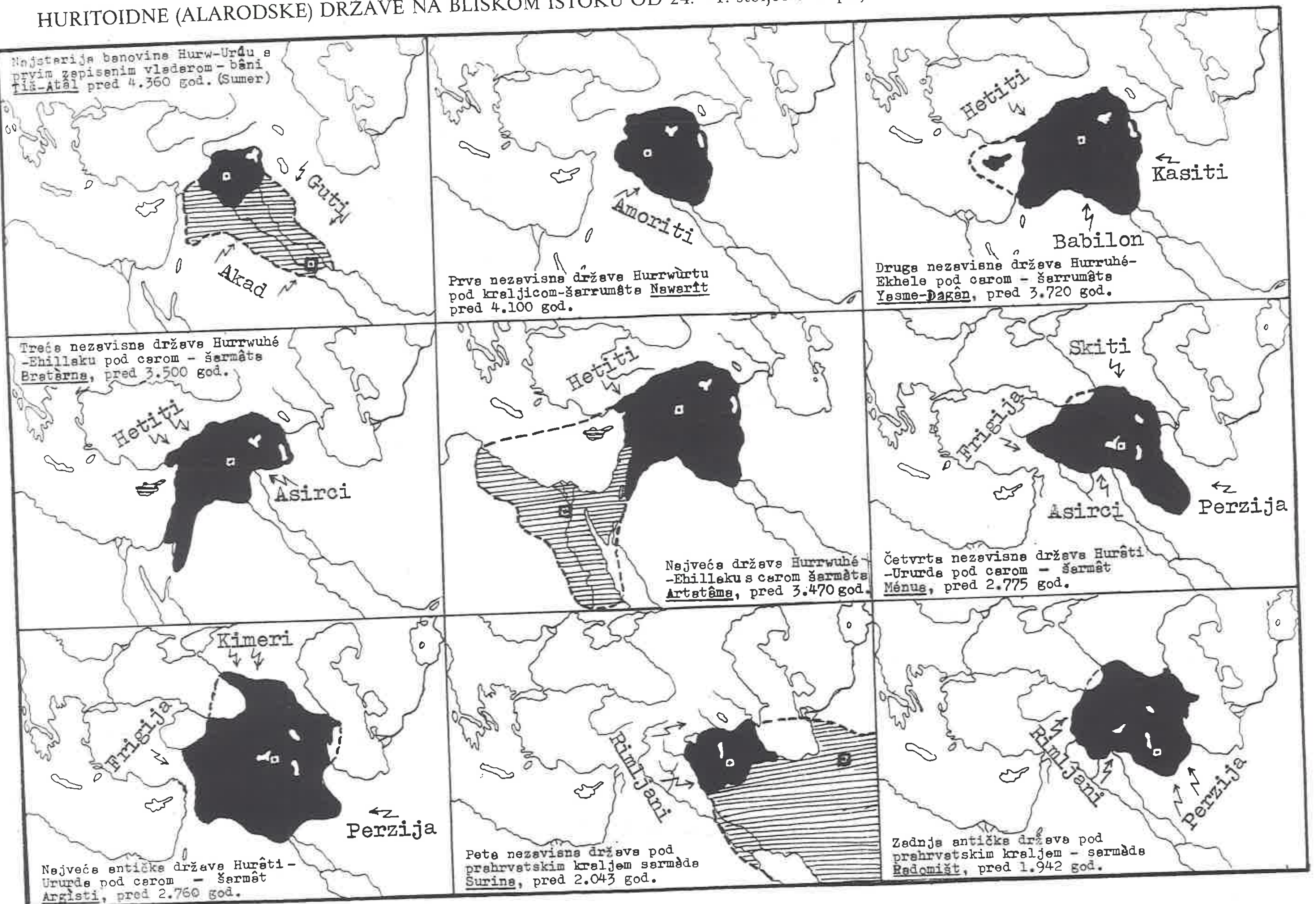
6. ***Značenje proljetnih vatri*** (Nawruz). Jedan od glavnih kurdskih običaja je paljenje vatri na brdima za mazdaističku Novu godinu na proljetni ekvinokcij 21. III., tzv. *Nawruz* (= Novi dan). Iduće zore se pjeva i pleše, te natječe u jahanju i snazi mladića. Po narodnoj je legendi taj običaj nastao pred 2700 god., kada je u Kurdistanu zavladao surovi diktator Zuhak koji je zlostavljao narod. Zato je izbio ustanak i kovač Kaua odluči ubiti tiranina pa 21. III, nakon uspjela atentata po dogovoru pred njegovim dvorom zapali baklju. Na to i ostali ustanici na svim brdima u zemlji zapale vatre čime su narodu objavili svrgnuće diktature. Inače su te vatre izravno naslijeđe urartskih ekvinokcijskih vatri koje se tu pale već od 9. st. pr. Kr. Legendarni tiranin prije 27 stoljeća upravo bi bio poznati urartski diktator, klinopisom zabilježen kao *Sardur II.* (756. – 730.). Znakovito je da se slični »vazmeni krijesovi« pale i u sjevernoj Hrvatskoj.

7. ***Zaključci o razvoju Kurda.*** Kurdi su u Kurdistanu najstariji prvobitni narod, kojega preci huritskog podrijetla tu žive već najmanje 4000 god., pa su oni u prednjoj Aziji mnogostruko stariji od svih okolnih susjeda, osim Izraela. U antici i srednjem vijeku Kurdi su već jasno profilirani i organizirani državotvorni narod, čije uzastopne samostalne države s nizom vlastitih dinastija *(Erwanidi, Atropatidi, Merwanidi, Urtukidi* itd.), ukupno traju 9 stoljeća: 500. – 330., 323. pr. Kr. – 106. po Kr., pa 945. – 1204., 1226. – 1268., 1348. – 1394., 1752. – 1795. i 1941. – 1947. Kroz svoju povijest su Kurdi imali 4 uzastopne nacionalne prijestolnice: ranoantički Arzaškûn, pa kasnije Van i Praspa (Verae), srednjovjekovni Mosul i noviji Mahabad. Kroz 4 tisućljeća su također promijenili tri različite vjere: prvo prapovijesni trijadični hinduizam do 6. st. pr. Kr., pa antički dualistički mazdaizam i napokon od 7. st. do danas islam, tj. sličnim redom kao i Hrvati u kojih danas prevladava katolicizam. Prakurdski preci su bili društveno-gospodarski sloj među prapovijesnim Huritima, gdje im je naziv zabilježen klinopisom od 14. st. pr. Kr. u imenu mitanskog cara *Kurdiwaze* i huritskih gorskih stočara zvani *Kurki* (= Gorani), dok bi prahrvatsko ime bilo još starije, u nazivu plemenskog saveza Hurw-Urdu iz 24. st. i protohuritskoga carstva Hurrwùrtu od 21. st. Antičkim ostacima izvornih Prahrvata danas su folklorno, jezično i antropološki najbliže kurdske starokršćanske sekte *Jakobiti* i *Nestoriani* na jugoistoku Turske.

GLAVNA LITERATURA

1. *Al-Talabani,* J. 1970: Povijest Kurda (na arapskom). Kurdic University, Suleymania.
2. *Aristova,* E. F. 1981: Traditional domestic culture of Kurds. Soviet. Antropol. Ann. 20/1.
3. *Bernhard,* W. 1993: Rassengeschichte des Nahen Ostens. Rassengeschichte Bd. 13, München.
4. *Burney,* C. et al. 1971: Peoples of the ancient Ararat and Caucasus. Weidenfeld, London.
5. *Eickstedt,* E. 1961: Türken, Kurden und Iranier seit der Altertum. Stuttgart.
6. *Kandler,* A. P. et al. 1984: Anthropologie sesshafter und nomadisierenden Kurden. Homo 35/3: 193-8.
7. *Morrison,* M. A. et al. 1981: Studies on the Civilization and Culture of Hurrians. Winona Lake 44lp.
8. *Oates,* D. 1968: Studies in ancient history of northern Iraq. London.
9. *Rassam,* A. 1988: Christians in Mount Hakkari and northern Kurdistan. Middle East. J. 42/3.
10. *Steinkeller,* P. 1982: Historical geography of Iran in 3rd Millenium B.C. Zeit. Arh. 72: 236 – 265.
11. *Wilhelm,* G. 1975: Geschichte der Hurrischen Völker. Hurrit. Arhiv, 43 p., Berlin.
12. *Xenophôn,* 394 – 371 B. C.: Kyrou 'Anabasis, vol. IV-/1 – 3. Izd. K. Rac, 144 p. Zagreb.

HURITOIDNE (ALARODSKE) DRŽAVE NA BLISKOM ISTOKU OD 24. – 1. stoljeća: ⊡ prijestolnica, ≡ saveznici, ⚡ ratni neprijatelji

V. POGLAVLJE
IRANSKO-ANTIČKO RAZDOBLJE

OD PRAHRVATSKOGA DOBA DO VII. ST. POSLIJE KRISTA

From the Proto-Croatian times to 7th century since J.C.

Mato Marčinko (Zagreb)

Kavkaski narod *Huravati* (od ovoga je imena nastalo današnje ime *Hrvati*) – koji se u svjetskim povjestnicama naziva *Hari, Huri* ili *Huriti* – predvođen svojim vojničkim plemstvom počeo se od III. tisućljeća po Kr. seliti na jug i zapad pa se od god. 1800. pr. Kr. raširio po čitavoj istočnoj Maloj Aziji, Siriji i sjevernoj Mezopotamiji. Snažna skupina Huravata nastanjena između jezera Urmia i jezera Van širi se do gorja Zagros i dalje po Iranskoj visoravni, gdje utemeljuje dvije prahrvatske države: *Haraiva* i *Harahvaiti*. Oko polovice XVI. st. pr. Kr. u Mezopotamiji se ustaljuje velika i moćna huravatska država u domaćem jeziku zvana *Hurrwattu ehillaku* (Hurvatsko ili Hrvatsko kraljevstvo), koja se u tuđim izvorima naziva *Mitani, Naharaim (Naharina)* i Hanigalbât. Kad je Hurvatsko kraljevstvo u XIV. st. pr. Kr. ušlo u sklop Hetitskoga kraljevstva kao posebna savezna država, dio se Hurvata vratio u staru domovinu i s tamošnjim se Huravatima najprije udružio u savez država a zatim u jedinstveno *Huravatsko kraljevstvo* (u asirsko-babilonskim izvorima zvano *Urvarti*, u hetitsko-anatolskim *Urartu*, a u Bibliji *Ararat*). To (vansko) Huravatsko kraljevstvo spominje se u povijesnim izvorima od god. 1270. do VI. st. pr. Kr., kada ulazi u sklop madsko-iranske *Harahvatije;* u VIII. st. pr. Kr. vansko Huravatsko kraljevstvo bilo je vodeća sila u Prednjoj Aziji, zauzelo je sjevernu Siriju, proteglo se na južno Zakavkazje i proširilo se od jezera Urmija do Crnoga mora, gdje je u II./III. st. posl. Kr. nađeno ime *Horúathos* (Horvat, Hrvat). God. 550. pr. Kr. Harahvatija (Harahvaiti) ulazi u sklop Perzijskoga carstva kao savezna država; tada je obuhvaćala po prilici današnju južnu polovicu Afganistana, cijeli Beludžistan i istočni dio sadašnjega Irana. God. 330. pr. Kr. Harahvatiju podvrgava svojoj vlasti Aleksandar Veliki Macedonski i Grci je od tada nazivaju *Arahosia,* pa je to ime prodrlo u međunarodno nazivlje. Crnomorski Hrvati doseljeni iz Zakavkazja i staroga Irana zavladali su Bosporskom državom između Crnoga i Azovskoga mora; od god. 175. do 211. tom je državom vladao veliki kralj Tiberije Julije Hrvat (grčki: Sauromat), koji se spominje na tanaiškim spomen-pločama iz II./III. st. po Kr. na kojima se spominje i arhont Horúathos (Horvat). Hrvati se već prije Kristova rođenja od Crnoga mora šire prema Karpatima i Podunavlju. Ptolomej je zabilježio da se Hrvatska (*Sar-Madi*) u II. st. po Kr. protezala od Crnoga mora do Visle nad Karpatima i do ušća Dunava na jugu. Crnomorsko-zakarpatska Velika Hrvatska sastojala se od dva međusobno i narodno i državno povezanih područja: Crvene (južne) Hrvatske na Donu i Bijele (zapadne) Hrvatske u poriječju rijeke Visle. S vremenom se središte Velike Hrvatske pomaklo u Bijelu Hrvatsku, glavni grad koje je bio *Hrvat* (nalazio se na mjestu današnjega Krakova). Od I. st. po Kr. u gorovitu dijelu današnjih hrvatskih zemalja oblikovalo se posebno hrvatsko područje. U tu je Hrvatsku, veli Toma Arhiđakon, početkom VII. st. došlo od poljskih strana sedam ili osam plemenitih hrvatskih rodova, nastanilo se u njoj i pomiješalo sa zatečenim Hrvatima i počelo birati vlastite vladare (usp. 1, 2, 3, 4, 5, 6).

VAŽNIJA LITERATURA

1. *Dabo-Peranić,* M. 1962: Iranska Hrvatska (cca. 2000.–653. pr. Kr.). Paris.
2. *Heres,* T. 1982: Dugo putovanje od Irana do Jadrana. Poljica 1/6–7 (1981–1982), Gata.
3. *Mandić,* D. 1973: Za Hrvatsku i hrvatsku državnost. Hrvatska revija (otisak), München – Barcelona.
4. *Marčinko,* M. 1992: Od prahrvatskog doba do 7. stoljeća. U knjizi Moja Hrvatska, str. 18–25, DMD – Zagreb.
5. *Marčinko,* M. 1993: Podrijetlo i značenje imena Hrvat (bibliografija). Zbornik »Kačić« (Sinj), sv. 26.
6. *The Times,* 1986: Atlas svjetske povijesti. Zagreb – Ljubljana, str. 54–57.

Ahemenidsko carstvo u Iranu za vrijeme Darija I. (6. st. pr. Kr.): desno na karti je označena banovina HARAUVATIŠ u Afganistanu.
(prema A. S. Shahbazi-ju, Teheran)

ARIJSKA *HARAUVATIYA* PRADOMOVINA HRVATA

Aryan *Harauvatiya – the early Croatian homeland*

Mijo N. Ćurić (Zagreb)

Domovina je Arijaca ukupni prostor Prednje Azije i područja od Dian Shana (Tian Shana) do istočnih obala Kaspijskog jezera u Srednjoj Aziji. Na tom velikom prostoru Arijci žive tisućljećima. To potvrđuje njihova kulturna baština i povijesni pisani izvori npr.

RGveda:	Arija
Avesta:	Airja
staroperzijski:	Arija
Herodot 7,62:	Arioi

a njihovu domovinu navode pod imenom:

RGveda:	Arijana Vaêjo
Avesta:	Airjana Vaêjo
srednjoperzijski:	Eran
novoperzijski:	Iran

Iz 3. tisućljeća pr. Kr. poznate su nam ranoarijske kraljevine Hurita, Mitana (Matani) i Guta, koje se nalaze u zapadnom dijelu Prednje Azije danas dio Irana, Turske, Iraka i Sirije.

Na istočnom dijelu Prednje Azije i u dijelu Srednje Azije prema navodima Aveste (svete knjige Zaratustrinih sljedbenika) ima 16 ranoarijskih kraljevina.

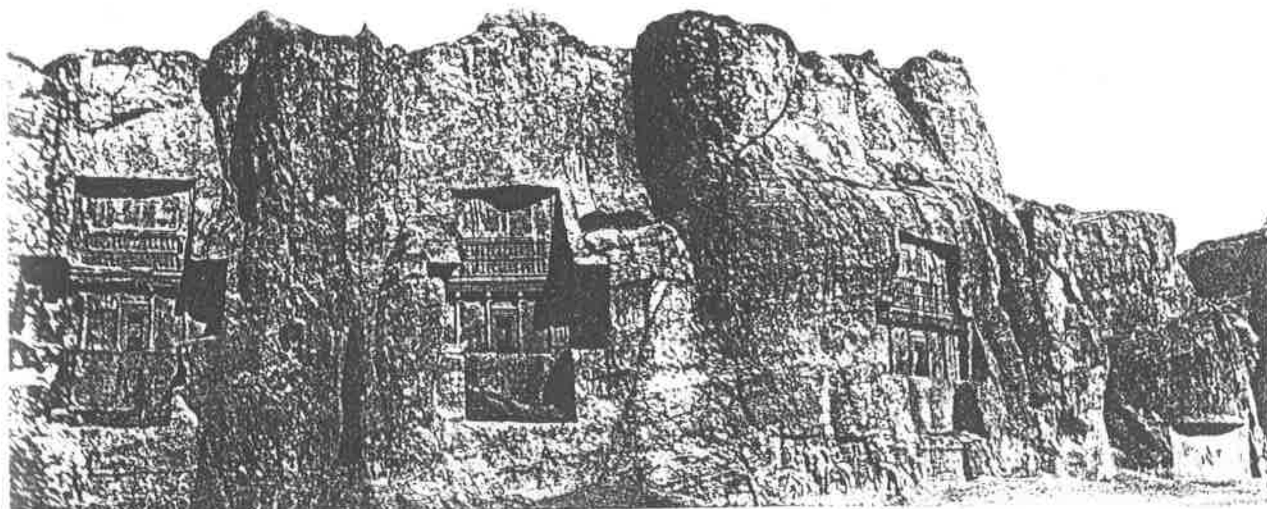
Zemljopisni i povijesni smještaj tih kraljevina možemo pratiti od početka 2. tisućljeća pr. Kr., preko ahemenidske epohe i djela klasičnih putopisaca i povjesničara *(Herodot, Strabon, Ammian)* pa sve do našeg doba na istome prostoru. Evo njihovih imena prenesenih iz *Aveste* (prvi Fargard Vendidada):

Ime kraljevine Avestski i Sanskrt	Staroperzijski	Grčki	Suvremeni
1. Airyana Vaejo	Arija Vejo	.....	.....
2. Sughdha	Suguda	Sogdiana	Samarcande
3. Mouru	Margu	Margiana	Merv
4. Bhakhdhi	Bakhtri	Bactria	Balhk
5. Nisaya	.....	Nisasea	.....
6. Haroyu (Sharayu)	Haraiva	Areia	Herat
7. Vaekereta	.....	.....	Caboul
8. Urva	.....	.....	Baluchistan
9. Khnenta (Vehrkana)	Varkana	Hyrcania	Gurjan (Chorasan)
10. Harahvati (Sarasvati)	Harauvati	Arachosia	Kandahar
11. Haetumat (Setumat)	.....	Etumandros	Helmend (Sistan)
12. Ragha	Raga	Ragai	Rai
13. Chakhra (Chakra)	.....	.....	Chorasan
14. Varena (Varuna)	.....	.....	Ghilan (Chorasan)
15. Hapta Hendu (Sapta Sindhu)	Hindavas	Indoi	Panjap
16. Rangha (Rasa)	.....	.....	M. Caspienne (po Haugu)

Arvastan-i-Rum (po Darmesteteru) Rasa (po Rg-vedi X, 75, 6)

(1) Iz knjige: Bal Gangadhar Tilak, The Arctic Home in the Vedas (1903).

Dakle, prvi Fargard (poglavlje) Videvdata (pahlavi Vendidata) trećem dijelu Aveste nabraja se 16 kraljevina (zemalja) koje je stvorio *Ahura Mazda* (Mudri Gospod) jedini Bog Arijaca, među ostalim stoji: ...»*Ja, Ahura Mazda, stvorio sam desetu lijepu zemlju, blaženu Harahvati.*«

Kraška stijena *Nakš-i-Rustam* na južnom podnožju gorja Zagros (pod planinom Dinar-Kuh) kod Persepolisa, s carskim grobnicama staroperzijskih Ahemenida iz 5. st. pr. Kr. Vrlo su slične, još starije grobnice urartskih careva iz 8. i 7. st. u stijenama *Meher-Dur* iznad jezera Van u Kurdistanu.

I drugi povjesni pisani dokumenti iz 1. tisućljeća pr. i poslije Krista spominju Hrvate i Hrvatsku:

Sarasvati	vedski sanskrt
Arraquttu	asirskog vladara Tiglath Pilesara iz VIII. st. pr. Kr.
Aruhatti	aramejski iz VI st. pr. Kr.
Harraovatis i Arraovatis	elamski iz VI st. pr. Kr.
Harauvati	Kralja kraljeva Darija I Velikog iz VI st. pr. Kr.
Arachosia	grčki iz V st. pr. Kr.
Horouathos	(grčki) natpis iz Tanaisa II – III st. posl. Kr.
Horoatos	(grčki) natpis iz Tanaisa II – III st. posl. Kr.
Hrobatoi	grčki iz VII st. posl. Kr.
Croatae	latinski iz VII st. posl. Kr.
Harvati,	suvremeni
Horvati,	suvremeni
Hrvati	suvremeni

Početkom 1. tisućljeća pr. Kr. brzo se razvija država Medijaca (zapadni Arijci). Njihov uspon uzrokuje propast elamske, urartske i asirske države.

U VI. st. pr. Kr. perzijska dinastija *Ahemenida* stvara jaku državu Perzijanaca (također zapadni Arijci) koja će srušiti vlast medijske a potom drugih susjednih država.

Perzijski kraljevi iz dinastije Ahemenida poglavito Kralj kraljeva Kir *(Kuruš)* II. Veliki i Kralj kraljeva Darije *(Darayavaush)* I. Veliki svojim mudrim i nadasve dalekovidnim ujedinjenjem svih (starovjekovnih) onodobnih arijskih (iranskih) kraljevina stvaraju veliko ujedinjeno kraljevstvo svih Arijaca (Iranaca). Moć te velike države dosegnut će do onodobne svjetske velevlasti.

Za nas je vrlo važno spomenuti nenadmašnu ulogu Kralja kraljeva Darija *(Darayavaush)* I Velikog, on je nepobitan autoritet svojega vremena. U proglasima iz god. 520. pr. Kr., 7 (sedam) puta piše o hrvatskom kralju, a svojem prvom banu (mana bandaka Harauvatim Vivana) spominje i Hrvate *(Harauvati, Harauvatim)* i kraljevstvo Hrvatsku (Harauvatiya khshatrapava). U prvim godinama njegove vladavine dolazi do većih sukoba između Grka, Saka (Skita) i Skudra na jednoj i perzijske vojske na drugoj strani.

...»Perzijski kralj Darije (Darayavauš) poveo je (oko 513. pr. Kr.) preko Bospora vojnu na Skite i Sarmate. Vojna doduše nije uspjela, ali ipak manifestira snagu ove velike iranske države«[7].

O uspjehu ili neuspjehu te velike iranske vojske, teško je danas govoriti, ali jamačno možemo ustvrditi dokle je ona dosegnula. To nam potvrđuju do danas u uporabi staroiranski antroponimi i toponimi, sačuvani na prostoru od istočne obale Jadrana do gorja Karpata. Antroponimi i toponimi dat će nam točne odgovore na pitanja tko su sve i iz kojih plemena, mjesta, gradova i kraljevina vojnici koji su sudjelovali u toj Darijevoj vojsci koja je trajno ostala na tom europskom prostoru. Sintetizirajući onomastičku prezimensku građu starovjekovnog Irana i suvremenog Afganistana, Irana i Hrvatske otkrivamo da se radi o nepromijenjenim ili istim imenskim osnovama.

Pokazalo se da brojna suvremena hrvatska prezimena govore o svojem starovjekovnom arijskom (iranskom)[2] plemenskom podrijetlu kao npr.

starovjekovno arijsko pleme	hrvatsko prezime
Bharat	Barat, Barath, Baratek
Kušan	Kušan, Kušančić, Kušanić
Sura (danas Suri)	Sura, Suran, Surić

Druga pak hrvatska prezimena jednako tako starovjekovnim iranskim jezikom objašnjavaju ishodišno podrijetlo nositelja tih prezimena tj. iz kojeg su onodobnog iranskog mjesta, grada, pokrajine ili kraljevine:

starovjekovni iranski grad, mjesto, selo, kraljevina	hrvatsko prezime
Raga	Raguš, Raganin
Tus	Tus, Tusić
Vas	Vasa, Vasi
Aryastan	Ariastan
Katun	Katun, Katunar, Katunarić
Madar	Madar, Mada, Madarić
Parsa	Parsic, Parš, Paršić
Partha	Part, Partić, Partaš
Harauvatiš	Harvat, Harvatin, Hrvat

Treći dio hrvatskih prezimena govori da su nositelji tih prezimena onodobnim staroiranskim jezikom imenovani po nekoj njihovoj osobini kao npr.

od staroiranske riječi	hrvatsko prezime
Baja (silnik)	Bajić, Bajević
Gadža (strijelac)	Gadže, Gadžić
Mag (mudrac)	Mag, Magić

Ovu onomastičku prezimensku građu podupiru još brojniji starovjekovni iranski toponimi u Hrvatskoj i u susjednim državama.

Povijest je zabilježila da su pojedine brojnije etničke skupine nova prostranstva u kojima se nastanjuju imenovale po imenima iz svojega napuštenog rodnog zavičaja.

Povijesni izvori od VI. st. pr. Kr. nisu zabilježili viši organizirani oblik bilo kakve državne zajednice na širemu prostoru od istočne obale Jadrana do gorja Karpata, osim malobrojnih oaza života nomadskih Saka/Skita. Stoga i ne začuđuje vrlo brzo i bez prolijevanja krvi naseljenje star. vj. Arijaca/Iranaca na tome prostoru i od tada bismo mogli slobodno tvrditi da počinje život toponima koji nepromjenjeni traju do danas. Ta živa staroiranska toponimija znakovita je i nezamjenljiva. Spomenuo bih samo nekolicinu od mnogih toponima iz star. vj. Irana koji se zrcale u istoimenim hrvatskim toponimima.

Na prvome je mjestu starovjekovna kraljevina Harauvatija i njezini stanovnici *Harauvati,* grad *Harauvat* i istoimena rijeka. Sve se to zrcali u zemlji na istočnoj obali Jadrana u čakavskom narječju, recimo, otoka Krka čuli bismo gotovo to isto Harvaška, Harvati, mjesto Horvati pokraj Zagreba te rijeka Horvatska, pritok rijeke Krapine.

Otok *Karkh* na sjeverozapadu perzijskog zaljeva i njegov pandan otok Krk (u lokalnom čakavskom narječju *Kark)* na sjeverozapadu Jadranskog mora.

Planina *Dinara* u srednjem Iranu i istoimena u Hrvatskoj, rijeke Mura, Sava, Krka u starovjekovnom i današnjem Iranu imaju pandan u istoimenim rijekama u Hrvatskoj.[2] Dakle neprestani život istih arijskih plemena od 3. tisućljeća pr. Kr. do danas na prostoru antičkog Irana očituje se u njihovim nepromijenjenim, tj. naslijeđenim plemenskim imenima, zemljopisnom nazivlju i nazivlju uljudbenog ustroja, u običajima, etnografiji i dr.

Iz davnih *Veda* saznajemo da je arijsko plemensko društvo imalo sve odlike vrlo visokog uljudbenog, demokratskog, ustroja. Arijska skupština *(Sabha)* najviši je zakonodavni i upravni organ koji štiti i predstavlja interese roda, plemena, župe ili naroda u cijelosti. Zastupnici onodobnih arijskih plemena bili su plemenski poglavari koji su svoju prisutnost u skupštini potvrđivali kockom, koja je, služila prilikom glasovanja. Dakle, broj je kocaka bio jednak broju plemena, tj. njihovih zastupnika u arijskoj skupštini. ...« Znamo, na primjer, da su se državne službe u historijsko vrijeme u Ateni dodjeljivale ždrijebanjem u Thesejevu svetištu. Ždrijebom se Atenjanima dodjeljivala i osvojena zemlja.

Tako su se vjerojatno dodjeljivala dobra članovima roda *(vasi)* ili plemena (župe) i u arijskoj skupštini *(sabha, samiti, vidatha).* Ždrijeb, kao i odlučivanje u skupštini, znak su ravnopravnosti u rodovskome društvu. Kada se ona i izgubi, još će uvijek indijski kralj pri posvećenju odavati počast njenu simbolu — kocki.«[4]

Taj simbol u avestijsko doba zadržao je staro značenje, ali u novonastalim društvenim prilikama dobiva na značenju i postaje religijski, mazdaistički simbol mudrosti. Najvažniju ulogu u tome prijelaznom razdoblju (iz vedskog politeizma u Zaratustrin monoteizam) imali su plemenski poglavari i kraljevi arijskih država *(Zarathustra* hvali kralja *Vishtaspu),* dakle, sve članovi arijske skupštine koji su među prvima prihvatili Zarathustrin mazdaizam. Dokaz je tome u potpunosti sačuvana ukrasna keramička obredna posuda koja potječe iz mjesta *Sialk* (južno od Teherana), a izrađena je u 11. st. pr. Krista. Oslikana zupčastom šarom te prikazom šahovske ploče crveno-bijelih polja, geometrijskim likovima, kružnicom s upisanim križem i dr., sve u tamnocrvenoj boji na prirodnoj boji gline. Na tom jednostavno osmišljenom simbolu u izmjeni crveno-bijelih polja otkrivamo mazdaističku duhovnu meditativnost i štovanje svjetlosti na oltaru svete vatrę (crvena) i štovanje života na oltaru svete vode (bijela ili srebrnasta).

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se u imenu arijske skupštine *(Sabha),* njezinoj ulozi (najviši organ vlasti) i u simbolu (kocki), zrcali ime (hrvatski državni Sabor), njegova uloga (najviši organ vlasti) i simbol (hrvatski kockasti grb crveno-bijelih polja) hrvatske države.

Prema istraživanjima *Ante Bonifačića,* riječ »KRAL« spominje se u antičkim izvorima naroda sjeverozapadnog Irana (Kavkaz), a znači poglavar plemenske zajednice ili naroda. [5]

Svi povijesni izvori svjedoče da je na čelu izvršne vlasti hrvatske države bio BAN. To je izrazita hrvatska posebnost. Banovi su nositelji i predstavnici hrvatske državnosti. Ban i bansko dostojanstvo Hrvatima i svim starovjekovnim Arijcima znače isto, naslov je to za najbližeg, najboljeg i najodanijeg suradnika, tj. zamjenika kralja kraljeva (= *bandaka).*

Hrvatsko zemljopisno nazivlje obiluje mazdaističkim imenima vezanim uza svetište vatre, redovito smještenim na lijevoj strani od izvora ili vodotoka. Mnogo je lokaliteta koji obilježavaju Božje boravište kao npr. Sveti Spas, Sveti Vid, Sveti Juraj — pobjednici zmaja, zloduha, tj. zoroasterskog deve. Avestički izraz »daeva« oznaka je zloduha ili vraga. Toponimi s imenom kao Crna Gora, Divin dolac, Divin silaz, Djevin skok, Devin vrh u biti znače stanište zloduha — vraga. Zarathustrin mazdaizam kao najsavršeniji religijski dualizam ostao je etikom Arijaca-Iranaca do danas. Vjerska i etičko-moralna načela Zarathustrina mazdaizma prisutna su u hrvatskom narodu, a prepoznaju se u starim vjerovanjima, obredima, običajima i mitologiji (priče o divovima).

O glazbenoj kulturi starovjekovnog Irana iz 3. tisućljeća pr. Krista u Mezopotamiji, a potom u 9., 8. i 7. st. pr. Kr. u središnjem istočnom Iranu svjedoče spomenici koji prikazuju svirače s harfom i dugovratim tanburom, te zborom dvorskih pjevača i pjevačica.

U hrvatskome glazbenom izrazu tanbur, tanbura ili tanburica ima vodeću ulogu. Jednako tako važno je istaknuti bliskost Iranaca i Hrvata u etnografskim obilježljima: nakit, vez na odjeći, plitke okrugle kape s uspravnim obodom.

Analizirajući hrvatsku narodnu epiku i Firdusijevu *Šahnamu,* dr. *Bećir Džaka* tvrdi: »U našem slučaju dobar dio sličnosti u epskim pjevanjima genetički seže do zajedničke arijske tradicije,« »Uočljive su frapantne sličnosti u postupcima i odnosima glavnih junaka i njihovih vladara, zatim sličnosti njihovih tjelesnih i karakternih osobina, sličnosti u mnogim akcijama i, najzad, sličnosti u načinu smrti glavnih junaka« »Uočene su sličnosti u opremljenosti u vrstama oružja junaka, kao i njihovih konja.«[3]

Staroiransku i starohrvatsku umjetnost povezuje do savršenstva istovjetno u glini ili kamenu oblikovan troplet. Spomenimo povjesničarima umjetnosti poznati troplet iz Marija koji potječe iz 3. tisućljeća pr.

Kr. Slijedi huritski pečatni reljef s lako prepoznatljivim tropletom iz 17. st. pr. Kr. Spomenimo još i onaj iz Karšemiša koji potječe iz 9. st. pr. Kr. jer je i on jedan u nizu arheoloških nalaza tropleta koji potvrđuju slijed umjetničke tradicije u Arijaca – Iranaca. Ako sačuvane primjerke tih tropleta usporedimo s našim, hrvatskim, vidimo njihovu potpunu istovjetnost jer su plod istoga umjetničkog duha.

Jedan od najstarijih poznatih staroiranskih kamenih nadgrobnih spomenika iz god. 530. pr. Kr., sagrađen za kralja kraljeva Kira *(Kuruš)* II. Velikog, predstavlja kraljevsku moć i doseg onodobne staroiranske umjetničke tradicije. Taj kraljevski nadgrobni spomenik neodoljivo podsjeća na brojne stećke u Armeniji i u južnoj Hrvatskoj. Na ornamentici i simbolima stećaka vladaju zoroastrički dualistički simboli, *Sunčeve kugle,* krilati disk, te drugi lunarni i stelarni znakovi. U cjelini gledano, stećci su starovjekovna iranska umjetnička tradicija. Prožimanje umjetničke i religijske tradicije učvršćuje se kroz dugi niz stoljeća i traje tisućljećima, a to zorno pokazuju upravo stećci.

I *Josip Strzygowski*[6], bečki profesor povijesti umjetnosti, vrsni poznavatelj Armenije i antičkog Irana, tvrdi sljedeće: »...Staru hrvatsku umjetnost već potpuno gotovu nalazimo u građevinama *Sasanida...,* istočnjački spomenici su starohrvatskim potpuno jednaki... (str. 34) na istočnoj obali Jadrana, mora da su se naselila iranska plemena.« Ovome u prilog idu do danas prisutni starovjekovni iranski antroponimi i toponimi, potvrđujući nalaze i mišljenja povjesničara umjetnosti. Svi ovi vjerodostojni povijesni izvori istinsko su sjećanje na davno vrijeme visoke kulture hrvatskog naroda, ne daju se krivotvoriti i trajno svjedoče o arijskom (iranskom) podrijetlu Hrvata.

CITIRANA I KONZULTIRANA LITERATURA

1. *Bal Gangadhar Tilak,* 1903.: The Arctic Home in the Vedas. str. 324.
2. *Ćurić,* N. M. 1991.: Staroiransko podrijetlo Hrvata, Zagreb.
3. *Džaka,* B. 1976.: Naša narodna ekipa i Firdusijeva Šahnama. str. 251-255, Sarajevo.
4. *Ježić,* M. 1987.: Rgvedski himni, str. 56. Zagreb.
5. *Mandić,* D. Hrvatski sabor, Zagreb.
6. *Strzygowski,* J. 1927.: O razvitku starohrvatske umjetnosti. Matica Hrvatska, Zagreb.
7. *Vinski,* Z. 1940.: Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata. str. 18., Zagreb.

POVIJESNO-FILOLOŠKE PRETPOSTAVKE 'IRANSKE' TEORIJE O PODRIJETLU HRVATA

Historical-philological presumptions of the Iranian theory on the origin of Croats

Franjo Šanjek (Zagreb)

Etnogeneza Hrvatskog naroda nije još uvijek dostatno protumačena, iako je poznato da u prvom mileniju europske kršćanske povijesti ime Hrvat(i) označuje narod koji tijekom 7/8. st. organizira državnu zajednicu na dalmatinskom prostoru između Nina i Cetine. Isti se naziv odnosi na stanovnike nastanjene u Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj, na prostoru uz gornji tok rijeke Visle u današnjoj Poljskoj i u sjeveroistočnom dijelu današnje Češke. Etimologijsko tumačenje imena 'Hrvat' nudi nam nekoliko objašnjenja. Filolozi se izjašnjavaju u prilog euroslavenskog, gotskog, iranskog, indoiranskog, ilirsko-tračkog i drugih tumačenja. Izvjesnu prednost možda treba dati indoiranskoj i euroslavenskoj pretpostavci.

Iransku teoriju o podrijetlu Hrvata, piše Vladimir Koščak, »potkrepljuje cijeli niz znanstvenih disciplina: filologija, etnografija, pravna povijest, povijest umjetnosti, povijest religija i arheologija (usp. Koščakov 'Komentar' uz Globusovo izdanje »Kultura Hrvata kroz 1000 godina« Josipa Horvata, sv. I, Zagreb 1980, str. 401).

Iransko podrijetlo hrvatskog imena prihvatili su mnogi naši i strani povjesničari: Jireček, Sakač, Vaillant, Dvornik, Vasmer, Grafenauer i drugi. Za hrvatske povjesničare teorija postaje plauzibilnom u vrijeme Drugog svjetskog rata. Je li tomu pridonijelo i Hitlerovo negativno mišljenje o Slavenima? I danas nas arheološka istraživanja upućuju na područje stare Perzije. Hrvatski orijentalist Stjepan Krizin Sakač posebnu pažnju posvećuje filološkim datostima. Za njega je riječ 'ban' neosporno iranskog podrijetla, na što su odprije upozoravali Rački i Jelić. Čini se ipak da je spomenuta riječ starogermanskog podrijetla u značenju plemenskog vođe u političkom i vojničkom smislu (usp. A. de Bouard, »Manuel de diplomatique«, Paris 1929, str. 238).

Za svojih studija u Parizu (1968 – 1969) imao sam sreću boraviti s Jean Pierre de Menasseom, profesorom staroperzijskog jezika i religije na Sorboni. Kao takvom pokazao sam mu rezultate Sakačevih istraživanja. Nakon pomnog proučavanja lingvističkih datosti ugledni profesor mi reče da ih nema u staroperzijskom leksiku nego u sanskrtu, što ukazuje na indoeuropsku baštinu starih Hrvata. Uostalom, zar i drugi europski narodi ne dolaze iz područja Kavkaza i današnjih Avganistana i Irana? Ne bi li bilo probitačnije proučiti inodeuropske relikte u jeziku i kulturi Hrvata?

Držim da je ispravnije govoriti o staroperzijskim korijenima Hrvata. Naime, upotreba imenice 'Iran' i pridjeva 'iranski' novijeg su datuma. U svakodnevnu upotrebu uvodi ih dinastija Pahlavi na razmeđu 19. i 20. st.

NEOSTVAREN PUT U SELO HRV U IRANU

Unrealized trip to the village Harwe in Iran

Prof. dr. Dragutin Dumančić (Sveučilište u Zagrebu)

Poslije božićnih blagdana provedenih u Rimu i Vatikanu, »Alitalijom« sam stigao u Teheran uoči same Nove godine. Ured Ujedinjenih naroda rezervirao mi je smještaj u malom, simpatičnom i ugodnom hotelu »New Pasargade«. Tu su odsjedali UN eksperti i časnici američke vojske. Bili su brojni i mogli ste ih sresti na svim elegantnim mjestima Teherana.

Na staru godinu pao je snijeg koji je zabijelio prekrasne visoke planinske lance *Elbrus* gorja koje se slikovito rasprostire cijelom sjevernom stranom Teherana skrivajući u svojim njedrima posve bijeli špičast vrh planine *Damavand (5.864 m)*.

Sve je to za mene bilo novo i uzbudljivo. Snijeg na ulicama Teherana! Govorili su svi oko mene da je to pravo čudo. Tu snijeg rijetko padne i kad padne odmah se otopi. Fotografirao sam žene u čadoru kako nevješto gaze po snijegu. Bio sam očaran tim novim, posve novim slikama jedne drukčije zemlje, drukčijih ljudi. Azija. Stalno sam si govorio: to je Azija i podsvjesno osjećao da su tu moji korijeni. Naši korijeni. Naši hrvatski počeci.

U francuskoj čitaonici našao sam dosta knjiga o Iranu. Perziji. Povijesne knjige, putopise, iranske pisce prevedene na francuski. Čitao sam sve što mi je došlo do ruku. Kasnije sam pronašao nekoliko knjižara, među njima i vrlo veliku knjižaru Larousse koja je imala zaista bogat izbor knjiga na više jezika. I danas čuvam većinu tu kupljenih knjiga.

Tu sam otkrio prve knjige prijevoda iranskih modernih pjesnika. Klasičnu poeziju sam već i prije dosta poznavao, međutim neki od modernih pjesnika su me jednostavno oduševili.

Zanimljivo je bilo da sam nekako stalno očekivao da ću jednog dana iznenada nabasati na podatke o iranskom podrijetlu Hrvata. Mislio sam: ako teorija o iranskom podrijetlu Hrvata postoji, ona je ovdje zasigurno poznata svima. Međutim ništa od toga. Ništa od spontanog nalaza, spontanog iznenađenja. Dani (i godine čak!) su odmicali a da se na tom planu ništa nije dogodilo.

Poslije dvije godine ili nešto više boravka u Perziji, intenzivno sam se družio s grupom intelektualaca, sveučilišnih profesora i pisaca. Sve su to bili vrlo ugodni ljudi, visoke i posebne uljudbe, dobrodušni i nadasve vrlo učeni. Međutim, poznanstvo i druženje sa *Ahmadom Šamluom* (Shamloo) izvan svih je kategorija. Šamlu je najveći živi pjesnik Irana. Dani, večeri i noći provedeni u njegovoj kući, prekrasnoj kući punoj dragocjenih slika, skulptura, dragocjenih predmeta, jednom riječju ukusa i ljepote... Kuća je odisala srećom jer je u nju tu sreću unijela Šamluova žena Aida, koju je pjesnik opjevao u svojim zasigurno najljepšim stihovima.

Sa Šamluom, koga je car Reza Pahlavi držao godinama u kućnom pritvoru, provodio sam dosta vremena radeći zajedno s njim na prijevodima njegove poezije. Jednog dana došli smo (spontano?) i do teme o Hrvatima i njihovom podrijetlu. On ništa nije znao o tome. Pogledao je u svim iranskim enciklopedijama. O Hrvatskoj je samo pisalo da je to jedna od socijalističkih republika u okviru Jugoslavije. Glavni grad je Zagreb. Ništa više. Međutim on si je nekako stavio u zadatak da će pokušati pronaći nešto. Njegovi prijatelji povjesničari tragali su i tražili svuda. Sve što smo uspjeli pronaći je slijedeće: U sjeverozapadnom dijelu Irana, dvadesetak kilometara južno od grada Tabriza nalazi se selo HRV. Iranci to baš tako izgovaraju *Hrv, Hrve, Harve*. Za to selo zna svaki Perzijanac jer otuda dolaze čuvene jabuke *hrve*. Vrlo krupne i sočne jabuke koje se odmah razgrabe. O samom selu svatko je ponešto dodavao, tako da je ispadalo da se radi o vrlo neobičnom selu u kome su kuće drukčije građene, sve objeljene i čiste. Trebalo bi otići tamo i biti jedno vrijeme te proučavati govor i običaje...

Šamlu nije mogao napustiti strogo kontroliran kućni pritvor. Od Teherana do Tabriza vrlo je dug i naporan put. Pa ipak stalno sam se spremao. Međutim moja UN misija je istekla prije nego što sam mogao ostvariti tu želju.

Kasnije sam se vraćao u Iran, više puta ali uvijek, nažalost u vrlo strogo planiranim misijama tako da nije bilo vremena. U 1989. sam bio u Zandžanu a to je grad na pola puta od Teherana do Tabriza. Pa ipak nije bilo vremena da se ode do sela Hrv.

U prosincu 1991. u burnim danima borbe za priznanje hrvatske države, sa UN ekipom bili smo u Tabrizu i prošli posve blizu sela Hrv. Dakako da se tada o tom selu stalno raspravljalo u našoj grupi stručnjaka iz nekoliko zemalja. Iranci su vrlo pažljivo slušali sve podatke koje sam im iznosio a koje potiču ideju da su Hrvati nekada tu živjeli.

RASENI, RETI, VENETI, ILIRI I PROTOSLAVENI?

Etrurians, Rhetians, Venetians, Illyrians and Protoslavs?

Dr Boro Pavlović (Zagreb)

Etruščani, Tireni, Raseni i Reti. Da li su Raseni Reti? Da li su Reti Kelti, *Helveti?* Da li su Hetruščani *Heti* ili *Hetiti?* Da li su Reti Iliri? Da li su Veneti Itali, Kelti ili Iliri? Tko su Iliri? Da li su i *Iliri* na neki način Praslaveni, Protoslaveni? — Tko su rimski Luceres, tko etrurski svećenici vladari, *Lukomoni?* Nisu li možda Lužičani, Lužani? — Nepoznanice, sumnje, dvojbe, upiti, mitovi, predaje, pretpostavke nižu se i nadovezuju jedno na drugo, tako reći od trojanskoga rata. Jer prastara je priča da se i slavni Ilij dičio istim pretkom kao i Iliri — *Ilerom,* kao što su se Rimljani možda po etrurskom mitu i po sličnosti naziva Trojanci (*Tireni* kao Trojani), pa su se mitovi, tamo gdje su tobože počeli, opet i sastali. — Tako to priliči, jer i Klio, zaštitnica historije odnosno historiografije, kao jedna od sedam muza, pripada svijetu umjetnosti i pleše na Parnasu.

Naravno, i povijest je dvostruki Jan. Kao znanost, što bi htjela biti, ona je poput svake prave znanosti; mučno razlučivanje, razotkrivanje, stalno, sustavno preispitivanje same sebe, svog vlastitog znanja i neznanja.

Možda nije sasvim promašeno osluhnuti kako kaže stari mudrac *Goethe,* »pjev duhova zemlje nad vodama« i sjetiti se da su od naših antiknih vizija s Olimpa — sve tri izrasle iz zemlje. To je Dioniz, po predaji sin *Diva* (Dzeusa Zeusa) i same Zemlje (*Semele* — tj. Zemele), Pan (tako mu i ime staroga stabla iz svete šume kaže, iz Panonije), te Podnati, dusi kućnoga praga u liku zmija čuvarica što čuvaju dom — a znamo ih kao rimske *Penate.* — Mitovi poput magle probijaju iz majke zemlje, i povijest je kao zapitanost za prošlost samo nastojanje da oživimo nestalo — u ozračju zlatnih zrna Istine. — Znamo, početak historije počiva duboko zakopan (i zapretan) humusom milenija. — Sjetimo se samo Hvarskih spilja gdje se krije zasad najstarija slika lađe u Europi, podsjetimo na Lepenski vir što je izronio s dna korita Dunava. — Mitovi u koje smo obavijeni, to su dobri dusi zemlje, to su pjesme njezine historije i kad se krećemo, ona putuje s nama kroz vrijeme. — Da ih nema, živjeli bismo u pustinji.

Oko nas još uvijek struje krila »legendarnog jantarskog puta«, prapovijesnog feničkog spoja Egeja i Baltika preko Jadrana i Podunavlja. Za njima lutaju Argonauti u tragu za sjajnim zlatnim runom na prostranstvima Skitije i Panonije. — A sučelice naše *Jadeire* (Zadar) naziru se ostaci nekada slavnog etrurskog-grčko-venetskog grada *Adrije* (Athrije?) — po kojoj je i dobio ime sam Jadran. — I to more nas uči. Adrija s grčkim spiritusom postaje Hadrija, srodna hidriji, dakle hidri, biću na vodi, a sa slavenskim jotacijom kao Jadran odgovara drevnim slavenskim pridjevima jedro, jadro, jedren, jadren, jezgra, što znači sočno, mokro — dakle i opet isto, pa ni ne mora biti usvojenica. Jer je pojam Hadriaticum, *mare Hadriaticum* i po drugom dijelu ove sintagme rastumačiv domaćim analogijama: močvara, Morava, Moravice.

Takvih analogija susrest ćemo na povijesnoj karti Antike na sjevernoj polovini Apenina podosta. Bio bi doista zanimljiv jedan uporedni atlas etimoloških i morfoloških osobina tla oko *S(i)pine, Raven(i)ne, Pješčara, Bergama Berda,* Luke, Korit(n)a, botaničkih i zooloških kao Cer, *Terni, Vulci, Volsci,* Peruša, toponima kao što su potencijalni kvalifikativi kao *Veji* (Veli), Velčuna, *Bolsena,* Velčina, koja i u svom dvomilenijskom latiniziranom i mutiranom obliku doista upućuje na nazivlje koje susrećemo kod Slavena.

Da je i davno prije invazije rimskih legija u naše krajeve razmjena proizvoda između litorala i dubokog zaleđa bila plodna dovoljno je spomenuti dva simbolična imena i funkcije.

To su Trst i Ogleja.

Pošto su ih zauzeli, osvajači su im dali svoju varijantu imena. U prvom slučaju *Tergeste* — u drugom Akvileja, dva imbola.

Iz raznih kodeksa latinske epigrafije znamo da je na našem lirsko-panonskom tlu domorodačka profesija ili zanimanje »*tergitio*« bila prevedena kao »negotiator«, dakle ilirski latinizirani pojam trgovačkog poslovanja odgovara latinskom *negotiator.* Na istom primjeru zapažamo ujedno dvije zanimljive pojave — napredovanje romanizacije kao procesa, ali i približna ili gotovo potpuna istovjetnost jednog predmjevanog, ilirskog i sadašnjeg općeslavenskog, pa i praslavenskog izraza! — Nije važno da su na područje Male Azije i u Prednjoj Aziji uočeni podudarni korijeni, pa ni to da se riječ mogla širiti kroz Ilire prema Slavenima. Činjenica je da je ona zajednička. Ovom panoničkom primjeru odgovara »dvojezični« zapis »*Veselia Feciletas*« s Brača (koji neki ne smatraju prijevodom, jer da je Veselia poput Viselije nerijetko ime u vrijeme carstva i u drugim pokrajinama). — Ako je tergitio značilo trgovanje, Tergeste bi moralo značiti Trgošte, Trgovalište, kao što je bilo i ostalo. — Potvrdu daje i toponim Oderco nastao od *Opitergum.*

Kako Slovenci nazivaju Akvileju? Nije jasno da li je »Oglej« slovenski izgovor za Akvileju, ili je on reducirani izgovor starijeg naziva Okolje, Opkolje, naime grad na kolju, grad na stupovima kao Mleci? — Akvileja je sasvim sigurno imperijalno ime, jer dolazi od *aquila* što znači orao, budući da je grad legije, a simbol je legije orao, — koji je i u gradskom grbu.

Približili smo se Venetu gdje se u Augustovo doba po svjedočanstvu povjesničara *Tita Livija* govorio »*dialectus vendicus*« — tj. čuo zapravo »labuđi pjev« jednog staroga jezika. Današnja ilirologija i posebno paleo-venetologija svojski se trudi da iz samih dvije stotine krhotina rekonstruira oglednu sliku tog

jezika. – To su mahom oskudni, slabo očuvani i krajnje lapidarni epigrafski fragmenti iz posljednjeg stoljeća stare ere. Ovdje se pisalo sjeveroetrurskim alfabetom, dosta različitom od etrurskog standarda, ali s odjeljivanjem teksta u rečeničke dijelove interpunkcijama, čega u Etruriji nema. – Znanstvena obrada je u tijeku i napreduje oprezno, jer je materijal na kom se studira iz involucijske faze ovoga jezika, kojega službena lingvistika kao i stari *retski* (paleo-retski kao i mezapijski i japigijski, koji su također nestali) – povezuje u ilirsku skupinu jezika. I tu se primjećuje u nerijetko nerazumljivoj miksturi prisustvo slavenskih primjesa – kako u osobnim imenima (Vesoš Ves), glagoskih oblika (*ves-klevesiš* u smislu klicati se, zvati se), genitivni oblici na – *oh, ah, eh* u zamjenicama, omekšanje zubnih samoglasnih u piskave i nepčane.

Veneti su kao etnonim po svom složenom sastavu i derivatima čitav jedan mali poučni roman u nastavcima. U svom članku – raspravi o ovom pojmu, *F. Ribezzo* u »Enciclopediji Italiani« navodi da su jedno venetsko pleme *Venetulani* »antichissimo popolo di Lazio«. – Prema tome već iz tog razloga ne dolazi u obzir objašnjenje etnonima kao »novo venuti« (došljaci) – koji se, osim toga može odnositi samo na italske Venete.

Razlikuju se, naime, italski, galski (keltski) i slavenski Veneti.

U Cezarovu *»De bello gallico«* spominju se kao posebno pleme galski *Venelli*, dok na područja nekadašnje Helvecije susrećemo *Venone, Venoste, Venetane* i posebno Vindelike (potonje kraj današnjeg Augsburga jer je August čitav teren do izvora Dunava priključio Rimu kao Provinciju Reciju Vindeliciju. – Dio *Vendâ* zaustavio se na rubu Provanse, a dio se definitivno smjestio na ušću Loare na obali Atlantika, pa se ta pokrajina po njima i zove Vandeja.

Historija slavenskih Venda vrlo je bogata. Nekad se Baltik zvao Venetskim zaljevom – sve do pred dva stoljeća. Sjeverni i zapadni, susjedni narodi – nazivaju i danas dio Slavena naprosto Vendima. Tako Estonci i Letonci nazivaju ruski jezik vendskim. Nijemci su Polapsko-baltičke Slavene zvali Vendima, a u Istočnoj Njemačkoj tako zovu njihov ostatak – Lužičke Srbe. Njihov se jezik naziva lužički, sorapski (sarapski) ili *vendo*. Dijelu Austrijanaca su slovenski Štajerci – *Vendi* ili Vindišari, u prevođenju se nekad forsirao na uštrb slovenskog izraz venski, te se Slovengradec nazivao Windisch Feistritz. Mađari ograničavaju naziv Vendi samo na slovenske Prekomurce.

Ustrajanje jednog etnonima koji je pomalo izgubio svoju pravu funkciju – etnički svoj supstrat – je zanimljivo, jer se njegovim tragovima mogu kao indikatorom pratiti i druga kretanja, kao što je i stupanj »povijesne memorije«, ali i može biti, kao u drugom dijelu prethodnog poglavlja i svjesne manipulacije.

Etnonim i toponim *Raetium* (odnosno Rhaetia, Rhetia, Resija, Recija) nije poput venetskog disperziran od Baltika do Jadrana i od Alpa do Mediterana i Atlantika. – Kakav je bio stari retski jezik i koji je prostor obuhvaćao Raetium – može se teško rekonstruirati. Oficijelna švicarska lingvinistika, smatra da je pripadao krugu ilirskih jezika. – Danas postoji *reto-romanski* kao službeni jezik istočnošvicarskog kantona Grižuna (analogija s našim Grižanima na trošnom »izgriženom« krasu) i kao takav je uz njemački, francuski i talijanski četvrti službeni jezik Švicarske konfederacije. Njegovim drugim dijalektima govori se i na isprekidanom području od talijanskog Tirola do istočne granice talijanske pokrajine *Friuli* (Furlanija, uslijed koje se jezik vulgo zove i furlanski). U njoj žive i Beneški i Rezijski Slovenci. I nedavno izdanje narodnih pjesama »Rožice Recije« iznenađuje uočljivim brojem ikavizama.

Dionizije Halikarnašanin, grčko-rimski historičar iz Augustova doba demantirao je legendu o tobožnjem lidijskom podrijetlu Etruščana kao neistinu. On je prvi iznio da Etruščani sebe međusobno zovu Rasenima, što se pokazalo točnim, pa je prihvaćeno kao dvojni naziv. – Međutim, mišljenje da su Raseni došli iz Recija i poslije pritiska Rima opet se povukli u svoju prapostojbinu, nije akceptirano, a osobito hipoteza da je to isto, te da bi se potom povlačili dalje na istok kao Ruseni odnosno *Rutheni*. Predvodnik talijanske etrurologije, *Massimo Pallottino* potpuno isključuje bilo kakvu vezu ili odnos između Rasena i Recije, a pogotovo Rasena i Reta. Apodiktički odbija sve hipoteze o vanapeninskoj provenijenciji Etruščana. Niječe pelašku, lidijsku, hetitsku, azijanske i sve druge orijentalne hipoteze kao i ilirskoalbansku, a ignorira retsko-slavenske (kao rusku *N. Deržavina*, retskoslovenske *A. Bertola* i *I. Rebeca* i drugih). Čvrsto stoji na stanovištu da su se Etruščani formirali kao narod u Italiji i da su, dakle, autohtoni.

Visoka duhovna i materijalna kultura Toskane kao i Padske nizine, međutim ionako nije uopće u pitanju, osobito pak samosvojnost i vlastitost specifičnog etruščanskog svjetonazora i mentaliteta. – To ne znači da zbog toga pitanje etnogeneze njegova tvorca ili njegovih tvoraca, a posebno njihov jezik ostaje manje enigmatičnim. – A tako i njihovo nestajanje.

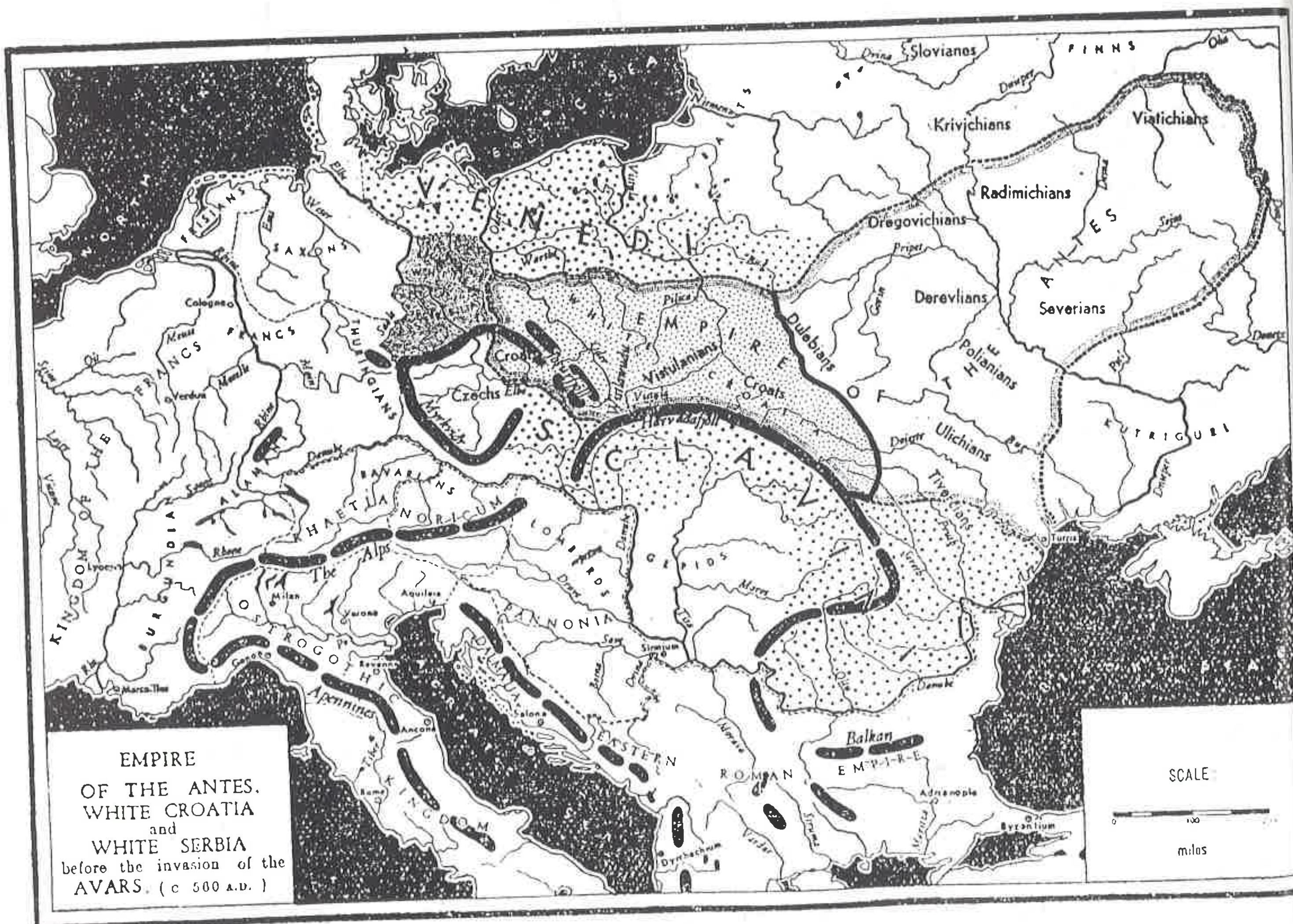
Nedvojbeno da ih je Rim zatro i asimilirao, a osim toga pridonio tome da naprosto iščeznu izvorni povijesni materijali, – kao etruščanske svete knjige i anali. Uništeni su i rukopisi ili primjerci knjiga Klaudija o Etruščanima. – Stoga i prema ostalim podacima rimske povijesti u pogledu Rasena moramo biti krajnje oprezni.

Praktično, čitava etrurska civilizacija, ne manje značajna nego grčka, ležala je puna dva milenija pod zemljom i iskrsnula je doslovce iz grobnice. U tom smislu ona je djelo arheologa, i u ovom dvadesetom stoljeću posebno etrurologa, što su nastavili i dovršili izdavanje *Corpus incriptionum Etruscarum, Testimonium linguae etruscae* i drugih kodeksa i publicirali na stotine studija. – Ali ni publiciranje oko *16.000* epigrafskih ulomaka, gotovo uvijek vrlo kratkih, nije dovoljno nažalost ni da bi shvatili onih jedinih većih pet tekstova. To su zagrebački povoj mumi-

je, zvan u znanosti »*Liber linteus*« (Lanena knjiga), tekstovi iz Kapue, Peruše, Hebe, *Pirga* (s feničko-punskim kotekstom). — Sasvim sigurno jedva da znamo stotinjak, a razumijemo možda svega tri stotine raznih riječi zajedno s osobnim imenima. — A »Liber linteus« sam ima *1500* riječi teksta. Kakve su pak razlike u interpretaciji dokazuje razlika već u samom broju riječi u tekstu — pokazuje čitanje spomenika u Peruši. Oficijelno se misli da ima 120 riječi, a A. Berlot i I. Rebec našli su 180 riječi, dakle zapravo pola više.

»Dešifriranju« se opiru višestruke preprijeke. — Iako je latinica zapravo samo usavršena, upotpunjenija, i u sustav dovedena etrurica, ortografski čitka i pisana u desno — a etrurica pisana u lijevo, nedovoljno sustavna (s tri znaka za »*s*«, a s jednim »*c*« za tri glasa itd.) — nije poteškoća samo u prepoznavanju slova, nego i u tome, da i kad ih pokušamo odčitati ne razumijemo što znače. Tekst je nemoguće podijeliti u riječi, kad je broj poznatih riječi vrlo malen. Dolazi do vrzina kola — kako rastaviti u riječi tekst kad ne znamo kako te riječi uopće mogu glasiti? — Izložio sam u više navrata u »Naučnoj misli« da dijelim mišljenje s našim slavistom i književnikom *Matejom Borom*, iz Ljubljane, s pravnikom i povjesničarom Savom Bašević i akademskom slikaricom *Višnjom Ercegović* (oba iz Karlovca) da se ne može a limine i apriori odbaciti možebitno prisustvo praslavenskog elementa u dijelu tekstova, jer se ono ogleda već na prvi pogled u obiteljskim odnosima *(ata, ama, sin,* šer, ćer, član), osobnim i posvojnim zamjenicama *(mi, mini)*, imenicama (ćup, cena, hujšina, kalež, kaližna, mač, mlaća, sić, suđ, *seian, supele, tajna, tur,* žara, žilc), pridjevima *(cel, cenij, hudi, malena, vel)*, glagolima [(j)avlje, *leniaci, mulvani,* se uradi, zval se], kao i nizu osobnih imena kao poznati kipar *Vulka* iz Veja, *haruspex Vulkac, Porsena* (Prosen) — dakle u markantnom postotku. — A činjenica da su dva glagolska slova ista i u ruskoj ćirilici nalazimo tzv. obrnuto A i E koji se čitaju kao JA i JE s lijeva, čega u latinici ni u grčkom alfabetu nema, to je ta povezanost plauzibilna.

Ili možda još uvijek vrijedi sholastičko prokletstvo da se slavenski tekstovi ne čitaju: *Slavica non leguntur!*

Područje Velike ili Bijele Hrvatske iza Karpata (sitno istočkano)

VI. POGLAVLJE
RANI SREDNJI VIJEK

BIJELA HRVATSKA – *HE MEGALE HROBATIA*

The White Croatia – He Megale Hrobatia

Nedjeljko Kujundžić (Zagreb)

Na svom putu od Irana do Jadrana Hrvati su imali dvije prijelazne postaje: Donsko boravište (u II. i III. st.) i državu Bijelu Hrvatsku (od IV. do X. st.).

Svoje temeljno iransko porijeklo Hrvati su zasvjedočavali u svim svojim etnografskim etapama, pa tako i u Bijeloj Hrvatskoj koju je Porfirogenet grčki nazivao He Megala Hrobatia (Velika Hrvatska), jer se ona prostirala od gornjeg toka Labe na zapadu do Dnjestra na istoku, te od južnih predjela planina Krkonoše, Tatre i Karpati i gornjeg toka Wisle na sjeveru (Mala Poljska).

Hrvati su u te krajeve došli u velikoj selidbi naroda koju je uzrokovala prva demografska eksplozija na području današnjeg Irana i Iraka kao i nezauzetost prostora u sjevernoj Europi nakon prestanka ledenog doba. Kao vješt konjički narod Hrvati su u planinskom masivu Tatri i Karpata zauzeli najsigurnije ondašnje područje, jer su ih dalji valovi seobe naroda mimoilazili. Noseći sa sobom jezik, a po nekima i svoje originalno pismo *(Japundžić* i *Bauer)* uglatu glagolicu koja je samo stilizirano klinasto pismo, Hrvati u novu postojbinu donose i brojne druge iranske karakteristike. Od jezika najzapaženije su riječi *ban* (velikodostojnik i poglavar – riječ koju nema nijedan drugi europski narod osim Hrvata), župan *(ašurpan* – veliki gospodin), vatra *(atar),* tamburica, česma, čipka s oko više od tisuću riječi koje Hrvati u izravnom obliku i danas upotrebljavaju (Vidović, 1991). U području arhitekture Hrvati su i u novu domovinu prenijeli tehniku svodnog oblikovanja krova (čemer), hrvatski sijek (u gradnji kuća od balvana), temeljne oblike nošnje, kapa itd. U ratnoj i konjičkoj vještini Hrvati su upotrebljavali *dvije* ostruge, dok su se Slaveni služili samo jednom. U likovnim umjetnostima su održavali i razvijali iransku školu figurativnog oblikovanja (otuda bogatstvo *pleterne ornamentike* koja resi hrvatsku umjetnost i na Balkanu kad su tamo stigli na poziv cara *Heraklija* 625. godine. No najvažnija i najkarakterističnija karakteristika hrvatskog identiteta je struktura hrvatskog grba u obliku šahovskog polja, jer je to iskonski simbol koji i kao riječ *(šah)* označava vrhunskog državnog poglavara, zatim kao geometrizirani simbol prikazuje sređenu državu od temeljnih jedinica (zato je broj kockica u hrvatskom grbu povijesno varirao), da bi na kraju predstavljao i simbol kozmičke harmonije. Kada se govori o iranskim obilježjima Hrvata nikako se ne smije smetnuti s uma i način označavanja strana svijeta. Naime, za razliku od svih ostalih naroda Hrvati kao i Iranci zapadnu stranu svijeta označavaju terminom »bijel« (otuda i naziv za državno ustrojstvo Bijela Hrvatska, jer je ona najzapadniji dio Hrvata), jug se označava riječju »crven« (južna Hrvatska se zato sve do XI. st. nazivala *Crvena Hrvatska* koja je obuhvaćala i današnju Crnu Goru), sjever terminom »crn« (jer otamo dolazi najmanje svjetla), dok se za istočnu stranu svijeta rabilo dva usporedna termina »plavo« i »zeleno«. Preuzimanjem riječi zeleno od Turaka i kasnije Arapa, zelena boja je ustaljena kao simbol za označavanje istoka. Na kraju među bitne iranske identifikatore Hrvata valja svakako navesti i temeljne manihejske karakteristike vjere starih Hrvata. Kao potomci Iranaca Hrvati su ispovijedali Zaratustrinu religiju dobra i zla koji se kao dva kozmička prapočetka stalno bore: bog dobra – *Ormuzd* i bog zla – *Ahriman.* Ta se religija održala ne samo u Bijeloj Hrvatskoj, nego i u Hrvatskoj na Balkanu, jer je u obliku bogumila/krstjana bila živa u Bosni sve do dolaska franjevaca koji su maniheizam bogumila uspjeli sintetizirati s katoličanstvom koje su Hrvati preko kršćanstva primili odmah po doseljenju (641).

Bijela Hrvatska je bila plemenski savez slobodnih Hrvata, jer oni nisu poznavali instituciju ropstva. Svako pleme je zauzimalo određenu pokrajinu (kao u pradomovini satrapiju).

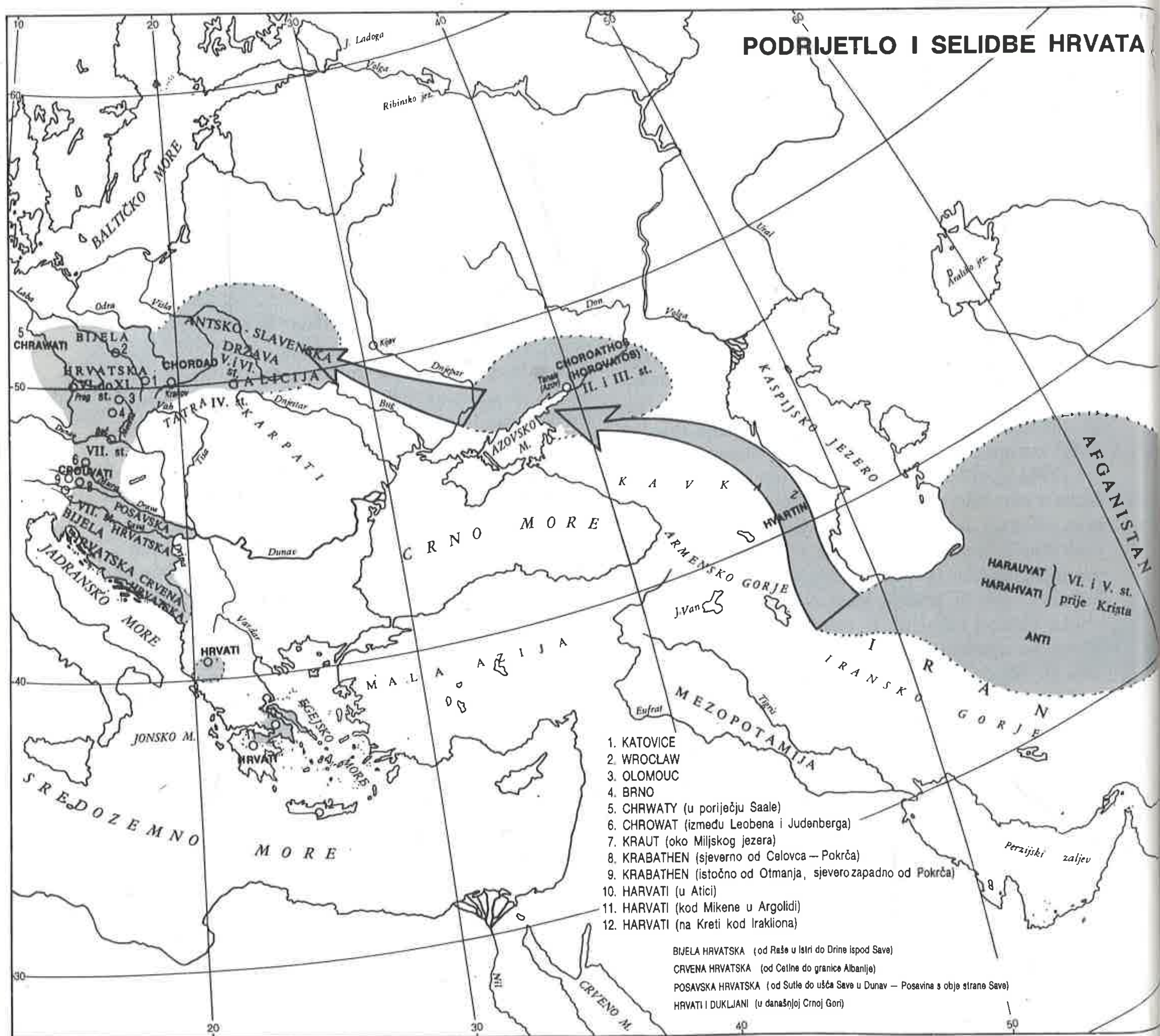
Na narodnoj skupštini ili saboru sudjelovali su predstavnici svakog plemena. Ona je bila vrhovni zakonodavni organ, dok se izvršna vlast ostvarivala na razini organizacije svakog plemena prema običajnom pravu. Budući da su se smjestili na sredini Europe prema geografskoj širini, Hrvati su zarana bili trgovinski posrednici s robama što su dolazile iz baltičkog bazena (jantar, ukrasni predmeti, oružja itd.) i s juga. Zahvaljujući tome postoji velik broj povijesnih svjedočanstava o životu, radu, vjeri i kulturi Bijelih Hrvata.

Kada je Bizant za cara Heraklija bio ugrožen s mora i s kopna, car se obratio Bijelim Hrvatima za pomoć protiv avarske najezde. Na taj poziv odazvao se jedan dio Hrvata koji su organizirano u dvanaest plemena došli na Balkan 625. te pobijedili Avare 626. i kao uzdarje dobili od Heraklija posebnim ediktima *Prostaksis* i *Keleuzis* zapadni dio Balkanskog poluotoka od Drine do Jadranskog mora za svoju novu državu koja je danas matična država svih Hrvata svijeta (dijaspore i matice).

Stariji su povjesničari nekritički smatrali da su u toj novoj seobi pošli svi Hrvati na jug. Međutim, u Bijeloj Hrvatskoj je ostalo dosta Hrvata, ali je odlazak njenog vitalnog dijela oslabio međunarodni položaj Bijele Hrvatske. Kao posebna kneževina kojom su u njenom južnom dijelu vladali *Slavnikovići (Dvornik,* 1982) Bijela Hrvatska je kao posebna državna tvorba živjela sve do početka XI. st.

Najteže trenutke Bijeli Hrvati doživljavaju u X. st. kada su se počele stvarati nacionalne države Polja-

ka i Čeha, jer su se preko Bijele Hrvatske vodile njihove borbe za teritorijalno proširenje. S Bijelim Hrvatima su zato računali i Poljaci i Česi. Boleslav II. Pšemislavović je tako s češke strane dao *Woytjehu Adalbertu* (bratu kneza Bijelih Hrvata Sobjeslava Slavnikovića) prašku nadbiskupiju. No kako su se sjeverni Bijeli Hrvati priklonili Boleslavu Hrabrom (poljskom knezu) u češko-poljskom ratu Boleslav II. je na prevaru zauzeo *Libice* (glavni grad Bijelih Hrvata) i izvršio masovni pokolj Hrvata na dan sv. Waclawa 28. IX. 995. Bijela Hrvatska je nakon toga raspolovljena (sjeverni dio oko Krakova je uključen u državu Poljsku, a južni u državu Češku). Kao vječnu sponu između ta tri naroda Hrvati su dali sv. Wojtjeha koji je postao legendarni svetac Hrvata, Poljaka i Čeha, te nas preko pape Ivana Pavla II. koji je po svom dalekom porijeklu također Hrvat spaja i duhovno ujedinjuje.

Dr. Agneza Szabo (Muzej grada Zagreba)

Grupa autora: HRVATSKI POVIJESNI ZEMLJOVIDI, Zagreb 1993.

(V. Müller et al.: Croatian historical maps)

Knjigu pod upravo spomenutim naslovom »Hrvatski povijesni zemljovidi« objavile su »Kartografija-Učila« i »Školska knjiga«, obje iz Zagreba. Njeni su autori: Josip Lučić, Franjo Šanjek, Ljubomir Antić, Ivan Bertić i Branko Vidaček. Glavni je urednik *Vera Müller*. Kako s pravom stoji u predgovoru knjige, ona je namijenjena ne samo učenicima srednjih i osnovnih škola, nego i svim »ljubiteljima hrvatske povijesti.«

Budući da je riječ o hrvatskim povijesnim zemljovidima, a kojih je u knjizi pedeset, sadržaj knjige, zajedno s povijesnim tekstovima, uređen je kronološkim redom, ali na najnovijim dostignućima povijesne znanosti. Dakako, autori su učinili izbor najvažnijih događaja iz hrvatske povijesti, stavljajući pri tome akcenat i na do sada malo poznate činjenice, od doseljenja Hrvata u današnje postojbine pa sve do najnovijih – stvaranje suverene hrvatske države.

Sadržaj knjige izložen je u dvije glavne cjeline. Najprije su izloženi i to kronološkim redom hrvatski povijesni zemljovidi, dok se u drugom dijelu knjige nalaze sažeti povijesni tekstovi, dakako za svaki zemljovid posebno.

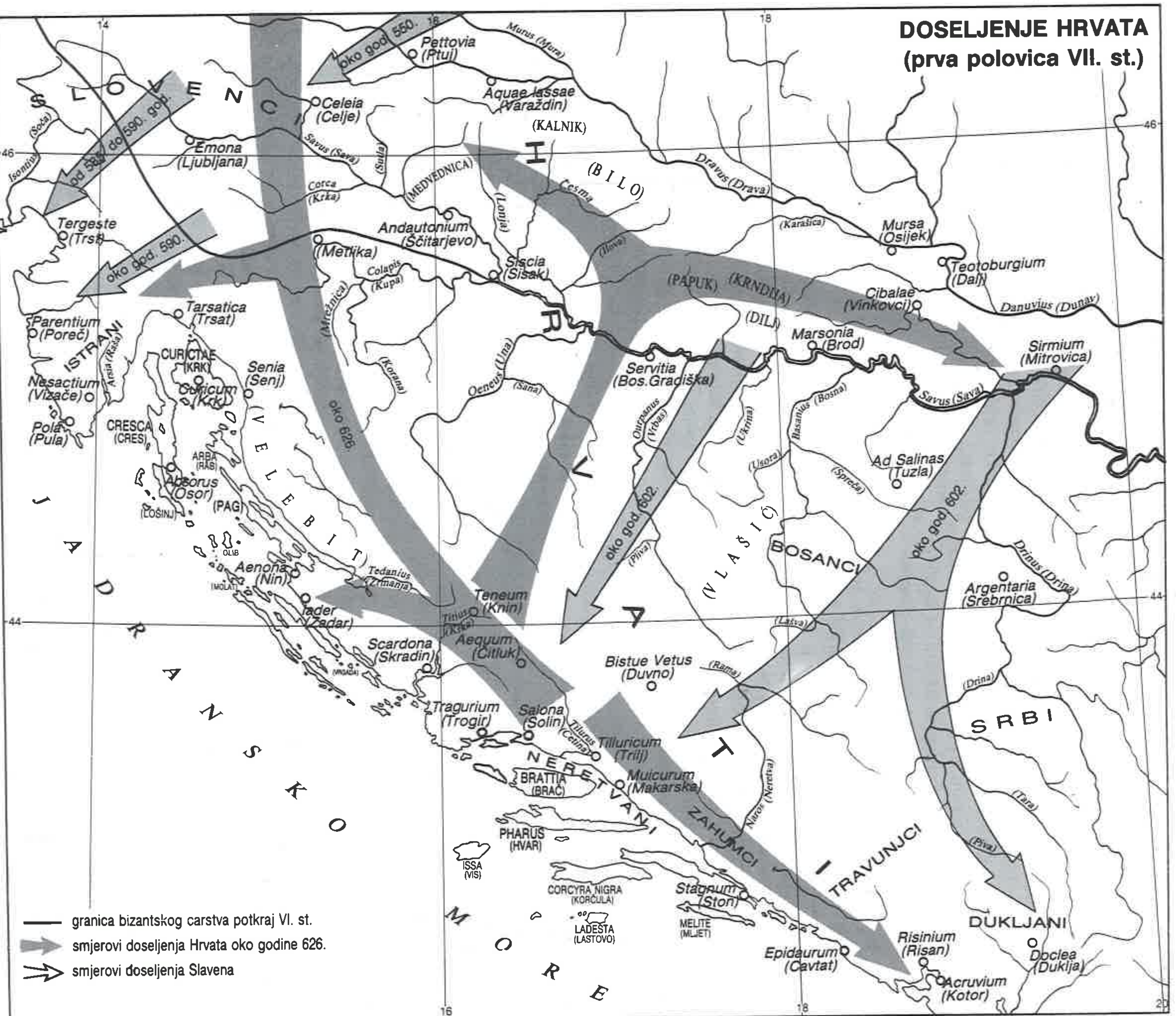
Uz prapovijesna i povijesna nalazišta na tlu Hrvatske i prije doseljenja Hrvata, zemljovidi koji slijede, tumače čitateljima i to na temelju relevantnih povijesnih istraživanja podrijetlo i selidbe Hrvata, te proces pokrštenja Hrvata koji traje od početka VII. do IX. stoljeća. Važno je naglasiti, da su problemi podrijetla i selidbe Hrvata, kao i doseljenja Hrvata u današnje postojbine s pravom našli mjesta i u ovoj knjizi. Jedan od autora ovih zemljovida kao i pripadajućih tekstova, dr. *J. Lučić*, ističe da ime Hrvat nije slavenskog porijekla, te upozorava na njegove iransko-kavkaske korijene. Oslanja se pri tome na kameni natpis kralja *Darija I.* (od 522. do 486. prije Krista) u kojem je uklesan naziv naroda **HARAUVAT**, i koji je zapisan u perzijskim svetim knjigama kao narod **HARAHVATI**. Dakako, autor navodi i druge brojne arheološke spomenike (grobne natpise) kao i povijesne zapise s izvaneuropskog i europskog područja, te upozorava i na ozbiljnu potrebu daljnjih znanstvenih istraživanja u tom smjeru.

Na temelju relevantne historiografije u knjizi zatim slijede prilozi koji dokumentiraju granice Hrvatske u doba narodnih vladara (kneza *Branimira*, kralja *Tomislava, Petra Krešimira IV, Dmitra Zvonimira)*, kao i promjene koje nastaju najprije zbog bizantskih, a kasnije osmanlijskih i drugih agresija. Brojni zemljovidi svjedoče i o rezultatima hrvatske kulture, te o značenju i ulozi Crkve kao i njezinih institucija, koje su također sastavni ali i dragocjeni dio povijesti hrvatskog naroda. Zato ćemo u ovoj knjizi naći i zemljovide koji govore o hodočašću Hrvata kroz stoljeća, o Hrvatima na europskim visokim školama i drugim učilištima, o Crkvi u Hrvata za vrijeme turskih agresija i u kasnijim stoljećima, o značenju redovništva u hrvatskoj prošlosti itd. – Osobitu pažnju zavređuju i povijesni zemljovidi iz razdoblja turskih ratova, jer svjedoče o stoljetnim obrambenim ratovima Hrvatskog naroda. Hrvati, naime, u svojoj povijesti nikada nisu vodili osvajačke ratove! U istoj knjizi govori se također i o selidbama Hrvata kroz stoljeća, a koje su posljedice spomenutih agresija.

Tijekom dugih turskih agresija, Hrvatska je također izgubila znatne dijelove svojih povijesnih teritorija, od kojih su pojedini dijelovi krajem 17. i početkom 18. stoljeća, te tijekom druge polovice 19. stoljeća ipak morali biti vraćeni pod vlast Hrvatskog sabora i bana. Priloženi povijesni zemljovidi zajedno s tekstovima svjedoče i o tim problemima. Štoviše, u Bosni za turskog vladanja označeno je također višestoljetno područje *Turske Hrvatske* koje se prostire sve do obala rijeke Vrbasa.

U sažetom prikazu nemoguće je izložiti sve bogatstvo sadržaja te doista vrijedne i toliko potrebne knjige. Ipak, potrebno je barem spomenuti zemljovide koji zajedno s odgovarajućim tekstovima svjedoče o značenju hrvatskog gospodarstva u srednjem i novom vijeku, te zemljovide iz najnovije hrvatske povijesti. Uz Hrvatsku iz 1918.-1920. godine, osobito zanimljivu *Banovinu Hrvatsku* (1939. godine), zemljovid NDH, našu pažnju zavređuje i zemljovid koji također zajedno s pripadajućim tekstom svjedoči o poznatom i još uvijek nedovoljno istraženom *»Križnom putu«* hrvatskog naroda i to po završetku II. svjetskog rata 1945. godine. Izrađen je i zemljovid, zasada samo s najosnovnijim informacijama o velikosrpskoj agresiji na današnju demokratsku hrvatsku državu, a koja nažalost od 1991. godine još traje. Zemljovid završava s prikazom Republike Hrvatske krajem 1992. godine, odnosno vrlo lijepo uređenim pregledom njenih županija.

Prema tome knjiga »Hrvatski povijesni zemljovidi« pruža solidan uvid u pregled hrvatske povijesti i kulture od najstarijih poznatih razdoblja pa sve do naših dana. Pregledom njezina sadržaja svaki će čitatelj imati prilike upotpuniti svoje povijesno iskustvo.

DOSELJENJE HRVATA
(prva polovica VII. st.)
granica bizantskog carstva potkraj VI. st.
smjerovi doseljenja Hrvata oko godine 626.
smjerovi doseljenja Slavena
oko god. 550.
oko god. 590.
oko 626.
oko god. 602.
S L O V E N C I
H R V A T I
SRBI
BOSANCI
DUKLJANI
TRAVUNJCI
ZAHUMCI
NERETVANI
ISTRANI
(V L A Š I Ć)
J A D R A N S K O M O R E
Pettovia (Ptuj)
Celeia (Celje)
Emona (Ljubljana)
Tergeste (Trst)
Aquae Iassae (Varaždin)
(KALNIK)
(BILO)
(MEDVEDNICA)
Andautonium (Ščitarjevo)
(Metlika)
Siscia (Sisak)
(PAPUK) (KRNDIJA)
(DILJ)
Mursa (Osijek)
Teotoburgium (Dalj)
Cibalae (Vinkovci)
Marsonia (Brod)
Sirmium (Mitrovica)
Servitia (Bos.Gradiška)
Ad Salinas (Tuzla)
Argentaria (Srebrnica)
Tarsatica (Trsat)
Parentium (Poreč)
Nesactium (Vižače)
Pola (Pula)
CURICTAE (KRK)
Curicum (Krk)
Senia (Senj)
(V E L E B I T)
CRESCA (CRES)
ARBA (RAB)
Absorus (Osor)
(LOŠINJ)
(PAG)
OLIB
(MOLAT)
Aenona (Nin)
Iader (Zadar)
Teneum (Knin)
Aequum (Čitluk)
Scardona (Skradin)
Tragurium (Trogir)
Salona (Solin)
Tilluricum (Trilj)
Muicurum (Makarska)
Bistue Vetus (Duvno)
BRATTIA (BRAČ)
PHARUS (HVAR)
ISSA (VIS)
CORCYRA NIGRA (KORČULA)
LADESTA (LASTOVO)
MELITE (MLJET)
Stagnum (Ston)
Epidaurum (Cavtat)
Risinium (Risan)
Acruvium (Kotor)
Doclea (Duklja)
Murus (Mura)
Dravus (Drava)
Savus (Sava)
Danuvius (Dunav)
(Sočа)
Isontius
Corca (Krka)
(Sutla)
(Lonja)
Česma
(Ilova)
(Karašica)
Colapis (Kupa)
(Mrežnica)
(Korana)
Oeneus (Una)
(Sana)
Ourpanus (Vrbas)
(Ukrina)
Basanius (Bosna)
(Usora)
(Spreča)
(Pliva)
(Lašva)
(Rama)
Drinus (Drina)
(Drina)
(Tara)
(Piva)
Tedanius (Zrmanja)
Titius (Krka)
Tilurus (Cetina)
Naron (Neretva)
Arsia (Raša)

STAROHRVATSKI *MARJANI*, LEVANTSKI ETNOKULTURNI RELIKTI I ARHAIČNO NAZIVLJE OTOKA KRKA I VISA

Old Croatian Maryanni, oriental ethnocultural relics and archaic names in Krk and Vis islands

Fabijan Tomašić i Mihovil Lovrić (†† otok Krk)

Najizrazitiji posebni tipovi tzv. *bodulskih* ili otočnih cokavskih govora dosad su se još održali na otocima Visu te na zapadu Hvara i na jugoistoku otoka Krka. Na ostalim našim otocima lokalni su govori manje osobiti, tj. sličniji tipičnom primorsko-čakavskom dijalektu ili čak s ikavsko-štokavskim udjelom kopnenih doseljenika (usp. 5, 13). Ovdje će se pobliže usporediti nazivlje (onomastika) u govoru Komiže i Oključne na Visu (usp. 3, 11), te unutrašnjih sela Batomâl i Šuràji na otoku Krku (usp. 9). Onomastički i etnografski materijal na otoku Krku uglavnom je sakupio pokojni F. Tomašić, a etnokulturno i lingvistički ga je obradio u usporedbi s otokom Visom prof. M. Lovrić — obojica rođeni Krčani (rukopis skratio i za tisak preradio A. Ž. Lovrić).

U današnjoj etnokulturi tih istih otoka s bodulskim govorima, uz već poznate srednjovjekovno-slavenske i heleno-romanske folklorne elemente, posebno se još ističu i tragovi starijih ranoantičkih etnokultura prednjoazijskog podrijetla, među kojima su najmarkantniji ovi pokazatelj (usp. pobliže o njihovu podrijetlu prethodne članke):

1. *Rašljasto-dvoroga preslica* za tkanje u nas je uglavnom ograničena na otoke i to je najstariji tip preslice u Hrvatskoj. Inače se još nalazi na istočnomediteranskim otocima i obalama Levanta, kao naslijeđe staroegipatske i huritske etnokulture, gdje je još prije pet tisućljeća nađena u ženskim grobovima, primjerice na Cipru i u faraonskom Egiptu.

2. *Viseći izbočeni kamini.* Za razliku od ostalih tradicijskih peći, na otoku Krku i Cresu starinski narodni »komini« nisu postavljeni ni unutar kuhinje, a ni posebno izvan kuće, nego su sagrađeni izvan zida s otvorom prema kuhinji, tako da vise izvan kućâ nad ulicom poput izbočenih trbuha. Slični je tip kamina poznat i u prednjoj Aziji (npr. Kurdistan).

3. Bočno izdubeni *pećinski grobovi* s kamenim portalima u živoj stijeni, danas su u nas rijetki specijalitet nekih jadranskih otoka i sačuvani su primjerice na starinskim grobljima u Komiži, Baški i Vrbniku. Ovakav je pokop tamo uobičajen za lokalne uglednike, dok se samo siromašni pučani i stranci ondje polažu ravno pod zemlju. Vrlo sličan tip špiljskih grobova s portalima značajan je i za antičke kraljevske grobnice u prednjoj Aziji, napose niz grobnica Kaldejske dinastije na Vanskoj stijeni Meher-Dur u Kurdistanu (9.-7. stoljeće), te slične kasnije grobnice dinastije Ahemenidâ u Nakš-i-Rustamu kod Perzepolisa iz 5.-4. st. pr. Kr.

4. *Zaštitni znak heksagrama* tj. šestokraka zvijezda, na sjevernim Kvarnerskim otocima po tradiciji sve se donedavna urezivao na vrhu kućnog dovratnika ulazne veže, kao magična zaštita protiv ulaska zlih uroka u dotičnu kuću, a također se rezbario i na starinskom kućnom namještaju, primjerice kao ukras drvenih škrinja. To je također prastari simbol, podrijetlom s ranoantičkog Levanta.

5. Zaštitni *znak krilata sunca,* tzv. ***Mâtra,*** crvenkastožuti kolut s raširenim krilima, u Hrvatskoj je vrlo rijetka pojava. Na otoku Krku pučki su ličioci, po staroj tradiciji, imali naviku sve do polovice 19. stoljeća da u glavnoj kućnoj prostoriji bogatijih kućevlasnika (kapetana, zemljoposjednika i sl.) na sredini stropa u živim bojama ucrtavaju takvo krilato Sunce, dok su se u kutovima stropa docrtavala 4 simbolična drveta, a između njih ptice. Isto takvo krilato Sunce bilo je istočnjački simbol vrhovnog božanstva u ranom hinduizmu i dualističkom mazdaizmu sve do Kristova doba, od Levanta pa sve do Indije.

Zbog turističke pregradnje starih kuća u moderne vikendice, zadnjih godina ti navodno smiješni i zastarjeli znakovi heksagrama i krilata Sunca, te trbušasti kamini na našim otocima, ubrzano nestaju u građevinskom otpadu pa ih treba najstrože zakonski zaštititi, restaurirati i turistički vrednovati kao prvorazredne dokumente najstarije hrvatske etnokulture.

6. *Gospine vatre* za jesenski ekvinokcij. Dok su u sjevernoj Hrvatskoj uobičajeni proljetni Vazmeni kresovi, kao trag mazdaističkih proslava nove godine za proljetni ekvinokcij, dotle na sjevernim Kvarnerskim otocima slične Gospine vatre sve do danas plamte u rujnu oko Male Gospe koja je tu po tradiciji najveći blagdan, mnogo važniji od Vele Gospe. Tada kroz noć plamte ognjevi tzv. **stòmorine**, na vrhuncima otoka i istaknutim morskim rtovima, kao pradavni relikt ranog trijadičkog hinduizma, gdje se svetim vatrama slavio i jesenski ekvinokcij (23. IX.).

U istim ovim područjima ranije su postojali i drugi, danas već napušteni etnokulturni relikti, primjerice udovički levirat, glagoljica, troplet, starohrvatske kamene crkvice itd.

7. *Bodulska onomastika.* U starinskim otočnim govorima, napose na Krku, Cresu, Visu i zapadnom Hvaru, znakoviti su mjesni toponimi za reljef vrhova i obala, pa domaći nazivi raznih biljaka *(fitonimi),* među kojima su mnogi ranoantičkog podrijetla još prije Kristova doba. Osim već poznatih i uzastopce iscrpno proučavanih slavenskih i heleno-romanskih naziva, tu su još razmjerno obilni i drugi stariji nazivi koji su se dosad samo paušalno svrstavali zajedno, kao

tzv. paleobalkanski ili protohistorijski nazivi, bez pobližeg određivanja i razlučivanja, pa su uglavnom ostali zanemareni i neistraženi. To su primjerice ovakvi nazivi:

a) **Keltizmi.** Zapadnjački keltski arhaizmi u Hrvatskoj su razmjerno najčešći na sjeverozapadu, napose u Istri i Hrvatskom zagorju, dok su na otocima rjeđi i uglavnom zastupljeni u području ekavsko-čakavskih govora na Cresu i Krku (9). Takvi su primjerice kvarnerski otočni nazivi *mošùna* (= štala), *pajîz* (= ograđeno polje), *peljûz* (= travnjak-košanica), pa *magrîš* (= smilje), *mèrlin* (= mrkva), *bućân* (kaćun-orhideja), pa nazivi brda na otoku Krku primjerice *Kajen, Cuzin* i drugi. U 4. st. pr. Kr. do Kvarnera se doselilo keltsko pleme *Senones* i oni su tu prvi osnovali današnji grad *Senj*, čije je ime također keltskog podrijetla, pa od njih vjerojatno potječu spomenuti i ostali keltski arhaizmi na sjevernim kvarnerskim otocima.

b) *Vlaškoilirski arhaizmi* **(balkanizmi)** najčešći su na primorskom gorju, a među otocima napose na unutrašnjim brdima na Krku, primjerice vrh *Kunjelàbor* (= svetište), stara gradina *Kôre* (= zidine), sedlo *Zòrove* (= njive) i sedlo *Sirbe* (= kadulja), vrelo *Vinća* (= ždral), rt *Njilòvac* (njila = riba), špilja *Lumbârda* (= Golubara), kaštel *Batomâl* (ime Baton + mal = brdo, tj. Batonovo brdo) itd. Ilirskog antičkog podrijetla su i nazivi glavnih jadranskih tipova drvenih brodova: *leut* (ilir. lembus) i *gajeta* (ilir. gandeia) — usp. pobliže 7, 10, 14.

c) *Alarohuritski arhaizmi* **(orijentalizmi)**, podrijetlom su iz staroistočnih alarodijsko-huritoidnih jezika prednje Azije (usp. 4, 8, 12). To je najneobičniji i najzanimljiviji udio otočnih bodulskih govora, a dosad su se razmjerno najviše sačuvali na Visu, Hvaru, Krku i u Istri, što upućuje na veliku starost i osobitost tamošnjih govora. Takvi su ranohrvatski alarohuritski arhaizmi u bodulskim govorima na otocima primjerice *asti* (huritski Ašti! = tako mi Boga), *bârba* = gazda (= hur. bârba), *šijûn* = oluja (= šiûni), *kôgul* = veliki kamen ili odvaljena stijena (= hur. kagalù), *lata* = korito za vodu (hur. lat), *gêt* = gudura, jaruga (= hur. ghet), *škardûn* = hridine, kršje (hur. škarnu). Napose su brojni alarohuritski arhaizmi među bodulskim nazivima biljaka u Kvarneru: *trs* = vinova loza (= hur. trš), *šenàc* = *ječam (= hur. šen), šenùda* = divlja višnja (= hur. šennùru), pa *betêl* = oman (lat. Cupularia), *ćipûn* = ruža (Rosa), *kûš* = kadulja (Salvia), *lîb* = topola (Populus), *metîl* = maslačak (Taraxacum), pipûn = smokva (Ficus), *sarâb* = mliječer (Euphorbia), *štiepâr* = kukurijek (Helleborus) itd.

Na otoku Visu i susjednim pučinskim otočićima takvi su alarohuritski toponimi primjerice vrhovi brda *Niàša* (305 m), *Nièvoje* (106 m), *Pimbûl* (231 m), *Bardàroviće* (usp. hur. brdo Bardàreš), *Talêš* (226 m), pa rtovi *Ondrîn, Kukmôr* i *Betruôre*, otočići *Târ* i *Gombûr* itd. Još su mnogobrojniji slični alarohuritski toponimi na otoku Krku i susjednom Prviću, primjerice imena vrhova *Kûr* (351 m), *Varmatân* (382 m), *Oćašîn* (387 m), *Sambek* (386 m), Semeràji (367 m), *Tohoràji* (416 m), pa ime sela *Šuràji*, gorska sedla *Puhàji, Boìna, Surba*, klanci *Bardagêt, Baraùrćina, Ogrûl, Neglât, Šegnîl*, morske uvalice *Bulîn, Bitên, Kidêr, Garmina* te rtovi *Matân, Garmâć, Kuntrêp* i mnogo drugih.

Na drugim istočnijim otocima, gdje je bio jači novoštokavski utjecaj ijekavskih prebjega s kopna u doba turskih osvajanja, slični su alarohuritski arhaizmi rjeđi ili sasvim izostaju. Na kopnu su još donekle zastupljeni u zapadnoj Hercegovini, u ikavskoj srednjoj Bosni, te rijetko u Hrvatskom zagorju. Manji broj alarohuritskih arhaizama raširen je u svim hrvatskim dijalektima pa su ušli i u standardni hrvatski: *tur* (= hur. tur), *srsi* (= srsi = jeza), *guza* (= gûza), *sàm* (= sàmu), *šator* (= šàtur), *ugar* (ugarù = njiva), *gust* (= gišt), *šaš* (= šašru), *pozor* (pazûr = čuvar), *siguran* (siggùru = straža), *siv* (sibt = sijed), *kap* (kâpi = mjera tekućine), *ubrus* (hubrùshi = ručnik), *plahta* (= pahatàru), *pisanica* (pisànnu = šaren), *habati* (habìlati = trošan).

Jednako je znakovita i prostorna raspodjela spomenutog arhaičnog nazivlja. Tako su vlaškoilirski arhaizmi najbrojniji u planinskom zaleđu, odakle su sve rjeđi prema otocima, što je u skladu sa srednjovjekovnom raspodjelom pripadnog pučanstva. Obratno je s alarohuritskim arhaizmima koji su baš najbrojniji na otocima, rjeđi na kopnenom primorju i gotovo izostaju u dubljem zaleđu. Napose je značajan uži raspored tog nazivlja na otoku Krku: najviše je slavenske kao i keltske onomastike na sjeveru otoka (Omišalj-Vrbnik), a prema jugu se prorjeđuje, dok su heleno romanski arhaizmi najbrojniji na zapadu (Malinska-Krk-Punat) i gube se prema istoku. Naprotiv su alarohuritski relikti najbrojniji na jugoistoku Krka, a prema sjeverozapadu gotovo nestaju. Ijekavsko-novoštokavski narodni govori uglavnom ne sadrže nikakvih alarohuritskih tragova.

8. *Moguće tumačenje* arhaizama i etnokulturnih relikata. Nalazi keltizama od Hrv. Zagorja do Istre i na sjevernim otocima logično se uklapaju u ostale tragove antičkog naseljavanja Kelta koji su upravo uz sjeverni Jadran dosegli do mora. Slično se i ilirski arhaizmi slažu s ostacima vlaškoilirskog prapučanstva uz istočni Jadran. Naprotiv u nas su zagonetni podrijetlo i dolazak prednjoazijskih alarohuritskih arhaizama, kojih se rasprostranjenost znakovito poklapa s markantnim nalazima drugih etnokulturnih relikata orijentalnog ranoantičkog podrijetla: simboli heksagrama i krilata sunca, špiljski grobovi, viseći kamini, dvoroga preslica, ekvinokcijske Gospine vatre itd.

Ako se poredbeno pretraži najstarija izvorna dokumentacija iz ranoga srednjeg vijeka u doba dinastije Trpimirovića (usp. 1, 6), onda je u vezi s nabrojenim, duž istočnog Jadrana bila nadasve znakovita srednjovjekovna titula »*Mariani*«, primjerice u kombinaciji *Episcopus Maranorum* je srednjovjekovna titu-

la pulskog biskupa, pa *Iudex Marianorum* kao naslov neretljanskog župana, a *Dux Marianorum* bio je službeni naslov vrhovnog zapovjednika Hrvatske srednjovjekovne mornarice tj. starohrvatskog admirala itd. Dosljedni jugoslavisti, da bi bar nekako »dokazali« tobožnje slavensko podrijetlo svih tih i sličnih naslova, metodom Minhausena unatrag su izmislili za tu svrhu izvedeni, slavenski izraz »Morjaci«, za staroslavenske pomorce na Jadranu (iako nepostojeći u našim srednjovjekovnim dokumentima), pa su zatim uzastopce izvodili da su Mariani = latinizirani iz navodnih Morjaka. Međutim, ako se oslobodimo takve jugoslavističke fikcije, onda se izvorna srednjovjekovna titula Mariani za starohrvatsku mornaricu može logično i bez izmišljanja povezati i objasniti iz mnogobrojnih huritskih, hetitskih, asirskih, staroegipatskih i drugih ranoantičkih izvora za huritske marjane: *Marya-Hurrwùrtu, Hurrwuhé-Maryànni, Mariànna-Aruhatti, Marigi-Hurâdu* i ostali slični u značenju junaci, bojovnici (usp. 2, 8, 12). Također je postojala i ranoantička bojna himna huritskih marjana »*Maryànni-Maryànni!*«, koja oblikom i temeljnim sadržajem nevjerojatno podsjeća na našu današnju pjesmu »Marjane, Marjane«.

Sve nabrojeno zapravo pokazuje da ovi srednjovjekovni Mariani najvjerojatnije nisu nikakav posebni ni slavenski narod, kako to žele jugoslavisti i velikosrbi — nego zapravo vojna okosnica najstarije, neslavensko-prahrvatske čvrste jezgre prednjoazijskog podrijetla. Zato i nabrojeni staroistočni etnokulturni relikti, isto kao i neslavensko-marjanski arhaizmi u bodulskim govorima naših otoka i primorja, potječu od antičkih ranohrvatskih predaka tj. iz prvobitnog jezika, kojim su oni izvorno govorili prije njihova dodira s kasnijim Slavenima i zatim jezičnog slaviziranja. Ti neslavenski rani Hrvati na Jadran su se morali doseliti između 559. i 642, jer polovicom 6. st. narod *Hrwts* još je uz Azovsko more (15), a u 7. st. marjani već napadaju južnu Italiju (Sipont itd.) i obale Grčke (Atika, Kreta, Solun). Doba i smjer njihova doseljenja zasad je teško precizirati baš zato, što su već od rana antičkog početka bili pomorci pa su se možda i ovamo doselili vodenim putem, na svojem brodovlju negdje s istoka (Levant ili Crno more), što dakako ne bi ostavilo traga kopnenih selidbi, kakve smo dosad tražili po jugoističnoj Europi. Zato su nužna daljnja poredbena proučavanja načina, smjera i vremena doseljenja tih srednjovjekovnih marjana, jer su oni nedvojbeno imali ključnu ulogu u etnogenezi ranih Hrvata, a napose današnjih ikavskih primoraca i otočana, kamo je s njima dospjela staroistočna simbolika heksagrama i krilata sunca, ekvinokcijske vatre, pećinskih grobova, dvoroge preslice, šarmatskog trozupca (na kamenu u Dalmaciji) itd. Danas ovi običaji i stari govori brzo nestaju (npr. sela Šuràji i Batomâl već su raseljena) pa je već posljednji čas za proučavanje i zaštitu toga ranohrvatskog naslijeđa.

GLAVNA LITERATURA

1. *Barada,* M. 1928: Topografija Porfirogenetove Paganije. Starohrvatska prosvjeta III/1 – 2, Zagreb.
2. *Boyce,* M. 1988: The *Maryanni* of *Mitanni.* Bsch. Orient. 50: 508 – 526.
3. *Božanić,* J. 1975: Perùšće besîd. Čakavska rič, br. 2, Split.
4. *Greppin,* J. 1991: Recent survival of the ancient Mesopotamian vocabulary. J. Near East 50: 203 – 7.
5. *Hraste M., Šimunović* P. 1979: Čakavisch-deutsches Lexikon. Verlag R. Olesch, Köln – Wien.
6. *Klaić,* N. 1971: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Školska knjiga, 593 p. Zagreb.
7. *Krahe,* H. 1952: *Lembus* – eine illyrische Schiffsbezeichnung. Gymnasium Bd. 59.
8. *Laroche,* E. 1976 – 1979: Glossaire de la langue Hourrite, tome I-II. Rev. Hist. Ant. 34 – 35, Paris.
9. *Lovrić,* A. Ž. 1970: Prilog poznavanju onomastike Senjskog arhipelaga. Hidr. godiš. 16: 125 – 143, Split.
10. *Mayer,* A. 1957 – 59: Die Sprache der alten Illyrier, Bd. I-II. Schriften d. Balkankomission 15, Wien.
11. *Mardešić – Cetin* P. 1977: Rječnik komiškog govora. Hrvatski dijalektološki zbornik 4, Zagreb.
12. *Soden,* W. van 1985: New international dictionnary of Hurrian unabridged. Websters' Dictionnaries.
13. *Šimunović,* P. 1986: Istočnojadranska toponimija. Logos, 307 p., Split.
14. *Vetter,* E. 1925: Eine illyrische Schiffsname. Mitteil. Verein klass. Philol. Wien, 2: 75 – 77.
15. *Zacharias Rhetor,* 559: Historia Ecclesiae. In: Zbornik B. D. Grekovu, Akademija Nauk Leningrad.

ZNAČAJ I VAŽNOST TOPONIMA U KAŠTELIMA

Importance and signification of toponyms in Kaštela Bay

Dragan Jurčev (Split)

Prostor između Trogira i Splita kolijevka je rane hrvatske povijesti, jer je to prostor izuzetno pogodan za život ljudske zajednice. Blaga sredozemna klima, plodno tlo s mnogo vode i sunca, zaštićen od vjetrova, oduvijek je privlačan i dobro naseljen, a Hrvati su ga najverojatnije naselili davno prije nego što to dosadašnja službena povijest piše.

Izvori za našu povijest tražili su se u grčkim, rimskim a potom i u drugih europskih naroda. Tako su »učeni« stranci brižljivo uklanjali i zamagljivali našu kulturnu, religioznu, narodnu i državnu povijest. Na sreću, ostali su nam toponimi koje je narod uvijek nazivao svojim jezikom, ostali su nam stari nadgrobni spomenici — stećci s mnogo arijskih simbola.

Od Trogira do rta Marjana, uključujući Kaštela, Radošić, Solin, Žrnovnicu i Split, postojalo je ili još postoji dvanaest (12) crkvica *Svetoga Jurja*. Sv. Juraj je najviši vrh Biokova, sv. Juraj se i danas štuje kao zaštitnik Poljičke republike i otoka Brača. U najstarijemu hrvatskome pisanome dokumentu, a tiče se hrvatske države, naš vladar Trpimir daruje godine 852. svojemu prijatelju, splitskom nadbiskupu Petru, crkvu sv. Jurja od *Putalja* u Kaštel Sućurcu. Neki znanstvenici izvode riječi *Putalj* iz latinske riječi *Puteolus*, a znači bunar. U Proglasu Kralja nad kraljevima *Darija* I. *Velikoga (Darajavauša)* spominje se *Putiy*, odnosno *Putaya*, zemlja koju je *Darije* I. *Veliki* osvojio. Velika je vjerojatnost da se ta zemlja nalazila zapadno od *Mudraye (Egipat)*, na Sredozemnom moru. Glas LJ nije postojao u starome hrvatsko-čakavskome jeziku, nego je postojao samo glas J. Narod u K. Sućurcu i danas kaže *Putaj*. Prema tome PUTALJ se ne izvodi iz bunara, nego po *Putayi* ili *Putiyi*.

U tekstu sam opisao neke lokalitete isključivo oko dviju crkvica sv. Jurja u Kaštel Novome i Kaštel Starome, koje su međusobno udaljene samo 3,3 km. U starim mjerama ta udaljenost iznosi točno 10.800 stopa. I unatoč objašnjenju simbolike broja 108, autor i dalje smatra da su u Kaštelima sve stare crkvice međusobno udaljene točno prema astrološkim, astronomskim, geografskim mjerama. Ako su opisani lokaliteti na tako malome prostoru vrlo povezani prema predkršćanskim mitologijama i religijama, tada moja tvrdnja ima uporište i u točnim međusobnim udaljenostima. Ta tvrdnja zahtijeva dugotrajan i mukotrpan rad, ali će se isplatiti pa ćemo dobiti jedan od dokaza o našem arijskom (iranskom) podrijetlu.

Na stećku kod crkvice sv. Jurja od Žestinja, u Kaštel Novome, može se lijepo vidjeti reljefno prikazan *Istokraki križ*. Takvih križeva ima mnogo na našim starim nadgrobnim spomenicima. Na litici svetišta *Naksh - i - Rustam*, udaljena oko pet kilometara od *Perzepolisa (Parsavara)*, izdubene su grobnice u obliku istokrakoga križa. To su grobnice slavnih vladara: Darija I. Velikoga, Kserksa, Artakserksa I. i Darija II.

Kako se može vidjeti, sjećanja na pradomovinu ostala su uklesana na kamenoj ploči kod crkvice sv. Jurja od Žestinja. Mit o sv. Jurju koji ubija zmaja jest, zasigurno, jedan od najstarijih mitova koji vuče podrijetlo iz naše daleke povijesti. Na primjerima opisanih lokaliteta pokazao sam da se taj mit naslanja na prethodne mitove, tj. u avestičkom razdoblju to je bitka između junaka *Thraetaone* i *Azi Dahake*, u arijskom razdoblju to je bitka između *Indre* i *Vritre*, zatim borba između *Trite* i *Troglavoga sina Tvasthrijeva*, a još pirje to je boj između diva *Ulikamma* sa zmajem *Sirrušom (Remešom)* na planini *Pisaiša*. Prikaza sukoba između junaka koji od zmaja oslobađa svoju zatočenu ljubimicu ima mnogo u našim narodnim pričama i pjesmama.

Mitološki zagrobni put duše koji sam opisao u tekstu dokazujući ga po nazivima toponima na Kozjaku može se potvrditi i po nazivu *Mirile* u Bukovici i Podvelebitju, u okolici Starigrada. U nas u Kaštelima Mirile se zovu *Mrtaška počivala*.

DINAROIDNI ANTROPOTIP I KRAŠKO NAZIVLJE OKO GORJA ZAGORA I BANI U MAROKANSKOM ATLASU

Dinaroid anthropotype and Karst onomastics by Mt. Saghros and Bani in Moroccan Atlas

Mladen Rac (Institut »R. Bošković«, Zagreb)

Jedino je značajno područje izvan Eurazije, s izrazitom nazočnošću našega dinaroidnog antroposomatskog tipa u gorju Atlas, na geopolitičkom području Magreba u sjeverozapadnoj Africi. To gorsko područje Maroka i zapadnog Alžira je inače najveće tipično područje vapnenastog krasa u cijeloj Africi, slično našim kamenitim krajolicima Dalmacije i Hercegovine s bijelim stijenama, spiljama i klancima, dok drugdje u Africi uglavnom dominiraju sivosmeđe silikatne stijene (usp. 1, 2, 3, 4, 5, 6).

Ovo je dinaroidno pučanstvo danas već asimilirano među gorskim Berberima, ali se od svih ostalih crnokosih afrikanaca antropološki ističe plosnatim zatiljkom lubanje, vitkim rastom, smeđom kosom i smeđastoplavim očima, tj. vrlo su slični dinarskim Hrvatima. Najviše ih ima na jugoistoku Maroka, napose na južnim ograncima gorja Atlas koji se u romaniziranoj zapadnjačkoj verziji nazivaju Antiatlas (2359 m) i Gjebel Saghros (2280 m), dok su im domaća berberska imena *El-Bâni* i *El-Zagora.*

U široj su okolici, na južnom i središnjem lancu Atlasa nanizani i drugi pojedinačni planinski vrhunci znakovitih berberskih imena, sličnih ili identičnih našima, primjerice: Žbel *Gorin,* Žb. *Gorea,* Žb. *Berda,* Žb. *Rât,* Žb. Dug, Žb. *Klak,* Žb.*Suš,* Žb. *Škur,* Žb. *Hodna,* Žb. *Taška,* Žb. *Seršu* itd. U susjednim su međuplaninskim dolinama još i brojna gorštačka sela Berbera s podjednako sugestivnim nazivima nalik našima: *Brézina, Rissani, Kabao, Torba, Ilir, Maya, Arba, Sedrata, Shegotta, Gruš, Zmul* i mnoga druga slična (njihova službena, arabizirana imena su nešto drukčija). Inače se u ovdašnjim lokalnim berberskim govorima nalaze i druge značajne svakodnevne riječi, primjerice *Sedra* koja označuje izvor ili vrelo itd.

Podrijetlo ovog značajnog dinaroidnog antropotipa i s njim prostorno povezanog gorespomenutog i ostalog nazivlja na Atlasu, zasad ostaju nejasni jer u dostupnoj literaturi nema o toj pojavi nikakvih studija, a napose ne o eventualnim poredbama s našim dinarskim prostorom. Ipak bi to možda moglo biti povezano s velikim selidbama potkraj antike i u ranom srednjem vijeku, napose vjerojatno s dolaskom Gota preko Europe i Gibraltara, koji su mogli sa sobom ovamo povući i dio dinaroidnog pučanstva, koje su kasnije provale Arapa potisnule zajedno s Berberima u južnije planine.

Ako je ova egzotična etnoskupina među Berberima na Atlasu zaista neki odlutali ogranak ranog prahrvatskog pučanstva, onda to može biti od izuzetna etnogenetskog interesa, jer se u takvim izoliranim etnoskupinama u okruženju inorodnih naroda, često najduže zadržavaju arhaični elementi prvobitne etnokulture, kakvi se inače drugdje normalnim razvojem brže mijenjaju ili nestaju. Zato su u tom pogledu svakako potrebna daljnja detaljnija poredbena proučavanja ove neobične pojave naših analogija na dalekom Atlasu.

VAŽNIJA LITERATURA

1. *Bulletin* de la Société des sciences du Maroc. Université Marseille, 15 p.
3. *El-Aboudi,* A. 1987: Etagement sur l'Antiatlas (Maroc). Univ. Grenoble, 45 p.
4. *Maire,* R. 1924: Etudes du Grand Atlas marocain. Memor. Soc. Sci. Maroc, 4, 220 p.
5. *Peyre,* C. 1975: Etude du Moyen Atlas, versant sud-oriental. C.N.R.S. 249, 45p.
6. *Quezel,* P. 1957: Hautes montagnes de l'Afrique du nord. Le Chevalier, 463. p. Paris.

Urartski ugledník (vazalni ban?) s ličkom kapom na glavi, uz sveto drvo života, zidna freska iz 8. st. pr. Kr. u palači grada Erebuni (kod Erevana).

(uz A. Ž. Lovrić: Civilizacija...)

VII. POGLAVLJE
RANI POČECI PALEOKULTURE

HURITOIDNO ETNOKULTURNO NASLIJEĐE PRAFEUDALNIH CIVILIZACIJA U RANIH NARODA *HURRWUHÍ* I *HURÂTI*

Alarodian ethnocultural heritage from early prefeudal civilizations of the Hurrians and Urartians

Andrija — Željko Lovrić
(Institut »Ruđer Bošković«, Zagreb)

Prije 4 360 godina, tj. od 24. stoljeća prije Krista, istodobno s mezopotamskim Akadom, minojskom Kretom, indijskom Harappom i ranom Kinom, počinju razvoj i širenje značajnih huritoidnih ili alarodskih civilizacija od Sirije i Cipra do Kavkaza i Kurdistana. Zbog ranije oskudnih vlastitih nalaza, one su donedavna bile slabo poznate iz okolnih stranih dokumenata, pa su zato tzv. Subarti iz III. tisućljeća pr. Kr. često zamijenjeni i pobrkani kao Asirci, a Huriti iz II. tis. kao navodni Hetiti, dok su Urarti iz I. tis. prije smatrani Irancima. Tek iz novonađenih bogatih ostavština 5 600 vlastitih klinopisnih pločica i pečata od 24. do 6. st. pr. Kr. (usp. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12), postaje nam očigledan uzastopni niz od 19 stoljeća samosvojnih alarohuritskih civilizacija prednje Azije. Od ostalih ranih susjeda se one jasno ističu po osebujnim *alarodijskim* jezicima, dominaciji posebnoga *dinaroidnog* antropotipa, *ranofeudalnom* poretku s plemstvom i kmetovima, te *trijadičnom* religijom hinduističkog tipa (U daljnjem tekstu: *ur.* = urartski, bez oznake = klasični huritski, *as.* = asirski). U svojim vlastitim tekstovima protohuritski se jezik naziva *hurru* i pripadni narod *Hurriki — Ekhele,* pa klasični huritski izvorno *hurrwuhé* i narod *Hurrwuhì-Ehelena,* a urartski jezik imenom *hurâti te urartski narod* kao *Hurâti-Ururda.* (usp, 7, 9, 12).

1. ***Redoslijed alarohuritskih kultura*** sadrži pet glavnih kulturnorazvojnih razdoblja:

a) Rano *podrijetlo kulture* (usp. 1, 4, 6). Prva ranoalarodska plemena *'Urw'urduv* dinaroidnog antropotipa začeta su negdje od 55. st., miješanjem Istočnoarijaca i Pratibetanaca na Pamiru i Kašmiru, a do 35. st. sele se na Kavkaz. U 25. st. sa sjevera im se preko Kavkaza priseljuju prvi konjanički Prakelti koji tu organiziraju Protohuritski savez *Hurw — Urdu* i zajedno se sele u gornju Mezopotamiju. Tamo zatim u 22. i 21. st. još pristižu na prvim bojnim kolima indovedski Gutijci pa Mitanci (*Matâni*), koji organiziraju ranoarijsko carstvo *Hurrwùrtu* (as. Subartu), a s alarohuritskom selidbom nastaje i na Cipru eteociparska civilizacija *Eliša* (as. Alassya). Po nekima bi dalji ranoalarodski srodnici još bili anatolski Prahatijci (*Protohatti*), Karijci i Lidijci, pa možda egejski Pralemnijci i ranokretski Minojci (eteokretska civilizacija), što još nije potvrđeno pa su nužna daljnja poredbena istraživanja.

b) *Predhistorijsko* doba ranoalarodske kurske kulture u Zakavkazju počinje od 34. st. i još nema zapisa, osim halkolitskih arheo-nalaza. Također je jedva poznato i protohuritsko doba u Kurdistanu od 24. st. s nekoliko vlastitih pečata i rijetkih spomena vladara iz akadskih tekstova, a pripadna rana civilizacija je još kopija sumeranske pa ovdje nije prikazana.

c) *Ranohuritska* civilizacija gornje Mezopotamije od 21. st. je već vidljivo samosvojna s više desetaka vlastitih i sumerskih tekstova, pečata i fresaka: nalazi *Urkiš, Samara, Mari* itd.

d) *Klasična mitanohuritska* civilizacija u Siriji od 16. do 12. st., s oko 5 000 klinopisnih tekstova i drugim arheonalazima, vrhunac je brončanodobnih huritoidnih civilizacija s najvećim bogatstvom, raznolikošću i tadašnjim svjetskim utjecajem. Glavni vlastiti dokumenti: *Gasûr* (as. Nuzi), *Alalakh* i *Ugarit* u Siriji, a strani izvori egipatska *Amarna* i hetitska *Hatuša.*

e) Kasnija *urartska željeznodobna* civilizacija u Zakavkazju i Kurdistanu od 9. do 7. st. s ukupno 533 tekstova: glavni nalazi *Turùšpa* (sada Van), *Erebùni* (kod Erevana), *Bastâm* u Iranu itd. Završno *atropatsko* doba u Azerbejdžanu od 4. do 1. st., gašenje je alarohuritskih civilizacija s oskudnim dokumentima, uz prevlast grčko-perzijskih utjecaja s malo originalnosti.

2. ***Državni ustroj,*** bitno je različit od drugih staroistočnih despocija, jer su alarohuritske države bile prve prademokracije u ranoj povijesti prije Grka (usp. 2, 9, 10). To su većinom konfederalni savezi vazalnih banovina (ur. *wàyas)* s unutrašnjom samoupravom i knezovima — *bâni* na čelu. Spajali su ih zajednički vrhovni vladar — *šarmàta,* te ista vanjska politika i savezna vojska elitnog plemstva. U tom dugotrajnom i uspješnom sustavu prademokratskog suživota, doseljeni su nomadski Arijevci redovno preuzeli vojsku i saveznu upravu, a alarohuritski su starosjedioci i dalje nosili kulturu i gospodarstvo pa su se manjinski Arijevci kulturno i jezično asimilirali. Ovi su alarohuritski savezi nastali i održali se prvenstveno diplomacijom kao tampon-države u čuvanju ravnoteže između starih kulturnih velesila s kojima su protiv najagresivnijih razbijača, Asiraca i Hetita, uzastopce sklapali obrambene saveze primjerice sa Sumerom, Egiptom, Lidijom itd. Savezni šarmàta nije imao neograničenu vlast despota ni božanstva kao u susjednim carstvima, nego je bio običan vrhovni čelnik i vojskovođa. Jedina glavna iznimka bila je božansko-centralistička diktatura Sardura II. po uzoru na Asiriju u 8. st., ali je to bio i početak kraja alarohuritskih civilizacija.

3. ***Alarohuritsko društvo*** bilo je izrazito troslojno i prvi povijesno organizirani *prafeudalni* poredak bez pravog ropstva: manjinski sloj vladajućeg

plemstva — ratnika (rani *marya*, klasični *maryànni*, pa ur. *huratèle* i kasni *sarmàda*), zatim je slobodna većina radnog pučanstva (rani *ekhele*, klasični *ehelena* i ur. *taršuâni*), te konačno strani zarobljenici, izbjeglice i doseljeni robovi s pravom azila koji su postajali zemljišni kmetovi — kolonati (*ururdèle*) i radili u poljodjelstvu na saveznim carskim veleposjedima — *bihai* (=feud). Zato su očajni i unakaženi robovi iz okolnih robovlasničkih država često bježali za azilante — kmetove u alarohuritske države. Tako alarohuritski *moralni kodeksi* modernog (ženevskog) tipa prvi u povijesti rigorozno propisuju posebna zakonska prava obitelji, žene, zarobljenika, stranih *azilanata* (robova — izbjeglica i slično), pa zabranu pljačke dragocjenosti u ratu itd. (usp. 10).

Bila su dva glavna tipa vlasništva. U ratu osvojene zemlje postaju državno-carski veleposjedi (ur. *bihaini*) s naseljenim kmetovima. Za privatni posjed zakonski je vrijedila apsolutna neotuđivost i nezastarivost vlasništva, čija je prodaja ili pljenidba uz drakonske sankcije bila zabranjena i otuđuje se samo bračnim mirazom ili vjerskim poklonom hramovima. Obiteljsko — zadružni imetak nasljedna je djedovina, koja trajno ostaje u obiteljskoj zajednici (*barbanà*), na čelu koje je izborni starješina — *bârba* ili najstarija žena — *barbàra*. Time je uvjetovan i udovički *levirat* tj. udovica se morala zakonski preudati za pokojnikova brata ili rođaka u istoj obiteljskoj zadruzi. Zbog takvih imovnih odnosa i zadružnog naslijeđa, alarodske su civilizacije prve u povijesti zakonom propisale obvezno prezime — patronim (ur. *ururdân)* bilo po ranom pretku, gradu ili plemenu podrijetla. Znakovita huritska prezimena na *-ki* često podsjećaju na naša današnja, unatoč 34 stoljeća razmaka, npr. *Allariki, Babuki, Buliki, Dešdar, Ganeki, Gališki, Harraki, Ikiki, Kawurki, Kirki, Korušaki, Kummiki, Libburiki, Mahaliki, Maneki, Mariki, Markašiki, Ninuki, Ribiški, Seršiki, Šadaki, Šimiki, Šimaniki, Šišilki, Uriki, Wasiki, Zalatariki...* itd. Urartski patronimi na *-ni* i *-le* isto su zanimljivi npr. *Barzâni, Buliâni, Duklâni, Gašâni, Ibrisîni, Kilibâni, Khurèle, Luâni, Perwâni, Setîni, Šupâni, Wesâni* itd. (usp. 2, 7, 9, 10).

Među ranim narodima (prije Germana), alarohuritski su dinaroidi bili rastom najviši (oko 180 cm) i prosječno za glavu viši od susjeda, a izgledom i nošnjom su se također razlikovali od ostalih Azijata. Kosa im je bila svjetlija i duža, obješena i ravno začešljana, a ne tamna i kovrčava kao u susjeda. Oni su prvi uveli današnje brkate frizure: dok su ostali stari istočnjaci bili bradati, rjeđe golobradi (Sumerani i Egipćani), Alarohuriti su uz glatko izbrijanu bradu često imali kratke podrezane brčiće, rjeđe i dugačke usukane brke bez brade. Alarohuritski mornari (*maneki*) prvi su u antici, kao danas, imali poprečnoisprugane zebraste majice, a kapetani i vojni časnici (*dešdar*), vladari, banovi i vojskovođe (*erdenni*) nosili su kockasto-karirane haljine. U kućnoj su opremi imali dosta visoki standard: posteljina — plahte (*pahatàru*), ručnici — ubrusi (*hubrùshi*), čaše — kupice (*kupatàru*), stolice (*šamla*), ljuljačke — zipke (*zikša*), uzidane kamine (*kamànu*), a u prehrani (*hasuvân*) jeli su kruh, pečenje, kolače itd. (usp. 2, 10).

4. ***Urbanizam i gospodarstvo.*** U graditeljstvu (*khišaki*) su dizali četvrtaste obiteljske domove (*khiša*) i manje kućice — barake (*paràkku*), veće javne zgrade (*kamarù*) i hramove — *šatiru* (ur. šatterà) s kolonadama stupova. Već krajem III. tis. Protohuriti u gornjoj Mezopotamiji imaju desetak većih gradova — *šehewri* npr. *Urgini* (as. Urkiš), *Gasûr* (as. Nuzi), *Libbûr* (as. Assur), *Nina* (as. Niniwa), *Karanà* (as. Haran), *Arbela* (as. Rable) itd. U II. tis. u Siriji i Kurdistanu već ima stotinjak huritskih gradova — *vâsi*, sa znakovitim imenima: *Šibanîki* (=Starigrad), *Sušarra, Suharu, Dunâb, Čabra, Zalatâr, Ludbûg, Mirnù, Šumenye, Zabuhlye, Zalepùhi, Sidraše, Biršena* itd. Urarti u Zakavkazju također imaju niz gradova — *wesi:* u Kolhidi na Crnom moru su luke *Rissâni* i *Pasîn*, a u zaleđu *Welikuni, Hurwâsi, Hurwazân, Hurwàyas, Siplja, Šipkûr, Čanjûn, Jâna, Wišewâsi, Kowinâr* itd. Zbog sezonskih poslova je u Alarohurita prevladavala dvojnost zanimanja (*huli*). Iako je većina pučanstva živjela u gradovima, nakon ekvinokcijskih svečanosti u proljeće i jesen, vojno plemstvo (maryanni) bi ostalo čuvati gradove, a drugi su na konjima odjezdili do svojih njiva (*ugarù*) u dolinama (*walu*) ili do stada na planinama (*kûr*) s torovima — katunima (*alâni*). Gojili su lozu (*trš*) i od žitarica (*kuruštu*) naročito ječam (*šen*) i pšenicu (*dzitu*, ur. *dzeto*), a u stočarstvu najviše konjogojstvo (*baranya*) i sitno stočarstvo (*kozàla*) — usp. 2, 7, 9, 10, 12.

Huriti su zajedno s Hetitima, najnapredniji u ranoj cestogradnji pa već davno prije Perzije i Rima, u II. tis. imaju kamenom popločane međugradske ceste uz organizirani kolni promet zapregama (diližanse). Zbog pitke vode i natapanja, savezna je vlast vodila velike hidrotehničke projekte po čemu su najnapredniji u antici: brane i akumulacije (*suer*), kaptaže izvora (*tarma*), podzemni cjevovodi (*pili*), žitne vodenice, mehaničke čelične brusionice kamena na vodni pogon itd. U trgovačkom su prometu zakonom određene standardne državne mjere slične današnjima: ur. *ari* je mjera plohe oko 12 m^2, a ur. *kâpi* je volumna mjera tekućine oko 2,3 litre itd.

5. ***Kultura i umjetnost*** (usp. 1, 3, 5, 7, 8). U njihovu su pjesništvu poznati veliki mitski epovi »*Kummarbi*« i »*Ulikamma*« (=Golemi kamen) o kamenom divu u borbi sa zmajem, nalik drugim ranoarijskim mitovima o borbi bogova (usp. 3), zatim priča »Zemsi-Dûr« (Vrata Sezama) koju su preuzeli Arapi (1001 noć) i prenijeli ju do danas, pa bojna himna »*Maryànni-Maryànni!*« (Junaci, junaci) i vjerska »*Hurrwuhè — Kisshari*« (Kraljice Hurita), koje su dosta slične današnjim hrvatskim himnama. U likovnoj su umjetnosti značajni nizovi megalitskih *menhira* oslikanih reljefima i nalik na naše stećke, pa na zidovima palača raskošno obojene freske s likovima krilatih životinja kao božanskih totema: krilati konj — Pegaz kao znak boga sunca *Šimi-Ninuawe* (ur. *Shiwi*), krilati i rogati lav-

-sfinga kao bog rata *Heldi-Ardini* (ur. *Khaldi*) i krilati bik ljudskog lica kao gromovnik *Tešub-Arrafi (Teysheba)* itd.

Po protohuritskim zapisima, oni su od Sumerana preuzeli rani slogovni klinopis već od 24. st. Podkraj II. tis. iz Ugarita preuzimaju klinopisni konsonantski polualfabet i dopunjuju ga vokalima pa time nastaje prvi potpuni alfabet. Urarti ga pojednostavljuju i nastaje geometrijski uglasti alfabet iz kojeg danas potječe armenska uglasta glagoljica (a iz toga vjerojatno i hrvatska glagoljica). Huriti su uz zapise svojih himni prvi označili i glazbene note.

6. ***Antički alarohuritski jezici*** jesu: ranociparski (eteociparski), protohuritski (*hurru*), klasični huritski (*hurrwuhé*) i urartski (*hurâti*), koje neki drže samo dijalektima istog alarodskog (huritoidnog) jezika. Danas su im najbliži lezgijski, nahičevski i slični manji dijalekti istočnog Kavkaza. Svi su oni na prelazu od indoeuropskih jezika prema tibetokineskima (usp. 1, 4, 7, 10, 11). Od drugih antičkih jezika se izdvajaju npr. prefiksima ispred riječi, dugim višestrukim složenicama i kovanicama (ergastično-aglutinativni jezici), sa značajnim nastavcima na *-dba, -kva, -ika, -uša, -aše, -tal, -in, -an* itd. Naglasak je na zadnjem ili predzadnjem slogu. U rječniku su preuzeli niz sumeranskih i indovedskih arhaizama, a imaju i dosta riječi oblikom i značenjem sličnih našim današnjim, primjerice *tur* (rit), *srsi* (jeza), *bârba* (gazda), *gûza* (sjedalo), *ugarù* (njiva), *šašru* (šaš), *kozàla* (koza), *khiša* (kuća), *dzitu* (žito), *pisân* (šaren), *kamarù* (prostor, zgrada), *kidàni* (bježati), *kît* (momak), *čatapu* (čapati) itd. (usp. 3, 7, 10, 11). Naročita je sličnost s hrvatskim dijalektima, napose čakavskim i kajkavskim.

7. ***Etnokulturno naslijeđe.*** U alarohuritskoj je civilizaciji očit utjecaj kulturnog Egipta i napose Sumera, što su oni dalje prenijeli ostalim Indoeuropljanima. Primjerice Hetiti su kopirali od Hurita mnoštvo kulturnih osobitosti, kao i Perzijanci od Urarta koji su već otprije stvorili cijeli niz tzv. staroiranskih značajki: popločane ceste, cjevovodi — *pili*, tornjevi sa svetom vatrom, autonomne banovine, simbol rogata lava, kolonade *Arzaškûna*, carske grobnice u Vanskoj stijeni *Meher-Dur* i *Khazin-Dur* itd. Baš taj rani alarohuritski kulturni krug, bio je onaj iskonski začetak iz kojega je dosad proizašla moderna euroamerička civilizacija, pa i niz njezinih današnjih značajki počinje najprije u alarohuritskoj civilizaciji, kao kulturni i jezični *alarohurizmi* (usp. 2, 4, 6, 8, 10): prezimena — *patronimi*, sveti tornjevi — *ésusi* kao uzor zvonika i minareta, prvo sveto Trojstvo (Sv. Otac, Sv. Majka i Sv. Duh), vladarska tijara-*mitra*, znak krilata *Pegaza*, savezna država *(ururda)*, zemljišni feud — *bihai*, kmetovi — *ururdèle*, poslanstvo — ambasada (*ambassu* = trgovački predstavnik), švercer — mešetar (*mešgetu*), generalski orden (*erdènni* = vojskovođa), rasno konjogojstvo (*baranya*), prva bojna kola i oklopna konjica, popločane ceste i kolni promet, prve kolonade, sobe — *kamarù*, zidani kamini — *kamànu*, hidrotehnika brana, akumulacije, kaptaže, cjevovodi, glazbene note, površinske mjere — *ari*, moralni kodeks ženevskog tipa, nepovredivost privatna vlasništva, podšišani brčići, zebraste mornarske majice itd. Ostali etnokulturni detalji iz rane alarohuritske civilizacije danas su u Europi specifični za Hrvate: dinaroidni antropotip, stećci slični alarohuritskim menhirima, slične sorte grožđa — *trš*, pšenice — *dzitu* i konja (hercegovački bušak), neotuđivost djedovine i obiteljske zadruge (*barbàna*), mnoštvo sličnih prezimena, toponima i drugih riječi, slične himne »*Maryànni — Maryànni*« i »*Hurrwuhè Kisshari*«, dalmatinska crvenkapa itd. Ipak u Hrvata i prapovijesnih Alarohurita ima i niz bitnih razlika u strukturi i fonetici jezika, nacionalnim simbolima, vjerskom svjetonazoru i drugim novokulturnim osobitostima. Određena je povezanost očigledna, ali je još prerano tvrditi o izravnom i potpunom podrijetlu Hrvata iz ranih alarohuritskih naroda *Hurrwuhí* i *Hurâti*. Zato su nužna i perspektivna opsežna višedisciplinirana istraživanja na obilnijoj dokaznoj dokumentaciji, da se sigurnije odrede način, stupnjevi i vrijeme međusobnih veza ili dodira.

GLAVNA LITERATURA

1. *Alekseev*, V. P. 1974: Proishoždenie narodov Kavkaza. Nauka, 318 p., Moskva.
2. *Astour*, M. 1984: Semites and Hurrians in northern Transtigris. 68 p. + 1 map.
3. *Diakonov*, I. M. 1986: Hurro — Urartian and eastern Caucasian languages. Kitzinger, München.
4. *Güterbock*, G. H. 1946: Kumarbi-Mythen vom Churritischen Kronos. Istanbul-Schriften 16, Europa, Zürich.
5. *Hačikjan*, M. L. 1985: Hurritskie i Urartskie jazyki. Armen. Akademia, 195 p., Erevan.
6. *Kozincev*, A. G. 1974: Proishoždenie antropotipov Kavkaza (antropo-genogeografija). Nauka 215 p. Moskva.
7. *Laroche*, E. 1976-1979: Glossaire de la langue Hourrite, tome I-II. Rev. Hist. Ant. 34-35, Paris.
8. *Liverani*, H. 1962: Hurriti e Mitanni. Orient. Antiq. 1: 252-281.
9. *Melkišvili*, G. A. 1960-1971: Urartskie klinoobraznie nadpisi, I-II, no. 1-533. Akademia, Moskva.
10. *Morrison*, M. A. et al. 1981: Studies on the Civilization and Culture of Hurrians. Winona Lake 441 p.
11. *Salvini*, M. 1980: Hourrite et Urartéen. Revue Histor. Antiq. 26: 57—172.
12. *Soden*, W. von 1985: New international dictionnary of Hurrian unabridged. Websters' Dictionnaries.

POREDBA ETNOKULTURNIH OSOBITOSTI HETOANATOLSKE, HURITOMITANSKE I STAROEGIPATSKE CIVILIZACIJE IZ II. tisućljeća.

U ranijoj literaturi većinom se Hurite nije razlikovalo od Hetita pa je sva indoeuropska civilizacija prednje Azije iz II. tis. pr. Kr. pripisana Hetitima. One se jasno razlikuju tek u zadnjih desetak godina kao posebne civilizacije.

HETSKO – ANATOLSKA CIVILIZACIJA	HURITSKO – MITANSKA CIVILIZACIJA	STAROEGIPATSKA FARAONSKA CIVILIZACIJA
	A. Nacionalna vladarska simbolika	
Heraldički stijeg s dvoglavim orlom Carsko žezlo s kuglom na vrhu Kruna = piramidalna *zlatna* tijara	Stijeg s krilatim nebeskim konjem *(Pegaz)* Šarmatsko žezlo s trozupcem *(kalmuš)* *Trobojna* tijara (crveno-bijelo-plava)	Stijeg sa svetim sokolom *(Horus)* Faraonsko žezlo kukasto zavijeno *Dupla* kruna (gornji i donji Egipat)
	B. Najčešći antroposomatski tipovi	
Visina osrednja, do 160 cm, rast zdepast i plećat Podbradak širok i kratak, vrat kratak i debeo Kosa *tamna,* većinom *kovrčasta*	*Najviši* u antici, preko 170 cm, rast vitak i izdužen Podbradak uzak i naprijed izbočen, vrat vitak i izdužen Kosa *svijetla* i ravno obješena	Visina osrednja, oko 160 cm, rast razmjerno vitak Podbradak uzak i izbočen, vrat vitak i izdužen Kosa tamnija i većinom *ravna*
	C. Izgled, nošnja i frizura	
Lice dolje s kovrčastom *bradom* Kapa = bijela polukružna kalota (poput albanske *keče*) Cipele: kukasto-zavijeni *opanci*	Lice bez brade (*s brkovima*) Kapa: plosnato-tanjurasti poklopac (kao dalmatinska *crvenkapa*) Obične sandale ili visoke *čizme*	Lice većinom obrijano (ili s bradicom) Većinom bez kape – gologlavi Većinom sandale ili natikače
	D. Kultura, jezik i pismenost	
Pismo – hijeroglifsko (slikovno) Deklinacijski sufiksni jezik Himne božanskom caru Česti spomenici – kamene *sfinge*	Pismo – klinopisni alfabet Ergastički prefiksni jezik Himne bojovnicima i Svetoj Gospi Redovi *stećaka* i oslikanih menhira	Pismo – hijeroglifsko (slikovno) Afroazijski *(hamitski)* jezik Himne faraonu i božanstvima Kamene sfinge i faraonske *piramide*
	E. Tipovi stočarstva i poljodjelstva	
Primitivno ratarstvo bez navodnjavanja Glavna stoka su ovce i *koze* Nomadsko stočarstvo bez sjedišta Većina pučanstva živi po selima	*Hidroakumulacije,* brane i cjevovodi Glavna stoka su *konji* i goveda Stoka u ograđenim torovima i katunima Većina pučanstva živi u gradovima	Navodnjavanje kanalima i bunarima Glavna stoka su *magarci* i goveda Stoka u selima u ogradama i stajama Većina pučanstva živi po selima
	F. Poredak, pravo i imovina	
Država = centralistička *despocija* Car = prvosvećenik i božanstvo Vladarski nepotizam aristokracije = šira vladarska rodbina Patrijarhalno-plemenski sustav (svi čelnici i vladari muškarci) *Kazne: prevlast krvne osvete* Zarobljenici se ubijaju ili robovi	Država s *konfederalnim* banovinama *Šarmàta* = ljudski čelnik vojskovođa Strogo društveno slojanje: pučani i arijski plemići – ratnici Ravnopravnost spolova – prvi osnivač arijske države = kraljica *Nawarît* Kazne: krvna osveta rijetkost Zarobljenici kao kmetovi – kolonati (jedna od prvih ranofeudalnih država)	Država = centralistička *despocija* *Faraon* = vojskovođa i božanstvo Vlast faraonskih činovnika i klera Relativna ravnopravnost uz utjecaj *faraonske supruge i majke* Kazne: krvna osveta nepoznata Zarobljenici se ubijaju ili robovi
Obiteljska imovina se prodaje ili plijeni za poreze Ženidbe s kupovanjem djevojaka	Nezastarivost i neotuđivost nasljednih nekretnina (zabrana prodaje i pljenidbe) Ženidbe s mirazom u nekretninama	Obiteljska imovina se prodaje ili plijeni za poreze Ženidbe uz materijalne naknade

PRAHRVATSKA KULTURA I ULJUDBA

Proto-Croatian culture and civilization

Tomislav Heres (Zagreb)

Prvobitno uže područje na kojemu su živjeli kavkaski Huravati (u svjetskim povjesnicama najčešće zvani *Huriti)* prije odselidbe na Iransku visoravan i u Mezopotamiju bila je današnja Armenija. Na tom prvobitnom području i u sjevernoj Mezopotamiji Huravati su imali vlastitu državu s vlastitom uljudbom (civilizacijom). Od kraja IV. do sredine II. tisućljeća pr. Kr., utirući put kulturnu i uljudbenu razvoju, međusobno su se kulturno oplođivale četiri glavne etno-kulturne skupine: Sumerani, Semiti, Huravati (Huriti) i Hetiti. Alfredo Pohl kaže za Huravate (on ih naziva Huriti i Huri) da su bili »narod staroga Srednjega Istoka s vlastitim jezikom (i književnošću), vlastitom vjerom i vjerojatno također vlastitom umjetnošću«. Leonard Woolley[8] veli za Huravate (koje on također naziva Huriti), da su odigrali važnu ulogu u kulturnoj povijesti: »Družeći se bez ustručavanja s drugim narodima, poslužili su kao sjajni posrednici u prometu ideja. Duboko prožeti sumerskim tradicijama, oni su te tradicije predali Hetitima, i gotovo je sigurno da su Hetiti upravo od njih naučili vještinu pisanja i prihvatili klinasto pismo koje bijahu izumili Sumerani. Huravati (Huriti) nisu doduše ništa izmislili, ali su zato nadaleko proširili najveću uljudbu koju je čovjek bio dotada stvorio, i tako pomogli da se trajno održe mnoge njihove stečevine.« Kasnija otkrića dokazuju da Huravati (Huriti) nisu bili samo posrednici u izmjeni kulturnih dobara, nego su i sami stvarali ta dobra. Huravati iz gorja Zagros, koji su u II. tisućljeću pr. Kr. pod imenom *Kasita* (3, 4)nekoliko stoljeća vladali u Babilonu, pokazali su se izvrsnim sljedbenicima mezopotamske tradicije; održavali su gradove i gradili *zigurate* (stubičaste piramide). Hurvatska princeza *Teje,* žena egipatskoga faraona Amenofisa III, izvela je sa svojim sinom Amenofisom IV. vjerski i kulturni prevrat u Egiptu — jedan od najvećih u svjetskoj povijesti. Jedan drugi Prahrvat — Zaratuštra —, sin kralja *Aurvata* (Hrvata), izveo je najveću vjersku obnovu prije kršćanske u svjetskoj povijesti; njegove knjige *Avesta* sastavni su dio i hrvatske baštine. U mezopotamskih Hurvata bila je vrlo razvijena umjetnost valjkastih pečatnika i pleternih ukrasa. Hurvat *Kikkuli* iz mezopotamskoga Hrvatskoga (Hurvatskoga) kraljevstva, konjovodac (aššušanni) hetitskoga kralja, napisao je golemo djelo o uzgoju konja; vještinu uzgoja konja od mezopotamskih su Hurvata preuzeli Hetiti, Asirci i Egipćani. Hetiti su od Hurvata preuzeli (1, 3, 4, 5, 8) i vještinu izrade pleternih ukrasa, te način gradnje nadgrobnica u obliku stećaka. Hurvati su u velikoj mjeri utjecali na oblikovanje hetitske visoke kulture, vjere, simbolike i jezika. Umjetnost nastala na području iranske pokrajine Luristan obično se pripisuje Hurvatima. Mit o *Kumarbiju,* ocu bogova, prikazan na zlatnom peharu iz Hasanlua (Azerbajdžan), sigurno je hurvatski. Kultura kavkasko-mezopotamskih Hurvata utjecala je na kasniju armensku i gruzijsku kulturu (zgradogradba, pleter, stećci, pismo). U Armenaca je sačuvana i hurvatska predaja iz koje je nastala poznata priča o krapinskoj braći Čehu, Lehu i Mehu (Rusu). Mit iz *Aveste* (Jašt 13, 61 i 136) o bajoslovnu pobjedniku zmaja divu *Krsaspi* horohvatska (hrvatska) je preradba prastaroga arijskoga mita, koji je u Indiji opjevan pod imenom *Indra* i *Vrtra* a u zapadnom Iranu (Mediji) kao *Thraetaona* i *Ažidahaka* (2).

VAŽNIJA LITERATURA

1. *Böing,* G. et al. 1990: Povijest svijeta od početka do danas. Naprijed, Zagreb.
2. *Herzfeld,* E,. 1934: Mythos und Geschichte. Arch. Mitt. aus Iran, 6.
3. *Manojlović,* G. 1923: Povijest staroga orijenta, knj. I. Matica Hrvatska, Zagreb.
4. *Maspero,* G. 1983: Poviest iztočnih naroda u Starom vieku. Matica Hrvatska, Zagreb.
5. *Novak,* G. 1967: Egipat. Zagreb.
6. *Sakač,* S. K. 1942: Historijski razvoj imena Hrvat od Darija I. do Konstantina Porfirogeneta (522. pr. Kr. do 959. posl. Kr.). Život (Zagreb), 23/1 : 3 – 20.
7. *Vinski,* Z. 1940: Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata. Zagreb.
8. *Wooley,* L. 1966: Počeci civilizacije — Kulturni i naučni razvoj. Naprijed, Zagreb (str. 22).

PRILOG VI. (uz VII. poglavlje: Počeci protokulture)
ZNAČAJKE ALAROHURITSKIH CIVILIZACIJA

Nacionalni vladarski simboli alarohuritskih *šarmàta:* carska tijara (trobojna *mitra*) po kojoj su oni kasnije nazivani i »mitronoše« (*mithradátoi*) — uvećani detalj s levantske freske iz 14. st. pr. Kr., te dolje carsko žezlo kao trojedini trozubac — *kalmuš,* na pečatu iz 8. st. pr. Kr. u Zakavkazju.

Detalj zidnih freski iz kraljevske palače prapovijesnog grada Mari: huritski vojnik — *maryanni,* s karakterističnom alarodskom nošnjom, kacigom i obrijanom bradom, vjerojatno prikaz iz vojske cara — šarrumâta Yasme-Dagân, 18. st. pr. Kr.

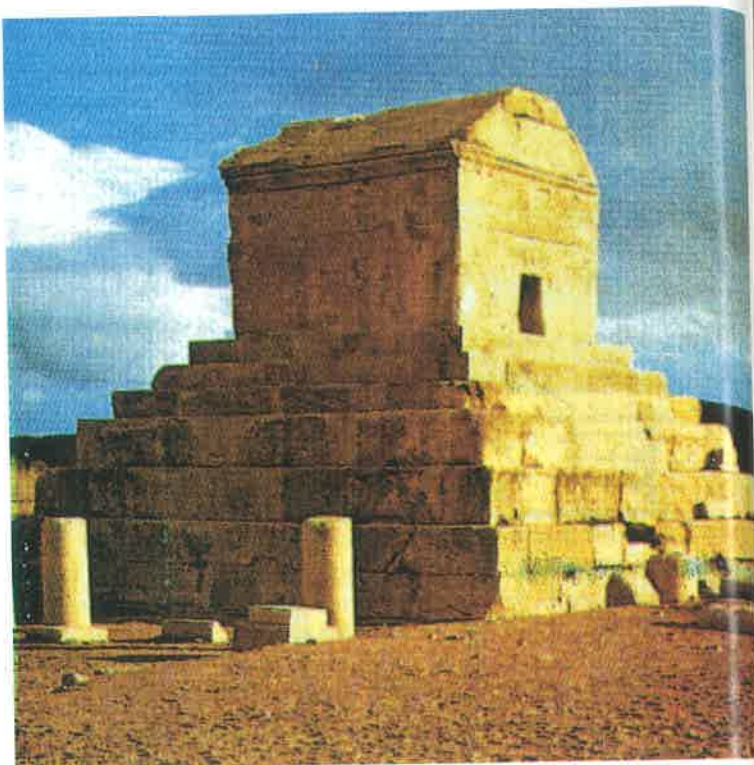

Tipični alarodski nacionalni simbol: uglasto mjedeno zvono s prozorčićima za dvorski ceremonijal, s urezanim klinopisom najvećeg urartskog vladara — *sarmât Argisti.*
(Metropolitan Museum, New York)

PRILOG VII.
RAZNI ETNOKULTURNI POKAZATELJI

Indovedska *Saraswati* = avestijska *Harahvaiti,* božica znanja i mudrosti, s tamburom u krilu (ikona iz hrama Ayudha-Puja na jugu Indije, G. Buchan 1930) — mogući rani predložak našim vjerskim himnama o legendarnoj »Kraljici Hrvata«.

Kamena grobnica staroperzijskog cara *Kira II. Ahemenida* kod Pasargadae — slična još starijim huritskim stećcima iz II. tis., te našim srednjovjekovnim stećcima u Bosni.

Antički kameni stećak kao nadgrobni spomenik u unutrašnjoj Anatoliji (Turska) star oko 2.000 god.

Zajednička etnokulturna tradicija: specifični pleteni ruksak (leđna košara) za ručni prijenos sijena i poljskih plodina u Kurdistanu — posve jednake leđne košare s istom namjenom nose i danas čakavski Hrvati, npr. u unutrašnjim brdskim selima na otoku Krku. (foto A.K.S.A., Venezia 1985)

VIII. POGLAVLJE:
STAROHRVATSKA UMJETNOST

ARMENO-KAVKASKO ANTIČKO PODRIJETLO STAROHRVATSKE UMJETNOSTI, GLAGOLJICE I GLAGOLJAŠTVA

Armeno-Caucasian antic origins of the Croatian old art, and of Glagolitic church and writing

Prof. Dr. Antun Bauer
(Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Basel)

Autor se već šezdesetak godina bavi problemima starohrvatske umjetnosti, arhitekture i glagoljaštva, a prije desetak godina je boravio i u Armeniji gdje je uočio frapantnu povezanost tamošnje umjetnosti (napose pleterne ornamentike), pa crkvene arhitekture i armenskog pisma sa srednjovjekovnom Hrvatskom. Prije se starohrvatska srednjovjekovna umjetnost pogrešno pripisivala Langobardima, uključujući čak i one naše spomenike na kojima su očiti natpisi hrvatskih vladara.

1. ***Starohrvatski valoviti troplet*** nalazi se u više-manje istovjetnu obliku na mnogim kamenim pločama i portalima, na raznim mjestima širom južnog Zakavkazja tj. u Azerbejdžanu i Gruziji a napose u Armeniji, dok su Hrvati jedini među Slavenima s tim značajnim pleterom. Prvi sličan predložak (prototip) takva valovitog tropleta pojavio se još potkraj IV. tisućljeća pr. Kr. u Mezopotamiji, kada su ondje Sumerani i Elamiti uveli prvo i najjednostavnije slikovno *(piktografsko)* pismo — usp. 5, 8, 12. U njih je piktogram s tri paralelne valovite crte ≈ značio »tekuća voda«, tj. rijeka, a njihov dvostruki troplet bio je slikovno ime »dvije rijeke«, tj. međurječje ili Mezopotamija. Kada je kasnije u III. tis. već uvedeno i klinasto pismo, taj prvi slikovni simbol Mezopotamije postupno postaje heraldički troplet, kao zajednički simbol kasnijih naroda oko Mezopotamije. Nakon proširenja islama taj je troplet uglavnom nestao iz same Mezopotamije, ali je i dalje ostao u živoj upotrebi na kamenim pločama, drvenim dovratnicima i u narodnim rukotvorinama po srednjoazijskim republikama bivšeg SSSR-a, pa u Zakavkazju napose u Armeniji i Azerbejdžanu, a u Europi samo u Hrvatskoj, što upućuje na istočno izvaneuropsko podrijetlo našeg tropleta.

2. ***Hrvatska, armenska i gruzijska glagoljica.*** Zbog ideopolitičkih interesa u hrvatskoj se javnosti već dugo prešućivala poznata činjenica da još i dandanas u južnom Zakavkazju, tj. u Armeniji, Gruziji, Abhaziji i u gornjem Karabahu doslovce čak dvanaest milijuna ljudi *(12 000 000!)* svakodnevno čita i piše na glagoljici i to je još uvijek širom Zakavkazja službeno državno i svakodnevno privatno pismo. Tamo se na tisućama glagoljičnih pisaćih strojeva i u stotinama automatskih tiskara još redovno tiskaju brojne glagoljske knjige o genetici, elektronici, atomistici, astronomiji, medicini itd., a na glagoljici tamo izlaze skoro sve dnevne novine i časopisi, šalju se glagoljicom brzojavi i telefaksi, službeni dokumenti se izdaju na glagoljici i glagoljicom pišu intimna ljubavna pisma itd. U Gruziji i Abhaziji danas je službeno pismo *okrugla glagoljica* gdje je 8 slova istih kao i u hrvatskoj okrugloj glagoljici (c, e, g, h, n, t, z, ž), a i ostala su sličnog glagoljskog stila, ali se donekle razlikuju time što su uglavnom zamijenjena u odnosu na hrvatska. U Armeniji i Karabahu sadašnje je službeno pismo značajna *uglasta glagoljica,* a napose je njezina verzija minuskula još sličnija hrvatskoj uglastoj glagoljici, gdje je također po 8 glagoljskih slova podjednakih kao u Hrvata (A, F, G, I, J, K, O, R), a i ostala su više-manje slična u stilu uglaste glagoljice, ali bitno različita od ćirilice i od latinice.

U antici i srednjem vijeku, u ostalim istočnim zemljama postojala su još i druga slična glagoljska pisma tipa uglastih alfabeta, koja su do danas nestala, primjerice u srednjovjekovnoj Etiopiji liturgijsko pismo *geez* ili abesinska uglasta glagoljica koja je još sličnija hrvatskoj pa ima čak 13 istih naših glagoljskih slova a i ostala su slična našima. U antici je bilo i drugih više-manje sličnih uglastih alfabeta: npr. u Jemenu *sabejska* uglasta glagoljica, pa u Siriji uglasti alfabet tamud *(Safawi)* itd. Za sve te istočne srednjovjekovne glagoljice i antičke uglaste alfabete već je opće-poznato da su se logično razvijali pojednostavljenjem i spajanjem ureza iz prapovijesnog mezopotamskog klinopisa (usp. 3, 5, 8, 12), pa bi to isto trebalo prihvatiti i za njima sličnu hrvatsku glagoljicu. Njihov zajednički razvoj dalje teče preko ugaritskoga klinopisnog alfabeta u Siriji iz II. tis. pr. Kr., pa zatim urartskoga uglastog klinopisa (prva praglagoljica) u Zakavkazju od 10. do 6. st. pr. Kr., izvorno zvanog *hurâti—alip* (= huratsko pismo). Među svim tim istočnim glagoljicama, antičko klinopisno podrijetlo se u nas nije smjelo spominjati samo za hrvatsku glagoljicu, jer se to očito ne slaže s dogmom srpsko-hrvatskog jugoslavenstva. Zato se tu uporno ponavljalo da su glagoljicu zajedno s bratskom ćirilicom navodno stvorili Sv. Ćiril i Metod — iako se odnedavna i u vatikanskom arhivu nalazi poduži starohrvatski vjerski tekst na glagoljici iz 9. st. (koji su Ćiril ili Metod mogli napisati samo pomoću povratnog vremeplova). Poslije svega gore navedenog, dosadašnja je jugolegenda o ćirilometodskoj glagoljici očito zastarjela i besmislena.

3. ***Monolitni nadgrobni stećci*** iz srednjeg vijeka u Europi se nalaze samo u Bosni i Dalmaciji, ali su izvan Europe zato poznati u većim grupama na nizu antičkih nalazišta po prednjoj Aziji, i to napose u Turskoj, Siriji, Gruziji, Armeniji, Azerbejdžanu, a

Keramička čaša – kupica (huritski = *kupatàru)* s crnim prugama i crvenim tropletima, iz huritskog grada Gasûr (Nuzi) u doba Marjanske dinastije, 15. st. pr. Kr. (iz J. Thimmen: Civilisations du Bassin méditerranéen, Paris)

rjeđe i pojedinačnu u drugim istočnim zemljama. U prednjoj se Aziji najstariji prototip prapovijesnih stećaka nalazi baš u južnom Zakavkazju, gdje je očit njihov logični razvojni niz od nepravilna kamenog bloka do pravih stećaka. Tako su još u III. tis. ranoalarodski prastanovnici Zakavkazja već podizali kultne skupine nepravilnih kamenih blokova – *menhira,* ali ovdje oni ne prestaju bez nastavka, kako je to bilo u prapovijesnoj zapadnoj Europi. Naprotiv se u Zakavkazju i Kurdistanu slični menhiri i dalje podižu kroz II. tis. pr. Kr., ali su tada već bolje isklesani u pravilne kockaste megalite, a zatim i sve više oslikani simboličnim reljefima, tako da tu pod Urartima u I. tis. pr. Kr. već nastaju isti naši stećci kao kamene kućice s bočnim reljefima. Tek nakon pada Urarta, od sredine I. tis. slični se stećci već nalaze i šire po Perziji i Maloj Aziji, što je povezano s raseljenjem izbjeglih alarohuritskih graditelja širom prednje Azije. Po prvobitnom uzoru tih ranih monolitnih stećaka, tek kasnije su se u antici razvili i veći nadgrobni mauzoleji u Perziji, Maloj Aziji, Grčkoj i drugdje oko Sredozemlja. Zatim u srednjem vijeku postavljanje monolitnih stećaka u prednjoj Aziji prestaje, upravo onda otkada se oni pojavljuju na hrvatskom prostoru – što bi značilo da su se ovamo preselili i njihovi graditelji, tj. da je naš tip stećka antičkog prednjoazijskog podrijetla, na što također upućuju i predkršćanski istočnjački simboli iz njihovih reljefa.

4. ***Starohrvatske i armenske crkvice.*** Većina starohrvatskih kamenih crkvica na dalmatinskoj obali i kvarnerskim otocima imaju sličan zajednički tlocrt i stil gradnje, što upućuje na utjecaj starije i organizirane crkvene tradicije pri njihovoj izvedbi. Naše srednjovjekovne crkvice imaju svoje skoro istovjetne kopije, kao da su od istog graditelja, u klasičnoj široj Armeniji i Zakavkazju (usp. 2, 4, 11, 13), gdje takve starohrvatske crkve Armenci grade od 3. do 11. st., tj. od početka kršćanstva pa do srednjeg vijeka. Najtipičnije i našima najsličnije takve ranoarmenske crkvice jesu primjerice *Sv. Karmarvor* u Aštaraku (Armenija) iz 7. st., pa *Sv. Althamar* na jezeru Van (istočna Turska) iz 10. st. i druge koje napose podsjećaju na naše arhaične crkvice Sv. Križ u Ninu i Sv. Dunat na Krku (kod Punta). U jednih i drugih su značajni tlocrti u obliku trolista ili četverolista poput križa sa središnjom kupolom pod okruglim krovom (pobliže o tome članak K. Malinara).

5. ***Antičko pokrštenje Prahrvata.*** Svi ovi pokazatelji o starohrvatskim crkvicama, pa o liturgijskoj glagoljici i nadgrobnim stećcima prednjoazijskog podrijetla zajednički pokazuju da su povezani sa starokršćanskom tradicijom već otprije organizirane antičke crkve prije doseljenja Hrvata iz njihove armensko-kavkaske pradomovine. Na istosmjerno doseljenje prvobitnih Hrvata iz Kavkaza već su iz drugih pokazatelja zaključivali i neki raniji autori, osobito zbog kavkaskih sličnosti dijela našeg *folklora* (usp. 1, 3, 7), te bliskosti dinarskog i kavkaskog *antropotipa* (usp. 7, 15, 16) itd. To bi značilo da su prvobitni Hrvati već bili pokršteni u antičkoj kavkaskoj pradomovini vjerojatno odmah nakon početka kršćanstva, tj. slično kao i susjedni Armenci i drugi tamošnji narodi. Za Armence je poznato (usp. 13), da je širenje kršćanstva u njih započelo već u doba apostola od 1. st., a autonomna organizacija Armenske kršćanske crkve (*Katholikos*) postoji još od 3. st. Poslije pokriva i kršćane u Armeniji, Siriji, Etiopiji itd., što tada uvjetuje i crkveno proširenje armenskoga liturgijskog pisma i njihove umjetnosti i graditeljstva. Armenski vrhovni prvosvećenik još i danas nosi prastaru antičku titulu Katholikos (usp. 13), jer je to najarhaičnija kršćanska crkva u kojoj nije bilo vjerskih progona i radikalnih reformi kao u većini drugih kršćanskih zajednica. Zato su prvobitni Hrvati u pradomovini vjerojatno već bili vjerski ogranak te ranoarmenske crkvene organizacije, pa su se do sadašnje domovine preselili kao politički i vjerski već organizirana ranokršćanska etnoskupina. Zato u novoj domovini i nije bilo potrebno njihovo ponovno srednjovjekovno prekrštavanje, nego je samo njihovu staru, već postojeću ranokršćansku organizaciju armenskog tipa Katholikos, na-

knadno priznalo i službeno prihvatilo središte kršćanstva u Rimu. Time se logično objašnjava zašto su u srednjem vijeku pa sve donedavna, baš Hrvati u Europi bili jedini zapadni narod sa svojom posebnom crkvenom liturgijom na vlastitu, narodnom jeziku i posebnom liturgijskom pismu, tj. armenskoj glagoljici, te s osobitim istočnim stilom crkvene gradnje. To posredno potvrđuju još važniji, noviji nalazi niza klinopisnih tekstova o ranijoj trojstvenoj pracrkvi iz predarmenskog Zakavkazja (v. niže).

6. ***Trojstvena pracrkva** (Lubura)* postojala je od 21. do 6. st. pr. Kr. u ranom Zakavkazju i Kurdistanu kao organizirana vjerska zajednica u prapovijesnih Hurita i ranoantičkih Urarta (usp. 3, 6, 9, 14). Njezine su osobitosti i razlike prema drugim predkršćanskim religijama za nas vrlo znakovite. Vodili su je prvosvećenici — lubura (akadosumerski: *lu-buran* = carski pjevač ili dvorski pjesnik), na čelu s vrhovnim prvosvećenikom *Heldi-Lubura* (otprilike kao nadbiskup ili kardinal), u pratnji nižih redovnika — *yarâni,* uz svirku žičanih svetih glazbala *tan-burîm* (akad. = vrelo zvuka, izvor pjesme). Osim brojnih nižih polubogova, štovali su i vrhovno Sv. Trojstvo: Sv. Otac *Bârba-Dariki* (= Gospod-Božidar), pa Sv. Majka *Nina-Sawuška* (= Gospa-Savuška) i Sv. Duh *Nikal-Pisànni* (= Božji-Blagoslov). Na proljetni i jesenski ekvinokcij (21. III. i 23. IX.), Heldi-Lubura s ostalim luburama i jaranima, uz svirku tan-burima i pjevanje nacionalne svete himne »Hurrwuhé-Kisshari, Nintur-Sawuška!« (= *Majko naša Savuška, kraljice Hurita*), vodili su polugodišnje procesije cijelog pučanstva između redova megalitnih menhira oslikanih reljefima *(stećci),* prema visokim i uskim svetim tornjevima s vječnom vatrom, zvanih *ésusi,* na vrhovima troglavih brda. Vidljivo je da taj prastari trojstveni luburizam već ima neke daleke značajke rudimentarnog prakršćanstva, ali o tome zasad još nisu poznate poredbene analize.

Crkvena organizacija te rane vjere uglavnom se raspala nakon god. 585. pr. Kr. tj. otkako su Skiti i Medijci uništili njihovo carstvo Urartu u Zakavkazju i Kurdistanu. Nakon toga pripadni vjernici trojstvenog luburizma uglavnom padaju pod perzijsku vlast dinastije Ahemenida i zatim Arsakida, gdje im je otada kao nova i službena državna religija bio nametnut iranski dualistički *mazdaizam.* Nema sumnje da su se ipak u planinskim vrletima Kavkaza i Kurdistana, iza formalne dualističke fasade i dalje bar djelomice sačuvali brojni tragovi ranijeg trojstvenog luburizma, sve do proširenja kršćanstva pa su u kombinaciji s njime nastale osobite značajke u svjetonazoru tamošnjih

Vjerski pregled alarodskog trodomnog panteona u doba Hurita i Mitana iz II. tisućljeća pr. Kr.

Napomena: Alarohuriti su bili jedini narodi s trodomnim panteonom tj. oni su demokratski ujedinili sva važnija božanstva od svojih mezopotamskih, istočnoarijskih i ranoalarodskih predaka. Kasnije su od njih Hetiti i Urarti preuzeli uglavnom samo dio nižih prizemnih polubogova (grupa A), dok se viši bogovi grupe B zatim nalaze u Indiji, a grupa C bi bila rudimentarni predhodnik nekog »prakršćanstva«. Huritski bogovi su imali i prezime, (patronim), ur. = *urartski bogovi*

A) PRIZEMNI POLUBOGOVI MEZOPOTAMSKOG (AKADOSUMERSKOG) PODRIJETLA

Ime i patronim (prezime) boga	Uloga i značenje božanstva
1. Šimi-Ninuawe (ur. *Shiwi)*	bog sunca i svjetlosti
2. Tešub-Arafi (ur. *Teysheba)*	bog oluje — gromovnik
3. Heldi-Ardini (ur. *Kheldi)*	bog rata i države
4. Barzan-Ewrini	čuvar kuće i obitelji
5. Nubat-Lupatika	božica ljubavi i ljepote
6. Bibita-Rimuš	božica izvora i proljeća
7. Lubda-Pišaiša	bogovi planinskih vrhova
8. Jarih-Hirhib	bogovi planinskih vrhova
9. Gula-Suziannna	božica zdravlja i liječništva

B) VIŠI NEBESKI BOGOVI INDOVEDSKOG (MITANSKOG) PODRIJETLA

1. Indra (bez patronima)	bog uzvišene plemenitosti
2. Mitra (bez patronima)	bog mira i prijateljstva
3. Varuna (bez patronima)	bog časti i vjernosti

C) VRHOVNO APSTRAKTNO SV. TROJSTVO ALARODIJSKOG PODRIJETLA

1. Nina-Sawuška	= Sveta Gospa (Majka Božja)
2. Barba-Dariki	= Sveti Otac (Gospod Bog)
3. Pisanni-Nikal	= Duh Sveti (Božji Blagoslov)

Kroz cijelo vrijeme postojanja huritsko-mitanskih država, tj. od 21.-13. st. pr. Kr., Sveta Gospa ili Majka Božja je bila službeni nebeski zaštitnik njihove države pa se uz vladarsko ime redovito spominje na njihovim službenim pečatima. Zato su njoj pjevali i prastaru nacionalnu himnu *»Hurwuhé Kišari, Nintur Sawuška«* (= Majko Božja Savuška, kraljice Hurita!).

kršćana. Zato je napose znakovito da se niz specifičnih luburističkih nazora iz urartskog Zakavkazja i huritskog Kurdistana, opet ponavlja npr. u poznatim raspravama ranokršćanskih koncila oko *Sv. Trojstva, Sv. Duha* i sličnih problema, o kojima u Bibliji još nema jasnih naznaka. Zato je uz hebrejsku vjeru ranog Izraela, i taj kavkaski trojstveni luburizam u najranijoj fazi razvoja kršćanstva možda bio još jedna ranoantička vjera, koja je bar donekle sudjelovala u oblikovanju istočnog, npr. armenskog kršćanstva.

Za nas je posebice znakovito da se niz imena i pojmova iz antičkog svjetonazora trojstvenog luburizma, među svim današnjim narodima zadržao kudikamo najobilnije baš u Hrvata, usp. primjerice naše nazive *lubura,* pa *jarani,* glazbalo *tamburica,* zatim primorski *barba* (= gazda), pa narodna imena *Darko, Nina, Savka,* zatim hrvatski običaj blagoslova uskrsnih *pisanica,* pa naše vjerske himne »Majko Božja, kraljice Hrvata« i slične, te reljefima oslikani monolitni stećci, a možda i naš naziv za Isusa (usp. ésusi) itd. Također su u nas značajni običaji paljenja zagorskih Uskrsnih krijesova, ali i kvarnerskih Gospinih vatri najesen, nadalje česti nazivi vrhova kao Troglav, Triglav, Trovrh, Trovura i slični, često s po tri kapelice na trima susjednim vrhovima. Jednako su znakovite i zajedničke hrvatsko-armenske legende o *tri brata* (usp. 10): armenski *Kual, Meltej* i *Horean,* pa poljičko-dalmatinski *Elem, Krešo* i *Tješimir,* te zagorsko-kajkavski Čeh, Leh i Meh, koji upućuju na obostranu i zajedničku povezanost s antičkim tradicijama ranog Zakavkazja.

Sve spomenuto pokazuje na veliku vjerojatnost da su prvobitni preci Hrvata negdje oko Zakavkazja imali izravne veze ili bar dodire s ranoantičkim vjernicima trojstvenog luburizma, od kojih su možda posljednji, već kristijanizirani nasljednici bili starohrvatski *glagoljaši* i bosanski *bogumili,* u kojih je prevladao katolički utjecaj zapadnog kršćanstva. Nabrojene osobitosti ranohrvatskog pisma glagoljice, pa ukrasnih tropleta, nadgrobnih kamenih stećaka, starohrvatskih crkvica, te srednjovjekovnog glagoljaštva i bogumilstva, zajednički upućuju na antičko podrijetlo tih dijelova starohrvatske etnokulture, kao i na ranije etnokulturno zajedništvo s antičkim precima Armenaca, Gruzijaca i ostalih bliskih naroda južnog Zakavkazja.

GLAVNA LITERATURA

1. *Alekseev,* V. P. 1974: Proishoždenie narodov Kavkaza. Nauka, 318 p., Moskva.
2. *Bachmann,* W. 1913: Kirchen und Moscheeen in Armenien und Kurdistan. Leipzig.
3. *Diakonov,* I. M. 1984: Prehistory of the Armenian people. Delmar, 241 p., New York.
4. *Jelić,* L. 1911: Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu. Zagreb.
5. *Jirko,* A. 1951. Ursprung des Alphabets. Zeit. Deut. morg. Ges. (Wiesbaden) 100: 515 – 520.
6. *Haas,* V. 1986: Gottheiten des Hurrischen Pantheons. Rev. Hist. Antiq. 36: 59 – 69.
7. *Kulišić,* E. 1966: Kavkasko-balkanske kulturne podudarnosti. Akad. nauka BiH, 4: 93 p. Sarajevo.
8. *Kulundžić,* Z. 1957: Historija pisama. Knjiga o knjizi, sv. 1, II. izd. Zagreb.
9. *Laroche,* E. 1976: Pantéon national et locaux chez les Hourrites. Orientalia, 4: 93 p.
10. *Sakač,* S. K. 1940: Krapina, Kijevo, Ararat. Život (Zagreb), 21/3 – 4: 129 – 149.
11. *Strzygowski,* E. 1927: O razvitku starohrvatske umjetnosti. Matica Hrvatska, 233 p. Zagreb.
12. *Tentor,* M. 1931: Pismo i postanak alfabeta. Zagreb
13. *Zakrzewska*-Dubasowa, M. 1990: Historia Armenii. Ossolineum, 343 p. II. izd. Warszawa-Krakow.
14. *Zimansky,* P. E. 1985: Structure of the Urartian State. Oriental Institute no. 41: 175 p. Chicago.
15. *Županič,* N. 1925: Prvobitni Hrvati. Zbornik kralja Tomislava, p. 291-296, Zagreb.
16. *Županič,* N. 1927: Študija problema prvobitnih Hrvatov. Ljubljana.

Staroarmenska crkvica *Sv. Karmarvor* u Aštaraku (Armenija) iz 7. st., slična je starohrvatskim crkvicama, a napose Sv. Križu iz Nina. (po Mnacakanjanu, 1971).

PUTOKAZI ZA DALJNJA PROUČAVANJA STAROHRVATSKOG GRADITELJSTVA

Sign-posts for the next studies of early Croatian architecture

Hrvoje Malinar (Samobor)

O ranosrednjovjekovnome hrvatskom graditeljstvu pisali su mnogi domaći i strani autori. Među strancima prvi je Austrijanac R. Eitelberger, koji je 1861. izdao monografiju o dalmatinskim srednjovjekovnim spomenicima. Slijede ga: T.G. Jackson (1877), A. Stückelberg (1909), J. Strzygowski (1911), W. Gerber (1912), M. Vasić (1922), E. Dyggve (1933), E. Schafran (1940) i drugi.

Prvi hrvatski autori koji su pisali o toj temi bili su F. Bulić (1888), G. Alačević (1891), I. Zmirić (1894) i L. Marun (1896). Za njima slijede L. Jelić (1895), Ć. Iveković (1910), Lj. Karaman (1923), Ć. Truhelka (1931) i C. Fisković (1941).

U novije vrijeme od dugačkog niza autora ističu se u ovom području M. Prelog, T. Marasović, A. Mohorovičić, S. Gunjača, S. Sekulić-Gvozdanović, I. Petricioli, F. Radić i M. Pejaković.

Ima nekoliko teorija o postanku hrvatske arhitekture ranog srednjeg vijeka, odnosno predromaničkog razdoblja.

Dio hrvatskih autora, među kojima je i Truhelka[10], viđao je u dalmatinskim crkvicama iz starohrvatskog razdoblja utjecaj bizantske umjetnosti na graditeljstvo istočne obale Jadrana. Od stranih pisaca tu prethode Eitelberger i Jackson.

Neki autori, kao npr. Iveković[1], smatraju da je raznolikost tlocrtnih oblika i uporaba svodova u starohrvatskim crkvicama nastala oponašanjem rimskih spomenika.

Jelić[3] je iznio teoriju o posebnoj hrvatsko-perzijskoj graditeljskoj školi, čemu se u prvo vrijeme priklonio i Strzygowski, koji se i sam zanosio Orijentom i u njemu viđao izvor srednjovjekovne umjetnosti Europe i Zapada.

U kasnijem razdoblju Strzygowski se više priklanja drugoj teoriji da se podrijetlo starohrvatske umjetnosti i graditeljstva mora tražiti na sjeveru Europe, gdje je nekoć bila pradomovina Hrvata[9].

Karaman, koga slijede i mnogi kasniji autori, smatra da je starohrvatska arhitektura u Dalmaciji autohtona i da su crkvice originalna hrvatska tvorevina, ali nisu donesene iz zakarpatske pradomovine, već su nastale neposredno na tlu Dalmacije. On tu vrstu gradnje naziva »arhitektura slobodnih oblika« razvoju koje je pogodovala relativna izoliranost Hrvata od utjecaja zapadne i istočne arhitekture. Jedino o monumentalnoj arhitekturi Karaman govori drukčije. Za crkvu sv. Donata u Zadru kaže da je importirani karolinški građevni tip[3].

Tomislav Marasović[4] prvi sustavnije istražuje i stambenu, a ne samo sakralnu starohrvatsku arhitekturu. Ranosrednjovjekovnu arhitekturu u Dalmaciji prema morfologiji klasificira u:

a) centralne građevine
b) longitudinalne građevine
c) longitudinalne građevine s kupolom

Ovo samo po sebi vrijedno djelo bit će vrlo korisno i za buduća istraživanja poduzeta iz bilo kojeg aspekta.

Mladen Pejaković[6] analizirao je neke starohrvatske crkve, a posebno crkvu sv. Križa u Ninu, iz jednog do sada sasvim novoga kuta gledanja. On razne tobožnje »nepravilnosti« u gradnji, koje su pozornijem motritelju lako uočljive, tumači kao namjerno izvedene forme, koje pomoću Sunčevih zraka tvore sunčani sat za liturgijske potrebe, kao i svojevrsni kalendar kojim se mogu određivati pojedini blagdani. Detaljnom analizom i brojnim crtežima on dokazuje svoju teoriju.

Nas ovdje zanima starohrvatska arhitektura, a s njom i pleterna ornamentika, u etnogenetskom pogledu. S tog su nam aspekta interesantne dvije teorije.

Prva je teorija o graditeljskom utjecaju na Hrvate iz prednje Azije, koja je premalo proučena, pa se nameće potreba za njezinom revizijom. Glavni zagovornik te teorije bio je Jelić koji piše: »... na istočnom Jadranu postoji posebna rana srednjovjekovna graditeljska škola, kojoj su oznake ugaone trompe i konična kupola; a ove bi oblike Hrvati-Alani, susjedi Perzijanaca, bili prenijeli već u VI. vijeku iz svoje orijentalne pradomovine na istočnu obalu Jadrana.«

Radi lakšeg razumijevanja izloženog materijala treba podsjetiti da postoje dva načina gradnje kojima se iz pravokutne osnove prelazi u oblinu kupole. To se postiže pomoću udubina u spojnim uglovima zida koje su u svom čelnom dijelu svedene u polukrug. Te se udubine zovu *trompe*. Drugi je način da se spoj izvede pomoću sfernih trokuta koji se nazivaju *pandantivi*. Oni su savršeniji, ali se teže grade.

Iako Karaman kaže da se pretjerana važnost daje uglovnim trompama u ranosrednjovjekovnim crkvicama u Dalmaciji, postoji prenapadna sličnost nekih staroarmenskih crkvica sa istodobnim crkvicama u Dalmaciji. To su na pr. crkva Karmravor u Aštaraku iz VII. stoljeća, Voskepar iz VI-VII. st. i crkva Althamar iz X. stoljeća. S. H. Mnacakanjan[5] piše da su se suvremenici divili armenskim formama, koje su se ponavljale u kasnijim stoljećima i širile svoju slavu daleko izvan granica Armenije. Legenda kaže da su kraljevi susjednih država, pa čak i Bizanta, dolazili gledati čudo stoljeća — Zvartnoc i pozivali armenske graditelje da podižu slične crkve u njihovim gradovima.

C.M. Kaufmann[10] piše da se u Armeniji često grade zgrade u obliku trolista, četvorolista, šestorolis-

Drvena greda s pleterom iz crkve sv. Donata u Zadru. Kraj VII. ili početak VIII. stoljeća (iz Petriciolija 1972.).

ta, pa i osmerolista kakvih je u većem broju u Dalmaciji.

Da li su radovi Jelića, Kaufmanna i drugih dovoljne indicije da zaintrigiraju naše istaknute medieviste kako bi temeljitije proučili ovo slabo istraženo područje? Trebalo bi tako biti.

Vjerojatno bi od velike koristi bila i komplementarna istraživanja izvedena na način kako je Pejaković analizirao crkvu sv. Križa u Ninu.

Druga teorija koja nas zanima glede etnogeneze Hrvata jest ona od Strzygowskog[9]. On vidi u osebujnim oblicima starohrvatskih crkvica da su to forme koje su Hrvati upotrebljavali ranije na svojim građevinama od drveta, u svojoj šumovitoj sjevernoj pradomovini, prenesene u kameni materijal. Oni su takve oblike gradili sve do crkvenog sabora u Splitu 925. i 928. godine, kada su nametnuti oblici crkvene bazilikalne arhitekture. Strzygowski također smatra da su starohrvatski pleteri vezani za praslavensku umjetnost, koju su Hrvati donijeli na Jug kao davnu tradiciju ukrašavanja drvenih objekata. Kasnije su rezbarenje u drvu zamijenili klesanjem pletera u kamenu.

Karaman[5] se ne slaže sa Strzygowskim i pokušava ga pobiti time da nema nijednog sačuvanog drvenog objekta iz tog razdoblja koji bi mogao poslužiti kao dokaz. Također se Karaman pita kako to da nema kamenih građevina od dolaska Hrvata na jug oko godine 615. pa do njihovog pokrštavanja oko 800. godine, ako su Hrvati gradnju drvom zamijenili gradnjom u kamenu?

Karaman vidi pleternu ornamentiku kao proizvod italskoga tla, koji je nastao u VIII. stoljeću u srednjoj i sjevernoj Italiji. On doslovno tvrdi: »Ni italske ni starohrvatske pleterne skuplture se ne javljaju u drvetu.«

Restauratorski radovi na crkvi sv. Donata u Zadru, koji su se izvodili godine 1970., rezultirali su pronalaskom rezbarenih drvenih greda, koje su bile ugrađene u pod matroneja. Pronađeno je 7 ornamentiranih greda koje su tu bile u sekundarnoj funkciji. Prema obliku i ukrasima očito... se radilo o »rogovima« iz nekog starijeg objekta, koji su naknadno upotrebljeni za pod matroneja. U žljebovima rezbarija pronađena je crvena olovna boja-minij, po svježini koje se vidi da rogovi nisu dugo vremena bili u svojoj primarnoj funkciji. Od ornamenata najinteresantniji je pleter, čiji motiv je vrlo sličan nekim nalazima u kamenu. Od ostalih ukrasa tu je vitica s pticama i stiliziranim grozdovima, zatim krugovi koji se ispresijecaju kao i akantova vitica stilizirana u pravilne kružne zavoje.

I. Petricioli[7] piše da se nameće zaključak da su grede nastale u vrijeme zrelije preromanike i da bi ih trebalo datirati najranije u kraj VIII. stoljeća. Uzorak drva dat je na radiokarbonsku analizu[8]. Rezultat analize kazuje da je godina obaranja drva bila:

710 g.n.e. ± 25 godina

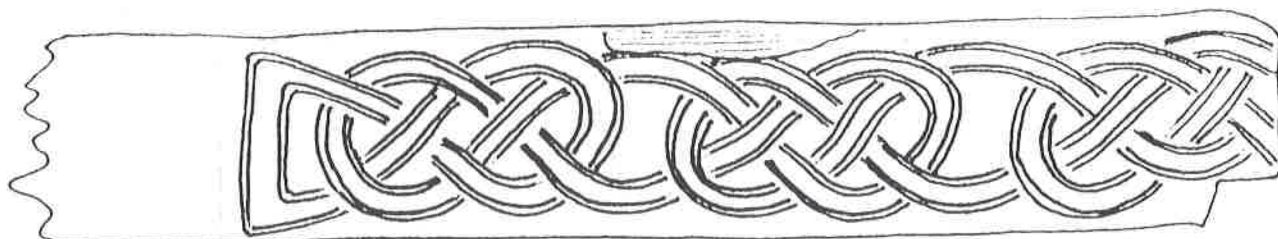
Nalazi drvenih greda s pleternom ornamentikom i drugim ukrasima iz prve polovice VIII. stoljeća govore ipak više u prilog teoriji Strzygowskog, nego Karamana. Glavni argument Karamana da u Hrvatskoj nije pronađen ni jedan drveni objekt iz predromaničkog razdoblja, niti pleterna ornamentika u drvu, sada je pobijen. Ono što je bilo više nego logično da je pleter nastao najprije u drvu, a potom prenesen u kamen, a ipak je bilo negirano, sada je napokon dokazano. Oblici greda kazuju da je u Dalmaciji egzistirala gradnja drvenih objekata, što je također negirao Karaman.

Karaman se pitao kako to da nema kamenih građevina od vremena dolaska Hrvata na jug oko 615. godine, pa do pokrštavanja oko godine 800. Pronađene drvene grede nude odgovor: U tom razdoblju Hrvati se još nisu privikli na gradnju u kamenu, pa su gradili kuće u drvu po uzoru na gradnju u ranijoj pradomovini i na tradicijski način su ih ukrašavali. Međutim, te su drvene građevine zbog relativno slabe trajnosti drva kao građevnog materijala propale, pa je nalaz iz sv. Donata tim više značajan kao dokaz teorije Strzygowskog.

Iako je ovim nalazom dokazana u Hrvata prvobitna upotreba pletera u drvu, time još nije riješen i smjer njegova geografskog podrijetla, jer se pleteri u drvu nalaze npr. i na starim sjekirama u muzejima Zakavkazja. Zato on može biti prenesen iz Karpata, ali i Kavkaza ili trećeg područja s tradicijom drvorezbarije i pletera.

LITERATURA

1. *Iveković*, Ć. 1910: Dalmatiens Architektur und plastik, Wien.
2. *Jelić*, L. 1911: Dvorska kapela sv. Križa u Ninu, Zagreb.
3. *Karaman* Lj. 1930: Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb
4. *Marasović*, T. 1978: Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji. Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split.
5. *Mnacakanjan*, S. H. 1971: Zvartnoc, Moskva.
6. *Pejaković*, M. 1978: Broj iz svjetlosti. Starohrvatska crkvica Svetog križa u Ninu, Zagreb.
7. *Petricioli*, I. 1972: Grede s preromaničkim ukrasom iz crkve Sv. Donata u Zadru. Peristil 14/15, Zagreb
8. *Srdoč*, D., Sliepčević, A., Obelić, B. (1974): Mjerenje starosti grade iz crkve sv. Donata u Zadru metodom radioaktivnog ugljika. Peristil 16/17, Zagreb.
9. *Strzygowski*, J. 1927: O razvitku starohrvatske umjetnosti, Zagreb.
10. *Truhelka*, Ć. 1931: Starokršćanska arheologija, Zagreb.

Drvena greda s pleterom iz Sv. Donata u Zadru, kraj 7. ili početak 8. stoljeća, dimenzije 16 x 12 x 122 cm. (crtao: H. Malinar)

ARHAIČNE GRAĐEVINE, GLAZBA I NAZIVLJE NA OTOKU KORZICI

Architectural, ethnomusical and onomastic archaisms in Corsica island

Christianu ANDREANI, Etnomuzičko društvo »Caramusa«, Ajaccio (Korzika) i Alain FRIDLENDER, Konzervatorski zavod A.G.E.N.C., Bastia (Korzika), Francuska (prema tekstovnim podacima gornjih autora, s francuskog prevelo i skratilo Uredništvo)

Uvod. Osim Sardinije, na Korzici su zbog otočne izolacije u okviru Sredozemlja razmjerno najbolje sačuvani paleomediteranski arhaizmi i predromanski etnokulturni relikti. U poredbi sa susjednom Sardinijom, starinski folklor je na Korzici slabije očuvan, tako da su izvorne narodne nošnje do danas tu uglavnom nestale iz upotrebe, osim rijetkih ostataka u muzejima i na slikama. Naprotiv su u Korzikanaca znatno bolje sačuvane i još uvijek u živoj upotrebi starinske suhozidne građevine, a napose arhaična glazba i paleomediteransko predromansko nazivlje ranoiberskog i etruščanskog podrijetla. Jezična je romanizacija na Korzici bila slabija negoli na Sardiniji i drugim sredozemnim otocima, pa je zato današnji korzikanski jezik jedan od najarhaičnijih živih jezika u južnoj Europi, nakon baskijskog (usp. 4, 5, 10).

Prvo donekle poznato prapovijesno pučanstvo na Korzici (1, 2, 3, 9) tvore paleomediteranska iberska plemena, a krajem II. tisućljeća pr. Kr. se na sjeveroistoku otoka doseljuju i keltski Ligurci. U ranoj antici od 7. st. pr. Kr. je na ovom otoku napose izražen utjecaj etruščanskog pučanstva i njihove orijentalne civilizacije, kojima se uz obale pridružuju još i slabiji utjecaji feničkih i grčkih naseobina, te hetitsko-lidijskih izbjeglica iz Male Azije koji se ovamo sklanjaju pred

perzijskim osvajanjima Ahemenida. Rimska osvajanja Korzike počinju od 3. st. i završavaju oko 111. pr. Kr., a danas su romanski utjecaji izrazitiji uz obale i na sjeveroistoku otoka, a slabiji u unutrašnjosti i na jugozapadnom primorju. Najviše etnokulturnih arhaizama podrijetlom iz prapovijesti i rane antike, sačuvano je među pastirskim pučanstvom u planinskoj unutrašnjosti otoka pa na jugozapadnom primorju i manje na sjeverozapadu u području Agriate, dok su primorske ravnice na istoku s pretežito poljodjelskim pučanstvom najjače romanizirane i modernizirane.

Graditeljstvo (usp. 3, 6, 11, 12). Najstariji kameni spomenici Korzike su megalitski nadgrobni blokovi tipa menhira, ovdje nazvani *stantari* (= stojeći). Kasnije su u antici pod etruščanskim utjecajem oni još oslikani antropomorfnim reljefima pa tada već postaju dosta slični bosanskim stećcima. U središnjim gorskim područjima se sve do danas održavaju ljetni pastirski stanovi tipa dinarskih katuna, na Korzici zvani *stazzu* i građeni starinskom tehnikom suhozida bez žbuke. Najveće su tu arhaične građevine (6) kuće s kamenim svodovima, kakve su u prapovijesti i antici bile raširene od Irske pa do Palestine, ali na Korzici su kao tzv. *pagliaghj* korištene i održavane sve do prošlog stoljeća tj. slično kao i kamene bunje na dalmatinskim otocima u Jadranu.

Glazba (usp. 8). U tradicijskoj pastirskoj glazbi Korzikanaca značajno je polifonijsko pjevanje, vrlo slično kao u Istri i na Kvarnerskim otocima. Za Korziku su osobita starinska narodna glazbala, napose truba od roga zvana *pivana*, pa drvena frula tzv. *pirula* koje je zvuk prilično sličan jadranskim sopilama. Među ostalim starijim glazbalima nestalim na Korzici prije par stoljeća, bilo je npr. jedno pod nazivom *tamburru* i druga još slabije poznata. Na Korzici je poznat i ratni ples *moresca* za koji se smatra da je kasnijeg podrijetla, a vrlo je slična igra moreška i na jadranskom otoku Korčuli.

Nazivlje. Među zemljopisnim nazivima (toponimi) na Korzici su, napose u stočarskoj unutrašnjosti i u jugozapadnom primorju u tzv. području »Pumontu«, sve do danas još sačuvani brojni arhaični toponimi predromanskokg podrijetla (usp. 4), npr, morski rtovi *Zivia* i *Eccica,* pa rijeke *Lozari, Sbiri, Travo* i jezera *Crovani* i *Calacuccia,* zatim gorski vrhunci *Bura, Pazara, Sisraja, Cucciari, Travarce, Gurgazu, Quarcioqa,* te sela *Cucuruzzu, Kamiesch, Ucciani, Crucoli* itd.

Osim tih i drugih toponima, po većem broju arhaičnog nazivlja na Korzici se napose odlikuju i proučena narodna imena biljaka i njihovih proizvoda (7, 13):

rasicciu = livada (tratina, rudina):
ghjolu = cvijeće (usp. naše đul)
luccica — lukovica (lučac)
vitichju = vitica (povijuša)
puzzica = puzavica (lijana)
ugliastru = ugljika (maslina)
persunaccu = peršun (zelenje)
ghjalga = jela (kajkavski: jalva)
radichju = radič (vrsta salate)
biluchju = bljušt (puzavica)
listincu = listinac (vrsta grma)
vezaghjovica = biljka konopljika
lippica = topola (ikavski: lip)
suvara = pluto (ikavski: šuvar)
lapazu = lepuh (močvarna biljka)
canapu = konop (uže).... itd.

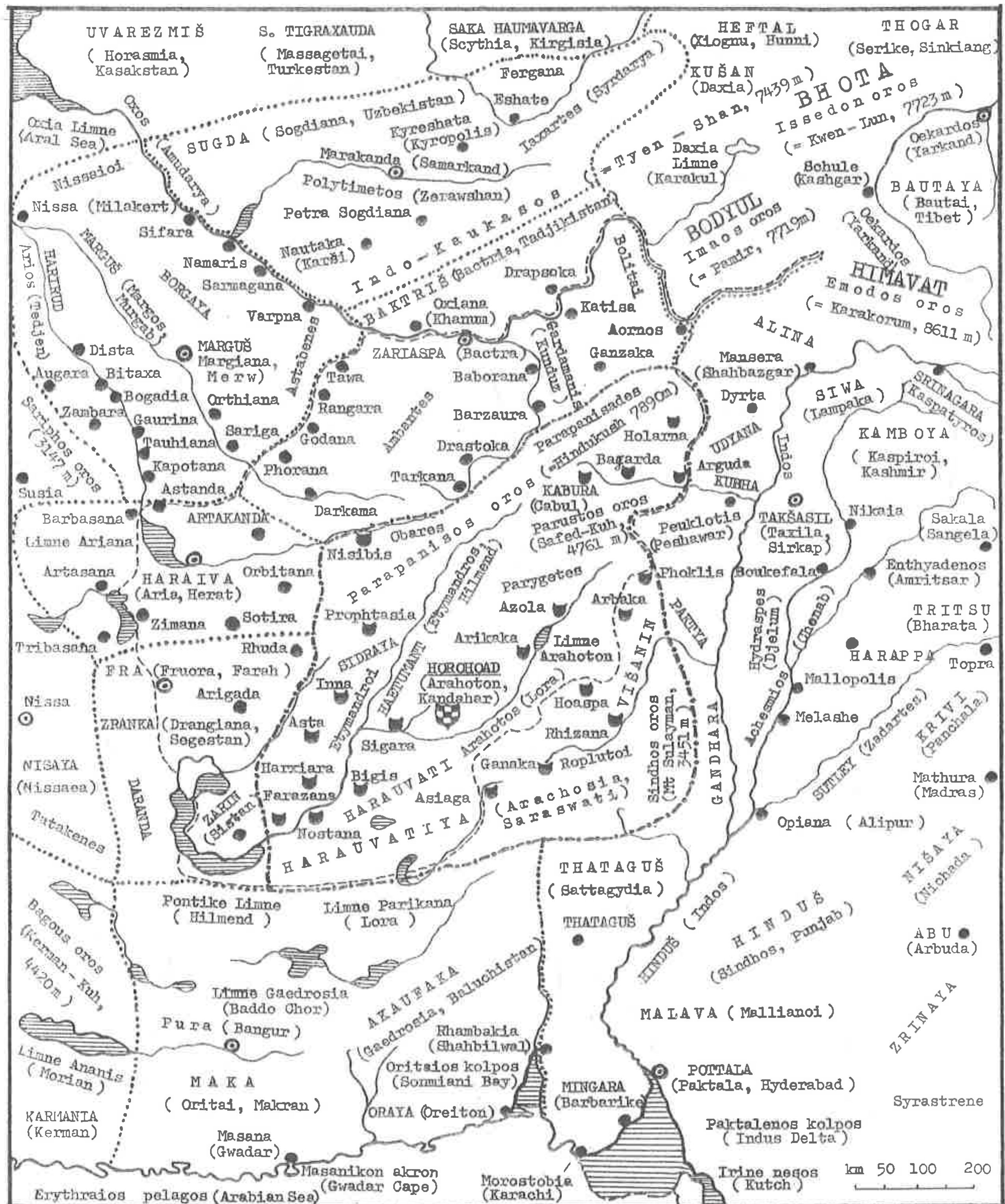
Zbog svega navedenog, arhaično etnokulturno naslijeđe otoka Korzike — kao i susjedne Sardinije — od značajne je poredbene važnosti za bolje razumijevanje razvoja i starosti hrvatske etnokulture. Njihova sličnost napose u jadranskom primorju, već samom tom nazočnošću zajedničkih elemenata upućuje na njihovu ranoantičku ili prapovijesnu starost i na hrvatskim nalazištima.

VAŽNIJA LITERATURA

1. *Albitreccia,* A. 1939: La Corse dans l' histoire. Lyon.
2. *Allorge,* P. et al. 1926: Histoire du peuplement de la Corse — étude biogéographique. Paris
3. *Ambrozi,* A. 1914: Histoire des Corses et leur civilisation. Bastia.
4. *Bottiglioni,* G. 1929: Elementi prelatini della toponomastica corsa. Pisa.
5. *Carlotti,* D. 1924: Lessicu comparativu corsu — italo — francese. Pisa.
6. *Costa,* J. M. et al. 1990: Agriate i pagliaghj, une architecture et un mode de vie. A.G.E.N.C., 24 p., St-Petru di Tenda.
7. *Conrad,* M. 1982: Essai éthnobotanique — les plantes dans la vie quotidienne des Corses. U Patrimoniu Corsu, Bastia.
8. *Croze,* A. de, 1911: Le chanson populaire de l'île de Corse. Paris.
9. *Emmanuelli,* E. 1970: Précis de l' histoire de Corse. 2 éd., Cyrnos et Méditerranée, Corse.
10. *Falucci,* I. D. 1915: Vocabolario dei dialetti e costumi della Corsica. Sassari.
11. *Grosjean,* R. 1962: Filitosa et les monuments protohistoriques de la vallée de Travo. Lefebvre, Paris.
12. *Michon,* E. 1904: Menhirs sculptés de la Corse. Mém. Soc. Antiq. France, no. 100, Paris.
13. *Tuffelli,* E. 1977: Les noms des plantes en langue corse .Bull. Soc. Sci. Hist. Nat. Corse, no. 622, Bastia.

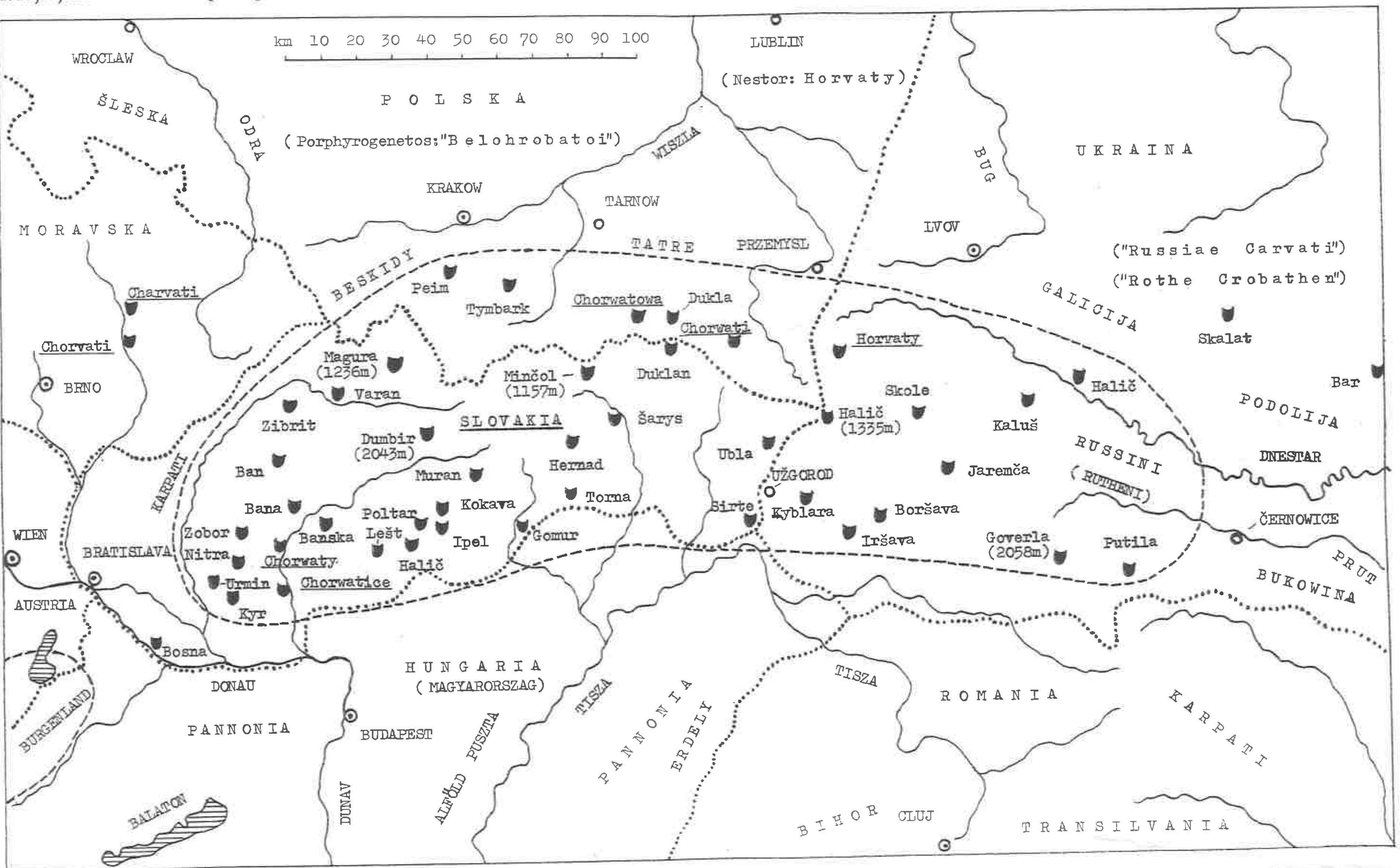
PRILOG VIII.(uz M. Marčinko: Tragom hrvatskog imena)

Antička paleogeografija staroiranske satrapije *Harauvatiya* (=grčki Arachosia) i susjednih zemalja, kojima su položaj granica i naselja pobliže poznati tek od egzaktnijih i praktičnih grčko-rimskih prikaza nakon Aleksandra Makedonskog (za etnogenetsku dokumentaciju, stariji mitološki ili ideološki navodi iz indoarijskih i ranoperzijskih tekstova do 4. st. pr. Kr., još su nesuvisli i prostorno neodredivi). Šrafirane plohe su bivši zaljevi i antička jezera (danas slane pustinje ili plitke močvare), crtkana linija (— — —) = današnje granice Afganistana, točkaste linije (• • •) = antičke granice istočnoperzijskih satrapija, gdje je Harauvatya posebno istaknuta (— • — • —), velikim slovima označeni su izvorni indoarijski i ranoiranski nazivi (u zaporkama su njihovi noviji zemljopisni sinonimi).

PRILOG IX. (uz N. Kujundžić: Bijela Hrvatska)

Današnji terenski tragovi oko Karpata na vjerojatnom tlu srednjovjekovne Bijele Hrvatske (= Porfirogenetova *He Megale Hrobatia*): točkaste linije (• • •) = današnje državne granice, crtkana linija (— — —) = područje prahrvatskog *dinaroidnog* antropotipa oko Karpata kao i posebne konjske rase karpatski *hucul* najsličnije hercegovačkom bušaku. Crni polukrugovi označuju današnje neslavenske zemljopisne toponime mogućeg iranskog i hetsko-huritoidnog podrijetla (malim slovima), a u zaporkama je označen mogući smještaj srednjovjekovnih navoda o prikarpatskim Hrvatima.

IX. POGLAVLJE
STAROHRVATSKA PISMENOST I JEZIK

GLAGOLJICA HRVATSKO PISMO

(Croatian Glagolitic writing)

dr. Marko Japundžić, Franjevački samostan Odra (Zagreb)

Gdje, kako i kada je nastala ćirilica i glagoljica? Tko ih je sastavio? — to su pitanja što su ih postavljali stručnjaci kada su se počeli baviti slavistikom. Nažalost na sva pitanja nema izravno određenoga odgovora.

Žića Sv. Ćirila i Metoda govore da je Ćiril (iako sudjeluje i Metod) sastavio neko slavensko pismo. Koje? Ćirilicu ili glagoljicu, kako ih danas nazivamo? Mišljenja se razilaze. Jedni su za glagoljicu, jer ona jasno po svojim oblicima pokazuje starinu. Pri tome se nitko nije pitao bi li glagoljica mogla biti starija i od Ćirila. Dok su se jedni odlučili za glagoljicu, drugi tvrde da je ćirilica Ćirilovo pismo. Ovo se mišljenje osniva na spisu Hrabra Črnorizca (tj. monaha). Osim imena i staleža redovničkoga o Hrabru se ne zna ništa više. Hrabrov spis »O pismenehь« jest polemičan spis protiv onih da su samo tri pisma sveta pisma, a to su židovsko, grčko i latinsko, pa prema tome i tri jezika dostojna da se na njima vrši služba Božja. Hrabar na početku spominje da su Slaveni još dok su bili pogani pisali »črьtami i rezami.« Te znakove i reze mnogi su tumačili da su to obični rovaši, znakovi urezani u drvo i ništa drugo.

U novije vrijeme objavljena je tzv. *»Vles kniga«* ili »Izenbekove daščice«. To je drvena knjiga u kojoj su na daščicama urezana slova, pismo do nedavna nepoznato. Knjiga je bila vlasništvo ukrajinskoga grofa pukovnika A. Izenbeka koji je tu knjigu ponio sa sobom u izbjeglištvo kao obiteljsko blago. Knjigu je odgonetnuo i pročitao i na ukrajinski jezik preveo Jurij Miroljubov. Vles kniga (po bogu *Velesu)* sadržava povijest Slavena (danas Ukrajinaca) od 650. god. do 9. st. kneza Ascolda, pa je prema tome pisana pod konac 8. ili početkom 9. st., a svakako prije djelovanja Sv. Braće. S morfološke strane ima elemenata koji su blizu i grčkom pismu i sanskritu. Očiti znak da su tamošnji Slaveni imali već vlastito pismo prije djelovanja Sv. Braće. Knjiga je objavljena prvi put god. 1954. u San Francisku.

Hrabar nadalje ističe da su Slaveni kao kršćani bili primorani pisati latinskim i grčkim pismenima. Tako su latinskim pismom zaista pisana dva spisa tzv. »Frizinški listići«. Za njih se općenito drži da su pisani slovenskim jezikom, no Dr. Dragutin Nežić uvjerava me da je to više slavenski, nego slovenski koji se danas upotrebljava u Reziji, gdje postoji katekizam na tom jeziku.

Uzevši u obzir da je Ćiril uredio pismo što ga danas zovemo ćirilica, te da je pismo što ga danas nazivamo glagoljica starije od ćirilice, pa prema tome starije i od Ćirila, pita se kako, kada i gdje je nastala glagoljica? Na ta pitanja razni stručnjaci daju razne odgovore.

Tako neki slavisti, slavofili i panslavisti držeći da je Ćiril sastavio glagoljsko pismo smatraju da je za uzor uzeo grčko kurzivno pismo. Drugi stručnjaci, kao Diels, Ohienko i drugi se tomu protive.

Hrabar nadalje nastavlja: »Bog čovjekoljubac posla svetoga Konstantina filozofa koji se zove Kiril... on im stvori pismena jedna prema grčkim slovima, a druga prema značenju slavenske riječi«. Ako hoćemo vjerovati Hrabru stvar je po sebi jasna. Ćiril je grčkim slovima nadodao slova što odgovaraju slavenskom jeziku. Ta grčka slova bila su ustavno pismo 9. st. Dosta je usporediti crkvenu ćirilicu i grčko ustavno pismo 9. st. pa da se uvjerimo da između jednoga i drugoga pisma *nema druge razlike osim nadodanih slova č, ž, š,* itd.

S time je za mene pitanje ćirilice završeno.

Jeronimska hipoteza, inače najstarije mišljenje, pripisuje postanak glagoljice Sv. Jeronimu našem zemljaku. To je mišljenje općenito vladalo kod popova glagoljaša sve do pojave slavističke nauke koja ga je općenito odbacila, jer je tobože Jeronim davno prije živio nego su se Hrvati pojavili na današnjim svojim područjima. Ipak treba spomenuti da Hrabanus Maurus spominje da je Jeronim sastavio neko pismo, pa donosi dapače primjere koji su ipak bliži runama nego glagoljici. — Dr. Vittorio Peri scriptor Vatikanske Knjižnice pripisuje postanak takvoga mišljenja nekom Jeronimu prepisivaču scriptoru glagoljskih rukopisa, pa je nastala uzrečica: Napisao Jeronim, napisao Jeronim, pa se kasnije njegovo djelovanje povezalo sa sv. Jeronimom. Sličan slučaj imamo sa loretskom kućicom koju je iz Palestine, kamen po kamen prenio mornarski poduzetnik De Angelis — Od Anđela, pa su s vremenom zemaljski Anđeli postali nebeskim anđelima.

God. 1866. Clemens Grubissich u svojoj studiji *»In Originem et Historiam Alphabeti Sclavonici Glagolitici«* zastupa mišljenje da je glagoljica nastala od gotskih runa, a Ćiril ju je samo preoblikovao. Istoga su mišljenja prof. Kerubin Šegvić, u svojoj studiji »Hrvatski jezik u katoličkom bogoštovlju« (prigodom 1300. godišnjice pokatoličenja Hrvata, Zagreb 1942.) i prof Josip Hamm u studiji »Postanak glagoljskoga pisma u svjetlu paleografije«. »Nastavni vjesnik« br. 46. 1939.

Njemački slavist Michael Hocij mišljenja je da je glagoljica nastala od *latinske predkaroline* 7. st. dakle, u doba tzv. pokrštenja odnosno pokatoličenja višega sloja Hrvata. Hocij se poziva na tvrdnju salcburškoga biskupa Virgilija iz 8. st. koji je prije bio misionar među koruškim Slavenima koji su imali svoje vlastito pismo. I to je jedan od jasnih dokaza da je glagoljica

ARHAIČNI ORIJENTALNI ALFABETI GLAGOLJSKOG TIPA, PODRIJETLOM IZ MEZOPOTAMSKOG KLINOPISA

Analogni glasovi su označeni latinicom (izostavljeni glasovi • nisu označeni u pripadnom jeziku)

1. Analogni znakovi prvobitnog slogovnog klinopisa u Mezopotamiji, nestao u kasnoj antici :

2. Staroperzijski glasovni klinopis (alfabetski), potisnut arapskim pismom islama nakon antike:

3. Ranosirijski uglasti klinopis (alfabet Ugarit) – amoritsko i huritsko pismo rane antike :

A B C Č D Dj E F G H I J K L M N O P R S Š T U W Z Ž

4. Abesinski uglasti alfabet (etiopijski Geez), donedavno u liturgiji :

5. Hrvatska uglasta glagoljica – u liturgiji Kvarnera do 19. stoljeća :

6. Armenska uglasta glagoljica – sve do danas službeno državno pismo Armenije :

7. Jemenski uglasti musnad (antička S a b a), potisnut arapskim pismom islama nakon antike :

a b c č d dj e f g h i j k l m n o p r s š t u v z ž

8. Sirijski kasnoantički tamud (S a f a w i), potisnut arapskim pismom islama nakon antike :

9. Bugarska okrugla glagoljica (srednjovjekovna), potisnuta pravoslavnom ćirilicom :

10. Gruzijska okrugla glagoljica – sve do danas službeno državno pismo Gruzije :

postojala već davno prije djelovanja Sv. Braće. Hocij je objavio svoju studiju uoči II. svjetskog rata pa je stoga ostala skoro nezapažena. O njegovoj studiji pisao je W. Lettenbauer u »Slovu« br. 3, Zagreb 1953.

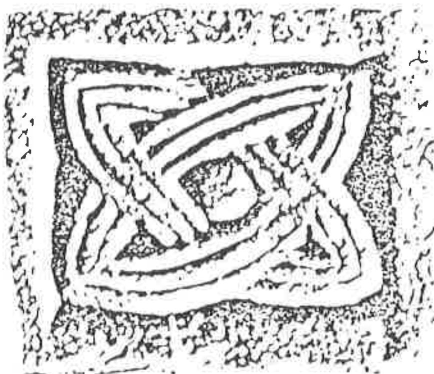
Češki slavist Josef Vajs postavio je hipotezu da je Ćiril sastavio glagoljicu na osnovi raznih alfabeta. On ih nabraja dvadesetak. Njegovo mišljenje treba odbaciti. Prije svega pitanje je da li je Ćiril poznavao toliko alfabeta i prema tome jezika, a s druge strane smatraju mnogi da bi takav način bila djetinjarija nedostojna čovjeka kao što je bio Ćiril filozof. Radi se naime, uzmi jedno slovo iz jednoga alfabeta, dva-tri iz drugoga itd.

Prof. Antun *Bauer* u svojoj studiji *»Problemi glagoljice«* iznosi hipotezu da je glagoljica nastala na području *Armenije.* Svoje mišljenje osniva na arheologiji, povijesti vjere i izvanrednoj sličnosti između armenskoga i glagoljskoga pisma. Osobito je vrlo znakovita tvrdnja da glagoljsko bogoslužje nije moglo nastati na latinskom području, dakle u Zapadnoj Europi, jer je latinski Zapad bio protivan uvođenju narodnih jezika u liturgiju. A tako je bilo sve do naših dana, kada su glagoljsko bogoslužje progonili sa svih strana.

To isto moramo reći i za pismo. Ako pogledamo najstarije pismo, kao na pr. Bašćansku ploču, Plominski nadpis, Assemanovo evanđelje opažamo kako je to pismo priprosto, iako izvrsno služi svojoj svrsi, svaki glas ima svoj znak, nepraktično je za pisanje, a to je očiti znak da je glagoljica nastala u kraju, gdje nije bilo ni savršenoga grčkoga pisma ni lijepoga latinskoga ustavnoga pisma, koje bi moglo utjecati na oblik glagoljice. I glagoljica će kasnije koncem 12. i diljem 13. st. postići svoje savršenstvo. To je očiti znak da postanak glagoljice moramo tražiti još negdje u pradomovini.

Kad je već bio govor o glagoljskoj liturgiji, treba spomenuti da su Hrvati imali svoj vlastiti prijevod Svetoga Pisma različit od bugarsko-makedonskih prijevoda kojima je poslužio kao izvor, kako kažu, prijevod Sv. Braće.

Prof. Josip Vrana uspoređujući najstariji hrvatski evanđelistar s raznim bugarsko-makedonskim evanđelistarima dokazao je da su Hrvati imali svoj vlastiti prijevod evanđelja različit od onih bugarsko-makedonskih. A ja sâm u svojim radovima: »Koji je bio predložak najstarijega glagoljskog misala«, Hrv. Revija, Barcelona 1976. — »Tekst Markova Evanđelja u najstarijem glagoljskom misalu prema najstarijim grčkim i latinskim tekstovima,« Split 1985. — »Koji je bio predložak najstarijega hrvatskog glagoljskog evanđelistara?«, »Marulić br. 3 Zagreb 1987. — dokazao sam da je taj najstariji hrvatski evanđelistar preveden, ne iz grčkoga originala kako se općenito smatra, niti iz latinske *Vulgate* što je bila u upotrebi u Rimu i njegovu području, nego iz tzv. *Itale* najstarijeg latinskoga prijevoda Sv. Pisma. Taj je prijevod bio u upotrebi u Zapadnoj Europi, a također i u nas sve do Karla Velikoga koji je naredio da se mjesto njega uvede u cijelom njegovom carstvu Vulgata koju je preveo Sv. Jeronim. Prema tome očito je da je hrvatski prijevod nastao prije Karla Velikoga.

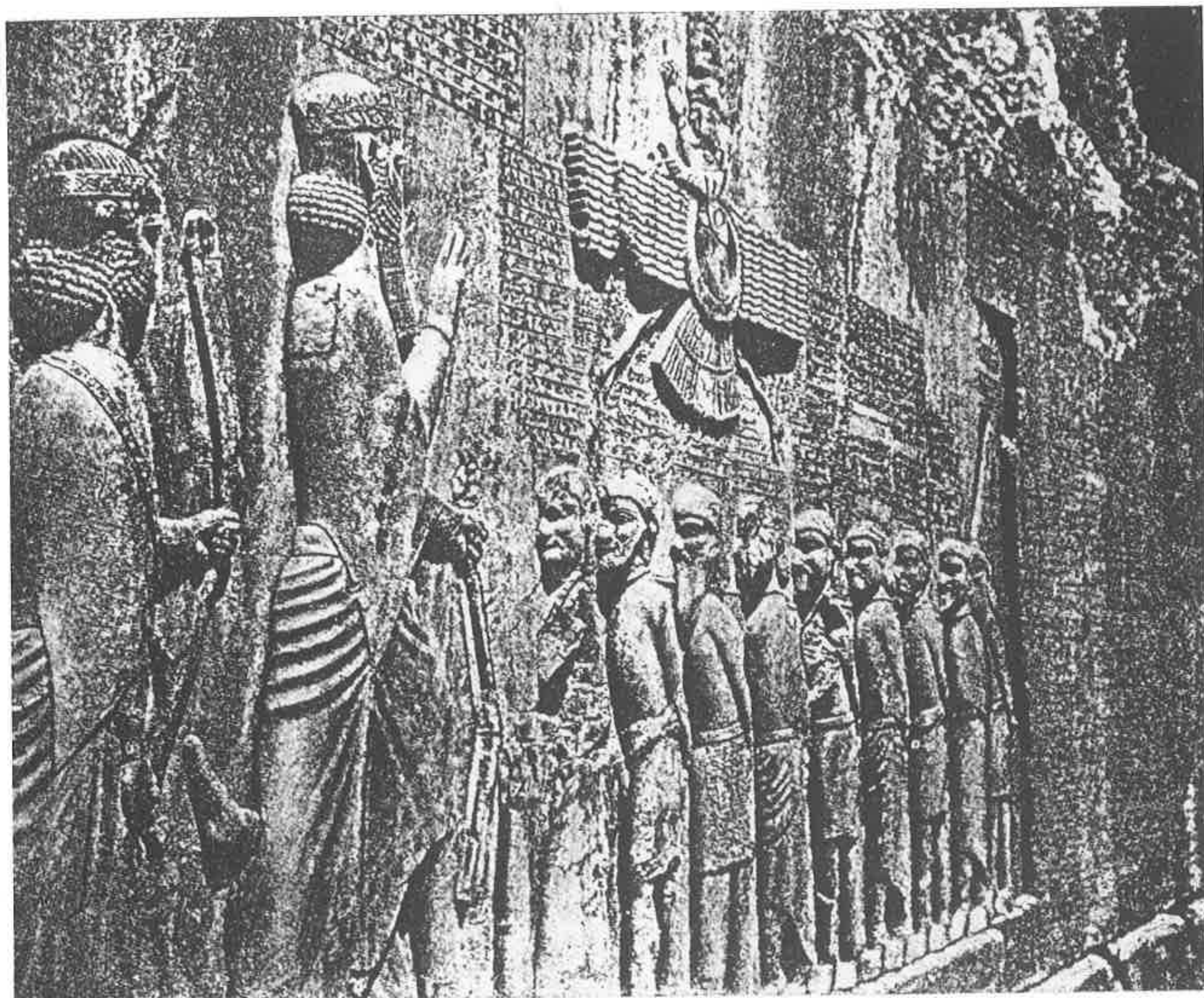

TRAGOVIMA HRVATSKOGA IMENA

On the traces of Croatian name

Mato Marčinko (Zagreb)

Ime *Hrvat* od pradavnih se vremena pojavljuje u mnogim mjesnim nazivima i u povijesnim izvorima na golemu prostoru Eurazije. Najbrojniji tragovi toga imena nađeni su u Austriji i u Sloveniji, a brojni su i u Češkoj, Moravskoj, Slovačkoj, Makedoniji, Grčkoj, Crnoj Gori, Albaniji i u Polablju. U Rusiji se hrvatsko ime pojavilo prije no što je nastao ruski narod. N. S. Deržavin[1] kaže, da se u temeljima ukrajinske nacije nalazi starorusko pleme *Horvati.* Vjekoslav Klaić veli da je ime Hrvat gotovo kod svih slavenskih naroda veoma rašireno. Od svih tumačenja podrijetla i značenja imena Hrvat najviše pristaša ima iransko. Put iranskim tumačenjima otvorio je M. P. Pogodin, upozorivši na osobno ime *Horvat* (Horóathos i Horúathos) nađeno na dvjema spomen-pločama iz II./III. st. u Tanaisu (danas Azov) na Azovskom moru. Iransko tumačenje prihvatili su mnogi ugledni znanstvenici (Hauptmann, Vasmer, Sakač, Z. Vinski, Müller, Ramovš, Vaillant, Jireček, N. S. Deržavin, O. N. Trubačev i dr.). Sakač je ime Hrvat otkrio na mnogim spomenicima u starom Iranu: na spomeniku-proglasu Darija I. u gorju Zagros *(Harauvatiš, Harauvatija, Harauvatim),* u Darijevoj prijestolnici Perzepolu *(Harauvatiš),* na Darijevoj grobnici *(Harauvat),* u nadpisu Kserksa I. *(Harahvatiš),* u izvještaju grčkoga zemljopisca Izidora iz Charaxa napisanu u doba Kristova rođenja *(Harahvat, Horohvát),* u *Avesti (Harahvaiti, Harvat).* Pjesnik Firdusi u Šahnâmi kaže, da se Zaratuštrin otac zvao *Aurvat* (danas: *Arvat).* U najnovije doba nađeno je ime Hrvat u klinopisnim diplomatskim pismima huritsko-mitanskoga kralja Dušrate ili Tušrate (oko god. 1430. pr. Kr.), u kojima se njegova država naziva *Hurrwattu (Hurrawât) ehillaku* – Hurvatsko (Huravatsko, Hrvatsko) kraljevstvo, vladajući sloj u ovoj državi nazivao se *Mariani,* a tim su se istim imenom u latinskim ispravama iz IX. st. po Kr. nazivali također hrvatsko-neretvanski pomorski ratnici.

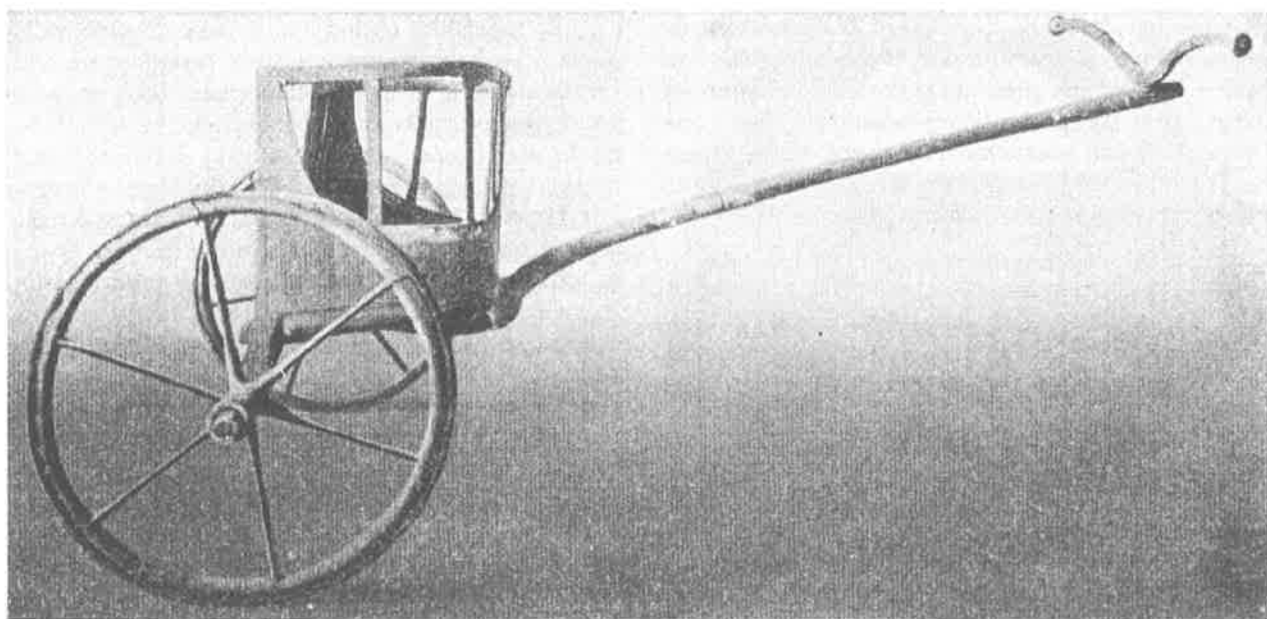
Klinopisni pobjednički proglas staroperzijskog cara Darija I. Ahemenida iz god. 519 pr. Kr. u stijeni *Bagistan* (danas Bisotun) na zapadu gorja Zagros: u klinopisu se na staroiranskom navodi *Harauvatim bandaka Vivana* (prvi slijeva iza cara).

Mezopotamski hurvatski (hrvatski) Mariani spominju se u izvještaju hetitskoga kralja Šupiluliuma I. (oko god. 1370.—1360.) kao *Mariani Aruhatti* — *Mariani Hrvati (Aruhatti* je akadsko-babilonski preoblik imena *Harauvat,* kasnije zabilježen također i na spomeniku-proglasu Darija I.).

Ime Hrvat sačuvano je u brojnim mjesnim i zemljopisnim nazivima u Aziji: *Chorvat* (Indija), *Harvacija* ili *Haravacija* (Afganistan), Kizyl-Arwât *Crveni Hrvat* (Turkmenija), *Hirwât* (Kurdistan), *Arvat* (Sirija), *Horbât* (Libanon), *Horvot* (Izrael), *Harbata* (Izrael, kod Jeruzalema), *Harvat el-Ghor* (Mrtvo more). U azijskih je naroda hrvatsko ime sačuvano kao opće ime za ruševine i stare gradine: *arwâd* (Turkmenija), hirwât (indoiranski narodi), *horbât* (libanonski Maroniti), *horvot* (Izrael), *horvât* (starofenički naziv). U najstarijim azijskim narodnim predajama, legendama i mitovima *Hrvatska* se naziva *Arwàtistan, Hirvatistân* i *Horbatistân.* Turci i danas Hrvatsku zovu *Hirvatistân,* a u srednjoazijskim državama zovu je *Horbatistân.* Stari rimski pisci (Plinije Stariji i dr.) prastari oblik hrvatskoga imena *Arvat* preoblikovali su u *Arivates* i *Arviates.* U današnjem Iranu opstoji pokrajina *Horati.* U današnjem Afganistanu jedna skupina stanovnika govori jezikom, koji sami Afganistanci nazivaju *hrvatski* (francuski, *le croate).* Hrvati su na Balkan počeli dolaziti već od II. tisućljeća pr. Kr. zajedno s Ilirima, a jaka njihova nazočnost u savsko-dravskom međurječju, Lici i u dubrovačkom području zabilježena je već u I. st. po Kr. Na području Bača, Bačke i Baranje zabilježena je nazočnost Hrvata prije god. 453. po Kr. Od I. st. po Kr. teče neprekinuta linija hrvatskih naselja od sjevera (današnja Poljska, Češka i Slovačka) preko panonsko-podunavske nizine i ličke visoravni prema jugu sve do današnjega Dubrovnika i Boke kotorske. Toma Arhiđakon tvrdi da je prije dolaska zakarpatskih Hrvata u VII. st. po Kr. Hrvatska već obstajala u gorovitu dijelu današnjih hrvatskih zemalja. Ime *Sarmat* inačica je imena Hrvat. Podrijetlo imena Hrvat treba tražiti na Kavkazu, gdje je N. Županič našao narodno ime *Huravat* (Churavat). Zlatni lanac koji od III. tisućljeća pr. Kr. povezuje kavkasko-mezopotamsko-iranske Prahrvate s današnjim Hrvatima izgleda ovako: HuRaVAT — SaRasVAT — ARuVAT — HaRahVAiTI — HARVAT — AuRVAT — HaRauVATiš — HaRauVATija — HaRauVATim - HaRauVAT — HaRahVAT — HoRohVAT — ARiVATes — HORVAThos — HRoVAToi — CRVAT (HRVAT) — HARVAT — HORVAT — HRVAT (usp. 2, 3, 4, 5, 6).

VAŽNIJA LITERATURA

1. *Deržavin,* N. S. 1948: Porijeklo ruskog naroda, velikoruskog, ukrajinskog, bjeloruskog. Zagreb.
2. *Grafenauer,* B. 1988: Hrvati — I. Ime. Enciklopedija Jugoslavije, knj. V, str. 1—2, Leksikografski zavod, Zagreb.
3. *Heres,* T. 1990: Hrvatsko ime u prošlosti i sadašnjosti. Zbornik Marulić, br. 3. (pos. otis.), Zagreb.
4. *Klaić,* V. 1930: Hrvati i Hrvatska — Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda. Zagreb, II. izdanje.
5. *Sakač,* S. K. 1942: Histrorijski razvoj imena Hrvat od Darija I. do Konstantina Porfirogeneta (522. pr. Kr. do 959. posl. Kr.). Život (Zagreb), 23/1—2: 3 — 20.
6. *Županič,* N. 1925: Prvobitni Hrvati. Zbornik kralja Tomislava, str. 291 — 296, Zagreb.

Huritska bojna kola iz groba faraona Amenhotepa III, oko 1400. pr. Kr. (Arheološki muzej Kairo)

HARAHVAITIŠ – HRVATSKA TISUĆOLJEĆA*, JEZIKOSLOVNI ASPEKT

(»IRANSKA TEORIJA« U HRVATSKOJ POVIJESTI)

»Harahvaitish – Croatian millenia, Linguistical Aspect (The »Iranian Theory« in the Croatian History)

Marijan Horvat-Mileković (Zagreb)

* Termin »TISUĆOLJEĆA« kao pravovaljan, i u hrvatskom jeziku ispravniji od termina »tisućljeća«, prvi je argumentirao i nastavio sustavno rabiti – apsolutni autoritet u komparativnoj lingvistici, jezikoslovac prof. dr. Bulcsú László (Filozofski fakultet u Zagrebu) 70-ih godina na dalje.

Iako lingvistika danas ima jednu od ključnih uloga u dešifriranju problema hrvatske etnogeneze, jer rječnički fond i nalazi s originalnih terena su prilično obilni, ona ipak nije jedina kompetentna u odgonetavanju naših dalekih korijena, nego to može tek biti u komparativnom i interdisciplinarnom istraživanju s arheologijom, etnologijom, antropologijom, biogenetikom, antropogeografijom, antropogenetikom i nizom drugih specijalističkih struka. Metode takva pristupa koje su uobičajene na Zapadu, u Hrvatskoj su na žalost, još u povojima. Kompletna orijentalistika, kada se i izučava na našim fakultetima, ima u široj javnosti i medijima *image* nečeg »egzotičnog«, skoro izvanzemaljskog, i ne baš oportunog »našoj« stvarnosti. Ne treba valjda više ni ponavljati da se u predhodnim desetljećima onemogućavalo i proganjalo svako mišljenje i znanstveni pristup koji bi odstupao iz »utvrđene« jugoslavenske, panslavističke i prosrbijanske matrice. Ideološke predrasude, razne slavističke lobby-je i ine natruhe preživjelog vremena, kušamo tek danas (iako vrlo sporo i teško) nekako anulirati i pustiti razvitak svih znanstvenih usmjerbâ nek se razmaše. Totalitaristička presija nije nikada donijela dobro, niti u politici, a kamoli u znanosti.

U jezikoslovnom istraživanju treba biti svijestan relativnosti objektivne spoznaje, do kakve nas mogu dovesti početni (ohrabrujući) rezultati pri suočavanju s nepreglednom građom »iranske teorije«. Tu možemo lučiti nekoliko razina zavodljivih informacija, koje treba znati smjestiti u vjerodostojni kontekst.

1. Tako već i samo ime hrvatskog naroda koje pratimo tijekom povijesti, od onog prvotnog *Harahvaitiš* (zapisak kralja *Darija I.*, iz 520 god. pr. n. e. uklesan na kamenoj ploči u Behistunu), na putu k nama današnjima očitovalo se u raznim svojim preoblikama: *Horovathos, Horovat, Hurrwùrtu, Huràtina, Hurriki-Ekhele, Hry, Arachosioi, Hruhatti, Struhatti, Auhati, Hatti, Hatiari, Horni Hatti, Harauvatya, Horitoi, Hrobatoi, Chrobates, Croatus, Harvati, Hrovati, Horvati;* – Hrvati.

2. Također, glede jezika vrijedi spomenuti da ni u zadnjim stoljećima nije postojalo jedinstvo naziva, tako da diljem hrvatskih zemalja u literaturi i među pukom bijaše hrvatski nazivan: *lingua sclavonica, sclavinisca, illyrica, lingua croata, dalmatica, arvatski, ervatski, ervaćanski, harvatski, rvacki, horvatski,* etc.

3. Na etimologijskom planu objasnidbe hrvatskog narodnog imena – kretale su se u najfantastičnijim smjerovima. Interpretacija je bilo puno i nijedna teorija nije bila općenito prihvaćena. Tako je i danas. Pa, bacimo pogled na nekolike pristupe:

Konstantin Porfirogenet (950 god.) ime *Horvatoi, Hrobatoi izvodi od chōra* = »zemlja«, pa su za njega Hrvati »ljudi koji imaju puno zemlje«. Toma Arciđakon izvodi »Hrvate« od imena stanovnika otoka Krete *(Curetes, Curibantes).* U 19. i 20. stoljeću nalazimo sljedeće korijenoslovne objasnidbe: hrev = »stablo« (Dobrovsky), hrib = »drvo« (Šafařik), hruv = »ples« (Miklošić), sar = »čuvati« (Daničić), sarv = »branitelj« (Geitler), heru = »mač« (Zeuss), hruvat = »jelen« (Much). Muller tumači hrvatsko ime kao »sunčano ležište«, Trubačev kao »oni u kojih su žene istaknute«, a Justi »Hrvat« prevodi kao »onaj koji ima puno prijatelja«. *Haurvatar* je »stočar«, a *Haurvatha* = »prijatelj« za Vasmera. (Etc.)

4. Na užem lingvističkom planu trebat će u budućim istraživanjima obratiti veću pozornost na sljedeće elemente, koji su za sada još prijeporni. Naime, na samo pismo, staro hrvatsko pismo – glagoljicu (za koju neki iranisti i komparativni povijesnici drže da je potekla izravno iz klinopisa) i na elemente fonetičkog izričaja, da se i preko te govorne strukture pokažu promjene ili sličnosti u današnjem hrvatskom jeziku (i svim njegovim dialektima), kao i onom hrvatskom kroz povijest.

Po fonetskim obilježjima iranske skupine jezika dijele se – kako po zemljopisnim parametrima, tako i jezikoslovnim – na nekoliko grana. Tako, *zapadnu* tvore: novoperzijski, medijski, tadžički, kurdski, beludžiski, etc.; *istočnu:* avestički, skitski, sakcijski, horezmijski, sogdijski, jagnobski, pamirski, afgaski, osetski i dr. Hrvatski bi, po nekim indikacijama, mogao tražiti svoje tragove (korijene) u zapadnoj iranskoj skupini, posebice preko kurdskog jezika i nekih sličnih.

Glasovne promjene koje su se događale u iranskim jezicima, a sliče mijenama u hrvatskom su sljedeće: arijski zvučni aspirativni okluzivi izgubili su aspiraciju (bh > b, dh > d, gh > g); arijski bezzvučni aspirirani okluzivi prelaze u frikative (ph > f, th > φ, kh > x); arijski bezzvučni okluzivi p, t, k prelaze ispred suglasnika u frikative f, v, x; arijsko -s- prešlo je u općeiransko -h- (izim ispred ili iza okluziva).

5. Jedna od najspornijih točaka jezikoslovne podkrijepe »iranske teorije« jest korpus riječi koje su iste ili slične u iranskom i u hrvatskom jeziku. Dok naši iranisti smatraju da se radi od nekoliko stotina

do nekoliko tisuća riječi koje su ne samo slične ili iste, nego u svakom slučaju i istog korijena, dotle panslavistički filolozi odbacuju takove tvrdnje, tretirajući ih kao zabludu i argumentiraju to da se tu radi o općenitoj sličnosti u leksiku, koja je svojstvena i rasprostranjena u većini indoeuropskih jezika, pa tako i u hrvatskom i iranskom, u koju jezičnu obitelj oba pripadaju. Spor se očevidno neće tako brzo razbistriti, niti razriješiti (pogotovu bez svestranijih komparativnih analiza, kako sam pripomenuo u uvodu), pa ću ovdje ipak navesti niz rječničkog blaga iz oba jezika, koji čeka buduću sustavniju prosudbu. Prije toga, samo uzgred podsjećam na onomastičko područje, gdje množina toponima (kao: Sigetvar, Segestica, Singidunum, etc.) po iranistima svjedoči rečenu teoriju. Dakle, evo karakterističnih primjera (lijevo iranski, desno hrvatski):

gaj = gaj, div = div, jasan = jasan, stan = stan, ban = ban, barut = barut, šàtur = šator, girih = grijeh, istiha = potiho, gusar = gusar, haram = hram, barba = barba (»gazda«), zemi = zemlja, ačjun = očima, šašru = šaš, trš = trs (vinova loza), darja = podarje, čar = čar, këral = kralj, peri = perje, tanbûr = tambura, nazar = nazor, viir = vir, vrtlog, guš = gušt, siggùru = siguran (»straža«), bin = dubina, inać = inače, on = on, sandal = sandale, sitare šinas = starješina, rusten = rasti, sipas = spas, iskaf = (na) iskap, šal = šal, vaas = vlas, mamek = mamica, šijûn = oluja (čakavski), irsa = iris, obris, on-dju = ondje, pur-gu = prgav, gurabe = grob, niste = ništa, kukuva = kukavica (ptica), miira = mir, vargah = verige, gišt = gust, dimati = dimiti, zehre = zora, dekel = dekla, cura, zupin = župan, jara = jaran, žestok, kup = kup, hrpa, na-gah = nagao, na mamul = namamljen, mejastu = mjesto, duri = oduran, asani = san, spavanje, daha = duhovan, zall = zli, zao, jed = jesti, navi = novosti, azerreng = ozaren, čil = čil, čio, bab = babo, djed, per = pero (ptičje), ivaz = vez, ukras, uzbuha = uzbuna, gar-ne? = zar ne?, bebek = beba, josemen = jasmin, nanu = uspavanka. (Etc.)

Nakon ovako prezentiranih petoro problemnih grupa (bez pretenzije sveobuhvatnosti teme), koje mi se čine intrigantnim za moguće istraživanje u lingvističkoj radionici — ovaj *tekst ostaje otvoren, bez izravnih zaključaka i pod krinkom upitnosti,* kakav je u ovom trenutku i čitav vidokrug »iranske teorije«. Svrha je bila ukazati na nekolike smjerove istraživanja (naravno da su mogući i drukčiji uvidi!) unutar jezikoslovnog aspekta.

UPORABLJENA LITERATURA

1). *M. Monier-Williams,* 1974: A Sanskrit-English Dictionary; Etimologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages, Montilal Benarsidas, Indological Publishers and Booksellers; Delhi-Patna-Varanasi

2). *A. N. Savčenko,* 1977: Poredbena gramatika indoeuropskih jezika; Filozofski fakultet

3). *R. Simeon,* 1969: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I; Matica hrvatska, Zagreb

4). *T. Heres,* 1981: Dugo putovanje od Irana do Jadrana; Poljica, Gata

5). *T. Heres,* 1981: Zemlja malenih veličanstvenih katedrala: Poljica, Gata

6). *Enuma Eliš:* (iz àkkadskōga izvornika prenio B. Lászsló); 1970: Encyclopeadia moderna, Zagreb

7). *S. K. Sakač,* 1952: Teorije napose iranske o podrijetlu Hrvata; Hrvatska revija, Barcelona

8). *I. Mužić,* 1989: Podrijetlo Hrvata; Matica Hrvatska, Zagreb

9). *D. Mandić,* 1990: Hrvati i Srbi — dva stara različita naroda; Matica hrvatska Zagreb

10). *A. Gluhak,* 1990: Porijeklo imena Hrvat; Čakovec

11). *R. Katičić:* (usmeno) Arthasastra, Viši seminar za indologe; Filozofski fakultet, Zagreb ožujak/travanj 1979.

12). *R. C Pandeya,* 1963: The Problem of Meaning in Indian Philosophy; Vykaranacharya, M. A. Ph. Delhi

13). *M. Vidović,* 1991: Hrvatski iranski korijeni: Zagreb

14). *The Times,* 1986: Atlas svjetske povijesti; Grafički zavod Hrvatske — Cankarjeva založba, Zagreb — Ljubljana

Predhistorijski kultni predmet ranoalarodskih plemena *Urw'urduv:* boj orla i zmije, IV. tisućljeće pr. Kr. u istočnom Zakavkazju (Arheološki muzej, Teheran)

PRIMJERNE RIJEČI SLIČNA OBLIKA I ZNAČENJA U KURDSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

Selected words of similar form and significance in Kurdish and Croatian

Abdul-Aziz ISSA (Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Dosad su bile najbolje poznate sličnosti i proučene veze hrvatskog s drugim slavenskim jezicima u Europi, kao i kurdskog sa sličnim azijskim jezicima iz iranske skupine. Kako su dosad kurdski rječnici bili malobrojni i teže dostupni, a izravni kurdsko-hrvatski rječnik nije ni postojao, to su njihovi međuodnosi bili uglavnom nepoznati. U najnovije doba je pisac ovog priloga završio prvi *kurdsko-hrvatski* rječnik dijalekta *hurmandji* (u tisku). Pri njegovoj je izradi iskrsnula, dosad nepoznata i neočekivana pojava razmjerno visokog udjela mnogobrojnih zajedničkih riječi slična oblika i značenja u ova dva, prostorno udaljena jezika. To se očigledno više ne može smatrati slučajnom pojavom pa ubuduće zahtijeva podrobnija poredbena proučavanja od zajedničkog interesa.

Već nakon ove prve, preliminarne poredbe iz rječnika kurdskog i književnog hrvatskog (novoštokavskog) jezika, nametnulo se više stotina sličnih zajedničkih riječi iz svakodnevnog govora, a te su kurdske sličnosti još daleko veće prema kajkavskom i napose čakavskom dijalektu u Hrvatskoj. Među ovim zajedničkim riječima, već pri ovoj provizornoj poredbi mogu se razlučiti četiri glavne skupine različita podrijetla i starosti:

1. *Suvremeni* tehnički, ekonomski, medicinski i slični stručni izrazi, većinom su latinskog ili engleskog podrijetla, a zbog današnje kozmopolitske civilizacije su tijekom 20. stoljeća prodrli u mnoge jezike širom svijeta, pa su za odnos kurdskog i hrvatskog bez naročita poredbenog značenja.

2. Mlađi *turcizmi* novovjeka podrijetla također su brojni i rašireni u raznorodnim jezicima širom bivšeg Otomanskog carstva po jugoističnoj Europi i jugozapadnoj Aziji. Takvih je u Hrvata najviše u bosanskim govorima, a prema sjeveru i zapadu izvan turskog utjecaja naglo nestaju, pa su npr. u Hrvatskom Zagorju i na jadranskim otocima skoro posve nepoznati. Njihovo značenje za razvojne veze hrvatskog i kurdskog jezika je također uglavnom sporedno. Najpoznatiji su takvi primjeri zajedničkih turcizama u Kurdistanu i Bosni: kurd. *bazar* (hrv. pazar = trgovište), *behar* (= proljeće), *bexsiş* (bakšiš = napojnica), *biraz* (buraz = bratić), *berber* (= brijač), *çam* (čam = drvo), *çeger* (džigerica = jetra), *çayir* (čair = livada), *dilder* (dilber = ljubavnik), *duvar* (= zid), *doşek* (dušek = jastuk), *girêdan (djerdan = ogrlica), guli* (djul = ruža), *heywan* (hajvan = životinja), *kire* (kirija = stanarina), *melkem* (melem = lijek), *nişan* (nišan = cilj), *ode* (odaja = soba), *orxan* (jorgan = poplun), *pençere* (pendžer = prozor), *qeranfil* (karanfil = klinčić), *sirke* (sirće = ocat, kvasina)... itd.

3. Razvojno su mnogo važnija skupina zajednički *indoarijski arhaizmi* davna prapovijesnog podrijetla, koji povezuju niz jezika iranske i europskih skupina. Među današnjim jezicima iranske skupine, dosad slabo proučeni kurdski je napose važan za poredbeno poznavanje ranijeg razvoja indoarijskih jezika, jer su baš u njemu zbog očuvanosti brojnih dijalekata i nepostojanja moderne standardizacije, još dobro i obilno sačuvani ranoarijski arhaizmi. Takvih je npr. sada znatno manje u susjednom i srodnom novoperzijskom jeziku *(farsi)* čiji je rječnik već preko polovice arabiziran, pa su iz njega potisnuti i nestali mnogobrojni izvorni staroiranski izrazi. Takvo je stanje slično kao i u novoštokavskom književnom standardu u Jugoslaviji gdje su štokavštinom i srbizacijom potiskivane starohrvatske riječi, čime su znatno smanjene sličnosti hrvatskog i kurdskog jezika.

4. Posebna i za nas najznačajnija skupina su specifične *kurdohrvatske* riječi, kakvih uglavnom nema u ostalim današnjim jezicima, tj. one se u Europi nalaze jedino u hrvatskom jeziku, a u Aziji uglavnom samo u kurdskom. Takve se riječi koriste napose u Hrv. Zagorju i na jadranskim otocima, gdje je isključen njihov turski prijenos, a također ne postoje u međuprostoru od Hrvatske do Kurdistana. Iako se takve kurdohrvatske riječi manjim dijelom nalaze i u književnom novoštokavskom standardu, njihova je brojnost još mnogostruko veća u arhaičnim hrvatskim dijalektima tj. u *kajkavskim* govorima iz sjeverozapadne Hrvatske, a nadasve je izraženo to kurdohrvatsko govorno zajedništvo s južnohrvatskim *čakavskim* dijalektom iz jadranskog primorja i otoka. Inače su ove specifične kurdohrvatske riječi dijelom prastari alarodijski arhaizmi iz ranoantičkog huritskog i urartskog jezika u jugozapadnoj Aziji.

Ove su poredbe s kurdskim jezikom, za bolje razvojno poznavanje hrvatskog također važne i zato, što je među tim zajedničkim kurdohrvatskim arhaizmima i niz takvih, koje su donedavna bile ideološko-politički potiskivane kao nepodobne novotvorine. Ovim poredbama se naprotiv pokazuje da su u izvornom starohrvatskom te riječi vjerojatno bile daleko starije od postanka svih slavenskih jezika, uključujući i staroslavenski: npr. hrvatski *ban* (= kurd. ban), *kralj* (= qiral, čit. këral), *znanost* (= zanisti), *— mir* (kurd. = kralj), *sinji* (boja: sinayi), *kat* (= kat) itd. Napose je još značajno da kurdski i hrvatski imaju uglavnom iste upitno-odnosne zamjenice, npr. kurd. *ko* (= tko, koji?), *qay?* (= kaj?), *çi* i *ça* (= če, ča), *ki* (= koji, u dijalektima isto ki).

Izvan iranske jezične skupine, u Europi je sličnost kurdskog najizraženija prema hrvatskom, dok su kurdske veze s ostalim slavenskim jezicima mnogo

slabije i gotovo zanemarive. Naprotiv su preko ranih indoarijskih podloga, vidljive i veze kurdskog sa zapadnim germanskim jezicima, npr. kurdski *hers* (njem. Herz) = živčan, *eylo* (eng. eagle) = orao, *erd* (nj. Erde) = zemlja, *gilas* (nj. Glass) = čaša, *hesin* (nj. Eisen) = željezo, *hiri* (eng. hair) = dlake, *keşap* (eng. ketchup) = sok – umak, *kurt* (nj. kurz) = kratak, *mit* (nj. mit) = zajedno, sa, *sandin* (nj. senden) = slati, *nevi* (nj. Neffe) = nećak, *piç* (eng. peak) = šiljak, *qert* (nj. hart) = hrapav, *rav* (eng. row) = red, *rûbar* (eng. river) = rijeka, *stêr* (nj. Stern) = zvijezda, *şkeft* (nj. Schacht) = jama, *tebsi* (nj. Teppich) = prostirač, etc. Zbog toga buduće bolje razvojno poznavanje kurdskog jezika ima veliko komparativno značenje ne samo za hrvatski, nego i za germanske jezike.

Glavni primjeri nekih zajedničkih indoarijskih arhaizama, a također i specifične kurdohrvatske riječi po prvi se puta navode u priloženoj poredbenoj tablici, u kojoj slijedeće kratice znače: *kur.* = kurdski, *hrv.* = književni novoštokavski standard, *kaj.* = sjevernohrvatski kajkavski dijalekt, *čak.* = južnohrvatski čakavski dijalekt, *dij.* = ostali dijalekti, *arh.* = ranoantički arhaizmi, *čit.* = čita se hrv. slovima (kurdske riječi drukčijeg izgovora).

Pripomene o izgovoru: suvremeni se kurdski jezik piše latinicom i govori fonetski, tj. ujednačen je izgovor svakog slova, ali neka od njih zvuče drukčije negoli u hrvatskom. Takva su napose: kurd. c = kao *dj*, ç = *č*, e = kao *ä* (ae), ê = kao *e*, i = poluglas *ë* (staroslavenski ь), î = kao *i*, j = kao *ž*, q = kao *kh*, ş = *š*, u = kao *ö* (oe), û = kao *u*, x = kao *h*, y = kao *j*, dok je izgovor ostalih sličan hrvatskima. Povijesno važne među zajedničkim kurdohrvatskim riječima istaknute su u tablici i **posebnim tiskom**.

POREDBENA TABLICA ZAJEDNIČKIH KURDSKO-HRVATSKIH ARHAIZAMA
(glavni primjeri)

asoy = osoj, položito
aşti = mir, pozdrav (čak. asti Boga)
bahati = porez (bahat, bogat)
bala = stas (čak. balas = vitak)
ban = *ban* (čelnik)
bakta = udovica, baka
banka = obalni nasip (čak. banak)
banû = gospodarica, *banica*
ber, berbihev = berba, pobrati
bê = bez
bebav = siroče, nahotče (beba)
bepare = besparica (bez novca)
budlle = budala (glupan)
bira = birati
bra = brat
boya = boja (farba)
brûsk = prasak (groma)
cok = žlijeb, kanal (čak. čok)
çal = jama, jarak (čak. kal)
çeqal = čekao (čak. čekal)
çawa = kako je (čak. čavà)
çax = čas, vrijeme, tren
çete = četa, hajduci
çe = dobar (dij. *če-če)*
çi, ça = što (dij. *če, ča)*
çiçe = sise (kaj. cicke)
çiçi = sjedi (dij. čiči)
dayîn = davanje
dar = drvo, stablo (čak. dàrvo)
darîn = drveće, šuma (čak. darmûn)
de, hayîde! = hajde – de!
deriz = poderotina
dest = ruka – desnica
do = dva (2)
dirandî (čit. dërandi) = razderati
dol = dol, dolac
dot = kćerka (čak. dòta)
dolena = dolina
duwandze = dvanaest (12)
em = mi
ew = evo (eto)
eve, ewê = ovaj, ova
ewî = ovi
evende = onda
evqas = ovoliko (čak. ovčàs)
ey! = ej! (poziv)
ez = ja (arh. az)
êh! = eh! (uzdah)
falinç = bolest (čak. falinga)
felçe = kriška (čak. feta)
fermû = izvoljeti (čak. fermàt)
firtûne = oluja, vihor (čak. fortunâl)
gavan = vlasnik stoke (gavan = bogat)
gemar = nemar (nered)
gaz = pregaz, planinska staza
gdayi = dajem, dati
gelo = jeli (dali)
gelû = grlo
germi = pšenično jelo (kaj. germa)
girêgûz = guša (Adamova jabuka)
gurmîn = grmljavina groma
gon = gonjenje (parenje stoke)
Gorani = gorsko pleme u Kurdistanu
gorim = šogorica (muževa sestra)
goşt = mesno jelo (čak. gušt)
gotar = govor
gup! = hop! (skok)
guh = uho (gluh)
gulp = gutljaj
gust = prst
hasan = lak, dobar (kaj. hasna)
hapa = kuka (kaj. + čak. hapat)
hawar = pomoć (čak. havarija)
hey! = hej! (poziv)

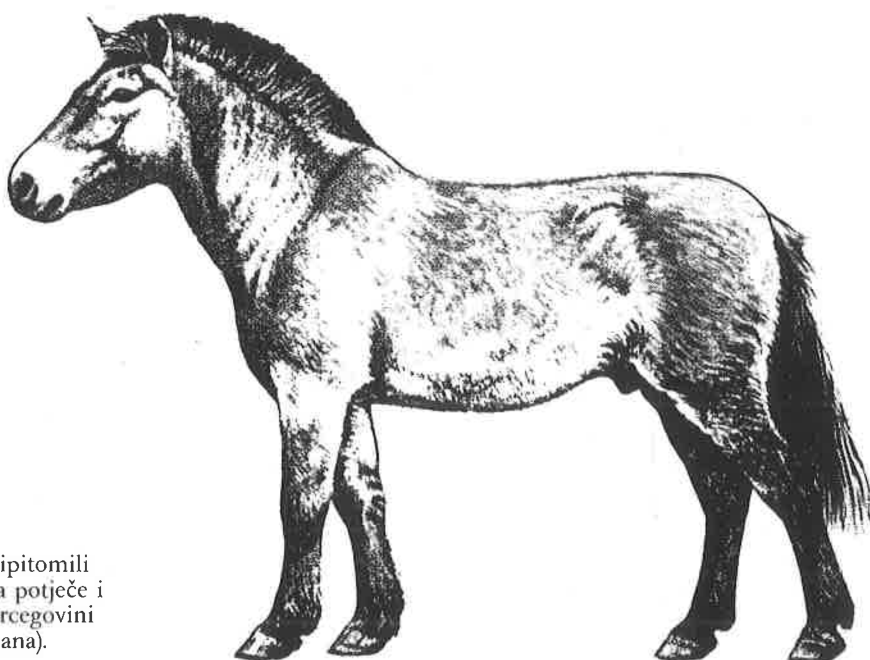
helem = humak (čak. hlam)
hûnik = hûkanje (vjetrova)
hem = em (još i)
hers = nervoza (kaj. herc)
hevqas = toliko (čak. ovčàs)
hiç = nikako (kaj. nič)
jîn, jûve (čit. žin, žuve) = živ, živa
jeriş! = juriš!
jibo (čit. žëbo) = zbog
kab = kablić (zdjela)
kam = kamo (kaj. + čak. = kam)
kanî = gdje (čak. kadì)
kat = kat (sloj)
keç = kćer
kiloç, kuliç = kolač
kurt = kratak
kirv = kriv
ki = koji (čak. + kaj. = *ki*)
ko = *tko*
koşe = kosina
klâma = jaram (dij. glâma)
kucik = pas (kaj. cucak)
kude = kuda (kamo)
kusk = gust
leş = leš (strvina)
le = nego, međutim (kaj. leh)
lêbana = ljubav
lolo = lola (veseljak)
lûle = lula (cijev)
ma = zar (čak. ma)
mak = majka
mejûdar = mudar (pametan)
mast = maslo (na mlijeku)
maşe = mašice (žarač)
me = mi
mebît = valjda (čak. morebît)
melik = vladar (kaj. malik)
mîh, meşin = mješina (čak. mîh)
mij, moran = magla
mine = mene
mir = umro (miran)
mîr = kralj (hrv. kraljevi na —*mir*)
mirûz = mrzak
mişk = miš, miško
mûri = mrav
mûristan = mravinjak (mavlji stan)
movik = zglob (čak. mòvil)
muçik = dlakav (kaj. mucast)
no, ne = ne (negacija)
na be = ne bi
nako = ako
naşta = natašte (bez doručka)
nemir = neumrli (besmrtan)
nas = naš, poznat
ne = ne
nema = nema
nene = baka (čak. nona)
nepak = naopak (loš)
nerê = neće (čak. nerê)
nizk = nisko
newal = uvala (zavala)
nezan = neznanje
nezanim = neznam
ni = ni (niti)
nawçawl = naočale
niva = spava (dij. nina)
obe = obje (grupa)
pa = pa
pal = pao (čak. + kaj. = pal)
papuç = papuča (šlapa)
parsek = prosjak
pasdir = pas
paşan = dalje (čak. pašal)
penc = pet (5)
peri = perje
pehatin = nezgoda (kaj. peh)
piç = trn, špranja (kaj. pikac)
pir = obilje (dij. pir)
pilisk = pljusak (kiše)
pirtal = prtljaga
pişkul = izmet (čak. pišaka)
piyal = šalica (kaj. pijača)
piyan = čaša (pijanka)
qay? (čit. khaj) = upit što?, *kaj?*
qene = zar ne (kaj. kajnè)
qei = zar (kaj. i čak. ke)
qiral (čit. këral) = *kralj*
qoline = kolike (trbušna bol)
quz = guza (stražnjica)
qûti = kutija (škatulja)
razan = razom (ležati)
reş = pocrnio (reš-pečen)
peyare = peljar (putanja)
rez = red
rêz = vinograd (čak. nerezi)
rêzik = zarez, crta (dij. reza)
rus = gol (rus = gologlav)
sax = sav (cijeli)
sike = klin za stoku (čak. sikavac)
sirik = sir s lukom
stûn = stup
sulap = slap (vodopad)
stan = stanište, zavičaj
serm = sram (stid)
sinnik = snijet (bolest žitarica)
şeş = šest (6)
şest = šezdeset (60)
şeşsed = šesto (600)
şevşevok = šišmiš (netopir)
şil = močvara (dij. šilj)
şin = plava boja (sinje more)
şinayi = sinji, tamnozelen
şir = mliječna sirutka (kaj. šira)
tal = gorko (čak. talo)
tato = tata (otac)
tawa = tava (za pečenje)
te = ti
tenk = tanak (kaj. tenki)

tembûr = tambura (tamburica)
tlûla = crvljiv (čak. trûl)
tu = ti
tune = nema ga (tu nije)
tûk = tučeno vrhnje (pavlaka)
tya = tješiti (žalost)
urîn = urlikanje (mukanje)
utî = utikač (npr. za glačalo)
veniştin = uništiti (čak. vaništit)
ve = ova
viz = vir (vrtlog)
vi = ovaj (čak. ovi)
we, win = vi
xlizkan = klizanje
xirpe (čit. hërpä) = hrpa, gomila
xwarin = hrana (arh. hvarna)
xvene = nego (čak. kenè)
ziwi = sivi
zemi = zemlja (tlo)
zen, jin (čit. žaen) = žena
zanisti = *znanost* (nauka)
zengil = zvonce (čak. žegnil)
ziya = zmija
zerî = jezero, more
yar = žar, ljubav
xwer = žderati (zvijer)
xunder = zlikovac (čak. šundra)
werpeçayi = vrpca, spirala
trusk = blijesak munje (čak, trisk)
toto = negdje (dij. tute)
rureş = ružan (gadan)
rohnî = roniti suze (plakati)
rik = rikanje (ljutnja)
of! = oh! (jauk)
oldar = oltar (svetište)
geştok = gost (turist)
diyar = dar (poklon)
cêleh = tele (junica)
bîn = dubina
beraz = prase (svinja)
baş = baš (upravo)
zuha = suha (suša)
... i mnoge druge slične riječi — usp. pobliže A. Issa, Hrvatsko-kurdski rječnik (u tisku).

U prilogu se navodi i desetak najvažnijih literaturnih izvora (rječnici i gramatike) za bolje upoznavanje današnjeg kurdskog jezika.

GLAVNA LITERATURA ZA KURDSKI JEZIK

Ali Gewrani, A. S. 1985: Ferhenga Kurdi nuyen (kurdi - arabi). Mafe çapkirn jî dantare re.
Badilli, K. 1965: Kurtçe grameri — Kurmançe lehçasi. Urfa Vehili, Ankara.
Blau, J. 1965: Kurdish Dictionnary. Centre musulman, Bruxelles.
Bakayev, K. H. 1957: Kurdsko-russkij slovar. Moskva.
Bedirxan, K. A. 1971: Rêzama zmanê Kurdi. Paris.
Farizov, I. O. 1957: Russko-kurdskij slovar. Moskva.
Gardiner, R. F. 1922: Behdinan Kurmançi.
Issa, A. (u tisku): Kurdsko-hrvatski i hrvatsko-kurdski rječnik. Zagreb.
Justi, F. 1880: Kurdische Grammatik. St. ' Petersburg.
Kurdo Ervan, 1956: Gramatike zmanê Kurdi ser zarave Kurmanci qenate.
Kurdoyev, K. K. 1960: Kurdsko-russkij slovar. Moskva.
Sloane, E. B. 1919: Grammar of the Kurmanji of Kurdish Language. London.

Prževaljski konj iz Azije, kakvog su pripitomili Huriti i Urarti u ranoj antici, a od toga potječe i sličan naš brdski konj tzv. bušak u Hercegovini (drugi europski konji su iz ruskog tarpana).

X. POGLAVLJE
STAROHRVATSKA VJERA

HISTORIOGRAFIJA O POKATOLIČENJU HRVATA

Historiohraphy on the catholicizing of Croats

Prof. dr. Juraj Kolarić
(Bogoslovni fakultet Sveučilišta, Zagreb)

Pitanje kada su i kako Hrvati bili pokršteni, unatoč već stoljetnom nastojanju povjesnika, i dalje ostaje nerazjašnjeno. Iznose se različite teze i hipoteze. Izvori koji spominju vrijeme i osobe koje su sudjelovale u procesu pokrštavanja Hrvata, prilično su oskudni i nesigurni, zbog čega su mišljenja pojedinih povjesnika raznolika, pa čak i suprotna. U pitanju su pisani izvori *Konstantina Porfirogeneta* (8), *Popa Dukljanina* (6) i splitskog arhiđakona *Tome* (11), kao i različiti arheološki ostaci.

Prvi povod mišljenju da su Hrvati prilikom dolaska na Jadran već bili pokršteni, dao je solinski arhiđakon Toma (†1268). U svojoj »Povijesti solinskih nadpastira« (7. poglavlje) on tvrdi da su Hrvati, koji su u 7. stoljeću zauzeli Ilirik *»bili ipak kršćani, ali vrlo neuki. Bili su također poprskani Arijevom zarazom. Mnogi su ih zvali Gotima, a bili su ipak Slaveni, prema značenju njihova imena, oni su došli iz Poljske i Češke«* (11). Isti pisac u 13. poglavlju svojega djela opisuje i djelovanje prvoga splitskog nadbiskupa Ivana i tvrdi da »nakon što su propovijedanjem spomenutog Ivana i drugih salonitanskih pastira vođe Gota i Hrvata bili očišćeni od zaraze arijanskog krivovjerja, uz biskupe Dalmacije, u Hrvatskoj su bile ustanovljene neke biskupske crkve.« (cit. 2, Rački p. 35: »Postquam autem per predictionem predicti Iohannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos fuerunt contagione purgati, praeter episcopos Dalmatiae, in Sclavonia fuerunt alique statute episcopales ecclesiae«).

Toma u 16. poglavlju spominje da su arijski Goti (= Hrvati) izmislili službu božju na slavenskom jeziku (11). *Miho Barada* (1), oslanjajući se na spomenuta izvješća, zastupao je tezu da su se Hrvati u svoju domovinu doselili već kao pokršteni arijanci i da su se tu samo pokatoličili. Ovo zanimljivo mišljenje ostalo je bez većeg odjeka u hrvatskoj historiografiji, jer je F. *Rački* (9) svojim autoritetom povjesnika gotovo nametnuo stajalište da je Toma Arhiđakon doseljene Hrvate smatrao arijancima zbog toga što ih je zamijenio s Gotima, koji su zaista bili arijanci. U svojoj raspravi o nadvratniku iz 7. st. u Kaštel-Sućurcu, M. Barada (1) je i nadalje upotrebljavao izraz »pokrštenje« a ne »pokatoličenje«.

Ferdo Šišić (10) pobija ovo mišljenje i dokazuje da su romanski starosjedioci Dalmacije doseljene Hrvate nazivali Gotima, želeći se time narugati njihovim običajima koji su bili različiti od običaja romanskih Latina. Taj je naziv od Romana prešao u staru hrvatsku kroniku Kraljevstvo Hrvata odakle ga je *Pop Dukljanin* (8) preuzeo i uvrstio u svoj Ljetopis. Splitski arhiđakon Toma preuzeo je iz spomenutih spisa poistovjećivanje Hrvata s Gotima. Najvjerojatnije je Toma Arhiđakon znao da su istočni i zapadni Goti dugo bili arijanci pa je, poistovjećujući Hrvate s Gotima zaključio da su i Hrvati bili arijanci.

Sv. Vojtjeh (lat. srednjovj. Adalbertus Voitechus; polj. Woicech; češ. Vojtěch; mađ. Bela; njem. Adalbert) u ikonografiji se najčešće prikazuje kao biskup s mitrom, štapom i knjigom Evanđelja (kao na ovom starom drvorezu). Često se prikazuje i sa znakovima mučeništva.

Da Hrvati u svoju sadašnju domovinu nisu došli kao kršćanski arijanci, već kao pogani, dokazuje više izvora, koji tvrde da su Hrvati kršteni tek u svojoj novoj domovini:

1. *Anastazije,* bibliotekar rimske kurije u 9. st., zabilježio je u *Liber pontificalis* (2, 4), da je papa Ivan IV. (640.-642.), po »narodnosti Dalmatinac«, poslao u Dalmaciju i Istru opata Martina s mnogo novca da otkupi kršćanske zarobljenike od pogana (»a gentibus«). Isti je papa dao sagraditi crkvu mučenicima Venanciju, Anastaziju, Mauru i drugima čije je relikvije dao prenijeti iz Dalmacije i Istre, položivši ih u gore spomenutoj crkvi pokraj lateranske krstionice do oratorija bl. Ivana Evanđelista. Naziv »gentes« bio je tada uobičajen za poganske narode. Ako pisac u *Liber pontificalis* Hrvate, koji su u Dalmaciju i Istru stigli samo 15 godina nakon početka pontifikata pape Ivana IV. i bili jedini stanovnici (uz preostale Romane) tih krajeva, naziva »gentes«, onda bi to značilo da su u vrijeme pape Ivana IV. Hrvati još bili pogani.

2. *Konstantin Porfirogenet* (8) u 31. poglavlju svojega djela *»De administrando imperio«*, zabilježio

je da dalmatinski Hrvati potječu od »nekrštenih Hrvata« koji se »zovu Bijeli, a stanuju s onu stranu Turske« (kako on naziva Madžarsku). Slično tvrdi i u 30. poglavlju, a na kraju 31. poglavlja navodi da »Velika Hrvatska, zvana također i Bijela, do danas nije krštena« (5, 8).

3. Nepoznati autor najstarijega hrvatskog ljetopisa *»Kraljevstvo Hrvata«* iz god. 1074-1081, iznosi da su Hrvati kod svojega dolaska bili pogani, iako je taj pisac mislio da su potjecali od Gota. Opisujući provalu tih Gota-Hrvata u Dalmaciju i prvu bitku s dalmatinskim kršćanima, ljetopis navodi: »I tako osmi dan krstjane i rečeni pogane... počeše boj«, te »Sve ča bihu vazeli pogani...«, a za trećega vladara Hrvata, Silimira piše: »...ako i poganin biše...« (6, 9). Pop Dukljanin u svojem Ljetopisu (6, 9) prevodi naziv pogani s izrazom »gentiles«, a za *Selimira* (Silimira) piše: »...quamvis paganus et gentilis«. Za *Ratimira* tvrdi da je »bi neprijatelj kršćanskog imena od djetinjstva, te je počeo preko mjere progoniti kršćane« (qui inimicus nominis Christi extitit a pueritia).

4. *Arheološki nalazi* također potvrđuju da su Hrvati u svoju sadašnju domovinu došli kao pogani, a ne kao kršćani arijanci. U otkrivenim grobovima našlo se spaljenih tjelesa po običajima pogana, jer u to vrijeme nijedna kršćanska sljedba, pa čak ni arijanci, nisu dopuštali spaljivanje mrtvaca prije pokopa (usp. 3, 5, 12).

GLAVNA LITERATURA

1. *Barada*,M. 1940: Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel-Sućurca. Hoffilerov zbornik *(Serta Hoffileriana)*, Zagreb.
2. *Duchesne*, L. 1866: Le *Liber pontificalis*, I. Paris, p. 330.
3. *Karaman*, Lj. 1940: Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja. Rad JAZU, knj. 268: p. 1-44, Zagreb.
4. *Klaić*, N. 1972: Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine. Zagreb.
5. *Mandić*, D. 1963: Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti. Rim, p. 114.
6. *Mošin*, V. 1950: Ljetopis Popa Dukljanina — Latinski tekst s hrvatskim prijevodom i Hrvatskom kronikom. Zagreb, p. 41-46.
7. *Novak*, G. 1953.: Hrvati u VII. i VIII. stoljeću. Historija naroda Jugoslavije, I. Zagreb.
8. *Porphyrogenetos*, K.:*De administrando imperio*, c. 30.-31. (izdanje I. Bekker 1840: Corpus scriptorum historiae byzantinae, XI. Bonn, p. 144-148, isto — ed. G. Moravcsik et R. J. H. Jenkins, Budapest 1949, p. 142-146).
9. *Šišić*, F. 1928: Ljetopis Popa Dukljanina. Beograd-Zagreb, p. 106-121, 294-298, 384-391.
10. *Rački*, F. 1877:*Documenta historiae Chroaticae periodum antiquum illustrantia*. In: monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 7. Zagreb, p. 287.
11. *Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana*, ch. 7. (izd. F. Rački, 1894: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Zagreb, p. 25): »Ariana etiam erant tabe respersi«.
12. *Turek*, R. 1954-1956: Mohyly českych Charvatii. *Slavia antiqua*, 5. Poznań, p. 103-167.

PODRIJETLO I PRAVJERA HRVATA

Origins and early religion of Croats

Dr. Ivan Mužić (Split)

Izvorno pučanstvo na području između Istre i Skadarskog jezera pa do Sanđaka, Kosova i Drine, sa svojim imenima i tradicijama ne može se obuhvatiti pod imenom Iliri, jer su ovi bili etnički ograničeni na uže područje, otprilike na današnju Albaniju, ali se čak ni oni sami nisu nazivali Ilirima. Sve to prapučanstvo do rimskih osvajanja je nosilo posebne nazive koji su se odnosili na odvojene narode. Ti narodi u rimskoj provinciji Dalmaciji (tj. *Illyricum)*, osjećali su se zatim i pod rimskom vlašću posebnim etničkim zajednicama koje su bile omeđene jasnim granicama, a često nisu bile u dobrim međuodnosima. Te njihove razlike su napose izražene kroz različitosti vjere, umjetnosti i načina pokapanja.

Pretpostavlja se da su Dalmacija i Panonija u ranim desetljećima prvog stoljeća obuhvaćale najmanje jedan milijun stanovnika, a da je tada Dalmacija nakon rimskog osvajanja imala oko 700 000 stanovnika. Neki autori (npr. Jakov BAČIĆ) drže da se već u doba rimskog osvojenja tih krajeva, dio njihovih starosjedilaca iselio u sjevernu i zapadnu Europu. Ovdašnje prapučanstvo, napose u teško dostupnim gorskim krajevima u unutrašnjosti, živjelo je od početka do kraja rimske vladavine uglavnom svojim starim načinom života, jer Rim nije dirao u njihov prvobitni poredak, niti potiskivao jezik onih kojima je vladao, a nije zabranjivao ni njihovu prvobitnu vjeru ni običaje. Toj tolerantnosti Rima ovdašnje prapučanstvo ima zahvaliti održanje svog duhovnog identiteta.

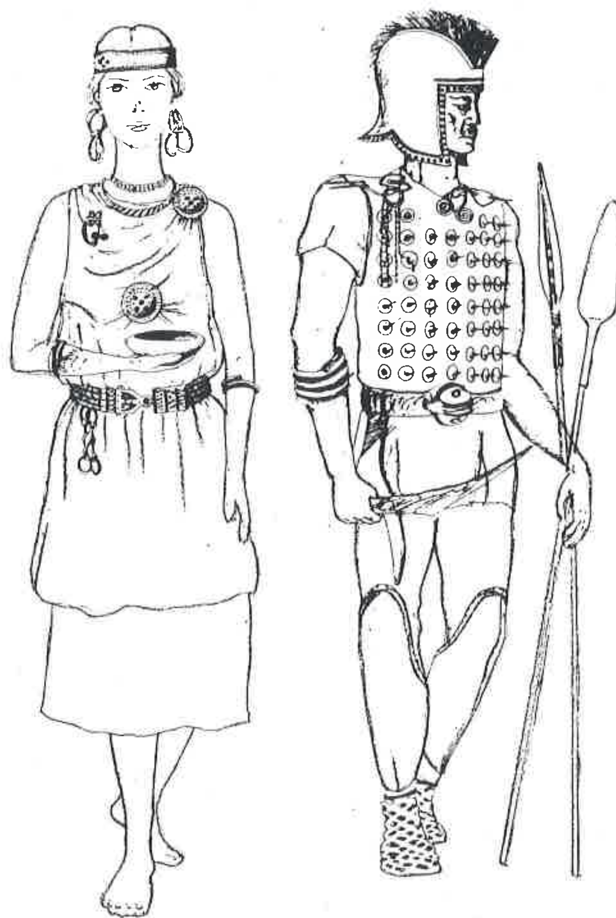
Kada je car *Caracalla*, svojim ediktom br. 212, sveukupnom pučanstvu svog carstva dodijelio građansko pravo, mogli su se i ovi starosjedioci rimske provincije Dalmacije nazivati Rimljanima. U kasnijoj antici su u nekim takvim krajevima spojeni kao sinonimi pojmovi Rimljanin i kršćanin, a u drugim područjima su slično povezani poganin i barbarin. Tako se i kršćanstvo po jeziku razlikovalo između romana i novopridošlih barbara. Te su razlike bile izraženije u gradovima negoli u ostalim područjima, jer je i kršćanstvo bilo više prošireno u gradu nego na selu. Dalje zaleđe, a napose planinska sela, zadržali su svoju staru izvornu vjeru, dok se ime Romani u toga gorskog pučanstva kao i ranije odnosilo na pripadnost zapadnom ili istočnom rimskom carstvu. Na to prapučanstvo, a napose na gorske stočare u unutrašnjosti Balkana, proširio se i kasniji naziv Vlah, pri čemu nije bilo bitno da li su oni već bili romanizirani i da li su prešli ili ne na kršćanstvo.

Do kraja 6. stoljeća povijesni izvori šute o useljavanju germanskih ili drugih naroda u Dalmaciju. Ovdje se o barbarima zna tek nakon kraja 4. st., ali oni

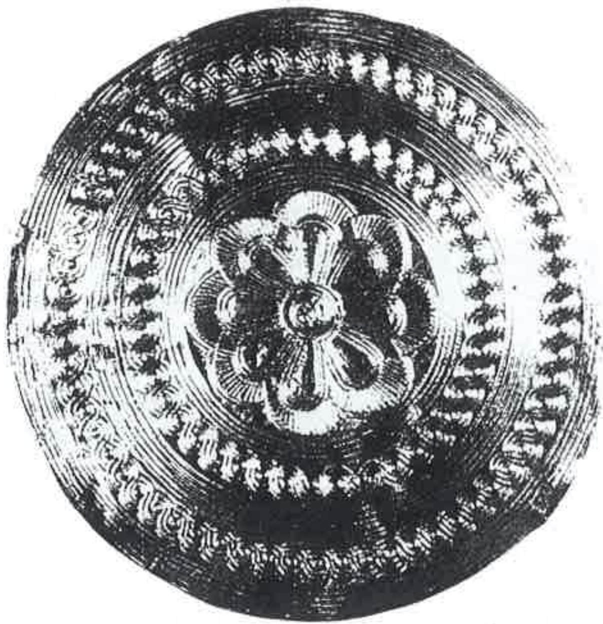
nisu doveli u pitanje prapučanstvo u Dalmaciji ni u Panoniji, što se nije dogodilo jer su ti prastanovnici bili brojniji od novih barbara koji su se tu raselili na razmjerno prostranom području. Izvorni arheološki nalazi potvrđuju da su Ostrogoti tek od 5. st. i početkom 6. st. prodrli u Dalmaciju. To doba gotske vladavine, prema jasnoj prosudbi povjesničara, bilo je vrijeme gospodarskog oporavka i obnove vojne tradicije prapučanstva, napose na moru. Ništa se sigurno ne zna o ulozi Gota u nastanku Hrvatske države u Dalmaciji i u stvaranju glagoljičkog pisma, u održanju arijanstva i postanka hrvatskog narodnog imena. Ovi su Goti u Dalmaciji bili zatim potučeni od Bizanta, ali ne istrijebljeni nego samo podjarmljeni pod bizantsku vlast. Prokopije svjedoči da je bizantski vojskovođa *Constantius,* nakon gotsko-bizantskog rata u lipnju 536, zauzeo cijelu Dalmaciju i Liburniju i da je pritom pokorio sve tamošnje Gote. Još u 6. i 7. st. su u »ilirskim« crkvenim zajednicama održavane godišnje svečanosti za tri gotska mučenika. To potvrđuje da su i u 6. st. Goti ostali u Liburniji, užoj Dalmaciji i susjednim krajevima te da su tamo živjeli izmješani s prapučanstvom i da su ubrzo s njima izgradili jedinstveni narod.

Nakon Gota su tijekom 7. i 8. st. u Dalmaciju prodrli i Avari. Njihov je broj bio malen, a područja koja su zauzeli nerazmjerno velika, tako da su u etničkom pogledu mogli utjecati samo na manji dio pučanstva današnjih hrvatskih krajeva. Ipak se u bijegu pred Avarima, dio prapučanstva iz Dalmacije i Panonije povukao u zapadnu i sjevernu Europu, što su posvjedočila novija lingvistička proučavanja (H. KUSTEMAN). Preostala većina prapučanstva pokorila se Avarima, pa je tako Avarski kaganat ostao heterogenom cjelinom podjarmljenih naroda.

Od 6. st. grčki izvori nazivaju prapučanstvo Panonije i drugih područja Balkana Sklabenoi, te u latinskim izvorima Sclavini, a u mnogim se izvorima nalaze Sklabenoi (Sclavini) i Avari kao istoznačnice. Još uvijek se raspravlja o etimološkom podrijetlu tih imena. Vjerojatno je PRITISAKovo objašnjenje, koji ta imena izvodi iz starobugarskog plurala *»sqlaw-in«,* što označava pogranične vojnike i izvježbane robove. Kao Sklabenoi (Sclavini) prvobitno se podrazumijevalo različite etničke, vjerske i jezične zajednice, što pokazuje da taj pojam isprva nije bio nikakav etnonim. Baš zbog toga i nije uspjelo iz primarnih izvora odrediti ranu pradomovinu Slavena. Stari su autori svoje sklavinske priče stilizirali tako da su oni došli sa sjevera tj. preko Dunava na Balkan, a da pritom taj sjever nisu pobliže odredili, jer je za Grke i Podunavlje bilo na sjeveru. Stari kroničari i povijesni pisci, a napose oni u današnjih sjevernih Slavena do 16. st. i kasnije, tražili su slavensku pradomovinu u Podunavlju i na Balkanu, odakle su oni naseljavali krajeve iza Karpata. Tako u prvoj ruskoj kronici stoji da su Slaveni stanovali u Podunavlju i da su se odatle povukli pod pritiskom Vlaha. Napose je važno da Nestor navodi da su preci današnjih Slavena naselili ne samo Podunavlje nego i Rusiju. Mora se naglasiti da preci današnjih Slavena, bez obzira na sve razlike, ipak potječu iz Podunavlja i Balkana i prema tome su bili etnički srodni, što omogućuje zaključak da su govorili slične ili srodne jezike, kakvima govore još i danas. Time se objašnjava što povijesni izvori u drugoj polovici 6, pa ni u 7. i 8. st. ne navode masovna naseljavanja u Dalmaciji. Naprotiv tadašnji, uglavnom franački izvori za područja Liburna, Japoda i Dalmata i dalje koriste dotadašnja imena. Sve do prestanka avarske vladavine, ne dolaze u obzir u Dalmaciji naseljavanja drugih naroda izvan Avarskog kaganata, napose ne iz sjeverne Europe. Arheološki nalazi u nekropolama ne pokazuju nikakve prekide ni poremetnje na prijelazu od 8. u 9. st., što isključuje useljavanje do toga doba, tj. od 5. do 8. st. a i kasnije. Tragovi duhovne i materijalne kulture ovdje upućuju na prapučanstvo i zatim na dolazak Germana, napose Gota i u manjoj mjeri na druge narode. Uz cijelu obalu i u zaleđu vidljiv je kontinuitet naselja i jednak način pokopa na istim mjestima, od rane rimske vlasti do rana srednjeg vijeka i kasnije. Nalaze se i mješovite nekropole starosjedilaca i Germana, napose u Kninu, a također je proučen i manji broj avarskih grobova. Antropološka analiza kostura iz bogumilskih grobova sa stećcima, od kasna željeznog doba do rimskog vremena i čak za

Ženska i ratnička ilirska oprema iz antike, otprilike u Kristovo doba, na sadašnjem hrvatskom prostoru.

Ilirski štit s valovitim tropletom (iz Novog Pazara u Sanđaku)

turskih provala s useljenjem novih naroda istočno od Drine, u Dalmaciji svjedoči o etničkom kontinuitetu prapučanstva koje sve pripada paleobalkanskom brahikranom tipu.

Taj se kontinuitet mijenja tek od 9. st., napose u načinu pokopa, što se može smatrati utjecajem kršćanstva. Ta nova duhovna i materijalna kultura sa zapada prodire s Francima i pokrštenjem, što je vidljivo u uvozu nakita i oružja.

Gorski krajevi Bosne oduprli su se kršćanskom utjecaju, što je vidljivo u likovnoj dekoraciji grobnih stećaka koji sve do 16. st. nastavljaju antičke predkršćanske tradicije, pa su i stanovnici srednjovjekovne Bosne još većinom bili pogani. Prije dolaska osmanlijske vojske u Bosnu, tamo se ne zna ništa o pravim katolicima kojih je bilo malo, a najviše do 1/5 pučanstva Bosne bili su kršćanski krivovjerci. To objašnjava i zašto su do ožujka 1402, bosanski franjevci tamo mogli pokrstiti preko pola milijuna pogana.

Kroz dva stoljeća avarske vladavine bile su moguće samo manje selidbe unutar Dalmacije. Tako se iz prijašnjeg japodskog područja tj. iz dalmatinskog zaleđa moglo upravljati samo susjednim Dalmatima od Krke do Cetine i Neretve. Sjeverno od Dalmata gdje Toma Arhiđakon navodi pradomovinu Hrvata, bila je posebna prostorno-politička cjelina u izvorima od 10. i 11. st. nazvana »Sclavonia« »Sclavinia« ili »Sclavania«, čije se granice proširuju od početka 9. st. Na to područje misli i papa Ivan X, kada oko 925. spominje hrvatskog kralja Tomislava i svom pismu kao *»regi Croatorum«* i Mihajla kao *»duci Chulmorum«* i gdje navodi »universo populo Slavoniam et Dalmatiam«. To znači da su tada Sclavonia i Dalmacija ležale uz istočni Jadran i da su Tomislav i Mihajlo vladali tom obalom i zaleđem. Kako se tada Hrvate nazivalo Sclavi, to znači da je Sclavonia područje Hrvatske tj. širi dio područja Dalmacije. Pod obalnim gradovima se nikad, pa ni u srednjem vijeku nije mislilo na cijelu Dalmaciju već na njezin manji dio. U tim su gradovima živjeli Romani (Latini), što se navodi u većini izvora, a u zaleđu su naprotiv i dalje u Dalmaciji, kao i dotada prapučanstvo bili Dalmati. U toj Dalmaciji čiji se upravni pojam od rimskog doba proširio daleko izvan stare Dalmacije, hrvatski su vladari imali titule kraljeva Hrvata i Dalmatinaca, a taj naslov ne bi imao smisla kada bi oni bili istovjetni. Izvori iz 10. st. o vojnoj sili Hrvata (De administrando Imperio) vode na zaključak da je Hrvatska tada imala 800 000 do 1 500 000 stanovnika. Etnički temelj tolika pučanstva mogli su biti samo prastanovnici, tj. izvorno pučanstvo koje su Hrvati pokorili i uključili ga u svoju zajedničku državu. Razni dijelovi tog pučanstva u hrvatskoj državi i izvan nje su preuzeli iste narodne tradicije, zajednički jezik i ime Hrvati kao zajednički naziv. Zato ovo narodno ime obuhvaća povijest svih ovdašnjih prastanovnika, a napose Dalmata, Japoda, Liburna, Desitijata, Ardiejaca, te dijela Histra i Panonaca.

Od predantičkog doba do danas, na području rimske Dalmacije je *Mjesec* bio neprekidno obožavan. To je u antičkoj Dalmaciji bio najvažniji kult, a pučanstvo je štovalo Mjesec pod imenom *Silvanus* kako to priopćuje Interpretatio romana. Nakon širenja kršćanstva ovdje štovanje Mjeseca slabi, ali tu jaki tragovi postoje i do danas. U »umiranju« i ponovnom »rađanju« Mjeseca, ne očituje se samo besmrtnost nego i vjera u nadnaravnu stvarnost. To vrhovno božanstvo je slično svecima susjednih naroda, čija je svetost jedinstvo proturječnosti i sukob metafizičkog dobra i zla. Iz ostalog hrvatskog vjerovanja u Mjesec kao muškog boga, jasno slijedi da u tom štovanju nema traga dualističke vjere iz iranske kozmogonije.

Osjećaj narodnog jedinstva u dinarskih Hrvata, napose u Dalmatinskoj Zagori, Lici i Hercegovini, postao je tako jak, da je potisnuo sve pokušaje nasilnog poništenja hrvatstva i pretapanja u »Jugoslavene«. Nakon razvoja zajedničke hrvatske svijesti, preostali su samo još tragovi dalmatinskog autonomaštva u pojedinaca kao dijela degenerirane »dalmatinske rase«, na dalmatinskoj obali napose u Splitu, Kaštelima i Zadru, te nekim otocima. Ta je pojava izražena u dijelu 19. i 20. st., kada je još bila i poticana od režima neprijateljskih prema Hrvatima.

VJERA KURDA – ZOROASTRIZAM

Kurdic Religion – the Zoroastrism

Kamiran Bêkes (Medicinski fakultet, Rijeka)

Pripomena Uredništva: Većina hipoteza o etnogenezi Hrvata smatra da su antički prahrvatski preci u predkršćansko doba bili dualistički mazdaisti, ili bar pod jakim utjecajem zoroastrizma, pa ovdje dajemo izvod o temeljnim značajkama zoroastrizma iz najnovije knjige o Kurdima (1: str. 14-17).

Zoroastrizam. Na svijetu mnogi se ljudi uzohole, izobliče. Moćnici manipuliraju ljudima i religijama, ali po nekom zakonu prirode, odnekud se pojavi Netko da podmetne svoja leđa za dobrobit čovjeka. Davno prije Krista, u starom obitavalištu Arijaca, pojavio se prorok Zaratustra-*Zoroaster.* Ugledavši ovaj svijet, kažu, glasno se nasmijao i zdravim smijehom rastjerao zle duhove. Odrekao se zemaljskih dobara, te živio i razmišljao u samoći. Jednostavnost, razboritost i ljubav prema čovjeku bila su njegova obilježja. Svoje duboke misli i ideje smišljenom jednostavnošću prenosio je na ljude. Legenda kaže da je Zoroaster božansko biće. Njegov anđeo čuvar za službe božje uđe u svećenika, a u isto vrijeme nebeska zràka uđe u njedra djevojke. Svećenik oženi djevojku, a zràka u djevojci utjelovi se u zemaljskom liku Zaratustre.

Zaratustra je živio u području oko jezera Urmija oko 1 500 god. pr.n.e. Iako je općenito prihvaćen datum 6. st. pr.n.e., filozofi i znanstvenici nas uvjeravaju da mu je jezik star barem 3 500 god., a Boyce ga smješta u 18. st. pr.n.e. To ga čini prvim poznatim prorokom svjetskih religija.

U svojoj tridesetoj godini imao je prvi niz vizija koje su ga nadahnule da počne propovijedati. Njegovo su učenje u početku odbacivali, proganjali su ga i prisiljavali da napusti dom. Borio se za kraljevstvo Boga istine i poštenja na Zemlji, a protiv zla, laži, grijeha i iskušenja. Pobijedio je zahvaljujući uzvišenosti ideja koje je iznosio uvjerljivo i s puno dobroćudna strpljenja. Njegova je poruka doprla do srca kralja *Vishtaspa* pa je Zaratustrina vjera postala službenim naučavanjem u malom kraljevstvu na sjeveroistoku Perzije. Zaratustrina religija se s vremenom proširila i postala službenom vjerom Medije i cijele Perzije u 6. st. pr.n.e.

Nakon invazije Arapa u Perziju god. 632, ne htijući prihvatiti islam skupine Zaratustrinih sljedbenika su pobjegle u brda, a neki su se naselili u sjeverozapadnu Indiju. To su *Parsi.* Njihov broj je rastao, ojačali su i postali središtem Zoroastrizma. Danas u Indiji živi oko 100 000 Parsa. Nekoliko zoroastrijskih sekti ima još i danas u Iranu i Kurdistanu, dok male zajednice žive u Pakistanu, Vel. Britaniji, SAD, Kanadi, Hong-Kongu i u Singapuru.

Jedan od zadnjih sačuvanih spiralnih tornjeva: srednjovjekovni mazdaistički *ziggurat* s kraja sassanidskog razdoblja u iračkom Kurdistanu.

Sljedbenici Zaratustrine religije vjeruju da je njihovog proroka odabrao Bog da bi primio njegovo jedinstveno otkrivenje. To je i sadržaj sedamnaest hvalospjeva, *Gâthâ.* Prorok je sigurno, naučavao i više toga, ali je u stihovima ostao dio koji pomaže u pamćenju na području gdje je pismo bilo nepoznato. Ti su hvalospjevi sada središnji dio najvažnijeg čina štovanja, *Yasna.* Dakle, fragment Zaratustrina učenja sačuvao se u himnama, Gâthe, sabranim u Zaratustrinoj svetoj knjizi znanja i mudrosti *Avesti,* koju je Veliki prorok primio od Svevišnjeg *Ahura-Mazde* (*Ormuzd*).

Avesta ispovijeda idealan moral, a to je *Aša* – svetost utemeljena na moralnoj i tjelesnoj krijeposti. Kažu da je Zoroaster ostavio dva milijuna stihova u obliku himni i meditacija, a sve su zabilježene na 12 000 telećih koža. Demosten je držao da je to prepisano za dinastije Ahemenida, od 8. do 4. st. pr.n.e. U doba helenizma nešto je izgubljeno, a nešto spaljeno. U 3. st. za vladavine Sassanida koji se otimaju helenizmu, Avesta je ponovo sabrana i prepisana u 21 svezak, ali su ih Arapi u 7. st. potpuno uništili.

Avesta kaže: »Od neprijatelja učini prijatelja, od poročna napravi krijeposna, a neznalicu nauči da uči«. Prema Avesti, Ahura-Mazda je stvarao svijet 365 dana. Prvi se čovjek zvao *Meshia,* a prva žena Meshima. Čovjek je izložen iskušenju. Zao duh – u obliku nemorala, pakosti, laži i svih drugih poroka – vreba na čovjeka. Plemenitim djelima i časnim radom čovjek se može oduprijeti i postići vječno savršenstvo.

Zaratustra je učio da je stvoritelj svih stvari, Sunca, Mjeseca i zvijezda, duhovna i materijalna svijeta, čovjeka i životinja, bio Ahura-Mazda, kasnije poznat i kao Ormuzd. Mudri gospod Ahura-Mazda oduvijek živi na Nebu u svjetlosti i dobroti. Dobrostivi je vladar, prijatelj ne samo Zaratustre, nego i svih ljudi. On ni na koji način nije odgovoran za zlo na svijetu: zlo dolazi od zlog duha *Angra-Mainyu* (*Ahriman*), kojega je narav divlja i razorna, a živi dolje u tami i neznanju

te napada Ormuzdovo dobrostivo djelo. Svijet je dakle, bojno polje na kojem se bore sile dobra i zla.

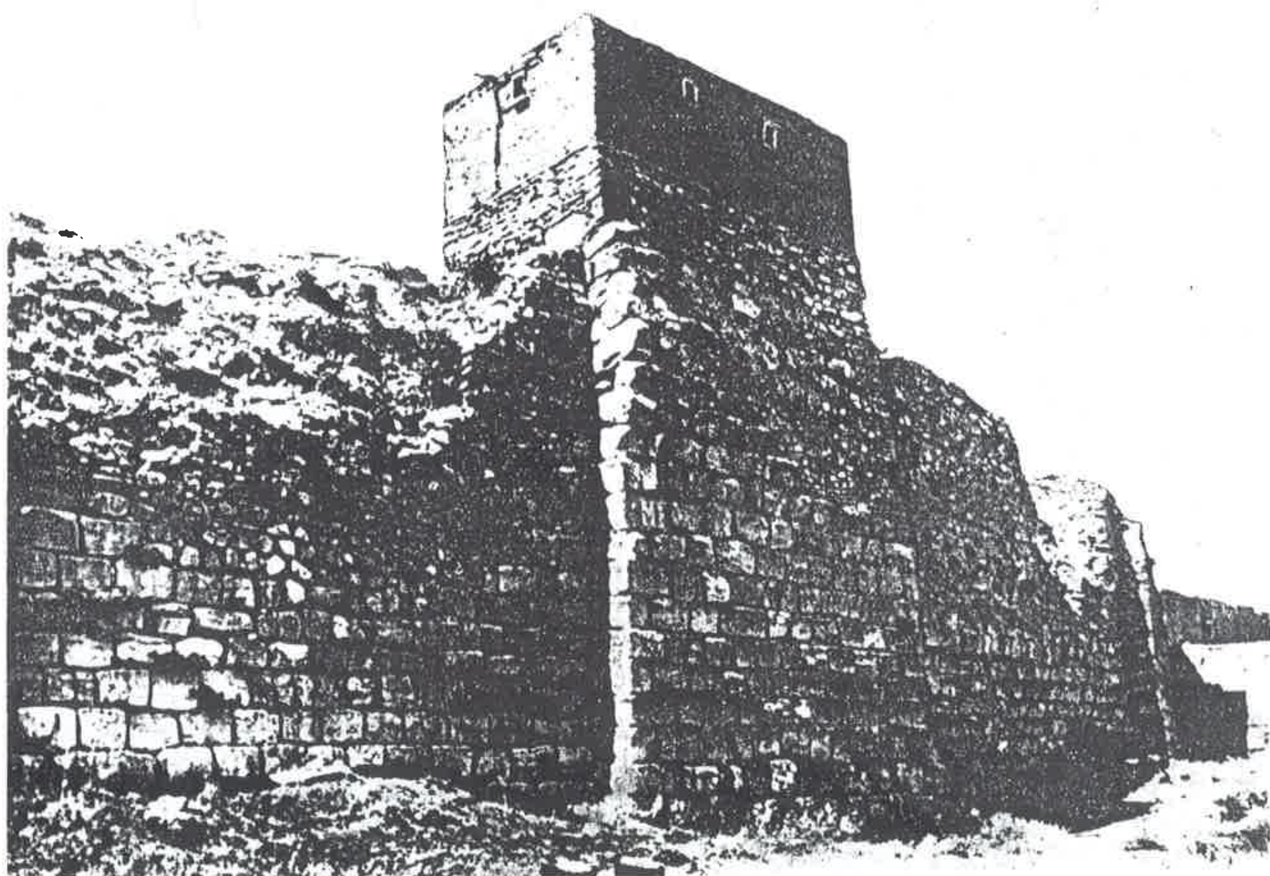
Svi muškarci i žene — jer u Zaratustrinoj vjeri obadva spola imaju iste dužnosti — imaju osobnu odgovornost da izaberu između Dobra i Zla. Ljudima će biti suđeno na drugom svijetu na temelju izbora njihove slobodne volje u odupiranju. Oni, kojih dobre misli, riječi i djela nadjačaju zlo, idu u nebo bez obzira na njihov društveni položaj. Međutim, pretegnu li u njih zle misli, riječi i djela, idu u pakao bez obzira na društveni položaj.

Kazne u paklu primjerene su zločinima, jer je svrha pakla da ispravi zlo. Zaratustranci vjeruju da je svrha kažnjavanja u preodgoju za budući život. U određenu će trenutku svi uskrsnuti od mrtvih, njihove će se duše vratiti iz neba ili pakla da bi se našli pred drugim sudom, ovoga puta posvećenom tijelu, pa se opet vraćaju u nebo ili pakao tako da mogu biti tjelesno nagrađeni ili popravljani. Čovjeku su potrebna dva suda zbog toga što postoje dva vida njegova bića: duhovni *Menog* i materijalni *Getig*.

Svrha je tih sudova da cijeli čovjek, tijelom i dušom bude tako popravljen da može živjeti u savršenstvu svog bića sjedinjen s Bogom. Jer, čovjek je božje djelo i trebao bi biti božji suradnik: njegova konačna sudbina mora biti s Bogom. Za vrijeme svog zemaljskog života ima slobodu da djeluje kako želi, tj. da podrži sile dobra ili zla. Kroz sud, nebo ili pakao, on se popravlja i nagrađuje za svoj udio u borbi između Dobra i Zla (usp. 2, 3, 4).

GLAVNA LITERATURA

1. *Kamiran Bêkes,* 1993: Kurdi narod bez države. Hrvatsko književno-znanstveno društvo, 44 p., Rijeka.
2. *Bartholomae,* Ch. 1905: Die Gathas der Awesta. Strassburg.
3. *Melandra* Editor, 1984: An introduction to ancient Iranian religion, from the Avesta and the Achaemenid inscriptions. Columbia University, New York.
4. *Wolf,* F. 1910: Avesta — die heiligen Bücher der Parsen. Strassburg, 318 p.

Zidine i kule urartske prijestolnice *Turušpa* na Vanskoj stijeni u Kurdistanu, starost preko 2900. god.

XI. POGLAVLJE:
RAZLIKE U PODRIJETLU HRVATA I SRBA

ZAČECI NARODA SUSJEDNIH HRVATIMA: AFRIČKI *SERBON*, HETSKI PRAVLASI I MEZOPOTAMSKA *KORUŠA*

Embryos of nations adjacent to Croats: African Serbon, Hattic Pre-Vlachs and Mesopotamian Korusha

prof. Mihovil Lovrić († Baška na Krku)

U traženju ranih hrvatskih predaka, bitnu važnost imaju i poredbeni nalazi antičkih tragova drugih sadašnjih naroda susjednih Hrvatima, napose Slovenaca, Crnogoraca, balkanskih Vlaha, te Srba u užem izvornom smislu. Među njima su tek oskudni kasnoantički tragovi poznati za Vlahe i Srbe (usp. 9), a za ostale nije bilo ranih pokazatelja – osim u neobjavljenu autorovu rukopisu o antičkim Prahrvatima, koji u uvodu spominje i antičke tragove za Slovence, Crnogorce i ostale (izvornik skratio i za tisak preradio A. – Ž. Lovrić).

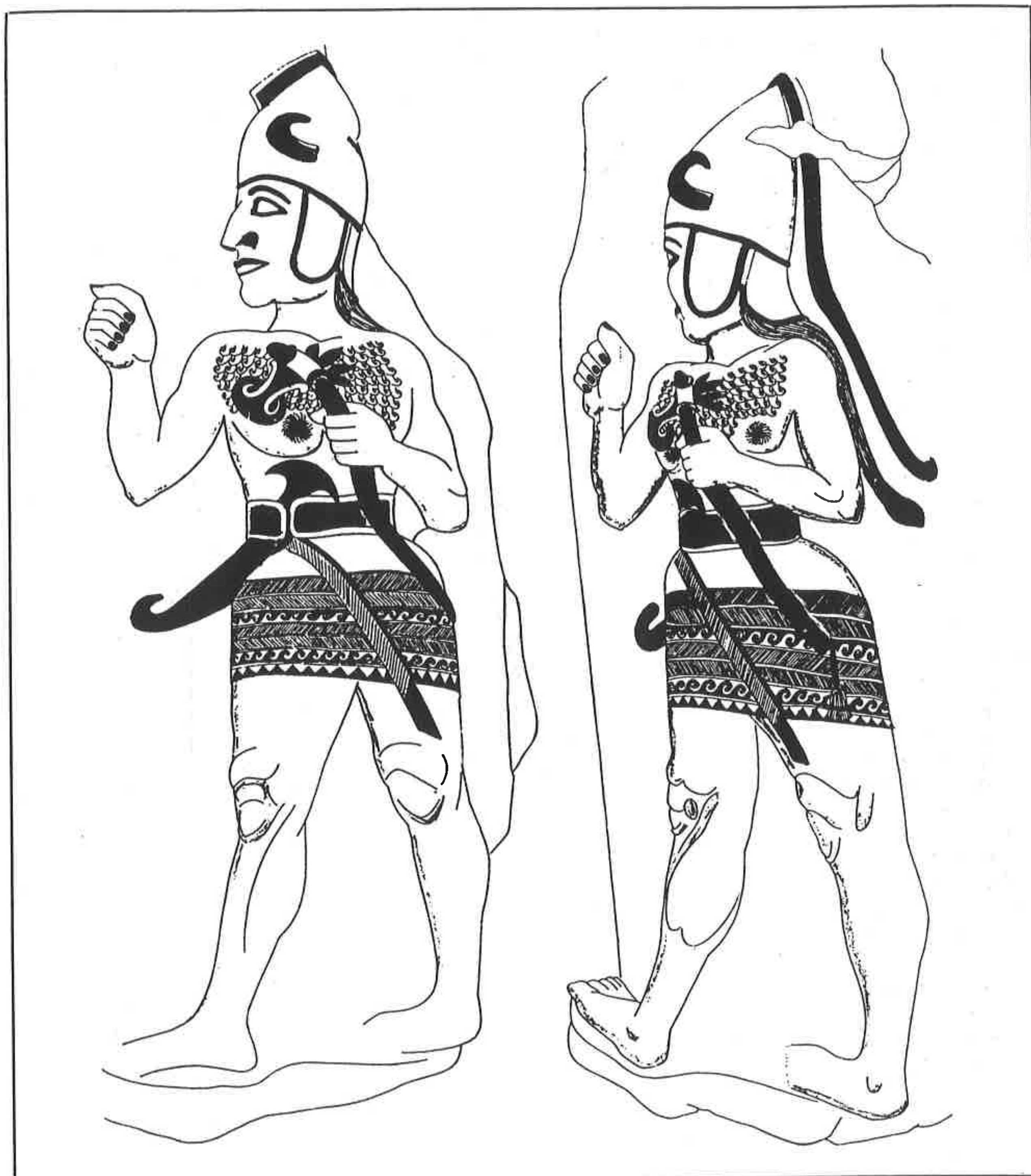
1. ***Mezopotamsko naslijeđe u Slovenaca.*** Njihovo je narodno ime općeslavensko i nespecifično, ali je zato vrlo indikativno rano ime prve države na njihovu tlu, srednjovjekovne kneževine Koruške ili Karantanije. U prapovijesnoj gornjoj Mezopotamiji, oko gorja *Kur-Khorusha* (= planina Koruša, sada Gjebel Bašića u iračkom Kurdistanu), najranije poznato pleme bili su *Korušaki,* vjerojatno nastali miješanjem Sumerana i ranoalarodskih Protohurita. Zatim je u mitansko-huritskom carstvu (Hurrwuhé-Ehillaku) od 16. do 13. st. pr. Kr. to postala vazalna banovina *Koruša,* pa onda pod Asirijom kao sjeverna pokrajina Mushri, a danas je to kurdsko plemensko područje Bahdin oko izvorišta rijeke Khuzîr na sjeveru Iraka uz tursku granicu.

U istome tom smjeru upućuje, uz ostalo i nazočnost rijetkog *sumeroidnog* antropotipa mezopotamskog podrijetla, inače nepoznatog drugdje u Europi. On se tek mjestimice nalazi u Panoniji i na Balkanu, a najviše u istočnoj Sloveniji, sjevernoj Hrvatskoj i južnoj Madžarskoj (usp. članak o antropotipu ranije u ovom zborniku). Povrh toga, u slovenskom kao i u sjevernohrvatskom kajkavskom nalazi se za Europu najveća jezična koncentracija akadosumeranskih arhaizama prapovijesnoga mezopotamskog podrijetla, također većinom nepoznatih drugdje u Europi (usp. 4, 9): primjerice hiža (sumer. *khišue* = zgrada), pirgav (*pirig* = pjegav, tigrast), kurùza (*kurùšda* = žito, krmivo), barva (*bârmu* = boja), trsje (*trš* = vinova loza), pisan (*pišànnu* = šaren, ukrašen), trîa (*trti* = pobožnost, strahopoštovanje), nahèro (*nahìri* = nakrivo), šugav (*šugapu* = otrovan), kumek (*kummeki* = hodočasnik, vjernik), zibka (*zikša* = ljuljačka, kolijevka), kidati (*kidànu* = bježati)... itd.

Drugi značajan doprinos etnogenezi Slovenaca kao i hrvatskih kajkavaca, nesporno su dali antički Kelti (usp. 6, 13), koji su se ovdje sve do danas sačuvali kao etnoskupina *Bizjaki* s nizom jezičnih galicizama, te keltskih folklorno-etnokulturnih relikata. Sve to traži buduća iscrpnija poredbena istraživanja antropoloških i etnokulturnih međuodnosa Slovenaca i hrvatskih kajkavaca prema antičkim Keltima i prapovijesnoj Mezopotamiji.

2. ***Alarohuritsko naslijeđe u Bosni.*** Ime je Bosne u antici do srednjeg vijeka bilo samo prirodni zemljopisni toponim, koje je tada označavalo samu rijeku Bosnu, u najstarijim grčkim izvorima kao *Bassanios,* vjerojatno je ilirskog podrijetla (usp. 10, 11). Tek nakon srednjega vijeka ono se proširuje i na opći naziv okolne zemlje i njezina pučanstva. U antroposomatskom su pogledu muslimanski Bošnjaci u prosjeku najtipičniji alarohuritski Dinaroidi u Europi i s najvišim postotnim udjelom tog izvornog antropotipa, osim u Kurda. Zato je alarohuritsko biogenetsko naslijeđe u Bosni, prema Huritima i Urartima očitije negoli u većine drugih Hrvata.

Također u sadašnjih muslimana – Bošnjaka, uz općepoznato antičko-romansko etnokulturno naslijeđe rašireno duž južne Europe, te kasnije slavizme i turcizme, nalaze se i specifični ostaci staroistočnih etnokultura slično kao i u susjednih katoličkih Hrvata, a različito od pravoslavaca u kojih to izostaje. U tome ranom orijentalnom naslijeđu Bosne najobilniji i najznačajniji su također alarohuritski etnokulturni tragovi, napose bosanski kameni stećci vrlo slični sa skupinama huritsko-urartskih megalitskih *menhira* oslikanih reljefima iz 21. – 7. st. pr. Kr., pa posebna rasa bosanskog brdskog konja *»bušak«,* vrlo slična na reljefima s ranim huritsko-mitanskim tipom prževalskog konja itd. Nadalje, osim drugih alarodskih arhaizama raširenih u hrvatskom jeziku (usp. paralelne članke o marjanima i alarodskoj civilizaciji), u Bosni su još česti i posebni bošnjački izrazi, po obliku i značenju vrlo slični s prastarim huritskim ili urartskim (= ur.) riječima: primjerice bâbo (*babau* = tatica), baran (*barâni* = konjanik), hapšenje (*hupšena* = straža), ambar (*ambasu* = spremište), šeher (*šehewri* = velegrad, prijestolnica), hasura (*hasimùrru* = slama), dizdar (*dešdar* = časnik, oficir), jaran (ur. *yarâni* = vrač, redovnik), kamiš (ur. *kameš* = vrata), Bihać (ur. *bihay* = feud, veleposjed), Una (*Unha* = ime rijeke), Derventa (*darbân* = klanac, sutjeska), Hrgud-planina (*Hargu-Kur* = huritska pl.), Šator-planina (*Šatiru-Kur,* ur. *Šattera* = Zagros gorje), Kulin-Ban (*Kilin-Bâni* = ur. vladar), Ibrišimović (*ibrissîn* = gospodin), Kavurić (*Kawurki* = huritski patronim), Gašo (*gašâni* = svet), selo Matavazi (*Matiwâza* = ime huritskog kralja)... itd. Doduše, naši slavisti neke od tih bošnjačkih riječi zovu turcizmima, ali kada su ove u

Hetitski ratnici s kacigom, handžarom i bojnom sjekirom (reljef u stijeni kod Hattuše u Turskoj, 14. st. pr. Kr.)

Bosni oblikom i značenjem bliže antičkom alarohuritskom izvoru možda su ih baš obratno Turci preuzeli iz Bosne.

3. *Urartski tragovi u Crnogoraca.* Poput Bošnjaka, crnogorsko je ime slično nastalo naknadnim proširenjem od 15. st. iz prirodnog geografskog toponima (usp. 5, 7, 8) pa ne pokazuje njihovu etnogenezu. Prvo je njihovo poznato ime u srednjem vijeku Duklja i Dukljani, što se etimološki povezuje s antičkim ilirskim plemenom *Docleatae* na ovome prostoru (usp. 8, 11). Najstariji sličan naziv imalo je ranoantičko pleme *Duklâni,* nastalo miješanjem Hurita i Hetita oko izvorišta rijeke Tigris u Kurdistanu, a njihov naziv potječe od prapovijesnoga akadosumerskog imena *Idiklat* (= Brza rijeka) za Tigris (usp. 4). U kasnijemu urartskom carstvu (Huràtina), taj je kraj oko izvora Tigrisa postao njihova vazalna banovina *Dukla.* Kasniji mogući prijenos tog etnonima od Tigrisa do Crne Gore zasad je još nepoznat, osim što se primjerice u slovačkim Karpatima nalazi selo Dukla i Duk-

lanski klanac. Pleme Docleatae upućuje na ilirske elemente u Crnogoraca, a Dukla i Duklâni na raniji alarohuritsko-prahrvatski iskon. Osim već poznatog slavenskog i romanskog naslijeđa, u Crnogoraca se još nalaze prapovijesni orijentalni tragovi hetitskih i huritskih etnokultura iz Male Azije i Zakavkazja, pa su po tome donekle na prijelazu između Bošnjaka i Albanaca — usp. niže (5, 7, 8). Inače je za Crnogorce posebno znakovita razmjerno najveća koncentracija unutar Balkana kavkaskog antropotipa kromanjonaca pradavnog mezolitskog podrijetla, što ih zajedno s etnokulturnim osobitostima, povezuje s kartvelskim Jafetidima zapadnog Kavkaza i sjeverne Anatolije (usp. 7, 8). Sve to podupire etničku osobitost i starost Crnogoraca, te moguće veze s prapovijesnim Duklanima na izvoru Tigrisa, pa su o tom poželjna iscrpnija istraživanja.

4. ***Hetoanatolsko naslijeđe u balkanskih Vlaha.*** To je etnogenetski slabo proučena i heterogena skupina balkanskog neslavenskog pučanstva, s romaniziranim jezikom i pretežito nomadskom kulturom. Većinom ih povezuju s Rumunjima i antičkim Tračanima, a zapadni katolički Vlasi (npr. Morlaci i Čići) još se uspoređuju s Albancima i antičkim Ilirima (usp. 8, 11). Vlasi su asimilacijom sudjelovali u etnogenezi više drugih balkanskih naroda pa danas nemaju vlastite države ni posebne civilizacije. Veze su Vlaha s Ilirima i Tračanima očite u njihovoj etnokulturi, ali u njih pridolaze još i stariji prapovijesni kulturni tragovi što ih povezuju s ranim istočnim civilizacijama hetitsko-anatolskog tipa (usp. 1, 2, 5, 7, 9, 12):

a) *Kavkaski i hetoidni antropotip:* obadva su iz prednje Azije i anatolski hetoidni tip je u Europi ograničen na Balkan, a najčešći je u Makedoniji, Kosovu i Albaniji, dok kavkaski kromanjonci tipa kartvelskih Jafetida još pridolaze napose u Crnoj Gori i susjednim krajevima.

b) *Slična plemena.* U prapovijesnoj Maloj Aziji još u II. tis. pr. Kr. pod Hetitima žive rana plemena *Dardi, Peoni, Sardani, Mysi, Wiluse, Saranda, Lukka, Kiribirul* itd., pa neka od njih sudjeluju i u poznatim pradavnim bitkama s faraonima kod Karkemiša, te s Grcima kod Troje. Ta su anatolska plemenska imena slična kasnijim ilirskim plemenima Dardanci, Peonci, Sardeati, Maesei, te danas Vilusi u Crnoj Gori, Saranda u Albaniji, a u Hrvatskoj ime Lika i srednjovjekovni *Čiribirci* = današnji istarski Čići.

c) *Jezične analogije.* Prije novijeg slaviziranja, srednjovjekovni su vlaški govori Balkana po nizu elemenata bili slični izumrlom hetitskom jeziku iz prapovijesne Anatolije, a napose po vlaškim imenima s tipičnim hetitskim nastavcima na *-il, -al, -ul, -uli, -ili, -ola* i slično, što je i nakon slavizacije vidljivo u prezimenima na -ilić, -alić, -olić, -ulić itd. Brojne hetitske riječi slične su kasnijim grčkim i latinskim, primjerice *quis, quit* (= tko, što), pa *khimmant* = zima (grč. heimon, lat. hiems) itd. Zato i mnogi tzv. romanizmi u Vlaha, kakvima ih smatraju naši slavisti, možda nemaju veze s Grcima ni Rimljanima, nego su bar dijelom ranije hetitsko naslijeđe.

d) Sveta zmija *Illurianka* jedan je od glavnih hetitskih bogova posvećen krvnim ritualima i najstarije ime slično Ilirima. I ilirsko je vrhovno božanstvo Sv. zmija *Drakkena* pa su oni zmije-čuvarkuće držali u kućama (usp. 12). Iz hetitskih krvnih rituala i boga Drakkena vjerojatno potječe i kasniji balkanski ritual poznatog Drakule.

e) *Krvna osveta* bila je pravno-ideološki temelj kojega se strogo pridržavalo hetitsko državno zakonodavstvo, a slično je i s kasnijim albansko-vlaškim tradicijama krvne osvete (usp. 7).

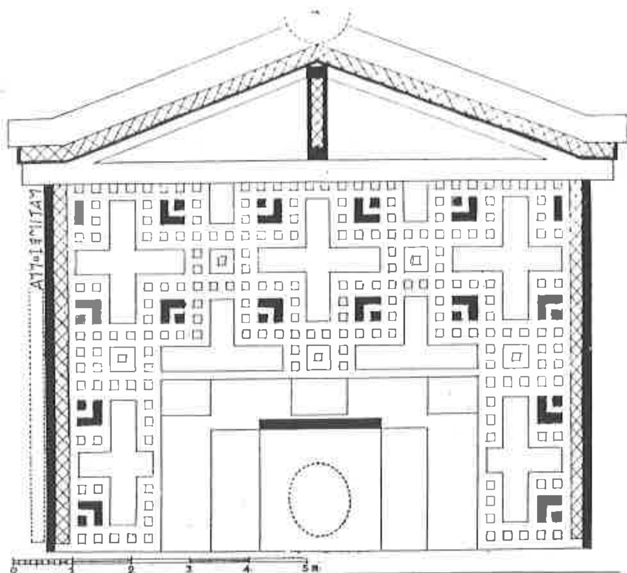
f) *Sličnost nošnje.* Na svim sačuvanim slikama i reljefima, Hetiti redovno nose kao i Vlasi, *opanke* kukasto zavrnutog vrha nagore, a na glavi bijelu polukružnu kalotu poput albanskog *keče.*

g) *Sličnost stočarstva.* Hetiti su, kao Iliri i Vlasi, imali primitivno poljodjelstvo s temeljem na sitnoj stoci, a zapisi i ostaci pokazuju u njih uglavnom iste rase balkanske koze i ovce pramenke.

h) *Megalitske gradine.* Tehnika gradnje megalitskih ilirskih zidina i gradina u Albaniji, dosta su slični zidinama Hattuše i drugih hetitskih gradina u Anatoliji (usp. 1, 2, 9, 12).

Sve nabrojeno upućuje na to da je značajan dio ranih predaka Ilira i kasnijih Vlaha i Albanaca stigao na Balkan iz prapovijesne Male Azije, vjerojatno u više uzastopnih valova. Prva mogućnost su velike selidbe »Naroda s mora« nakon pada Troje u 12. st. pr. Kr., a zatim podjednako važne i velike invazije milijunskih armija perzijskih Ahemenida iz Azije na Balkan u 6. i 5. st. (Čurić 1990). Zato su takvi etnokulturni elementi hetsko-vlaškog naslijeđa češći i brojniji na srednjem i istočnom Balkanu, negoli zapadnije na dinarskom prostoru gdje su tek kasnije prošireni s Vlasima.

5. ***Afrokušitsko-sinajski iskon anatolskih Prasrba.*** Najviše toponima u mogućoj etimološkoj vezi sa Srbima izvan Europe, danas je koncentrirano oko Crvenog mora i to napose na Sinaju: planine *Serbal* i *Serbut,* pa antičke ruševine rudarskog grada *Serbit* i antičko jezero *Serbonis* (sada Bardawil kod Sueza), a još u II. tis. pr. Kr. na Sinaju je i polucrno kušitsko pleme *Serbon.* Njih su Egipćani hvatali i dopremali iz tzv. zemlje Punt (danas Somalija) na istočnom rogu Afrike gdje su polucrna afrokušitska plemena kao stara mješavina crnaca i prasemita, a tamo su i danas mjesto *Serba* u Eritreji te rijeka *Serba* u Burkini-Fasso (Sahel). Ti su Serboni iz Punta radili kao roblje u egipatskim rudnicima bakra na Sinaju. S time je povezan i prastari ritual obrezivanja djevojaka *(deklitorizacija)* u sadašnjih Srba i po njihovoj tradiciji one time postaju prave Srpkinje. Osim u Srba, sličan ritual širom Eurazije nije poznat ni u bijelih europeida niti u žutih mongoloida pa nema veze s muškim obrezivanjem, nego je pradavnog animističkog podrijetla. Osim Srba, danas to rade samo još ljudožderski crni urođenici, npr. u središnjoj Africi te negroidna

Prvi poznati predložak srpskog grba u Frigiji iz 7. st. pr. Kr.: kultni portal s križevima i ognjilima, uklesan u stijeni Maltaš, unutrašnja Anatolija kod gradine Gordion.

plemena u unutrašnjosti otoka Bornea i Nove Gvineje (usp. 3). Sve spomenuto upućuje na prvobitno afričko podrijetlo nosilaca srpskog imena, na što upućuju i neki drugi neeuropski običaji srpskog folklora (10, 13).

Nakon invazija »Naroda s mora« u 12. st. pleme Serbon nestaje sa Sinaja pa se od 7. st. nalazi u unutrašnjoj Anatoliji, kao pleme *Gordoserbon* (usp. 10) u antičkom kraljevstvu Frigija između Ankare i Carigrada. Frigijci su sebe zvali *Muški* a glavni grad *Gordion,* i odatle Srbima verbalna »muškost« i »gordost«. Glavna su osobitost egzaltirane frigijske kulture bili *orgijastički* vjerski rituali, ekstremniji negoli u bilo kojega povijesnog naroda: svenarodne opće pijanke u čast alkoholnog boga *Sabazosa,* pa javne orgije grupnog seksa u slavu seksualne božice *Kybele* (glavno božanstvo), te masovna silovanja i javna kastriranja svećenika-eunuha *(korybanti)* uime boga zavodništva i preljuba *Attys* itd. (usp. 1). Sadašnje je frigijsko naslijeđe, kolektivna patološka opsjednutost srpske etnokulture seksualnom simbolikom, što također i danas dokazuju seksualni rituali Srba u bosanskom ratu. Iz frigijske je umjetnosti značajan uglasto-stepeničasti, ukrasni dvoplet i danas čest na srpskim rukotvorinama, a od 7. st. na frigijskim je portalima i prvi poznati predložak srpskog grba, kao ukrasni križ s 4 umetnuta slova L među krakovima.

U 6. st. Perzijanci razbijaju Frigiju pa se frigijski Mushi tj. Protoarmeni sele u Zakavkazje gdje od njih potječu Armenci. U armenskom jeziku koji je najbliži frigijskom, *»serb«* označuje čobane ili nomade (doslovce: stokovođa), što upućuje na stočarsko-nomadski život Prasrba u Frigiji. Zatim se tek u 1. i 2. st. po Kr. na sjeverozapadu Kavkaza spominje pleme *Serbi* i *Serboi* (u Plinija), pa onda u srednjem vijeku na sjeverozapadu Karpata oko Labe itd. (usp. 10, 11). Nakon dolaska Srba na Balkan, tu bitnu ulogu u daljoj srpskoj etnogenezi imaju stariji i kulturno napredniji romanski Vlasi, jer se tek miješanjem s Vlasima, potomci afrokušitskih Serbona konačno indoeuropeiziraju i primaju vlašku društvenu organizaciju i kulturnu nadgradnju, ali i njihove krvne rituale.

6. ***Poredbeni zaključak.*** Sadašnje velike kulturno-gospodarske razlike od Slovenije do Srbije nisu nastale samo zbog razlike utjecaja iz srednje Europe ili Turske, nego i iz antičkog etnokulturnog naslijeđa, što uvjetuje srpsku neorganiziranost, nedjelotvornost, nemogućnost suživota s drukčijim susjedima i uzastopne ratove, dok je racionalnost i uspješnost u Slovenaca logičan rezultat kombinacije ranih mezopotamskih i kasnijih europskih tradicija. Pritom su s Hrvatima etnogenetski najsrodniji muslimani-Bošnjaci, pa Slovenci i Crnogorci, dalje su Vlasi i Albanci, dok su izvorni Srbi podrijetlom daleko od ostalih Europljana. Po početku razvoja, najstariji su prahrvatski Hurw-Urdu u Kurdistanu prije 4400 god., pa predslovenski Korušaki u Mezopotamiji prije 3 700 god., te prasrpski Serbon na Sinaju prije 3 400 god. i pracrnogorski Duklâni na Tigrisu prije 3 000 god., dok se muslimani-Bošnjaci alarohuritskog podrijetla od Hrvata izdvajaju tek pred par stoljeća.

GLAVNA LITERATURA

1. *Akurgal,* E. 1978: Ancient civilizations and ruins of Turkey. Hachette, 398 p., Istanbul.
2. *Avdiev,* B. I. 1952: Istorija drevnego vostoka. Moskva, 376 p.
3. *Buschan,* G. 1935: Die Sitten der Völker der Erde, Bd. I.-III. Union Verlag, 1334 p. Stuttgart.
4. *Greppin,* J. 1991: Recent survival of the ancient Mesopotamian vocabulary. J. Near East 50: 203-7.
5. *Členova,* N. et al. 1984: Etnogenez narodov Balkan (Arheo-lingvistika). Nauka, 268 p. Moskva.
6. *Gušić,* M. 1967: Etnička grupa Bezjaci. Zbornik za narod. život i običaje 43: 124 p. JAZU, Zagreb.
7. *Kulišić,* E. 1966: Kavkasko-balkanske kulturne podudarnosti. Akademija nauka BiH 4, 18p. Sarajevo.
8. *Kulišić,* E. 1980: O etnogenezi Crnogoraca. Pobjeda, 102 p., Titograd.
9. *Macqueen,* J. G. 1975: Hittites and their contemporaries in Asia Minor. London.
10. *Mandić,* D. 1990: Hrvati i Srbi, dva stara različita naroda. Matica Hrvatska, 320 p., Zagreb.
11. *Novaković,* R. 1977: Odakle su Srbi došli na Balkan. Beograd, 298 p.
12. *Stipčević,* A. 1975: Iliri — povijest, život, kultura. Školska knjiga, 246 p., Zagreb.
13. *Sträuli,* R. 1992: Kroaten und Serben, ihre grundverschiedene Herkunft. Museion-2000, 4: 6 — 25.

Robert Sträuli (Zürich):

HRVATI I SRBI – NJIHOVO SASVIM RAZLIČITO PODRIJETLO

Croats and Serbs: their quite divergent origins

Recenzija publikacije (Mladen Rac i A.-Ž. Lovrić, Zagreb)

U najnovijem godištu europskog časopisa »Kulturmagazin Museion – 2000«, br. 4, objavljen je na njemačkom (5) zanimljiv pregledni rad o mogućoj etnogenezi Hrvata i Srba te o bitnim razlikama u njihovoj starosti i podrijetlu. Raspad bivše Jugoslavije i sadašnji rat u svijetu su naglo povećali interese za bolje upoznavanje Hrvatske i Hrvata, što je dovelo i do većeg broja inozemnih članaka o novijoj i suvremenoj Hrvatskoj. Ovo je prvi noviji rad u inozemstvu od stranog autora o podrijetlu Hrvata i razlici prema Srbima, te jedan od malobrojnih radova iz poredbene etnogeneze, osim Mandićeve monografije o tome problemu (usp. 4).

1. ***Keltsko podrijetlo Hrvata*** od antičkih Skordiska. Autor najvjerojatnijim smatra da je etnički temelj današnjih Hrvata nastao od antičkih panonskih Kelta, i to napose od njihovih Skordiska u Slavoniji. Naše međunarodno ime *Croatae* on tumači iz starih keltskih riječi: *crouadh* = kamen ili stijena, a *dae* = ljudi, tj. Croatae = pučanstvo iz kamenite zemlje.

Prema novijim proučavanjima, autor nalazi da su rani Kelti bili najstarije organizirano i kulturno pučanstvo u većem dijelu prapovijesne Europe, kamo su se doselili tijekom III. tisućljeća pr. Kr., najvjerojatnije s jugoistoka iz Male Azije, odakle bi ih možda potisnuo legendarni mezopotamski vladar Nimrud, koji je navodno provalio sve do Bospora. Zatim su se Kelti selili duž velikih europskih rijeka, a napose duž Dunava, uz koji je glavnina prvobitnih Prakelta napredovala kroz srednju Europu, dok se jedan njihov manji ogranak izdvojio duž Save i zaputio na zapad. Od ovih su se posavskih Prakelta kasnije razvili prahrvatski Skordisci koji su stanovali u Srijemu, Posavini i Slavoniji. Istočnije od njih bili su Tračani, u kojih su vidljivi raniji asirskobabilonski etnokulturni utjecaji. Još dalje na istoku živjeli su Sarmati, a poslije odatle pridolaze još Huni, Avari i drugi nomadski narodi. Od prvobitnih Prakelta kasnije su se u srednjoj Europi u tijeku I. tis. pr. Kr. izdvojili antički Gali i Germani, a istočnije i Slaveni.

2. ***Nomadske invazije*** s istoka u Europu, u tijeku prapovijesti i antike odvijale su se u četiri uzastopna vala. Većina tih nomadskih provala stiže u Europu iz sjevernoj Pretkavkazja, odakle nisu smjeli prodirati i pljačkati prema jugu, jer su ih odatle odbijale vojno jače prapovijesne države (Asirija, Hetiti i druge), pa su se zato usmjerili na pljačku i haranje Europom.

Prvu sigurno poznatu nomadsku invaziju s istoka preko većeg dijela Europe izveli su već tzv. *Ljudi s bojnim sjekirama* iz sjevernog Pretkavkazja. Njihova kultura još pripada mlađemu kamenom dobu pa im je i oružje isklesano od kamena. Oni su bili prvi *konjogojci* u Europi, gdje su najstariji pripitomljeni konji poznati iz Ukrajine oko 4 000 god. pr. Kr. Ondje su prvobitno iskorištavani samo kao tovarne životinje za prijenos tereta. Tek poslije, od II. tis. pr. Kr. konji se koriste i za vuču kola, a najkasnije kao životinje za jahanje – u manjoj mjeri u ranoj Indiji i kod Hiksa koji su osvojili Siriju i Egipat oko god. 1650. pr. kr., a tek od 9. st. pr. Kr. i masovno u obliku vojne konjice. Pojave nomadskih invazija usko su povezane s tim razvojem konjogojstva.

Rasprostranjenost tih prvih nomada u Europi podudara se s nalazima njihove vrpčaste lončarije *(Schnurkeramik),* koja se nalazi od Balkana do Baltika i Skandinavije. Zajedno s time u srednjoj Europi se pojavljuju i prvi utvrđeni gradovi s obrambenim zidinama od glinenih opeka. Pri svojim su se invazijama oni za istrebljivanje keltskih starosjedilaca napose koristili masovnim nabijanjima na kolac i živim skalpiranjem kože. Sve su to oni naučili od Asiraca kao najzvjerskijih antičkih ratnika, kojih su bezobzirnost konačno uspjeli sasvim slomiti tek iranski Medijci 612. pr. Kr. i zauvijek su do temelja s lica zemlje izbrisali tu najokrutniju velesilu svih vremena. S Asircima su bili etnokulturno bliski i interesno povezani ti prapovijesni nomadi s bojnim sjekirama, pa je i u njihovu jeziku bilo dosta sličnih semitskih riječi.

Početkom II. tis. pr. Kr. oni su provalili kroz Podunavlje gdje su opustošili i opljačkali cijelu Panoniju, a ranije keltsko pučanstvo ondje su dijelom poubijali, dio su prodali kao roblje u Aziju Asircima, a ostatak Kelta se spasio bijegom u okolna, teže dostupna gorska područja. Time su prekinuli prvobitno prakeltsko jedinstvo i započelo je njihovo razdvajanje u više raznih etnogrupa.

Drugu sličnu nomadsku invaziju iz sjevernoga Pretkavkazja izveli su kasnije *Kimerijci,* koji su od 8. st. pr. Kr. provalili preko dva glavna smjera. Tada je već bilo propalo moćno Hetitsko Carstvo pa su ti nomadi u savezu s Asirijom provalili kroz Malu Aziju sve do egejskih obala. Drugim sjeverozapadnim smjerom prodirali su kroz Ukrajinu i duž Dunava u srednju Europu i Lombardiju, pa čak i do južne Engleske. Kimerijci su na poticaj Asiraca napali i poharali njihove suparnike Urarte, Frigiju i Lidiju u Maloj Aziji, pa su vjerojatno tada pred njima iz Male Azije na svojim brodovima izbjegli do Italije Tirenci i Etrurci. Kimerijci su od Asiraca preuzeli i bolje naoružanje kopljem, lûkom i strijelom. Do 6. st. pr. Kr. u Europi se kimerijska snaga već raspala, jer su u međuvremenu i domaći Kelti već bili bolje naoružani i utvrđeni.

Istodobno tada s istoka Kimerijce potpuno uništava treći novi val još jačih nomadskih *Skita,* koji su

prvobitno također pod etnokulturnim utjecajem Asirije, ali osim Europe, ratoborni Skiti napadaju i svoje južnije azijske susjede. Tako oni god. 597. razaraju carstvo Urartu, pa onda 530. na Kavkazu u boju s njima pogiba i sam perzijski kralj *Kir I.* (556.-530.), a slične je poraze u sudaru s njima doživjela i golema perzijska armada kralja *Darija I.* Skiti su imali okrutan običaj da su zarobljenike kao žrtve masovno pokapali uz svoje mrtvace, tako da je u grobnim humcima — *tumulima* njihovih uglednika nađeno i više od stotine žrtvovanih zarobljenika.

Četvrtu provalu istočnih nomada iz zapadne Azije od 4. st. r. Kr. pokrenuli su *Sarmati,* koji u 3. st. iz južnoruskih stepa dostižu Dnjepar, pa u 1. st. pr. Kr. već drže ušće Dunava, a u 1. st. po Kr. već zahvaćaju i Panoniju, ali ih odatle protjeruju Rimljani. Sarmati (na grčkom Sauromatae) zapadnoiranskog su podrijetla i najbliži su Medijcima. Oni su pokorili i dijelom istrijebili Skite i ostale predkavkaske i južnoruske nomade. To su prvi konjički nomadi koji nisu bili pod dominantnim asirskim utjecajem semitske etnokulture, nego pod arijskim kulturnim utjecajem Perzijanaca. Za razliku od ostalih ranijih, uglavnom izrazito patrijarhalnih nomada, u Sarmata su mnogo veću društvenu i ratnu ulogu imale žene, među kojima su neke bile i njihove vladarice (= po Grcima tzv. *Amazonke*), pa i neke njihove moćne kraljice uspješno ratuju protiv velikih armada perzijskih Ahemenida (npr. Tomiris, Satàna i dr.).

3. ***Postanak Bijele Hrvatske.*** Nakon provale Sarmata u Panoniju, odatle ih izbacuju Rimljani, napose u doba cara Trajana, odakle se oni zatim zajedno s keltskim starosjediocima povlače na sjever. Ondje od izbjeglih panonskih Kelta (= dio Skordiska) poslije nastaju sjeverni Bijeli Hrvati iza Karpata, a nakon propasti Rimskog Carstva oni se opet vraćaju u svoju panonsku pradomovinu, tj. u današnju Hrvatsku.

4. ***Podrijetlo Srba.*** Glavno bi ishodište Srba bili antički *Tribali* iz sljeva Morave, koji su potomci nomadskih Sarmata, dok su svoj religijski svjetonazor preuzeli iz miješanja s ranijim semitiziranim Kimerijcima i zato su oni štovali levantskog boga Baala i slična orijentalna božanstva. Prema keltskoj etimologiji, srpsko ime »Sarbi« ima značenje *»Nasilnici«.*

Poslije su hrvatski Skordisci i srpski Tribali među doseljenim prakeltskim Slavenima preuzeli njihov jezik, pa su tako tek naknadno po jeziku postali slični tj. slavizirani. Slična su keltoslavenskog podrijetla i susjedni zapadniji Slovenci. Prema tome, prvobitni se keltski preci izvornih Hrvata u sadašnjoj domovini nalaze već najmanje prije 4 000 god., dok su preci Srba ovamo stigli znatno kasnije tj. tek u Kristovo doba prije najviše 2 000 god. Pred kasnijim srednjovjekovnim provalama novih nomada — Avara, panonski se Hrvati sele na jug do Jadrana, gdje tada asimiliraju tamošnje prastanovnike *Ilire.* Konačno, autor iz antičkog naslijeđa izvodi i neke novije pojave pa tako daje originalnu tezu da bi četnici među Srbima, slično kao i ustaše među Hrvatima bili zapravo potomci asimiliranih ilirskih starosjedilaca dinarskog prostora.

5. ***Zaključak i komentar.*** U svakom slučaju, tumačenje je podrijetla Hrvata i Srba, koje predlaže R. Sträuli nov i originalan prilog ovdašnjoj etnogenezi. To je po prvi puta da se podrijetlo Hrvata tako izravno i sustavno izvodi iz Kelta, iako je i prije već bilo parcijalnih prinosa koji su upućivali na keltsko podrijetlo dijela hrvatskog folklora, napose u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od Istre do Hrvatskog zagorja, primjerice u tzv. etnoskupini *Bezjaka* (usp. 1), zatim u narodnoj onomastici na otoku Krku (usp. 3) itd. Iako je ovakva genealogija Hrvata iz keltskih Skordiska duhovito i razložno izvedena, realni su materijalni dokazi koje autor nudi za potporu toga još preskromni i ograničeni uglavom na nesigurne imenske sličnosti i psihosocijalne analogije. Izvornost strane inačice Croatae za Hrvate baš nije uvjerljiva, a i njezino keltsko značenje (narod iz kamenite zemlje) u ravnoj Slavoniji je sumnjivo, jer tamo doslovce nema kamenitih terena. Stoga, iako nema sumnje da su Kelti (2) sudjelovali u etnogenezi Slovenaca i dijelom Hrvata, za sve su još nužna iscrpnija proučavanja i veća dokumentacija za ocjenu njihova udjela u našoj etnogenezi.

GLAVNA LITERATURA

1. *Gušić,* M. 1967: Etnička grupa Bezjaci. Zbornik za narod. život i običaje 43: 7 – 124, JAZU Zagreb.
2. *Guštin,* M. et al. 1984: Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije. Narodni muzej Ljubljana 131 p.
3. *Lovrić,* A.-Ž. 1978: Tragovi Kelta na istočnom Krku. Bilten Baška 3/6-7: 24-25, Tipograf Rijeka.
4. *Mandić,* D. 1990: Hrvati i Srbi, dva stara različita naroda. Matica Hrvatska, 2. izd. 320p. Zagreb.
5. *Sträuli,* R. 1992: Kroaten und Serben, ihre grundverschiedene Herkunft. Museion-2000/4: 6-25, Zürich.

XII. POGLAVLJE
ZAKLJUČNE SMJERNICE

PROGRAMSKA ORGANIZACIJA TERENSKIH EKSPEDICIJA I MEĐUNARODNE SURADNJE O ETNOGENEZI

Organizing Program of the Field Expeditions and International Cooperation on the Ethnogenesis

Ivan Coch, Mladen Rac i A.-Ž. Lovrić (Zagreb)

Ovom je knjižicom uglavnom iscrpljen pregled najvažnije relevantne građe u dostupnoj literaturi u svezi s mogućim ranim podrijetlom Hrvata, pa je za ostale detalje i unapređenje spoznaje o našoj etnogenezi nadalje potrebna uspostava zajedničkih istraživanja u međunarodnoj suradnji s ekspedicijama na važnija arheonalazišta u inozemstvu i poredbena proučavanja ostataka u tamošnjoj etnokulturi. Izuzevši Europu, pri takvoj suradnji i ekspedicijama na istok treba imati na umu činjenicu da zbog ljetnih vrućina u tim istočnim zemljama, a napose u prednjoj Aziji ljeti od VI. do IX. mjeseca sva kulturna i obrazovna aktivnost prestaje, a i naš ekspedicijski rad zbog vrućine i nedostatka vode bio bi otežan. Zato je najpovoljnije doba za takva putovanja u proljeće i eventualno u jesen, dok su zimi tamo loše ceste na planinskim prijevojima zametene snijegom pa nema prometa. Zbog loših su prometnica ondje neizbježna terenska vozila, kao i ostala standardna oprema za rad u sušnim i vrućim polupustinjskim uvjetima drukčijim nego u Europi. U idućem se popisu daje pregled istraživačkih centara s pripadnom problematikom koje treba posjetiti zbog poredbene suradnje, zatim potencijalna arheonalazišta od prvenstvene važnosti za našu najraniju etnogenezu, te konačni tehnički program organizacije i kombinacije takvih ekspedicija u vremenskom slijedu.

A) Glavni inozemni istraživački centri s relevantnom problematikom:

1. *Krakow* (Poljska): centar istraživanja Slavena, a napose *Bijele Hrvatske.*
2. *Bratislava* (Slovačka): rad na zapadnom dijelu Bijele Hrvatske u Slovačkoj.
3. *Kijev* (Ukrajina): istočni dio Bijele Hrvatske i raniji donski Hrvati *(Hrwts).*
4. *Tirana* (Albanija): moguće veze s ranijim balkanskim Ilirima.
5. *Ankara* (Turska): moguće alternativne selidbe preko Bospora i Male Azije.
6. *Erevan* (Armenija) i *Tbilisi* (Gruzija): poredbene analize Kavkaza i Zakavkazja kao mogućeg polazišta, eventualne veze s antičkim Urartskim carstvom *Huràtina.*
7. *Alep* (Sirija): eventualne veze s prapovijesnom huritskom državom *Hurrwuhé-Ehillaku* i huritskim narodom *Hurrwuhi-Ehelena.*
8. *Jeruzalem* i *Tel Aviv:* poredbe s biblijskim narodom *Hiviti* u Izraelu i Libanonu.
9. *Teheran* i *Shiraz* (Iran): analize mogućih iranskih veza s Prahrvatima.
10. *Kabul* (Afganistan) i *Peshawar* (Pakistan): poredbe s antičkom zemljom *Harauvatiya.*
11. *Kizyl-Arwat* u ruskom Turkmenistanu (ranoarijska pradomovina)
12. *Samarkand* i *Taškent:* eventualne ranoarijske veze sa srednjom Azijom.
13. Zapadni veći istraživački centri s najviše dosadašnjih istraživanja i materijalne dokumentacije važnih za našu etnogenezu: *London* (British Museum), *Paris* (Louvre), *Berlin* (Arheološki muzej), *Chicago* (Oriental Institute) itd.

B) Za etnogenezu prioritetna područja kamo će se uputiti terenske ekspedicije:

1. *Krim* (Ukrajina): kasnoantički narod *Hrwts* i antički Sarmati
2. *Kavkaz:* područja ranoantičkog naroda *Hurâti* (Urartu) i kasnijih Alana.
3. Južna i jugoistočna Turska: gorje Taurus i napose istočni *Antitaurus*-prapovijesno područje naroda *Hurrwuhi-Ehelena.*
4. *Gorje Libanon* i *Hermon* na Levantu: područje nastavanja biblijskog naroda *Hiviti.*
5. Mali Kavkaz u južnom *Zakavkazju:* kasnoantičko područje Urartskog carstva *Huràtina.*
6. Gorje *Zagros* i planina *Dinar-Kuh* u Iranu: mogućnost iranskog podrijetla Hrvata.
7. Gorje *Sulayman* i *Tahti-Dinara* u Pakistanu i Afganistanu: područje antičke *Harauvatye.*
8. Dolina *Fergana* u Uzbekistanu (srednja Azija): ranoarijski nalazi iz prapovijesti.
9. *Pamir* u Tadžikistanu i *Kašmir* (Karakorum): rana prapovijest dinarskog antropotipa.
10. Zapadni *Atlas* i *Antiatlas* u Maroku i Alžiru: zapadni rub dinarskog antropotipa.

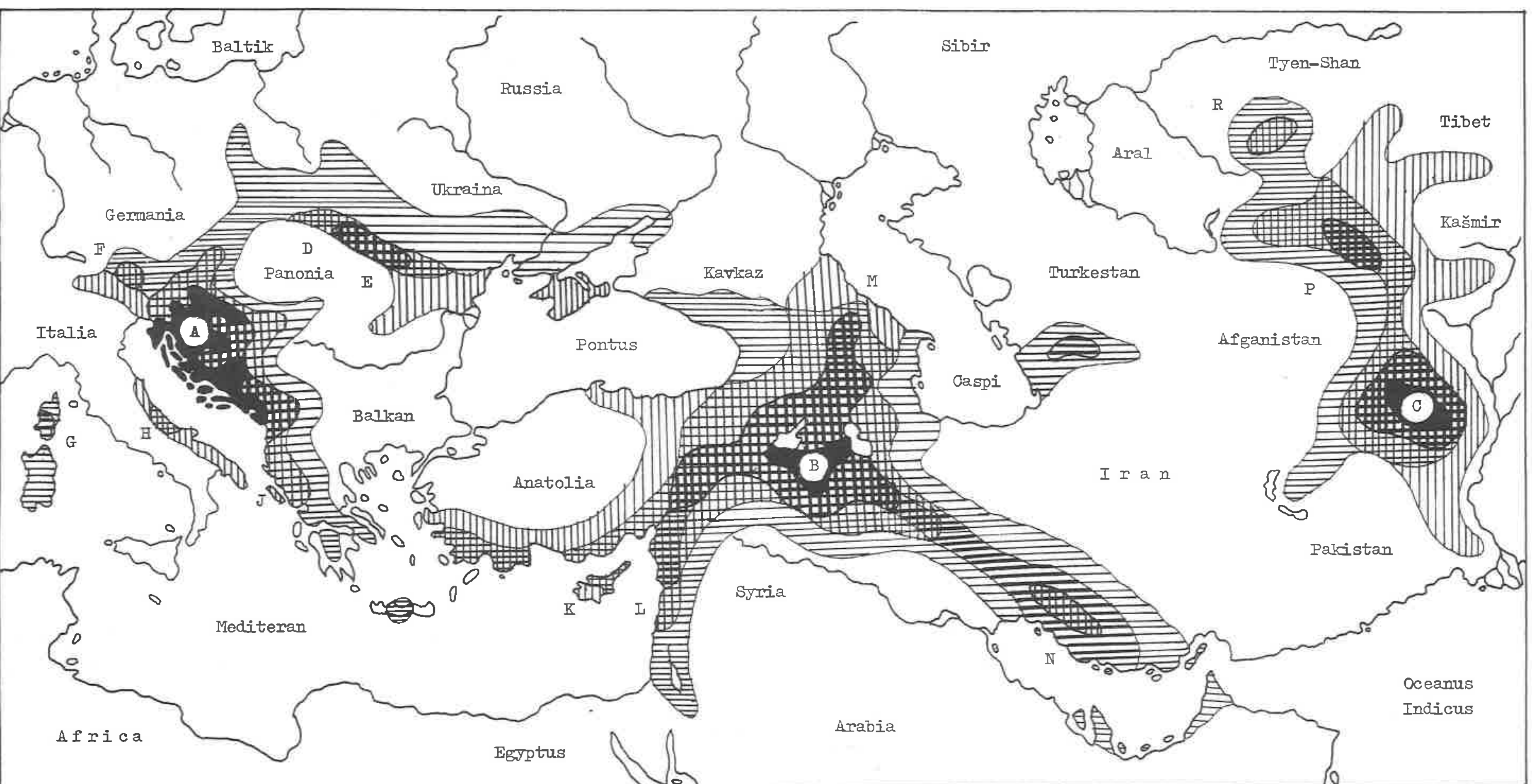
C) Tehnička organizacija i redoslijed terenskih ekspedicija:

1. Proljeće 1994, *Bliski Istok* (Turska — Sirija — Kavkaz): trajekt Dubrovnik — Drač — Solun (Grčka) — Turska: Dardaneli (Troja) — Izmir — Ankara — Taurus — Sirija: Alep — Libanon — Hermon — Tel Aviv — Jeruzalem (Izrael) — (opet Turska) — Antitaurus — jezero Van — Erevan (Armenija) — Tbilissi (Gruzija) — Ankara — Bospor-Istanbul — Bugarska — Makedonija — Albanija — trajektom Drač — Dubrovnik.

PRILOG X. (uz XII. poglavlje: Zaključne smjernice)

Statistički zemljopisni prikaz prostorne raspodjele i podudarnosti etnokulturnih i nasljedno-bioloških pokazatelja sličnosti drugih područja Eurazije s Hrvatima (priredio A. Ž. Lovrić). — Debljina ispruganosti (šrafure) označuje veće sličnosti brojnijih pokazatelja.

Okomito isprugano (III): bionasljedne podudarnosti dinaroidnog i drugih sličnih antropotipova, te starih stočnih rasa i sličnih starih sorti kulturnog bilja itd. Vodoravno isprugano (≡): etnokulturne sličnosti povijesnih imena iz starih zapisa i današnjih toponima sličnih imenu Hrvata, te raširenost nadgrobnih stećaka, valovitog tropleta i starih alfabeta sličnih glagoljici itd. Crne pjege A – C: istodobna najveća sličnost izrazitih etnokulturnih i bionasljednih podudarnosti, A — Hrvatska s Hercegovinom i zapadnom Bosnom, B — središnja kurdska naselja starokršćanskih sekti *Jakobiti* i *Nestoriani* na tromeđi Turske, Irana i Iraka, C — izolirana veća skupina današnjih istočnih Kurda između gradova Quetta i Kandahar na granici Pakistana i Afganistana. Ostala isprugana područja slabije djelomične sličnosti etnokulture i antropotipa: D – E = srednje karpatsko područje srednjovjekovne Bijele Hrvatske *(Megále Hrobatia)*, D — Slovačka, E — Rusini u zapadnoj Ukrajini, F — Koruška i Furlanija (srednjovjekovna *Karantania*), G — Korzika i Sardinija, H — moliški Hrvati u istočnoj Italiji, J — Albanija i Epir (srednjovjekovna *Crvena Hrvatska*), K — sjevernoistočni turski Cipar (prapovijesna *Eliša*), L — Libanon, M — R = antičko staroiransko područje: M — Dagestan na istoku Kavkaza, N — gorje Zagros na jugozapadu Irana, P — Tadžikistan i Pamir (antička *Sugdiana*), R — dolina *Fergana* u Kirgiziji.

PRILOG XI. (uz XII. poglavlje: Zaključne smjernice)

PROVIZORNI NACRT MOGUĆEG PODRIJETLA I UKUPNOG RAZVOJA HRVATSKOG NARODA I DRŽAVNOSTI OD 35. STOLJEĆA PRIJE KRISTA DO DANAS

A synoptical sketch of the presumable origin and general development of the Croatian people and its states from 35th century B.C. up today

Dijelom iz neobjavljena rukopisa (†prof. M. Lovrić, 1975), dopunjenog novijim podacima (u zaporkama su strani sinonimi za domaća imena)

STOLJEĆE i KULTURA Century & culture	IME NARODA Ethnonymes	IME ZEMLJE Land's name	VLADARSKE KUĆE Dynasties	TITULE VLASTI Ruler's title	PRIJESTOLNICA Capital city	OPSEG VLASTI Ruled area	VAZALSTVO Vassals of
Prapovijesni mit II. milenij pr. K.	Saraswati (vede) Harahvaiti (avesta)	Arwatistân Hirvatistân	Ranoarijci (Protoaryans)	tho-garma ? "whiteheads"	Arwât (Hirvât)	Srednja Azija (Mid-Asia)	nomadi (nomads)
35. - 25. st. neolitik	Protoalarodi (Dinaroidi)	Urw'urduv (kurska kultura)	plemena (tribes)	nepoznato (unknown)	samo sela (villages only)	Zakavkazje (Transcaucasia)	? Sumerani (? Sumerians)
24. - 22. st. halkolitik	Hurru (Prahuriti)	Hurw-Urdu (Subartu)	1. alarodska d. (Protohurrian)	bâni (prince)	Urkiš (Urgini)	Kurdistan -	Akadjani (Akkadians)
21. - 19. st. brončano doba	Hurriki-Ekhele (Menti-Heriuš)	Hurrwùrtu (Subartu)	2. m a r y a (Protoaryans)	šarru-màta (emperor)	Libbûr (Kala-Sharqa)	gor. Mezopotamija (upper Mesopotamia)	nezavisni - 1. (independent)
18. st. pr.Kr. brončano doba	Hurruhe (Huradu, Hry)	Neharina (Chanigalbat)	3. Dagâni (Daganians)	šarru-màta (king)	Namâr (Subat-Enlil)	Kurdistan -	Asirci (Assyria)
16. - 13. st. brončano doba	Hurrwuhi (Hurrians)	Hurrwuhé-Ehillaku (Mitanni)	4. Maryànni (Marianu)	šarmàta (emperor)	Wasugân (Washukhanni)	gor. Mezopotamija (upper Mesopotamia)	nezavisni - 2. (independent)
12. - 10. st. željezno d.	Hiviti (Nahiri)	Naharina (Naharaim)	5. Ardîni -	bâni (prince)	Arzaškûn (Mushassir)	Kurdistan -	Asirci (Assyria)
9. - 6. st. rana antika	Hurâti (Urartians)	Huràtina (Urartu)	6. Khaldei (Chaldeans)	šarmât (emperor)	Turùšpa (Tushpa)	Zakavkazje (Transcaucasia)	nezavisni - 3. (independent)
6. - 4. st. rana antika	Alarodi (Uraštu)	Alarodia (Ararat)	7. Orontidi (Erwanides)	sarmàda (viceking)	Van (Toprakale)	Kurdistan -	Ahemenidi (Persia)
5. - 3. st. rana antika	Harauvati (Aruhatti)	Harauvatiya (Arachosia)	8. Vivana -	bandaka (grand-duke)	Horohoàd (Kandahar)	Afganistan (East Iran)	Ahemenidi (Persia)
4. - 1. st. antika	Alarodi (Horiti)	Atropatène (Media Minor)	9. Atropâti (Atropatides)	sarmàda (viceking)	Praspa (Verae)	Zakavkazje (Transcaucasia)	Arsakidi (Persia)
NOVA ERA NAKON KRISTA (New era since J.C.)							
1. - 2. st.	selidba (migration)	u Europu	na sjever	- -	nomadi (nomads)	Kavkaz (Caucasus)	Skiti
2. - 3. st. kasna antika	Horouathos (Horoatos)	Sarmatia (Regnum Bospori)	10. Sauromâti (Sauromates)	sarmàda (king)	Tanais (Rostov)	Azov + Krim (Azov & Crimea)	Rimsko carstvo (Roman empire)
6. st. (559.)	H r w t s	Sarmatia	- ? -	sarmada (duke)	nomadi (nomads)	Azov + Krim	Huni (Utuguri)
7. - 8. st.	selidbe (migration)	u Panoniju	na zapad	ban (prince)	nomadi (nomads)	Karpati + Dinaridi	Avari
7. - 20. st. srednji vijek	kršćanske sekte Jakobiti+Nestoriani	Kurdistan + +Azerbeydjan (Iran)	Perzijanci (Iranci)	šah (emperor)	Teheran -	zapadni Iran (West Persia)	Iran (Persia)
8. - 10. st. srednji vijek	Bijeli Hrvati (Belohrobátoi)	Bijela Hrvatska (Megále Hrobatia)	11. Slavnikovići (Slavnik's)	kralj (king)	Hurvat (Ghurdab)	Karpati (Carpathians)	nezavisni - 4. (independent)
8. - 11. st. srednji vijek	Horvati (Croatae)	Horvatska (Croatia)	12. Trpimirovići (Terpimiri's)	kralj (king)	Solin + Nin (Salona)	Hrvatska + Bosna (Croatia & Bosnia)	nezavisni - 5. (independent)
12. - 14. st. srednji vijek	Harvati (Croatae)	Harvatska (Croatia)	13. Kačići (Kadziki)	ban (prince)	Omiš i Poljica (Almissa)	Dalmacija (Dalmatia)	Arpadovci (Hungaria)
13. - 15. st. srednji vijek	Arvati (Croatae)	Bosna i Dalmacija (Bosnia & Dalmatia)	14. Kotromanići (Kotromani)	kralj (king)	Vrhbosna (Visoko)	Bosna i Dalmacija (Bosnia & Dalmatia)	nezavisni - 6. (independent)
16. - 17. st. novi vijek	Horvati (Kroaten)	Horvatska (Kroatien)	15. Šubići -	ban (prince)	Zagreb (Agram)	Hrvatska (Croatia)	Habsburgi (Austria)
od/from 1990. (sadašnjost)	Hrvati (Croats)	Hrvatska (Croatia)	Fr. Tudjman (H. D. Z.)	predsjednik (president)	Zagreb -	Hrvatska (Croatia)	nezavisni - 7. (independent)

2. Jesen 1994, *istočna Europa:* Bratislava — Krakow — Kijev — Tanais na Donu.

3. Proljeće 1995, *prednja i srednja Azija* (Iran, Afganistan, Turkestan): trajekt Dubrovnik — Drač — Solun — Istanbul — Ankara — Van — Iran: Tabriz — Zagros — Dinar Kuh — Shiraz — Oman (Emirati) — Afganistan, Kabul — Kandahar — Tahti Dinara — Quetta — gorje Sulayman — Peshawar — Kašmir — Pamir — Dushanbe (Tadžikistan) — Samarkand — Fergana — Taškent (Uzbekistan) — Ašhabad — Kisyl Arwat (Turkmenistan) — Teheran — istočni Kavkaz (Dagestan) — Rostov na Donu (Tanais) — Krim — povratak kroz Rumunjsku i Mađarsku.

4. Proljeće 1996, *dinaroidi na Atlasu* (Maroko i Alžir): polazak Trst — Korzika — Sardinija — Tunis — Alžir: Babor — Kabylia — Djurdjura — grad Alžir — gorje Atlas, Maroko: Sedra — Maya — Arba — Brezina — Rissani — Gorin — Djebel *Zagora* — Djebel *Bâni* — Ilir — Agadir — Casablanca — Shegota — Rabat — Gibraltar — povratak Zagreb.

5. Detaljnije analize izabranih važnijih *arheonalazišta u god. 1996-1999: Turušpa* (Van) u Turskoj, *Vasugân* (Washukhanni) na rijeci Khabur u Siriji, *Praspa* (Verae Atropatène) u zapadnom Iranu, *Kandahar* (Harauvatiš) u Afganistanu te druge lokacije po potrebi, prema naknadnom izboru iz tekućih istraživanja.

PLAN TERENSKIH EKSPEDICIJA
▲ Postaje: istraživački centri
Državne granice
Ruta ekspedicije 1994.
Ruta ekspedicije 1995.

UREDNIŠTVO
(Znanstveno društvo za proučavanje podrijetla Hrvata, Zagreb)

POGOVOR (POTREBE I PERSPEKTIVE)

Epilogue: Needs and Perspectives

Kao što je očito iz većine sažetih priloga, u tijeku posljednjih nekoliko desetljeća u inozemnoj se literaturi pojavilo najmanje dvadesetak dokumentiranih ranoantičkih podataka od 21. do 4. st. pr. Kr. gdje su u prednjoj Aziji dokazane države, vladari, narodi i njihovi jezici više-manje slični hrvatskom imenu (usp. završnu tablicu u prilogu). Premda su neki od njih možda tek slučajne sličnosti, besmisleno je pa i sumnjivo po normalnoj zdravoj logici, unaprijed bezuvjetno odbijati da odreda nijedan jedini od svih tih navoda ni slučajno ne može imati bilo kakve veze s Hrvatima. Tako su na sve ovo dosad reagirali srpsko-hrvatski jugoslavisti, uglavnom bez nekih egzaktnih znanstvenih protudokaza, tj. većinom u stilu: to je svakako nemoguće, apsolutno isključeno, to nema veze, pogrešni navodi — i slične predrasude. Za takve metode »rješavanja problema«, u objektivnoj međunarodnoj znanosti već postoji sasvim određena i jasna definicija: pseudoznanstveni pristupi i ideologizacija kakva više priliči načinu promičbe vjersko-političkih sekti, negoli radu egzaktnih znanstvenih disciplina. Takve su ideološke mistifikacije donedavna možda bile i prikladne za dnevnopolitičke potrebe i napose za osobni napredak njihovih promicatelja, ali su bez dugoročne vrijednosti, da se i ne spominju katastrofalne posljedice za našu kulturu i nepoznavanje hrvatskog naroda. S takvom je praksom prijeko potrebno u Hrvatskoj završiti i konačno već jednom započeti objektivne analize spomenutih nalaza i dokumentacije.

Iako je zasad još možda prerano tvrditi kada su nastali i odakle točno potječu Hrvati, dosad se već nakupilo toliko mnogo znakovitih pokazatelja, da je ranije isključivo panslavensko tumačenje rane hrvatske povijesti i podrijetla tek iz srednjeg vijeka — danas već priča za naivne i neupućene. Zbog obilja istosmjernih dokaza, neki se noviji podaci već danas moraju shvatiti kao gotovo sigurne činjenice, svidjelo se to nekima ili ne, jer im razbija njihove idejne predrasude:

1. U *antropobiološkom* pogledu, prosječna se većina današnjih Hrvata (a napose Bosanaca i Primoraca) bitno razlikuje od većine drugih Slavena, pa bar u fizičko-biogenetskom pogledu, Hrvati zasigurno ne potječu od Slavena, a znatno su veće sličnosti s prednjoazijskim populacijama. Zato današnje kulturno slavenstvo Hrvata može biti tek naknadna posudba susjeda, a ne naš iskon.

2. S biogenetskim pokazateljima posve se slaže i *etimološka* analiza najvjerojatnijeg podrijetla hrvatskog imena, koje je također predslavensko-antičkog postanka i istosmjerno upućuje na etimološko ishodište imena Hrvat iz jugozapadne Azije, a ne od europskih Slavena.

3. Na izvaneuropsku povezanost s jugozapadnom Azijom u Hrvata podjednako upućuju i mnoge tradicije stare *državno-organizacijske* nadgradnje: nacionalna simbolika, pretkršćanski vjerski tragovi, titule vladara i drugih čelnika, raniji sustav vlasti, organizacija starih gradova, obiteljsko-imovni odnosi, tradicije i starost prezimenskih patronima itd.

4. Nesporne slavenske, keltske, balkanske i druge etno-analogije, u Hrvata su ograničene uglavnom na nižim društvenim razinama, tj. u dijelu pučkog folklora, seosko-poljodjelskih sustava, stočarstva i sličnog — iako one u nekim dinarsko-gorskim područjima Hrvatske pa i na jadranskim otocima, čak i na ovim nižim razinama izostaju. To pokazuje da je u ključnoj fazi naše etnogeneze, *neslavensko-prahrvatska organizacija* u Hrvatskoj i Bosni pokorila slavensko i ostalo pučanstvo.

5. Već kao *Indoeuropljani,* prvi su prahrvatski preci jednom morali doći iz prednje Azije, ali su vrijeme i način njihova izdvajanja, te uža pradomovina još uvijek nesigurni. Razmjerno su najvjerojatnije mogućnosti ishodišta Kavkaz, Sirija, Kurdistan, Iran, Afganistan itd.

6. Hrvati su gotovo sigurno *ranoantičkog* podrijetla prije Krista, tj. mnogo su stariji od prvih poznatih Slavena i, osim sličnog slavenskog jezika, podrijetlom nemaju druge veze sa Srbima.

7. Znanstveno je vjerojatniji stupnjeviti, višefazni razvoj Hrvata preko nekih prahrvatskih predaka, negoli dosadašnje kratko direktno odvajanje iz idealnih jednostrukih prethodnika.

8. Dosadašnjim negiranjem i potiskivanjem bitnih skupnih osobitosti Hrvata, vršena je negativna selekcija za njihovo utapanje u bezličnu panslavensku masu: to je započelo s Ilirskim pokretom, a najintenzivnije dovršeno u Jugoslaviji. Posljedice su očite pa je (pogotovu zbog rata) izvorni etnokulturni kontinuitet sada u većine Hrvata poplavom slavizacije gotovo izbrisan i uglavnom sveden na ime i nacionalne simbole. Takvu sustavno smišljenu *denacionalizaciju* u novijoj povijesti nije proživio nijedan drugi europski narod.

9. Zato je jedan od ključnih prioriteta hrvatske kulture proučavanje i spasavanje od nestanka *izvornih etnokulturnih osobitosti,* kao glavni prinos etnogenezi izvan jugoslavenske dogme.

10. Naši ključni krajevi, gdje treba usmjeriti glavni rad na etnogenezi i gdje još ima najviše ranohrvatskih tragova antičkog naslijeđa, napose su zapadna Hercegovina, Kvarnerski otoci, te Vis i Hvar, Hrvatsko zagorje i zapadna Bosna oko Bihaća, što su naše etnokulturne riznice.

11. Poredbena proučavanja u inozemstvu uz međunarodnu suradnju i terenske ekspedicije, iz dostupnih podataka su važna, za rani srednji vijek osobito u Slovačkoj i Ukrajini, a za antiku napose u Siriji, Armeniji, Dagestanu, Kurdistanu, širem Iranu, Afganistanu i Pakistanu.

SINTEZA DOSADAŠNJIH SPOZNAJA: zajednička poredbena tablica značajnih ranoantičkih događaja, od kojih bi bar neki mogli biti u vezi s ranim predslavenskim Prahrvatima. U inozemnoj su literaturi ti podaci poznati već najmanje 2 do 5 desetljeća, ali su pred hrvatskom javnošću prešućivani i zanemareni kao nepodobni. Njihovo objektivno vrednovanje za našu je povijest moguće samo egzaktnim znanstvenim analizama, a ne bezuvjetnim ideološkim odbacivanjem, niti donedavnim političkim zabranama u stilu »zaustavite Reuters!«:

GODINE ILI STOLJEĆA	– OPISI DOGAĐAJA S IZVORNIM IMENIMA (+ poznatiji asirsko-grčki naziv)
U 34. st. pr. Kr. (prije 5400 god.)	Iz srednje Azije se u Zakavkazje doseljuju dinaroidna ranoalarodska plemena *Urw'urduv* = vjerojatni preci kasnijih Hurita, Urarta i Kurda.
Oko 2370. pr. Kr. (prije 4360 god.)	Nalaz vladarskog klinopisnog pečata *bâni – Tišatâla* iz Urkiša, prvog huritskog vladara i osnivača Protohuritskog saveza *Hurw-Urdu* u Siriji.
Oko 2260. pr. Kr. (prije 4250 god.)	Ranoarijska konjica – *marya* u boju na planini Pisaiša zaustavlja akadsku vojsku cara Naramsina (usp. indoarijske mitove o borbi bogovâ).
Oko 2100. pr. Kr. (prije 4100 god.)	Ranoarijska kraljica *Nawarit* (= Mladenka) osniva prvu nezavisnu državu *Hurrwùrtu* (asir. Subartu) u Kurdistanu i nosi trobojnu carsku tijaru.
Od 19. st. pr. Kr.	Klinopisni zapis jezika *hurru,* naroda *Hurriki-Ekhele,* prvi stećci.
Od 19. st. pr. Kr. (prije 3800 god.)	Egipatski hijeroglifi spominju plemena *Menti – Heriuš* u jugozapadnoj Aziji uz reljefe njihovih konja vrlo sličnih rasi hercegovačkih bušaka.
1750.–1570. pr. Kr. (pr. 3740–3560 god.)	U Siriji i gornjoj Mezopotamiji već ima stotinjak huritskih gradova – *wâsi,* npr. *Šibaniki, Čabra, Zalatâr, Suharù, Mirnù, Dunâb, Arwât* itd.
U 16. st. pr. Kr. (prije 3500 god.)	Klinopis iz Ugarita u Siriji navodi vinovu lozu u Hurita pod imenom *trš* i njihove vinograde *(tršât)* na brdskim terasama s kamenim suhozidom.
16.–17. st. pr. Kr. (pr. 3500–2600 g.)	Huritsko-urartska trijadična pracrkva: Sv. Trojstvo (Sv. Otac, Sv. Majka, Sv. Duh), prvosvećenik – *Lubura,* redovnici – *yarani,* sv. tornjevi *ésusi,* himna »*Hurrwuhé*-Kisshari, Nintur-*Sawuška*« (= Kraljice Hurita!).
Oko 1520. pr. Kr. (prije 3510 god.)	Mitanski car – šarmàta *Bratàrna,* opet s trobojnom tijarom, na rijeci Habbùra pobijedio asirsku vojsku cara Ašurnadina I. i osnovao II. nezavisnu državu *Hurrwuhé-Ehillaku* s prijestolnicom – *šehewri Vasugân.*
Oko 1460. pr. Kr. (prije 3450 god.)	Huritski ratnici – *maryànni* cara *Artatâma* uz bojnu himnu »*Maryanni, Maryanni!*«, porazili asirskog cara Ašurnadina II. i zauzeli *Libbûr* (Ašur).
God. 1375. pr. Kr. (prije 3365 god.)	Huritski car – *šarmàta Dušràta* na jeziku *hurrwuhé* piše svom bratiću – egipatskom faraonu Amenofisu IV. Ehnatonu, sinu huritske princeze Theye.
Oko 1330. pr. Kr. (prije 2230 god.)	Hetitski car Šupiluliuma porazio konjicu *Maryànna-Aruthàtti* i zarobio im zadnjega nezavisnog huritskog cara Akitèšuba (pad Vasugâna).
U 13. st. pr. Kr. (prije 3200 god.)	Pri naseljenju Izraela, hebrejski Edomiti u Edomu (sada *Harvat-Sedom*) porazili i izbacili biblijski narod *Hiviti* (= Huriti tj. Hurrwuhi).
God. 843. pr. Kr. (prije 2836 god.)	Urartski car – *šamrât Sardûr* s trobojnom tijarom, uz jezero Van porazio asirskog cara Salmanazara i osniva III. nezavisnu državu *Huràtina* (Urartu).
God. 811. pr. Kr.) (prije 2804 god.)	Urartski car *Menua (šarmât-hurâti)* s ratnicima *huratèle* na Tigrisu porazio asirskog cara Šamšiadada i zauzeo mu prijestolnicu Nina (as. Niniwa).
Oko 730. pr. Kr. (prije 2723 god.)	Urartski anali cara *Sardura II.* uz njegovu grobnicu u Vanskoj stijeni Meher-Dur nad prijestolnicom Turušpa = najveći tekst na jeziku *hurâti.*
God. 714. pr. Kr. (prije 2707 god.)	Asirski car *Tiglatpilesar* porazio *Urarte, pogiba Ruša I. i* razoren Arzaškûn.
U 6. st. pr. Kr.	Elamitski klinopisni tekstovi navode u Iranu zemlju *Harraovatis.*
16. X. 521. pr. Kr. (prije 2514 god.)	*Vojskovođa Harauvatim bandaka Vivana,* vladar zemlje *Harauvatya,* kod Parage porazio ustanike pod Gaumatom protiv cara Darija I. Ahemenida.
God. 519. pr. Kr. (prije 2512 god.)	Darije I. na ploči u Bagistanu navodi narod *Harauvati* i zemlju *Harauvatiya.*
God. 480. pr. Kr. (prije 2473 god.)	*Vojskovođa Harauvat bandaka Vitarna* (grč. Hydarnes) sa specijalcima pod Kserksom kod *Termopila* razbio Spartance i uništio *Leonidu,* pad Atene.
God. 330. pr. Kr.	Aleksandar Veliki ruši Ahemenide i osvaja *Harauvatiyu* (grč. Arahosia).
God. 323. pr. Kr.	Po Aleksandrovoj smrti kralj Atropat II. osniva državu Alarodia (Uraštu).
6.•V. 53. pr. Kr. (prije 2046 god.)	Kralj – *bandaka Surina* kod huritskog Karanà (Carrhae) s oklopnom konjicom sarmàda porazio rimske legije i uništio rimskog konzula Crassa.
God. 36. pr. Kr. (prije 2029. god.)	Kralj – *bandaka Artabâz* (Artavasdes) s oklopnim *sarmàdama* kod prijestolnice Praspa (Verae) porazio rimske legije konzula Antonija.
51.–56. po Kr.	Zadnji alarodski kralj *Radomišt* vlada u Zakavkazju (dinastičke borbe).
God. 106. po Kr.	Car Trajan osvaja provinciju *Alaroida* u Zakavkazju (kraj huritske kulture).
2.–3. st. po Kr.	Zapis *sarmatskog* imena *Horouathos* na ploči u Tanaisu na Azovskom moru.
God. 559. po Kr.	Zacharias Rhetor zapisao arijevski konjički narod *Hrwts* uz Azovsko more.

(Uredništvo)

ABECEDNI POPIS AUTORA PRILOGA U OVOM ZBORNIKU

Alphabetical list of the contributing authors in this volume

Prof. ing. Jamil ABOUD (rod. *Irak – Kurdistan* 1943), završio Prirodoslovno-matematički fakultet u Zagrebu, radio na Institutu »Ruđer Bošković«, sada u Geodetskoj školi, 12 radova.

Christianu ANDREANI *(Korzika)*, etnomuzikolog i voditelj glazbenog društva *»Caramusa«*, Ajaccio — Korzika, izdao više zbirki korzičkih narodnih pjesama i glazbala.

Prof. dr. Antun BAUER (*Vukovar* 1911), član HAZU-Basel i dugogodišnji direktor gliptoteke, sveuč. profesor i akademik, muzeolog i povjesničar umjetnosti, objavio stotinjak radova.

Dr. Kamiran BÊKES (*Kurdistan* 1966), medicinar i književnik, član Hrvatskog Književno-znanstvenog društva u Rijeci, više književnih publikacija

Dipl. ing. Ivan COCH (*Zagreb* 1931), završio Višu kemijsku školu i Fakultet za organizaciju Univerze u Mariboru, 23 god. u Institutu »Ruđer Bošković«, ima 5 radova.

Mijo N. ĆURIĆ (*Livno* 1948), publicist, Zagreb, bavi se iranistikom, god. 1991. objavio knjigu »Staroiransko podrijetlo Hrvata«.

Prof. dr. Dragutin DUMANČIĆ (1936), diplomirao i doktorirao na Fakultetu poljoprivrednih znanosti u Zagrebu, ekspert-konzultant OUN/FAO, bavi se razvojem agrarnih ekosustava našeg primorja, jugozapadne Azije i Latinske Amerike.

Dipl. ing. Alain FRIDLENDER (*Veyre – Monton*), konzervator u Korzičkom konzervatorskom zavodu A. G. E. N. C., Bastia (Corse, France), više znanstveno-stručnih radova iz zaštite.

Tomislav HERES = raniji pseudonim za M. Marčinko (vidi niže)

Marijan HORVAT – MILEKOVIĆ (*Zagreb* 1953), studirao lingvistiku i filozofiju, pjesnik i publicist s preko 50 radova iz kulture, politike, poezije, eseja, polemika, reportaža itd.

Dr. Abdulazis ISSA (*Sirija*), Medicinski fakultet u Zagrebu, izradio kurdsko-hrvatski rječnik.

Akad. prof. dr. Marko JAPUNDŽIĆ (*Drenovci* 1914), diplomirao teologiju i slavistiku u Zagrebu, doktorirao na Papinskom orijentalnom institutu i paleografiju na Papinskom arheološkom institutu u Rimu, sveučilišni profesor staroslavenskog u Zagrebu, oko 60 radova.

Dragan JURČEV (*Kaštela* 1951), dipl. ekonomist, Split, Pujanke 44, bavi se narodnom umjetnošću.

Prof. Husein KADIĆ (*Zagreb* 1952), arheolog, diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, objavio desetak radova iz egiptologije, Mirkovečka 15, Zagreb.

Prof. dr. Juraj KOLARIĆ (*Čakovec* 1938), završio Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, magistrirao teologiju na Univerzitetu Innsbruck, doktorat iz ekumenizma u Münsteru, habilitirao povijest u Rimu, dekan Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu s preko 200 radova.

Prof. dr. Nedjeljko KUJUNDŽIĆ (*Imotski* 1930), u Zagrebu diplomirao povijest, filozofiju i pedagogiju, profesor Filozofskog fakulteta i predsjednik Hrvatske akademije odgojnih znanosti u Zagrebu, ima preko 400 radova iz povijesti, filozofije i pedagogije.

M.Sc. ing. Andrija-Željko LOVRIĆ (*Zagreb* 1943), završio Klasičnu gimnaziju i Prirodoslovno-matematički fakultet, istraživač u Institutu »Ruđer Bošković«, ima 312 radova iz biogeografije i paleoekologije.

Prof. Mihovil LOVRIĆ (*Krk* 1897 – 1976), završio Filozofski fakultet u Zagrebu, profesor povijesti, geografije i njemačkog jezika na Klasičnoj gimnaziji i Katoličkoj bogoslovnoj gimnaziji u Zagrebu.

Dipl. ing. Hrvoje MALINAR (*Zagreb* 1939), geolog i konzervator, diplomirao na Prirodoslovno-matematičkom Fakultetu u Zagrebu, radi u Restauratorskom zavodu Hrvatske, preko 60 radova.

Mato MARČINKO (*Sinj* 1925), književnik i povjesnik u Zagrebu, objavio preko 50 radova (= T. Heres).

Dr. Ivan MUŽIĆ (*Solin* 1934), diplomirao pravo u Zagrebu, doktorat Univerziteta Malta, niz knjiga i članaka iz hrvatske povijesti i kulture, živi i radi u Splitu, Trogirskih žrtava 8.

Dr. Boro PAVLOVIĆ (*Požega* 1922), književnik u Zagrebu, završio slavistiku i filozofiju, 70 radova.

M. Sc. ing. Mladen RAC (*Zagreb* 1950), završio Prirodoslovno-matematički fakultet u Zagrebu, radio na PMF-u, sada u Institutu »Ruđer Bošković«, ima preko 70 radova iz biologije i ekologije.

Prof. dr. Anson RAINEY, arheolog i povjesnik, profesor Hebrejskog Univerziteta u *Tel Avivu*, Izrael.

Dr. Robert STRÄULI, arheolog i povjesnik u *Zürichu*, urednik povijesnog časopisa Museion — 2000.

Dr. Agneza SZABO (*Rezovac* 1938.), doktorirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, oko 80 radova i monografija iz hrvatske povijesti, viši zn. suradnik Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta i Muzeja grada Zagreba.

Prof. dr. Franjo ŠANJEK (*Varaždin* 1939), završio teologiju i filozofiju u Dubrovniku i Zagrebu, magistrirao povijest u Vatikanu i doktorirao o bogumilstvu na Sorbonni, sveučilišni profesor na Sorbonni u Parizu i Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, niz knjiga i članaka.

Prof. Zlatko TOMIČIĆ (*Zagreb* 1930), završio književnost i češki jezik na Filozofskom fakultetu, suradnik Instituta za narodnu umjetnost, urednik časopisa »Ognjište«, 50 knjiga i niz članaka.

Fabijan TOMAŠIĆ († *Krk* 1983), narodni pjesnik i sabirač domaćeg nazivlja i folklora na otoku Krku.

KAZALO SPOMENUTIH VLADARA I DRUGIH ANTIČKIH IMENA
Index of mentioned rulers and of other antic names

ABECEDNO KAZALO VAŽNIJIH OPĆIH POJMOVA U ZBORNIKU

Alphabetical index of main general terms in this volume

SADRŽAJ

CONTENTS

